—• ౫౩-వ సర్గము. సీత రామలక్ష్మణులఁగూర్చి యాక్రోశించుట •—

ఉ. కంఠగతాయు నాశకున•కాంతునిఁ గౌఁగిటఁ గ్రుచ్చి యాపికీ
కంఠి భృశార్తి బాష్పములఁ•గాల్వలు గట్టఁగ నేడ్చె నిట్లు, ని
ష్కంఠత సౌఖ్యదుఃఖములఁ•జూపు శరీరజలక్షణంబు లు
త్కంఠ దొలంగఁ బింగళప•తత్రిముఖాండజకంఠరావముల్. ౮౭౭

కంఠగతాయున్ = కంఠమునం దూపిరిగలవానిని, శకునకాంతిని = పక్షి రాజును, పికీకంఠి=ఆఁడుకోవెల కంఠస్వరమువంటి స్వరముగలది, భృశార్తిన్= మిగుల దుఃఖముచే,నిష్కంఠత=కొఱఁతలేకుండ, శరీరజలక్షణంబులు=శరీరము నందుఁబుట్టిన కన్ను లదరుట, భుజము లదరుట, తొడ లదరుట, లోనగు గుర్తులు. ఉత్కంఠ = తహతహపాటు, పింగళపతత్రి = పింగళపక్షి, ముఖ = మొదలుగాఁగల, అండజ=పక్షుల, కంఠరావముల్ = కంఠధ్వనులు.

తా. ప్రాణములు వెడలిపోవుటకై స్వస్థానములువిడిచి కంఠముదాఁక వచ్చిన యాపక్షిరాజు జటాయువును జూచి సీతాదేవి మిగులఁ బరితాపముచే కన్నీళ్లు కాల్వలుపాఱ నిట్లు లేడ్చెను. దేహమునందుఁ బుట్టిన లక్షణములు-వెలు పల పైఁడికంటి మొదలగు పక్షులకూఁతలు రాఁగల సుఖదుఃఖములను సంపూ ర్ణముగాఁ దెలుపును.

• కావున రామచంద్రా ! నాకుఁ గలిగిన కష్టము దెలుప నీకు నెడమకన్ను, ఎడమభుజము అదరియుండునుగదా. పక్షులలో పాల గరుడ భరద్వాజములు దప్పఁ దక్కినవి కుడినుండి యెడమకుఁ బరువెత్తియుండునుగదా. ఈయప శకునములవలననే నాకేదియో కీడుకలిగియుండును నని నీ వూహించి త్వరగా రావచ్చును.

ఉ. ఈమృగపక్షిసంతతియు•నిప్పుడు పాఱెడి నిన్నుఁ గూర్చి యే
మామకదుర్దశం దెలుప•క్ష్మాధవ నీ విపుడే నెఱుంగ వా
రామః భవత్సతీగతప•రాభవ మింతకు నీ వెఱుంగఁగా
లేమిని నాదుదుష్కృతము•లేశముగా దని నిశ్చయించితిన్. ౮౭౮

ఈమృగపక్షిసంతతి = ఈమృగములయు పక్షులయు గుంపులు, మామక దుర్దశన్ = నాకష్టదశను, భవత్సతీగతపరాభవము = నీభార్యకు సంభవించిన యవమానము, ఇంతకున్=ఇప్పటివఱకు, జటాయువువలన నింతయాలస్యము జరిగినను.

తా. రామచంద్రా ! నీదేహమునందును నీవున్నచోట మృగపక్ష్యాదుల వలనను దోఁచునవశకునములే కాక యిచ్చట నుండు మృగములు, పక్షులుకూడ నీకడకు గుంపులుగుంపులుగా వచ్చుచున్నవి.వీనిని జూచియైన నాకుఁ గలిగిన కష్ట స్థితి తెలిసికొనియుండవచ్చును. ఇంతవఱకు నీభార్యకుఁ గలిగిన యవమానము

నీకుఁ దెలియకుండుటచే నేను మహాపాప మేదియో చేసితి నని నిశ్చయించితిని, అల్పపాపమైనయెడల నింతవఱకు ననుభవించినదానితో నమసిపోయియుం డును. నీ విచ్చటికైన వచ్చి యెదిగియుందువు.

కం. నన్నుం గావఁగఁ బూనుట, నిన్నీచునిచేత మడసె•నీపుణ్యధనుం
డిన్నీడోద్భవుఁ డౌరా,మన్నిర్ఋతి యదేల యితని•మనఁగా నిచ్చున్.౭౩౯

నీడోద్భవుఁడు=పక్షి, జటాయువు-మత్+నిర్ఋతి = నాపాలిటిపెద్దమ్మ దౌర్భాగ్యము, మనఁగానిచ్చున్ = బ్రతుకనిచ్చును.

తా. నాపాపము గొప్పదనుటకు నావార్త నీకుఁ దెలియకపోవుట యొకటే కాదు కారణము. నన్ను రక్షించుటకుఁ బ్రయత్నించిన యీపుణ్యధనుఁడు జటాయువు ఈనీచునిచేఁ జచ్చెను. నాపాపము గొప్పదిగాకున్న నీయన జయిం చియే యుండును గాని నాపాలిపెద్దమ్మ నావంటిపాపాత్మురాలికి సాహాయ్యము చేయఁబూనిన యీయన నేల బ్రతుకనిచ్చును ? మహాపాపాత్ములకు సాహా య్యము చేయఁబూనినవారికిని నాపాపాత్ములపాపము వా రాసాహాయ్యము చేయకుండునట్లు బాధించును.

శా. రామా ! కావఁగ రమ్ము లక్ష్మణ! వెసన్ • రక్షింపుమా తండ్రి ! సు
త్రామద్వేషి హరించి వే యరిగెడిన్ • ధాత్రీభవన్ నన్నటం
చీమాడ్కిన్ వినువారుగాక రఘువం • శేశుల్ సమీపక్షితిన్
దా ముంటల్ లభియించెనేనియు మదా • ర్తధ్వాన మం చేర్వఁగన్.౭౪౦

సుత్రామద్వేషి=ఇంద్రవిరోధి, ధాత్రీభవన్ = భూపుత్రిని, సమీపక్షితిన్ = దగ్గఱప్రదేశమున. మదార్తధ్వానము=నాయేడుపుధ్వని.

తా. రామా ! నేను సీతను. భూమిపుత్రిని. నన్నీరాక్షసుఁడు పట్టుకొని పోవుచున్నాఁడు. రక్షింపురమ్ము. తండ్రీ! లక్ష్మణా ? త్వరగా రమ్ము, అని యీప్రకారము సీతాదేవి రామలక్ష్మణులు సమీప మందుండిరేని విని వత్తురుగాక యని యేడ్చెను.

మారీచుఁడు, "హా లక్ష్మణా! సీతా ! యని యఱచిన నాశ్రమమం దున్న వారికి వినవచ్చెనుగదా ! సీతయేడ్పుధ్వని యింతకు కొంచెముముందే పోయిన లక్ష్మణునకైన నేల వినఁబడలేదు? ఆకాశమునఁబోయిన రావణుఁ డేల వారికిఁ గానరాలేదు ?

(i) గాడిదకూసిన వినవచ్చినంతదూరము చిలుక పలికిన వినరాదు. శంఖధ్వని వినవచ్చినంతదవ్వు వీణానాదము వినరాదు. కావున రాక్షసుని చావు కేక యెక్కడ ? సీతాదేవి కాకలీధ్వని యెక్కడ ? (ii) రావణుఁ డాకాశమున మాయామేఘములచాటునఁ బోయినవాఁడు. "సమీరదుర్దినసమాకులవిస్తృత మాయ గూఢుఁడై రావణుఁ డేగె" నని జటాయువు రామునకుఁ దెలిపెను.

౧౧౯౧-వ పద్యము. ఆకారణముచే సీతారావణులు కానరారైరి. ఆకాశమున మేఘమండలమున నడచిన మనుష్యులధ్వని నేలమీఁదివారి కెట్లు వినఁబడును? జటాయువు గ్రద్ద. గ్రద్దలకు దూరదృష్టిబలము గలదు. అందు నెత్తైనచెట్టుమీఁద నుండినది. కావున జటాయువు వినఁగలిగెను. చూడఁగలిగెను. (iii) ఆరణ్యములలో వినవచ్చినంతదూరము చెట్లలో ధ్వని వినరాదు. లక్ష్మణుఁడు దూరము పోయినది చూచియే రావణుఁడు వచ్చెను. (iv) మారీచుఁడు రామచంద్రుని నుత్తరముగాఁ దీసికొనిపోయెను. రావణుఁడు దక్షిణముగాఁబోయెను. కావున దూర మెక్కునుగాని తగ్గదు.

చ. కదుకొనిబాష్పవారి జడిఁగాఱ సమీపధరారుహంబు న
  మ్మదవతి డీఁగెనాఁ బెనఁగఁ, మానవభోజియు వీడు వీడు మం
  చదలిచి జంకెన ల్వలికి, యట్టె సతీమణి కేశపాశముల్
  వదలక పట్టి యీడ్చె సమవర్తి తనున్ సిగఁ బట్టి యీడ్వఁగన్. ౮౮౧

కదుకొని = అతిశయించి, జడికాఱన్ = జడివానవలెఁ గాఱఁగా, సమీపధరారుహంబున్ = దగ్గఱనున్నచెట్టును, జంకెనల్ = బెదరింపుమాటలు, కేశపాశముల్=వెండ్రుకల సమూహములు – 'పాశఃపక్షశ్చ హస్తశ్చ కలాపార్థాః కచాత్పరే' – అమరకోశము. కచాత్పరే కచపర్యాయశబ్దాత్ పరతః ప్రయుజ్యమానాః పాశాదయ స్త్రయః కలాపార్థా స్సమూహవాచకా భవంతి. కచశబ్ద పర్యాయములైన శబ్దములమీఁదఁ బ్రయోగింపఁబడిన పాశాదిశబ్దములు మూఁడు సమూహవాచకములు. గురు, బాల, కేశపాశమనఁగా కొప్పు అని యొకరు వ్రాసిరి గాని యది సరిగాదు. బహువచనప్రయోగము దానిని బాధించెడిని. ఒక స్త్రీకి రెండు మూఁడుకొప్పు లుండవుగదా. ఒకవేళ సీతాదేవి కొప్పుపెట్టుకొనియే యుండె నని తలఁచినను పొర్లాడుటలో నది నిలిచియుండునా ? సమవర్తి = యముఁడు, సిగ=శిఖ-వెండ్రుకలు-పతివ్రతల తలవెండ్రుకలు పట్టుకొనువాఁడు తప్పక నాశమగు నని భావము. రావణుఁడు తనతలవెండ్రుకలు పట్టుకొనుటచేఁ గదా వేదవతి నిన్ను నాశముచేసెద నని శపథము చేసెను. సీతాదేవి రావణుఁడు చప్పుడుకుఁ దలవెండ్రుకలు ముడివైచినదికాదు. ఇట్టులేకదా ద్రౌపదియు దుశ్శాసనుఁడు తనతల వెండ్రుకలు పట్టుకొనె నని దుర్యోధనదుశ్శాసనులు చప్పుడుకు తల ముడివేసినదికాదు. "తడసిన యేకవస్త్రపరిధానముతోడ విముక్తకేశియై। తొడరుచు దుఃఖభారమున ద్రోవది వోయె."– సభాపర్వము. ఈ సందర్భమున ద్రౌపదివాక్యములు స్మరింపఁదగినవి.

ఉ. నీవు సుభద్రకంటెఁ గడునెయ్యము గారవముం దలిర్ప సం
  భావనసేయు దిట్టినను బంకజనేత్ర యొకండు రాజనా

యావభృథంబునందు శుచియై పెనుపొందిన వేణి పట్టి యా
యేవురుఁ జూడఁగా సభకు నీడ్చెఁ గులాంగన లిట్టు లోర్తురే ॥

సీ. ఈవెండ్రుకలు పట్టి యీడ్చిన యాచేయి, దొలుతగాఁ బోరిలో దున్నసేన
తను వింతలింతలు దునియలై చెదరి, రూ, "పఱియున్నఁగని యుడుకాఱుఁ
గాక యలుపాలఁ బొనుపడునట్టి చిచ్చేయిది."

యని కదా ద్రౌపది శ్రీకృష్ణునితోఁ జెప్పెను.

వేణీసంహారనాటక మీవిషయమును బోధించునదీ. నిప్పుదాఁకి బ్రదుక వచ్చునుగాని పతివ్రతల తలవెండ్రుకలఁ బట్టువాఁడు వాఁడు సమూలముగ రావణ దుర్యోధనులవలె నాశమగును.

తా. విస్తరించి కన్నీళ్లు జడివానవలెఁ గాఱుచుండ దాపునందున్న చెట్టును సీతాదేవి తీఁగెవలెఁ బట్టుకొని పెనఁగులాడెను గాని రాక్షసుఁడు విడువిడు విడిచెదవా తన్నుదునా చంపుదునా యని బెదిరింపుమాటలు పలికి యదలించి యక్కడికి విడిచిరాకుండఁగాఁదన్ను యముఁడు తలవెండ్రుకలు పట్టి లాగుచుండుటచేఁ దాను సీతాదేవి తలవెండ్రుకలు పట్టుకొని లాగెను.ఇచ్చట ఛాయావాదము సరిపడదు.

శా. రామా రామ రఘూత్తమా యని మహా♦రావంబు మై నేడ్వ నా
శ్యామారత్నశిరోజము ల్దిగిచె ర♦క్షోధీశుఁ డవ్వేళ దు
ర్ధామధ్వాంతసమావృతం బయి యమ♦ర్యాదంబు లై యీజగ
త్స్తోమంబుల్ సచరాచరంబులు వగం♦దూలెన్ విషణ్ణంబు లై. ౨౦౨

మహారావంబుమైన్ = గొప్పధ్వనితో, శిరోజముల్ = తలవెండ్రుకలు, దుర్ధామ=అణఁపరాని, ధ్వాంత=చీఁకటిచే, సమావృతంబు = బాగుగ ఆవరింపఁబడినది, అమర్యాదంబు=కట్టుపాటుచెడినది, జగత్ + స్తోమంబుల్ = లోకసమూహములు, సచర + అచరంబులు=కదలునవి కదలనివి యగువానితోడ, విషణ్ణంబులై =దుఃఖించినవై, వగన్=వ్యసనముచే, తూలెన్=బోలెను.

తా. రామా రామా రఘురామా యని పెద్దయెలుఁగున నేడ్చుచుండఁగా వాఁడామెతలవెండ్రుకలను బట్టి యీడ్చెను. ఆసమయంబున జంగమస్థావరములతో లోకములు గాఢమైన చీఁకటిచే వ్యాపింపఁబడి స్వస్థావస్థ తప్పి వ్యసనముచేఁ బోలెను. చీఁకట్లు క్రమ్మెననఁగా శోకాంధకారమున మునిఁగి దిగ్భ్రమ పొందియుండెనని భావము.

ఉ. వీవఁడు మారుతుం డపుడు ♦ వెల్వెలఁబాఱె దివాకరుండు రా
జీవభవుండు లో నెఱిఁగి ♦ సీతను రావణుఁ డేఁచు చుండుటల్
కావరమెత్తి, చక్కఁబడెఁ ♦ గార్యము పొమ్మనె, శోకమోదముల్
దేవఋషు ల్భజించిరి స ♦ తీవ్యథ రావణుచేతు చూచుచున్. ౨౦౩

మారుతుఁడు=వాయువు, దివాకరుండు=సూర్యుఁడు, రాజీవభవుండు = బ్రహ్మ, ఏచుచుండుటల్=బాధించుటలు, కావరమెత్తి=పొగరుపట్టి, కార్యము = దేవతలకార్యము, రావణవధ. శోకమోదముల్=శోకము సంతోషము సీత బాధ పడునని శోకము. రావణుఁడు చెడునని సంతోషము. క్రమాలంకారము.

తా. వాయువు విసరలేదు. సూర్యుఁడు వెలవెలఁ బోయెను. బ్రహ్మదేవుఁడు రావణుఁడు సీతను బాధించుట మనస్సునం దెఱిఁగి 'దేవకార్యము చక్కఁబడెను, రావణుఁడు చచ్చెను, నిశ్చయము' అనెను. దేవతలు ఋషులు సీతపడెడి బాధ చూచి దుఃఖించిరి. రావణునిచేటు చూచి సంతోషించిరి.

—• రావణుఁడు సీత నెత్తుకొని పరువెత్తుట. •—

కం. రామా రామా యనుచును, సౌమిత్రీ యనుచు నేడ్చు•జనకతనూజన్
వ్యోమపథంబునఁ గొని యు,ద్దామజవంబునను బఱచె•దశకంధరుఁడున్.

తా. రామా రామా లక్ష్మణా యని యేడ్చుచుండు సీతాదేవిని నాకాశ మార్గమునఁ దీసికొని మిగులశీఘ్రముగ రావణుఁడు పరువెత్తెను.

ఉ. నీరదదేహుఁడైన రజ•నీచరుచెంగట స్వర్ణ వర్ణ క్రొ
క్కారుమెఱుంగునాఁ బొలిచె•గాలికిఁ బై నెగయన్ సతీమణీ
భూరిమయాంశుకాంచలము•పూర్వసుధాశనలోకభర్తయున్
మారుతమిత్రదీప్తగిరి•మాడ్కి రహించెను జేటు దోఁపఁగన్. ౭౭౫

నీరదదేహుఁడు = మేఘమువలె నల్లనిదేహము గలవాఁడు, చెంగటన్ = ప్రక్కన, స్వర్ణ వర్ణ = బంగారుచాయగల దేహముగలది, క్రొక్కారుమెఱుంగునాన్=తొలకరిమెఱుపో యన్నట్లు, సతీమణీ = పతివ్రతలలో శ్రేష్ఠురాలైన సీతాదేవియొక్క, భూరిమయ=బంగారుమయమైన, అంశుకాంచలము = చీరకొంగు, పూర్వసుధాశనలోకభర్త = పూర్వదేవతలగు రాక్షసులసమూహమునకు రాజు, మారుతమిత్ర = అగ్నిహోత్రముచే, దీప్త = మండుచున్న, గిరిమాడ్కి=కొండవలె, చేటుదోఁపఁగన్ = కీడుసూచింపఁగా - మెఱుపుఁదీఁగ యుపమానముగాఁ జెప్పుటచే నవి యెట్లుక్షణకాలము మేఘమునొద్ద నుండునో యట్లులే యల్ప కాలమే రావణునొద్ద సీతయుండు నని వస్తుధ్వని.

తా. నల్లనిమేఘమువంటి కాంతిగల రావణుప్రక్కన బంగారువన్నెగల సీతాదేవి తొలకరిమెఱుపువలెఁ బ్రకాశించెను. బంగారుమయమైన యామెపైఁటకొంగు గాలికి పైకెగసి రావణు కప్పుటచూఁడగా కాలుచున్నకొండవలె నతఁడు కానవచ్చి యతఁడట్టులే కాలఁగలఁడని రాఁగలకీడును సూచించెను.

కం. తరుణీమణి ధరియించిన, పరిమళభరితములు తామ్ర•పంకజదళముల్
సురశాత్రవనాయకుపై, మరుదాహతిఁ దొరఁగి ధరణి•మండలి డొల్లెన్. ౭౭౬

పరిమళభరితములు=సువాసనచే నిండినవి, తామ్రపంకజముల్ = ఎఱ్ఱని

కమలములరేకులు, సురశాత్రవనాయకుపై=దేవవిరోధులగురాక్షసుల రాజుపై, మరుదాహతిన్=గాలికొట్టుటచే, తొరఁగి=పడి, డొల్లెన్=రాలెను. దీనివలన రావణు నైశ్వర్య మిట్టులే పడిపోవు నని వస్తుధ్వని.

కం. ఆకల్యాణిదుకూలం, బాకాశమునందు వెలిఁగె•హాటకరుచి న
స్తోకాతపమున రవిశో, ణీకృతధారాధరంబు•నెఱిచూపట్టన్. ౨౨౩

ఆకల్యాణిదుకూలము=మంగళకారిణియగు సీతాదేవి పచ్చనిపట్టువస్త్రము, హాటకరుచిన్=బంగారుకాంతితో, అస్తోక=అధికమైన, ఆతపమున=ఎండచే, రవి శోణీకృత=సూర్యునిచే నెఱ్ఱగాఁజేయఁబడిన, ధారాధరంబునెఱి = మేఘమువలె, చూపట్టన్=కనఁబడఁగా - అస్తోకాతాప మనుటచే నిది మధ్యాహ్నసమయమని యేర్పడుచున్నది. మధ్యాహ్నసమయమున మేఘ మెఱ్ఱనగుట యశుభసూచకము.

తా. ఆ మంగళకారిణియగు సీత కట్టిన పచ్చనిపట్టువస్త్రము ఆకాశమందు సూర్యుని కిరణములచే నెఱ్ఱనైన మేఘమువలెఁ గానవచ్చెను.

కం. అసురనాథాంకగ యగు, నాసుందరి సునసవక్త్ర•మారాముఁడు తో
వాసింపమి భాసిల్లదు, వాసి దఱుగఁ దూఁడులేని•వనజం బనఁగన్. ౨౨౨

అసురనాథాంగక=రాక్షసనాయకుని తొండియందుండు సీతాదేవియొక్క, సునసవక్త్రము=మంచినాసికగల ముఖము, నాసికాశబ్ద ముపసర్గమునకుఁ బరమైనపుడు నసయగు, "ఉపసర్గాచ్చ" పాణిని, ౫-౪-౧౧౯. తోన్ = తోడుగ, వాసింపమిన్=లేమిచే, తూఁడు=తామరకాఁడ, వనజము=కమలము. దీనిచే సీతాఖిన్నత విశేషించె నని సూచితము.

తా. రావణాసురుని తొడయందుండు నాసీతాదేవియొక్క చక్కనిముక్కుగలముఖము రాముఁడు చెంతలేనికారణమునఁ దామరకాఁడలేని కమలమువలెఁ బ్రకాశింపలేదు.

కం. సులలాటము కురుళాంతము, సలలిత మవ్రణము ఫుల్ల•సారససమ మా
జలజాక్షిమోము పొలిచెను, జలదంబును బ్రచ్చి తోఁచు•చందురుఁ డనఁగన్.

సులలాటము=మంచినొసలుగలది, కురుళాంతము=ముంగురులు కొనగాఁ గలది, సలలితము=అందమైనది, అవ్రణము=దోషములేనిది, ఫుల్లసారససమము =వికసించిన కమలముతో సరియైనది, జలదంబును = మేఘమును, బ్రచ్చి = వగులఁదీసికొనివచ్చి,తోఁచు=కానవచ్చు,ప్రతిచంద్రదర్శన ముత్పాత సూచకము,

తా. మంచినొసలుగలదియు, ముంగురులవఱకు వ్యాపించినదియు, నందమైనదియు, దోషరహితమైనదియు, వికసించినకమలముతో సమానమైనదియు నగుసీతాదేవి ముఖము మేఘమును బగులఁదీసికొని వచ్చి కనఁబడు చంద్రుని వలెఁ గానవచ్చెను.

చం. సలలితశుక్ల దంతమును ♦ జంపకకుట్మలతుల్యనాసమున్
విలసితహాటకాభరణ ♦ విభ్రమముం బతదుత్పతత్సుకుం
తలమును బక్వబింబఫల ♦ సవ్యతరోష్ఠము రావణాంకసం
కలితసతీముఖంబుదివి ♦ గ్రాలె దినోదిత చంద్రబింబ మై. ౮౯౦

సలలితశుక్ల దంతమును = అందమైన తెల్లనిదంతములు గలదియు, తాంబూల మభావముగుటచేఁ దెల్లగానున్నవి. చంపకకుట్మల=సంపెంగమొగ్గతో, తుల్య=సమానమైన, నాసమున్=నాసికకలదియు, విలసిత=విశేషముగఁ బ్రకాశించు, హాటకాభరణ=బంగారు భూషణముల, విభ్రమము=విలాసముకలదియు, పతత్ + ఉత్పతత్ + సుకుంతలమును=పడుచు పై కెగయుచు నుండు మంచి వెండ్రుకలుకలదియు, పక్వబింబఫల=పండిన దొండపండువలె, సవ్యతరోష్ఠము= మిగుల మనోహరమైన పెదవికలదియు, రావణాంకసంకలిత = రావణునితొడ యందుండు, సతీ = సీతాదేవియొక్క, ముఖంబు = మోము, దినోదితచంద్ర బింబమై - పగలుపుట్టిన చంద్రబింబమువలెఁ గాంతిహీనమై.

తా. అందమైన తెల్లనిదంతములు, సంపెఁగమొగ్గవంటి నాసిక, బంగారు సొమ్ముల విలాసము, పడుచు నెగురుచునుండు వెండ్రుకలు, దొండపండువంటి పెదవిగలిగి రావణాంకమున నుండు సీతాదేవిముఖంబు పగ లుదయించిన చంద్రబింబమువలె నుండెను. సీతాదేవి సహజసౌందర్యము గలదయ్యును బొగ్గులోఁ బొదివిన మణివలె రావణునొద్ద నుండుటచే కాంతిహీనయై కానవచ్చెను.

కం. ఎంచఁగ నీలాంగాసురు, నంచునఁ గాంచనసువర్ణ ♦ యువనీసుత దాఁ
గాంచనకాంచిక హరినీ, లాంచిత యై నట్లు పొలిచె ♦ నంబరవీథిన్. ౮౯౧

నీలాంగాసురు = నల్లనిదేహముగల రాక్షసుని. కాంచనసువర్ణ = బంగారు వంటి మంచివన్నెగలది, కాంచనకాంచిక = బంగారొడ్డాణము, హరినీలాంచిత = ఇంద్రనీలముతోఁ గూడినట్లు. ఇది వ్యతిరేకోక్తి. తెలుపుమీఁద నలుపునకు కాంతియెక్కువ. వెండితోడ నింద్రనీలము విశేషముగఁ బ్రకాశించును గాని పచ్చని బంగారుమీఁదఁ బ్రకాశింపదు. అంబరవీథి=ఆకాశమార్గము.

తా. నల్లని దేహముగల రావణునొద్ద బంగారువన్నెగల సీత బంగారొడ్డాణము నీలమణితోఁ గూడినట్లు ప్రకాశింపదయ్యెను.

కం. భాసురతప్తసువర్ణో, ద్భాసితభూషామనోజ్ఞ ♦ పంకజగౌర
శ్రీసీత మొగులుచెంగట, వాసించిన మెఱుఁగువోలె♦ వర్తిలు చుండెన్. ౮౯౨

భాసుర = ప్రకాశించు, తప్తసువర్ణ = పుటము వేయఁబడిన బంగారుచే, ఉద్భాసిత = మిగులఁబ్రకాశించు, భూషామనోజ్ఞ = ఆభరణములచే మనోహర మైనది, పంకజగౌరశ్రీ=కమలమువంటి గౌరకాంతిగలసీత.

తా. పుటము వేయఁబడిన బంగారుసొమ్ములచే నిండై కమలమువలె గౌర

కాంతిగల సీత రావణునొద్ద మేఘముచెంగటి మెఱుపువలె నుండెను. అనఁగా మెఱుపువలన మేఘమునకుఁ గాంతియే గాని మేఘమువలన మెఱుపునకు వచ్చు శోభలేదని భావము.

తే. పగడపుందీఁగెఁ బోలిన • పడఁతి సీత, నల్ల నగు మేనివాని నా • నల్లదిండి
బంగరుపుకక్ష్యచేత ని • బద్ధ మైన, వారణంబు విధంబున•పఱలఁ జేసె.

నల్లదిండి=రాక్షసుఁడు, నల్ల=నెత్తురు, ఏనుఁగునకుఁ గట్టఁబడిన గొలుసు మావటివానికి నేనుఁగు పట్టుపడునట్లు చేయును. అట్టులే సీత రావణుఁడు రాముని నకు లోపడఁజేసెను.

తా. పగడపుఁ దీఁగవంటి సీత నల్లనిరావణు రొండినుండి బంగారుగొలుసు గట్టఁబడిన యేనుఁగువలె ప్రకాశింపఁ జేసెను.

కం. చంచలనేత్రాసంభృత, కాంచనభూషావితాన • ఘల్ ఘల్ నినదో
దంచితరాక్షసపతి రా,జించె సశంపారసితము • నీరద మనఁగన్. ౨౯౪

చంచలనేత్రా=చలించు నేత్రములుగలసీతచే, సంభృత = ధరింపఁబడిన, కాంచనభూషావితాన=బంగారుసొమ్ముల సమూహముయొక్క, ఘల్ఘల్ నినద= ఘల్లు ఘల్లుమను ధ్వనిచే, ఉదంచిత = ఒప్పుచున్న, రాక్షసపతి = రావణుఁడు, సశంపారసితము=మెఱుపుతో నుఱుముతోఁ గూడినది, నీరదము=మేఘము.

తా. సీతాదేవి ధరించిన బంగారుసొమ్ముల ఘల్లుఘల్లనుధ్వని రావణుని మెఱుపులతోను ఉఱుములతోను గూడిన మేఘమువలెఁ గనఁబడఁజేసెను.

ఉఱుములు మెఱుపు లెక్కువఁగాగల మేఘము తక్కువగా వర్షించును. శీఘ్రమునందే రూపుమాయును. అట్టులే రావణుఁ డని భావము.

చ. జనకసుతాశిర స్స్ఖలిత•చారుసుమంబులు నేల వ్రాలు చ
ద్దనుజుఁడు పాఱువేగమునఁ • దద్దయు సుళ్ళను బెట్టి కొన్ని యా
తనిమెయిఁ జుట్టుచుం దిరిగెఁ•దారక లోలి సువర్వమందిరా
వనిధరనాథుఁ జుట్టి చెలు•వంబుగఁ గ్రుమ్మరు చున్నరీతిగన్. ౨౯౫

జనకసుతా = సీతాదేవియొక్క, శిరస్ = తలనుండి, స్ఖలిత = రాలిన, చారుసుమంబులు=మనోహరములైనపూవులు, మెయిన్ = దేహమును, సువర్వమందిరావనిధరనాథున్ = దేవతల కాలయమైన మేరుపర్వతమును, 'మేరుస్సుమేరు ర్హేమాద్రీ రత్నసాను స్సురాలయః'- అమరకోశము.

తా. సీతాదేవి శిరస్సునుండి రాలిన యందమైన పూవులు నేలపైఁ బడుచు రాక్షసుఁడు పరువెత్తువేగమునఁ గలిగిన సుడిగాలిచే నవియును సుళ్లుపెట్టుచు వానిచుట్టు తిరిగి నేలఁబడుట చూడ నక్షత్రములు మేరుపర్వతమును జుట్టి తిరుగునట్లుండెను, ఇది వాని గమనవేగము సూచించుచున్నది.

కం. ధరణీతనయోదంచిత, వరరత్నవిభూషణంబు •పదకటకం బు
ర్వర జాఱిపడియె మధుర, స్వరయుతముగ మెఱుఁగుఁదీఁగె •
చక్రముపగిదిన్.

ధరణీతనయా=భూపుత్రియగు సీతాదేవియొక్క, ఉదంచిత=మిగులప్రకా
శించు, వరరత్నవిభూషణంబు = శ్రేష్ఠమైనరత్నములు చెక్కిన యాభరణము.
అగుపదకటకము=కాలికడియము, ఉర్విన్=భూమియందు.

తా. రత్నములు చెక్కఁబడి సీతాదేవి ధరించిన కాలికడియము జాఱి భూమి
మీఁద మధురధ్వనితో చక్రాకారమైన మెఱుఁగుఁదీఁగెవలెఁ బడెను.

సీ. రావణుం డారాము•రమణీ మహోల్కనాఁ, బ్రసభంబుననుగొని•పాఱుచుండ
నాసతియగ్ని వ•ర్ణాభరణంబులు, దివినుండి చుక్కల • ట్లవనిరాలె
స్తనతలభ్రష్ట చం • ద్రద్యుతిహారాళి, యాకాశగంగనా•సమరెఁ బడుచుఁ
బడఁతిని ఖగయు క్త•పవనకంపితతరుల్, ధూతాగ్రముల భీతిఁ •
దొలఁగుమనియెఁ

ఆ. త్రస్తమీనజలచ • రంబులతో ధ్వస్త,నలినతతులతోడఁ • గొలఁకు లెల్ల
నూర్పు నిలచియున్న•యుత్తమసఖినాఁగ, భూమిసుతకుఁగాఁగఁ•
శోకించుచుండె.

మహోల్క = పెద్దయుత్పాతసూచకనక్షత్రము. ఉల్క యనఁగా కొఱవి.
సీతను రావణుఁడు తనయింటికిఁ దీసికొనిపోవుట కొఱవిని దీసికొనిపోయిన ట్లని
భావము. అగ్నివర్ణాభరణంబులు = అగ్ని కాంతిగలసొమ్ములు, దివినుండి =
ఆకాశమునుండి, స్తనతల= స్తనప్రదేశములనుండి, భ్రష్ట=జాఱిన, చంద్రద్యుతి=
చంద్రుని కాంతిగల, హారాళి=ముత్యాలదండలవరుసలు, ఖగయుక్త=పక్షులతోఁ
గూడిన, పవనకంపిత = గాలిచేఁ గదలుచున్న, తరుల్ = చెట్లు ధూతాగ్రము
లన్ = ఎగురుచున్న కొనలచే, త్రస్తమీనజలచరంబులతోన్=భయపడినచేఁపలు
మొదలగు నీటిజంతువులతో, ధ్వస్తనలినతతులతో = ధ్వంసముచేయఁబడిన
కమలములసమూహముతో, ఊర్పునిలిచియున్న=శ్వాసమాడకయున్న, అనఁగా
మూర్ఛిల్లిన.

తా. రావణుఁడు సీతను బలవంతముగఁ దీసికొనిపోవుట తనయింటఁ జెఱ్ఱ
టకుఁ గొఱవినిదీసికొనిపోయిన ట్లుండెను. ఆమెధరించిన యగ్నికాంతిగలబంగారు
సొమ్ము లాకాశమునుండి చుక్కలు రాలినట్లు నేలఁబడెను. ఆమె మెడలోధరించిన
ముత్యాలసరము లాకాశగంగవలెఁ గానవచ్చెను. పక్షులతోఁగూడి గాలికి కదలు
కొమ్మలుగల చెట్లు ఎగురుచున్న కొమ్మలతో భయపడవల దని చెప్పుచు చేత
సైఁగలు చేసినట్లుండెను (పక్షులకూఁతలు అభయవాక్యములుగాను, కొమ్మలుకద
లుట అభయహస్తాభినయముగా నెంచవలెను). సీతభూమిజాత. తాము భూమిజాత
ములు గావున నీస్నేహ ప్రదర్శనము. భయపడిన చేఁపలతో చెదరిన కమలము
లతో సరసులు మూర్ఛపోయిన స్నేహితురాలికివలె సీతాదేవికై శోకించుచుండెను.
(చేఁపలు కన్నులుగాను, కమలములు ముఖములుగాను భావింపవలెను.)

కం. కలయఁగ నెల్లెడ నెరయుచు, బలితపుసింగములు పులులు♦పక్షులు
మృగముల్
తలఁగనిరోసంబున ను, గ్మలిసీడలజాడఁ బఱచెఁ ♦ గను చుప్పరమున్.

ఉప్పరమున్ = ఆకాశమును, ఉగ్మలి = స్త్రీ.

తా. సింహములు, పులులు, పక్షులు, మృగములు, అన్ని చోటుల వ్యాపించి శమింపని కోపంబున సీతాదేవి నీడ జాడఁబట్టి యాకాశముఁ జూచుచుఁ బరువు లెత్తెను. భూతమైత్రిగలవారి విషయమున నెంతటి క్రూరజంతువైనను మైత్రినే చూపించును. రావణుఁడు భూమిమీఁద దిగియుండిన నివియన్నియు వానిని బీఁకితినియుండును.

చ. ఉరలఁగ నిర్ఝరాశ్రుగణ ♦ ముచ్ఛ్రితశృంగకరంబులన్ గుహాం
తరతలనిర్గతానిలన ♦ దంబు నెపంబున నేడ్చె సర్వభూ
ధరములు వంచనాపహృత ♦ ధారిణికన్యవిపద్దశా ప్తికిన్,
సరసిజమిత్రమండలము ♦ సొగెను దీనతనెల్ల వెల్లనై. ౮౯౯

నిర్ఝరాశ్రుగణము = కొండవంకలనెడి కన్నీళ్లు, ఉరలఁగన్ = రాలఁగ, ఉచ్ఛ్రిత శృంగకరంబులన్=మీఁదికెత్తఁబడిన శిఖరములను చేతులతో, నిర్గత= వెడలుచున్న, అనిలనదంబు నెపంబున = గాలియొక్క చప్పుడుమిషగా, సర్వ భూధరములు = అన్ని పర్వతములు, వంచనాపహృత = మోసముచే హరింపఁ బడిన, ధారిణికన్య = సీతాదేవికి, విపద్దశా ప్తికిన్ = ఆపదదశ లభించినదానికై, సరసిజమిత్రమండలము=సూర్యమండలము.

తా. కొండవంక లనుకన్నీళ్లు రాలఁగా నెత్తైన శిఖరము లనుచేతు లెత్తి గుహలలోనుండి వెలువడు గాలిచప్పుడు రోదనధ్వనిగా పర్వతము లన్నియు మోసముచే సీతాదేవికిఁ గలిగిన విపత్తునకై యేడ్చెను. సూర్యమండలము కాంతి హీనమై వ్యసనముతో మెల్లగఁ బోయిన ట్లుండెను.

ఉ. ఎక్కడిధర్మ మింక నిల ♦ నెక్కడిసత్యము నార్జవం బయో
యెక్కడ నానృశంస్య మది ♦ యెక్కడ నిక్కుటిలుండు జానకిన్
దిక్కఱినట్లు వంచనను ♦ నిష్ఠురతం గొనిపోవ లోకమం
దొక్కఁడు నైనఁగా దనఁ డ ♦ యో యని యేడిచె భూతసంఘముల్. ౯౦౦

ఆర్జవము=కపటములేమి, ఆనృశంస్యము = దయ, కుటిలుండు = మోస గాఁడు, వక్రబుద్ధిగలవాఁడు, దిక్కఱినట్లు = దిక్కులేనిదానివలె, నిష్ఠురతన్ = కఠినమనస్సుచే.

తా. ఈవంచకుఁడు సీతాదేవిని దిక్కులేనిదానివలె మోసగించి కఠినుఁడై హరించికొనిపోవుచుండఁగా లోకమున నిందఱుండియు నొకరైన నయ్యో పాప మని భీ నీకిది తగదు విడువు మని యనరే? ఇంకను లోకమున ధర్మము సత్యము

ఋజుత్వము దయ యనునవి యున్నవా ? ఈగుణములు గలవారు లేరు లేరు అని భూతము లేడ్చెను.

కం. వ్రేలెడుమోములతో భయ,లోలత మృగశాబకములు • ఉరదశ్రులతో
బాలామణి చనుమార్గము, వాలాయము చూచి చూచి • వసరుచు నుండెన్.

మృగశాబకములు=మృగములపిల్లలు, ఉరత్ + అశ్రులతోన్ = పొరలి పొరలివచ్చు కన్నీళ్ళతో.

తా. పెద్దమృగములు సీత నీడవెంటఁ బరువెత్తుచుండ పిల్లమృగములు ముఖములు వ్రేలవైచికొని భయముచే వణఁకుచు కన్నీళ్ళు పొరలిపొరలిరాఁగా సీతాదేవి పోవుమార్గమును గనుఱెప్ప వ్రాల్పక చూచిచూచి మిగుల దుఃఖించుచుండెను.

చ. కనుఁగొనుచున్ ధరాతలముఁ • గమ్రమరవంబున రామ లక్ష్మణా
యని పలవించుచున్ దెసల • నడ్డము రారె మహాత్ము లెవ్వ రే
నని తిలకించుచుం జనుమృ • గాక్షినిగాంచి వణంకుమేనులొ
ప్పున వన దేవతావితతి • బోరన యేడ్చె మహాస్వనంబునన్. ౯౦౨

కమ్రమరవంబునన్=మనోహరమైనధ్వనితో, తిలకించుచున్=చూచుచు.

తా. భూమిప్రక్కఁ జూచుచు మనోహరధ్వనితో రామా లక్ష్మణా యని యేడ్చుచు పుణ్యాత్ములు గొప్పమనస్సుగలవా రెవ్వరైన నడ్డమురారా విడిపింపఁగా యని దిక్కులు చూచుచు పోవుచున్న సీతను జూచి తమదేహములు వణఁకుచుండఁగా వనదేవతలు పెద్దపెట్టున నేడ్చిరి.

చ. పెరిగినతారహారములు • బీఁటలు వాఱినయోష్ఠబింబమున్,
గరఁగినచిత్రకంబుఁ గను • కాటుక, వ్యాకులకుంతలంబులన్
బరఁగునతిమణిన్ నిజవి • నాశముపొంటె గ్రహించి రావణుం
డరుగ వివర్ణవక్త్రియు భ • యవ్యథితాత్మయు నౌచు సీతయున్. ౯౦౩

పెరిగిన=తెగిన, తారహారములు=ముత్యాలసరములు, బీఁటలువాఱిన = పగిలిన, ఓష్ఠబింబమున్=దొండపండువంటిపెదవి, చిత్రకము=తిలకము,వ్యాకుల = చెదరిన, కుంతలంబులు = తలవెండ్రుకలు, వివర్ణవక్త్రియు = వన్నెమాఱిన ముఖముగలదియు, భయవ్యథితాత్మయు = దిగులుచేబాధపడు మనస్సు గలదియు,

తా. ముత్తెపుసరులు తెగిపోఁగా, పెదవియూర్పువేఁడికి పగుళ్లువాఱఁగా, తిలకము, కాటుక, గరఁగఁగా, వెండ్రుకలు చెదరఁగా, నుండు సీతాదేవిని తన చావుకొఱకే పట్టుకొని రావణుఁడు పోవుచుండఁగా తెల్లవాఱినముఖము భయముచే బాధపడు మనస్సుగలదై యామె.

కం. రోదనరోషములను నెఱ,జాదుకొన న్నేత్రయుగళి • జనభీకరు వ్యా
పాదరతాత్మకు మర్మవి, భేదనముగ నిట్టులనియె • బెట్టిదపునుడుల్. ౯౦౪

రోదనరోషములను = ఏడుపుచేతను కోపముచేతను, నెఱజాదుకొనన్ = మిక్కిలి యెఱ్ఱనకాగా, వ్యాపాదరతాత్మకు = ద్రోహచింతనమందే యాసక్తి గల మనస్సుగలవానిని, బెట్టిదపుమసల్=భయంకరములైన మాటలు.

తా. ఏడ్పుటచేతను గోపముచేతను గన్నులు రెండెఱ్ఱగాఁ గాఁగా ప్రజలకు భయంకరుఁడైన పరులహింసించుటయందే ప్రీతిగల మనస్సుగల రావణుని మర్మములు ఛేదించు భయంకరవాక్యముల నిట్లనెను.

—• ౨౩-వ సర్గము. సీత రావణు నిందించుట •—

ఉ. ఏమిర సిగ్గు లేదటర • యేకత మే నటు లుండఁ జూచి నీ
వీమెయి ముచ్చిలించుకొని • యెత్తినభీతిని బాఱిపోయె దే
నీమటుమాయయే కద వ • నిన్ మృగరూపముచేత నామనో
రాముని దవ్వుగాఁ బనిచె • రాక్షసవంశదవాగ్నిహోత్రుఁడా. ౯౦౨

తా. ఓరీ! రాక్షసవంశమను వెదురుపొదకుఁ గాఱుచిచ్చువంటివాఁడా! ఆఁడుదానను నే నొంటిఁగా నుండుటఁ జూచి నీ వీవిధముగా దొంగిలించుకొని పరువెత్తి పోయెదవే నీకుఁ గొంచెమైన సిగ్గులేదేమిరా? నీవు చేసినమాయయే గదా యడవియందు మాయామృగరూపముచేత నామనోవల్లభుని దూరముగాఁ గొనిపోయినది. రాక్షసవంశ మనెడి యడవికి నీవే చిచ్చయినా వేమిరా.

ఆ. నాదుమామసఖుని • నన్ను సంరక్షింప, మొనసి వచ్చినట్టి • ముసలిగ్రద్దఁ
బెద్దపెనఁగి నీవు•పిలుకుమార్చితి వౌర, యెంతశూరుఁ డవుర•హీనచరిత.

పెద్దపెనఁగి = దీర్ఘకాలము పెద్దయుద్ధము చేసి, పిలుకుమార్చితివి=చంపితివి, హీనచరిత = నీచపునడవడిగలవాఁడా.

తా. నామామమిత్రుఁడై నన్నుఁ గాపాడుటకై వచ్చిన ముసలిగ్రద్దతోఁ బెద్దయుద్ధముచేసి చంపితివి. నీచచరిత్రుఁడా! ఆహా! నీ వెటువంటిశూరుఁడవురా. ముసలిగ్రద్దతోనే యింతపెద్దయుద్ధము చేసినవాఁడవు రామలక్ష్మణుల బారిపడిన నీగతి యేమో.

ఆ. పేరు చెప్పుకొనెడి • బింక మేమియు లేక, కలనిలోన నన్ను • గెలువ లేక
దుష్టరాక్షసుండ•దొంగిలి పఱచెదే, యహహయేమి నీమ•హాబలంబు! ౯౦౩

బింకము=పౌరుషము, కలనిలోన=యుద్ధమందు.

తా. యుద్ధమందు నిలఁబడి యిదిగో రావణుఁడను, యుద్ధమునకు వచ్చితిని, అని పేరుచెప్పుకొను పౌరుషములేక యుద్ధమందు నాభర్తను గెలువలేక నన్ను దొంగిలించుకొని పరువెత్తుచున్నావే! పాపాత్ముఁడా యేమి యహహ నీ పౌరుషము!! ఏమినీబలము?

ఉ. ఈదృశ మైనగర్హితపు • హేయపుఁగార్యముఁ జేసి యన్య యా
పైదలి దొంగిలించుకొని • పాఱెదు భీతి దురాత్మ బాలిశా

లేదట రోరి సిగ్గు లవ • లేశము ఛీ నిను శూరమాని వ్యా
పాదరతాత్ముఁ గాంచి మగ • వారు హసింతురు సుమ్ము నీచుఁడా. ౯౦౮

ఈదృశము=ఇటువంటి, గర్హితపు=నింద్యమైనది, హేయపుఁగార్యము= నీచమైనపని, అన్య = ఇతరునకు భార్యయగుదానిని, వైదలిన్ = ఆఁడుదానిని, బాలిశా=మూఢుఁడా, లవలేశము = మిక్కిలి కొంచెము, శూరమాని = శౌర్యము లేకున్నను శూరుఁడనని తలఁచువాని, వ్యాపాదరతాత్మున్=ద్రోహచింతనమందుఁ బ్రీతిగల మనస్సుగలవానిని.

తా. స్త్రీచౌర్యమను నింద్యమైన నీచపుఁగార్యము చేసి యితరునిభార్య యగు నాఁడుదానిని దొంగిలించుకొని భయపడి పరువెత్తెదవే, మూర్ఖుఁడా, నీకుఁ గొంచెమైన సిగ్గులేదటర. ఛీ శూరుఁడు గాకున్నను శూరుఁ డనుపేరు చెప్పుకొను ద్రోహచింతగల నిన్ను మగవారు నవ్వుదురు. సుమ్ము.

ఉ. ప్రేలితి కాఱుకూఁతలను • బెద్ద బలంబును శౌర్య మంచు ఛీ
కాలువనే దురాత్మ కల • కాల మకీర్తియు వంశనాశమున్
బోలఁగఁ జేయుకార్యమును • బూని తిసీ నిలు పోటుబంటవై
చాలు ముహూర్త మంత, జనఁ • జాలుదె యీమెయితోడ నీగతిన్. ౯౦౯

ప్రేలితి=వదరితివి - కాఱుకూఁతలను = నిష్ప్రయోజనములైనమాటలను, పోటుబంటవై =శూరుఁడవై.

తా. నేను శూరుఁడ నని దొడ్డబలవంతుఁడ నని వ్యర్థపుఁగూఁతలు కూసితివిగదా! పాపాత్ముఁడా! కాల మునునది యున్నంతవఱకు నీ కపకీర్తి గలిగించి నీవంశము నాశముఁజేయు కార్యమును జేయఁబూనితివి. ఛీ శూరుఁడవై కొంచెము సేపు నిలిచితివేని నీ వీ దేహముతో నిట్లు పోఁగలవా? యాతనాశరీరముతో యమలోకమునకుఁ బోదువేకాని.

తే. చావుపరువునఁ బరువెత్తి•చనెడినిన్ను, నవనివల్లభుఁ డేమి చే•యంగఁ గలుగు
నేదినిల్వుముక్షణమాత్ర•మిందునీదు, ఘోరకృత్యఫలంబును•గుడువఁజేయు.

తా. మృత్యుదేవత తఱుముచున్నట్లు చావుబ్రతుకు దెలియక పరువెత్తు చున్నావే! నిన్నా రామరాజేమి చేయఁగలఁడు? ఏదీ మగవాఁడవై తివేని క్షణముసేపు నిలువుము. నీ పాపకార్యఫలము నీ వనుభవింపఁజేయును.

కం. భూవరపుత్రులకంట, న్నీ విప్పుడు పడితివేని • నీసైన్యములున్
నీవును ముహూర్తమైనను, జీవముతో నుండఁగలవె •, చెనఁటిపలాశీ.

పలాశీ=రాక్షసుఁడా, పల + అశీ=మాంసము భక్షించువాఁడా.

తా. ఆరాజకుమారులకన్నులకు నీవు కనఁబడితివా, నీవు నీసైన్యములు నొక ముహూర్తకాలమైనను బ్రతుక సాధ్యపడునఁటరా? దుష్టరాక్షసుఁడా?

ఆ. కారుచిచ్చు రేఁగఁ • గాననాంతరములఁ, బులుఁగు దానిఁ జేర • బలములేని
యట్లు నీవు వారి • యంబకములఁ దేఁజి, చూడనైన లేవు • సోఁకుఱేఁడ. ౧౨
సోఁకుఱేఁడ = రాక్షసరాజా !

తా. అడవులందుఁ గారుచిచ్చు విజృంభించినపుడు పక్షులు దాని సమీపింప బలములేనియట్లు నీవు రామలక్ష్మణులు ప్రయోగించు బాణములను కన్నెత్తి యైనఁ జూడఁజాలవు. ఇఁక నీవు వానిని ఖండించు టేమి? యుద్ధముచేయు టేమి?

మ. వినరా నీకు హితంబుఁ జెప్పెద ననున్ • వే వీడుమీ నా సుడుల్
వినవేనిన్ భృశమత్ప్రధర్షణరుషా • వేశంబునన్ భూమిభృ
త్తనయుం డాత్మసహోదరాన్వితుఁ డనిన్ • దర్పించి యర్పించు నీ
తనువుం గంకసృగాలగృధ్రతతికిం • దన్విం గొన న్విందుగన్. ౧౩
భృశ + మత్ + ప్రధర్షణరుషా వేశంబునన్ = అధికమగు నన్ను నవమానపఱుచుటచేఁ గలిగిన కోపావేశముచే, భూమిభృత్తనయుండు = రాజకుమారుఁడు, రాముఁడు, అనిన్ = యుద్ధమందు, దర్పించి = బలాతిశయముచే గర్వించి, తనువున్ = శరీరమును, కంక = రాపులుఁగులయు, సృగాల = నక్కలయు, గృధ్ర = గ్రద్దలయు, తతికిన్ = సమూహమునకు, తన్వి = తృప్తి.

తా. ఏలరా చెడిపోయెదవు. నేను జెప్పిన మంచిమాట వినరా. నన్ను మరలఁ దీసికొనిపోయి రాముని కర్పింపుము. అట్లు నామాటచొప్పునఁ జేయకపోయితివా నన్ను నీ వవమానించుటచేఁ గలిగినకోపము నావేశంబున యుద్ధమున నీదేహమును రాపులుఁగులకు నక్కలకు గ్రద్దలకు తృప్తిగలుగ విందుగాఁ జేయును.

శా. ఏమోకోరిక నన్గ్రహించికొని నీ • వెంతే వడిం బాఱెదే
నామాట ల్వినుమ నీప్రయత్నమది యె • న్నండైన సాగంగఁ బో
దోమాయావి మదీయ భర్త నవిజ • య్యున్ లోకనాథోపమున్
రాముం బాసి చిరంబుగా బ్రదుక నే • రన్ శాత్రవాధీవనై. ౧౪
శాత్రవాధీననై = శత్రువులకు లోపడినదాననై.

తా. ఏదో చెడ్డకోరిక మనస్సునందుంచుకొని నన్ను నీవు తీసికొని పరువెత్తిపోవుచున్నావు. నామాట విను, నమ్ము. ఎప్పటికైన నీకోరిక కొనసాగునదికాదు.

ఓరీ మాయలమారీ! నామగని జయింపసాధ్యపడనివానిని జగన్నాథసమానుని రామునిఁ బాసి శత్రువు స్వాధీనమందు దీర్ఘకాలము బ్రదుకఁజాలను.

కం. కృపణుఁడు మృతికాలంబున, విపరీతమ్ముల భుజించు • విధమున నీవున్
జపలత నీసేమం బే, వ్యపగతమతి నెఱుఁగలేవు • పాపాత్ముండా. ౧౫
కృపణుఁడు = నీచుఁడు, విపరీతమ్ములన్ = అపథ్యపదార్థములను చపలత = బుద్ధినిలుకడలేని, వ్యపగతమతిన్ = బుద్ధిహీనతచే.

తా. నీచుడు మరణకాలము ప్రాప్తించినపు డపథ్యపదార్థములఁ దినునట్లు

నీవును నింద్రియచపలతచే నీకు మేలేదో తెలిసికోలేక బుద్ధిహీనుఁడవై యున్నావు. ఏలయందువా? నీవు పాపాత్ముఁడవు. కావున నీకు మేలగుమార్గము స్ఫురింపదు.

కం. పథ్యముచేఁదగు నరునకుఁ, దథ్యము చానున్న వేళఁ ♦ దగులదు సుమి వై
తథ్యము నా నుడికిని నా,తిథ్యమునకు నిన్ను నీడ్చు♦దినకరసుతుఁడున్.

తథ్యము=నిజము, చానున్న వేళ = చచ్చుటకుసిద్ధముగానున్న సమయమున, వైతథ్యము=వ్యర్థము, దినకరసుతుఁడు=యముఁడు.

తా. చావుసమీపించిన సమయంబున మనుష్యునకుఁ బథ్యవస్తువులు దినమనస్సుపోదు. పథ్యము చేఁదగును. చేఁదు పథ్యముగఁ దోఁచును. ఇది సత్యము. నామాట యసత్యముగాదు. ఏమి నీమాట యనెదవా? నిన్ను యముఁడు విందు పెట్టి నీడ్చుకొని పోవుచున్నాఁడు.

ఉ. ఇంతటిపాపకార్య మొక ♦ యింతయుఁ గొంకును జంకు లేక ని
శ్చింతతఁ జేయఁ బూనుటను ♦ జెచ్చెరఁ గాంచెదు హేమభూమిరు
ట్సంతతి, నీఁదె దగ్రసచయ ♦ సద్మము వైతరుణిం, గలాఁడవున్
స్వాంతమునందు నమ్ముమసి ♦ పత్రవనంబునఁ గ్రీడ సల్పఁగన్. ౯౧౩

హేమభూమిరుట్సంతతి=బంగారుచెట్లసమూహమును, అగ్రసచయసద్మము=నెత్తుటి పెల్లువకుస్థానము; వైతరణిన్=నిప్పులయేఱు. ఇది యమలోకమును జుట్టియుండును. పాపాత్ములను కింకరులు దీనిలోవైచి యీడ్తురు. కలాఁడవు = కలవాఁడవు. ఉన్న, కల, న, పద్దలమీఁది తచ్ఛబ్దపకారంబునకు లోపంబు విభాషనగు. సు. వ్యా. క్రియ ౧౨౮. స్వాంతమునందు = మనస్సునందు, అసిపత్రవనము=ఇది యమలోకములోని యొకనరకమునకు పేరు. ఇందలి చెట్లయాకులు కత్తులవలె నుండును.

తా. ఇంత ఘోరపాపకార్యమును గొంచెమైన జంకుకొంకు లేక నిర్విచారముగాఁ జేయఁబూనుటచే శీఘ్రకాలమునందే బంగారుచెట్లను జూడఁగలవు. యమలోకమందలి నెత్తుటియేఱు నిప్పులయేటియందు నీఁదఁగలవు. అసిపత్రవనంబునఁ గ్రీడింపఁగలవు. నమ్ముము.

కం. సంతప్తహేమపుష్పా,క్రాంతము వైడూర్యదళము ♦ కాలాయస శా
తాంతదృఢకంటకచితము, నంతకశాల్మలిని గలప ♦ యాలోకింపన్. ౯౧౮

సంతప్త = బాగుగఁగాల్పఁబడిన, హేమపుష్ప = బంగారు పూవులచే, ఆక్రాంతము = నిండినది, వైడూర్యదళము - సంతప్తయనుపదము వైడూర్యకాలాయసపదములతోను, నన్వయింపవలెను=బాగుగఁగ్రాఁగినవైడూర్యమయములగు నాకులుగలది, సంతప్త=బాగుగఁగాలిన, కాలాయస=ఉక్కుమయమై, శాతాంత=వాఁడికొనలుగలదియు, దృఢ = గట్టిదియునగు, కంటక = ముండ్లచే, చితము=నిండినదియగు, అంతకశాత్మలిని=యమునిబూరుగువృక్షమును.

ఒక్కొక్కచో సమాసగత పూర్వపదంబు వ్యవహితో త్తరపదం బొంటితోడను వానిపెక్కింటితోడను నన్వయించెడి. ప్రౌ. వ్యా-సమాస ౩౪-ఈసూత్రప్రకారము సంత ప్తశబ్దము వైడూర్య కాలాయసశబ్దములతోడను నన్వయించును.

తా. బాగుగఁగాలిన బంగారు పుష్పములతో నిండినదియు బాగుగఁగాలిన వైడూర్యపుటాకులుగలదియు, బాగుగఁగాలిన యుక్కుమయమైన పదునైన కొనలుగలదై దృఢములైన ముండ్లచే నిండినదియు, నగు యమపురంబునఁ గల బూరుగు చెట్టును జూడఁగలవు. పరస్త్రీలఁగామించిన నీకి నరకబాధలు తప్పవని యర్థము.

ఉ. అల్పచరిత్ర యంతటిమ ♦ హాత్ముని వంచన చేసి మేనిలో
నిల్పఁగ నేర్తువా యుసుఱు ♦ నిర్ఘృణుఁడా విషపాయిభంగి నీ
కల్పము నేఁటితో ముగిసెఁ ♦ గాలభటోత్కటపాశబద్ధునిన్
వేల్పులసూడ ! రాఘవుఁడు ♦ ని న్వధియించెడి నెందుఁ జొచ్చినన్. ౯౧౯

అల్పచరిత్ర=నీచపునడవడిగలవాఁడా! అంతటి జగత్ప్రసిద్ధుఁడైన=మహాత్ముని, ఉసురు=ప్రాణము, నిర్ఘృణుఁడా = దయలేనివాఁడా! విషపాయిభంగిన్=విషముద్రాగినవానివలె, నీకల్పము=నీజీవితకాలము, కాలభట=యమకింకరుల, ఉత్కట=భయంకరమైన, పాశబద్ధునిన్ = త్రాళ్ళచేఁ గట్టఁబడినవానిని, వేల్పులసూడ = దేవవిరోధీ !

తా. నీచపునడవడిగలవాఁడా! యింతంతని చెప్పరాని గొప్ప స్వభావము మనస్సుగలవానిని శ్రీరాముని మోసగించి విషముద్రాగినవానివలె నీదేహములోఁ బ్రాణములు నిలుపఁగలవా ? అది నీకు సాధ్యమా ? దయాహీనుఁడా ! నీకు జీవితకాలము నేఁటితోఁ ముగిసెను. నీవు లంకలోఁ బ్రవేశించిన రాముఁడు నన్నేమి చేయఁగలడందువేమో? దేవతాశత్రువా! యమకింకరులు నీమెడకుఁ బాశములు తగిలించియున్నారు. కావున నీవు లంకలోనేగాదు స్వర్గపాతాళములఁ బ్రవేశించినను నిన్నుఁ దప్పక రామచంద్రమూర్తి వధింపఁగలఁడు.

ఉ. భ్రాతయుఁ దోడు లేక ఖల ♦ రాక్షసులం బదునాల్గు వేవురన్
జేతులతీఁడ బోఁ దునుము ♦ సేసె నిమిషములోన రాముఁడా
ఖ్యాతమహాస్త్రవేది సుస ♦ మర్థుఁడు భార్యను ప్రముచ్చిలించు దు
ర్జాతుని నిన్ను సైఁచునె దు ♦ రంబున వ్రక్కలు చెక్కకుండునే. ౯౨౦

ఖ్యాతమహాస్త్రవేది=ప్రసిద్ధికెక్కిన గొప్పయస్త్రముల నెఱిఁగినవాఁడు,సుసమర్థుఁడు = ఎంతటిగొప్పకార్యమయిన సాధింపశక్తిగలవాఁడు, దుర్జాతునిన్=నీచపుఁబుట్టువుకలవానిని, దురంబునన్ = యుద్ధమునందు, వ్రక్కలు = వ్రక్కలగునట్లు.

తా. తమ్ముఁడుకూడఁ దోడులేక యొంటరిగాఁడు దుష్టులను రాముఁడు రాక్షసులఁ బదునాలుగు వేలమందిని చేతులదురద బోవునట్లు లల్పకాలములో చూర్ణముచేసెను. అటువంటి గొప్పయస్త్రముల నెఱింగినవాఁడు ఎంతటికార్యమైన

సాధింప మనోబల దేహబల సాధనసంపత్తి గలవాఁడు. తన పెండ్లామును దొంగిలించిన నీచజాతు నిన్ను యుద్ధమందు ముక్కలుముక్కలుగా నఱకక సహించి యూరకుండునా ?

కరిబృంహితము. ఇట్టు పలుకుచుఁ బెక్కువిధముల • నేడ్చి కరుణము దోఁపఁగాఁ
దిట్టుచును ఘనశోక భరమున • దీన యయి స్మృతి దప్పుచున్
గట్టిగను విలపించి పొరలుచుఁ • గంప మొనరఁ దపించుచో
దిట్ట యయి యసురాధముఁడు నృపు • దేవిఁ గొని చనె బాపియై.

తా. ఈవిధముగాఁ బలువిధముల మాటలాడుచు నేడ్చుచుఁదిట్టుచు శోకాతిశయముచే దీనురాలై స్మృతితప్పి పడుచు గట్టిగా నేడ్చుచుఁ బొర్లుచు దేహమున వణఁకుపుట్టి తపించుచుండఁగా రాక్షసాధముఁడు దిట్టతనంబున సీతను దీసికొని పోయెను.

కరిబృంహితము. భ న భ న ర గణములు, పదుమూఁట యతి.

—• ౫౪-వ సర్గము. సీత తనయాభరణంబులు కపులముందట వైచుట •—

చ. అతఁ డటు పోవుచుండ నొకఁ • డైనను గానఁగ రామిఁ బొక్కుచున్
క్షితిసుత గాంచి భూమిధర • శృంగ చరత్కపిపంచకంబు నీ
క్షితిరుహచారు లేనియును • జెప్పక యుందురె రాముతోడ నా
గతి యని కొంగునన్ ముడిచి • కాంచనభూషలు వారి ముంగలన్. ౯-౧-౨

భూమిధరశృంగ=పర్వతశిఖరమునందు, చరత్=తిరుగుచున్న, కపిపంచకంబు = ఐదుక్రోఁతులను, క్షితిరుహచారులు = చెట్లయందు సంచరించువారు-క్రోఁతులు, కాంచనభూషలు=బంగారుసొమ్ములు.

తా. ఆపాపాత్ముఁ డిట్లుపోవుచుండఁగా నింతవఱ కొకఁడైనఁ గానరాకుండెను. దానికై తపించుచు నొకచోటఁ గొండశిఖరమునందున్న నైదుగురు వానరులఁ జూచి వీరైనను నాస్థితి రామునితోఁ జెప్పకుందురా యని తన సొమ్ములనుదీసి కొంగున ముడివైచి వారిముందు పడునట్లుగా.

ఉ. వైచెను వైచు టాఖలుఁ డ • వారణసంభ్రమసాధ్వసాత్ముఁడై
వే చనుచుంటఁ గన్గొనఁడు • వృక్షచరావళి నిర్నిమేష మౌ
లోచనముల్ వహించుచు వి • లోలవిశాలవిలోచనామణిన్
జూచెను రామ రామ యని • శోకమునం బలవించు చుండఁగన్. ౯-౩

ఖలుఁడు=దుష్టుఁడు, అవారణ = అడ్డములేని, సంభ్రమ = తొట్రుపాటు, సాధ్వస=భయముగల, ఆత్ముఁడై =మనస్సుగలవాఁడై, "సభయహ స్తజనితచిత్తక్షోభమువలన నని" తిలకవ్యాఖ్య. రావణుఁడు సీతను జంకలో నిఱికించుకొని పోయినవాఁడు, ఆమె కుదురుగ నుండినది కాదు. ముందు వెనుకలవు వ్రాలు

చున్నట్లు చెప్పఁబడెనుగదా. ఎవరడ్డమువత్తురో యెప్పు డెపుడుపోయి లంకలోఁ బడుదునా యని రావణుదృష్టి ముందుండెను, రామలక్ష్మణులు వత్తురేమో యని సీతాదృష్టి వెనుకప్రక్కనుండెను. ఇట్లు చంకలోఁ బొర్లుటలో వెనుకప్రక్కగ వ్రాలి సీత సొమ్ము లుత్తరీయమున ముడిగట్టి వైచెను. కొందఱు చెప్పునట్లు పైఁటకొంగు సీత చింపలేదు. ఇప్పటి స్త్రీల పైఁటవలె సీతకు పైఁటలేదు. కట్టుకొను వస్త్ర మొకటి, కప్పుకొను నుత్తరీయ మొకటి. ఈకప్పుకొన్నదానిలో సొమ్ములు మూటకట్టి వైచెను. కట్టుకొన్నది కప్పుకొన్నది రెండు నొకవన్నె గలవే. ఈ వైచిన సొమ్ములలో కొన్ని దేహమున నొకప్రక్క ధరింపఁబడినవే వైచెను. అనఁగా ఒకచెవికమ్మ, ఒక ముక్కుప్రోగు, ఒకచేతి బాజుబందు-వంకి వైచెనని సుందరకాండమందలి హనుమంతుని వాక్యమువలనఁ దోఁచెడి. ఇది తన్ను గుర్తింప ననుకూలపడుటకై చేసిన యుపాయము. వే = శీఘ్రముగ-ఆదరబాదర, నిర్నిమేషము=ఱెప్పపాటులేనిది, లోచనముల్ = కనులు, విలోల = విశేషముగాఁ జలించు, విశాల = వెడలుపైన, విలోచనామణీన్ = కన్నులుగల శ్రేష్ఠురాలిని.

తా. ఆమూఁటను బడవైచెను. మిగులఁ దొట్రుపాటుతోను భయపడిన మనస్సుతోను, నాదరబాదర వేగముగాఁ బోవుచున్నవాఁ డగుటచే రావణుఁడు దానిని జూచిన వాఁడు కాఁడు. చూచియుండిన నానవాలు లేకుండఁజేయ దానిని హరించి యుండును. ఆక్రోఁశులు ఱెప్పపాటులేని దృష్టులతో విశాలములై చలించుచున్న కన్నులుగల దానిని రామరామ యని శోకమున నేడ్చుదానిని జూచిరి. వాఁడు రావణుఁ డని సుగ్రీవాదులు గుర్తించిరి కాని యామె యెవతెయో వారికిఁ దెలియదు. ఈప్రకారము వాఁడెందఱినో యెత్తుకొని పోవుచుండును. ఏవతెయో యేమో యని రిత్తకలహము మనకేల యని వారూరకుండిరి. ఎవతెయైన నేమి ? ఆఁడుకుయిలు ఆలకుయిలు వినినవారు రక్షించుట ధర్మము గదా యందురేమొ ? బలవద్విరోధము అదియునుగాక వాలికి రావణునకు సఖ్యముగలదు. ఈవార్త తెలియఁగానే వాఁడు బయలుదేఱి సుగ్రీవుని జంప నిదే సమయమని బయలుదేఱి వచ్చును. అని యివి యన్నియు నాలోచించి వారూరక యుండిరి.

ఉ. అసురభర్తయుం గడుర • యంబునఁ బంపను దాఁటి తీక్ష్ణదం
ష్ట్రాసహితాహికన్యకఁ దొ • డన్ ధరియించినభంగి దోఁపఁ బృ
థ్వీసుత మృత్యుదేవి ననఁ • దెంపున బల్మి గ్రహించి పర్వతా
ళీసరసీనదీవనుల • లీల నిరస్త శరంబుపోలికన్. ౯-౫౪

తీక్ష్ణదంష్ట్రాసహిత = విషముచేఁ గ్రూరమైనకోఱలతోఁ గూడిన, అహికన్యకన్=ఆఁడుపామును,పర్వతాళి=పర్వతములవరుసలను,సరసీ=సరస్సులను,

నదీ=ఏళ్ళను, వనులన్=అడవులను, ఇట్లనుటచే నూళ్ళమీఁదుగా వాఁడు పో లే దని కేవలనిర్జనమైన యడవిమార్గమునసే పోయె నని యేర్పడుచున్నది.

తా. రాక్షసరాజు మిగులవేగముగఁ బంపను దాఁటి క్రూరవిషముగల కోఱలుగల యాఁడుపామును దొడమీఁద నుంచుకొన్నవానివలె సీతను బట్టుకొని తన మృత్యుదేవతనో యన్నట్లు సీతాదేవిని సాహసముచే బలాత్కారముగఁ బట్టుకొని పర్వతములు తటాకములు నదు లడవులు దాఁటి యవలీలగా వింటి నుండి విడిచిన బాణమువలె సద్దములేక యతివేగముగ చక్కఁగా.

ఆ. వడిగ దాఁటి వక్ర • పాఠీనతిమితిమిం,గిలచయాన్వితంబు • జలధి డాసి
తీఱెఁ బోసురారి,దీనితో నన సిద్ధ,వితతి హృష్టుఁ డగుచు•వేగి యగుచు.

నక్ర=మొసళ్లు, పాఠీన=చేఁప, తిమి=ఇదియొక పెద్దచేఁప. తిమింగిల = తిమినిమ్రింగునది తిమింగిలము. వీని-చయ = సమూహముతో, అన్వితంబు = కూడినది, జలధిన్=సముద్రమును, డాసి=సమీపించి, సిద్ధవితతి = సిద్ధులసమూహము, దీనితోన్=ఈసీతాహరణ కార్యముతో, తీఱెన్ పో=నిశ్చయముగాఁ జచ్చెను. హృష్టుఁడు=లంకచేరితిని గదా యిఁక భయములేదని సంతోషించిన వాఁడు; హృష్టుఁడు=కొందఱు రామునిచేఁ జచ్చుమార్గము గలిగెఁగదా యని సంతోషించెను. పుణ్యము క్షయింపక పాప మతిశయించినఁగాని మృత్యువు కలుగదు, కావునఁ దమోగుణావృతుఁడై తెలిసి తెలిసి తల్లినిగూడ విరుద్ధపు వాక్యములు పలికెనని యందురు. దీనికి సర్గాంతమందు జెప్పఁబడు, "బభూవ మోహాన్మదితః" 'విమోహి మోదిలెన్' (౯-౩౩-వ పద్యము) అసంగతమగు చున్నది. అట్లులే "ఆత్మానం బుద్ధివైక్లబ్యాత్ కృతకృత్య మమన్యత, కృతకృత్యుఁడ ననుమ బుద్ధిహీనతఁ దలఁచెన్, ౯౩౪ పద్యము అనునదియు ననంగతమే అని తిలకవ్యాఖ్య.

తా. శీఘ్రముగ దాఁటిపోయి మొసళ్లు, పాఠీనములు, తిములు, తిమింగిలములు గలసముద్రమును సమీపించి గడ్డనఁ బడితిని. ఇఁక భయములేదని రావణుఁడు సంతోషించుచు సిద్ధులు దీనితో రావణుఁడు చచ్చెను, సిద్ధమని యనుచుండ వేగముగ.

—• రావణుఁడు సీతతో లంకఁ జొచ్చుట •—

చ. తననగరంబు లంకను న • తంద్రగతిం జొరఁబాఱి రావణుం
డనయుత సీత నుంచెఁ దన • యంతిపురంబున దైత్యశిల్పి ము
న్ననువుగఁదాను మాయసతి • యట్టుల, యంతఁ బిశాచ కాంతలన్
గనుఁగొని మీరు హెచ్చరికఁ • గావలి యుండుఁడు సీత కెప్పుడున్. ౯-౨౬

అతంద్రగతిన్=హెచ్చరికతో, ఎవ్వరికిఁ దెలియకుండునట్లు, అనయుతన్=నీతితప్పినవాఁడై, దైత్యశిల్పి=మయుఁడు, మున్ను = పూర్వము మాయన్ =

మాయచే, సతియట్టులు=తానుంచుకొన్న హేమనువలె-మాయచే తనసతి నుంచి నట్టి లనుటచే (1) ఈగుహ దుర్గమము. దీనిలో నెవరుండునది లోకమునకుఁ దెలియదు. అట్టులే సీత యిందుండుట యెవరికిఁ దెలియ నసాధ్యము. (2) మయునకు హేమయుంపుడుకత్తె. వాఁడు దానవుఁడు. అది దేవతాస్త్రీ. ఇక్కడ నట్టిభావమే గ్రహింపవలెను. (3) మయు నింద్రుఁడు చంపినట్టులు యుద్ధమున రామచంద్రమూర్తి రావణు వధింపఁగలఁడని యీ యుపమానసారస్యము.

పూర్వము దైత్యశిల్పియగు మయుఁడు తా నుంచుకొన్న హేమ యను దానికై తన యద్భుతశక్తిచేఁ గల్పించిన గుహయందు దాని నుంచినట్టులు - ఈకథ కిష్కింధాకాండమందు ౫౧-వ సర్గమునఁ గలదు. ఇచ్చటఁ దిలకవ్యాఖ్య యందు 'మాయామి వాసుర'మ్మని పాఠము గ్రహింపఁబడినది. ఇట్లు గ్రహించి లంకకుఁ దేఁబడిన సీత మాయారూప మనియు ముఖ్యమాత సీత ముందే యగ్నియందుఁ బ్రవేశించె నని ధ్వనిత మనియు, కావుననే రావణుఁ డీసీతను మోయఁ గలిగెననియు మాయవలననే రావణుఁడు వాస్తవము తెలిసికొనలేక పోయెననియు వ్రాయఁబడినది. సీత మాయరూపము గనుక రావణుఁడు మోయఁ గలిగెనఁట. విరాధుఁ డేసీతను మోసెను? అప్పు డెవ రేమాయ చేసిరి? కావున నీయభిప్రాయము సరిగాఁ దోఁపదు. ఇఁక నీవ్యాఖ్యాత యభిప్రాయ మేమన, మయుఁడు దానవశిల్పి. వీఁడు దేవతాస్త్రీ యగు హేమను నుంచు కొన్నవాఁడు. దానికై స్వయంప్రభాగుహ తనశక్తిచే నిర్మించి యందు దాని దాఁచి యుంచెను. తనకు శత్రువు దానవుఁడు నగువాఁడు తనజాతి దేవతాస్త్రీ నుంచుకొన్నాఁ డనుట యింద్రునకుఁ సహింపరానిదై వానిని జంపెను. ఈవిధ ముగ నాదేవతాస్త్రీ మయునిపాలిటికి మృత్యుదేవత యయ్యెను.

అట్టులే సీతయు రావణునకు మృత్యు కారణ మయ్యె నని యుపమాన భావము. కావున నిక్కడ మాయ యనఁగా మయసంబంధమైన యద్భుతశక్తియే కాని యింద్రజాలముకాదు. స్వయంప్రభాగుహ యింద్రజాలము కాదుగదా.

మాయ యనఁగా నింద్రజాల మని యర్థము వ్రాసిన వారామాయాస్త్రీ యెవ్వతె? అది యెందుకు నేలయుంచఁబడె నను నైతిహ్యము వ్రాసినవారుకారు.

తా. తన లంకానగరమును మిగుల హెచ్చరికతోఁ బరువునఁ బ్రవేశించి నీతి హీనుఁడై రావణుఁడు పూర్వము మయుఁడు మాయచేఁ దాను నిర్మించిన గుహయందు హేమనువలెఁ దన యంతఃపురంబున నుంచి పిశాచస్త్రీలఁ బిలిచి మీరు సర్వకాల సర్వావస్థల సీతపైఁ గావలియుండుఁడు.

ఉ. కాంతలఁ గాని పూరుషులఁ ♦ గాని యిటం జొరనీయ కుండుఁ డే
కాంతము స్వర్ణరత్నవస ♦ నాదుల దేనిని సీత గోర నా

వంతయు నడ్డు చెప్ప కిడుఁ • డానయుఁ గల్గినయేని మేనిపై,
నింతి నెఱింగియే నెఱుఁగ • కేఁ బరుషంబులు పల్కఁబోకుఁడీ. ౬-౭

ఏకాంతము = మిక్కిలి, స్వర్ణ, రత్న, వసనాదులన్ = బంగారు మణులు వస్త్రములు లోనైనవానిని, పరుషంబులు=కఠినవాక్యములు.

తా. సీతయున్నచోటికి స్త్రీలనుగాని పురుషులనుగాని రానీయకుఁడు. ఆమె బంగారో, రత్నములో, వస్త్రములో, యేది గోరిన నది విశేషముగాఁ దెచ్చి యిండు. మీకు దేహములమీఁద నాశయుండెనా యడ్డము చెప్పవలదు తెలిసి కాని తెలియకకాని యామెను కఠినోక్తులు పలుకవలదు.

కం. అని యిట్లు లాజ్ఞయిడి య, మ్మనుజాశనుఁ డంతిపురము•మాని యిఁకేమే
నను వగుఁ జేయఁగనని వర, మున మోహితుఁ డగుచు నెంచి•
పురుబలయుతమున్.

తా. అని యీప్రకార ముత్తరువు చేసి యా రాక్షసుఁడు అంతఃపురము వదలి యావల వచ్చి యిఁక నేను జేయవలసిన దేమి యని యాలోచించి బ్రహ్మవరము నాకుఁ గలదు. నాకేమిభయ మని బుద్ధిలేనివాఁడై తలఁచి గొప్పబలముతోఁ గూడినవారిని.

—• రావణుఁడు జనస్థానమునకుఁ గాపు పంచుట •—

కం. అష్టపలాశినిఁ గనుఁగొని, స్పష్టంబుగ ననియె మీరు • చనుఁడీ మీమీ
యిష్టాయుధములఁ గొనుచు న,వష్టంభముతోడ వేగ • వని దండకకున్.

అష్టపలాశిని=ఎనమండ్రు రాక్షసులను. ఇది ద్విగుసమాసము, సంఖ్యా పూర్వోద్విగుః-పాణిని ౨. ౧. ౫౨. సమాహారమున 'ద్విగురేకవచన' మ్మని యుండుటచే నేకవచనరూపము. అవష్టంభము తోన్=తగిన ప్రయత్నముతో, వని = అడవి.

తా. ఎనమండ్రుగురు రాక్షసులను జూచి సందేహము లేకయుండునట్లు ఇట్లు పలికెను. మీకు మీకు నిష్టములైన యాయుధము లన్నియుఁ దీసికొని ప్రయత్నముతో దండకారణ్యమునకుఁ బోవలసినది.

సీ. అందుహతస్థాన • మగుజనస్థానంబు,నందు నిల్వుఁడు మీర • లంద ఱిరిగి
మున్ను ఖరాసురుం•డున్నచో టది మీరు, సాధ్వసపడక రో•షంబు చలము
పౌరుషమారంగఁ • బరికించు చుండుఁడు, మున్ను నే నుంచిన•యన్నిశాట
నాథుల ఖరదూష•ణప్రముఖులఁ జంపె, రాముండు దాన వై•రంబు పుట్టె
తే. వైరనిర్యాతనమునకు•వలనురోయు, వాఁడధైర్యంబుకంటెఁగో•పంబుమించె
జానకీనాథు రణమునఁ • జంపి కాని, యాద మఱచి నే నిద్రింప•ననురులార.

అందున్=ఆదండకయందు,హతస్థానము=ఖరాదులుచంపఁబడినస్థలమ్ము, సాధ్వసపడక = భయపడక, పరికింపు చుండుఁడు = పరీక్షించు చుండుఁడు,

నిశాటనాథలన్=రాక్షసనాయకుల, వైరనిర్యాతనమునకున్=పగదీర్చుకొనుటకు, పలను=మార్గము, రోయువాఁడన్=వెదకుచున్నాఁడను, అదమఱచి=ఆత్మమఱచి.

తా. ఆదండకయందు ఖరాదులు చంపఁబడిన స్థలమునందే మీరుండుఁడు. అది పూర్వము ఖరుఁ డున్న స్థలము. మీరు భయపడవలదు. రోషము చలము పౌరుషము అతిశయించునట్లు శత్రువుల పోకలరాకలఁ బరీక్షించుచుండవలయును. పూర్వము నే నందుంచిన ఖరాదు లగు రాక్షసనాయకుల రాముఁడు చంపెను. దానితో విరోధము కలిగెను, అపగదీర్చుకొనుట కుపాయము నాలోచించుచున్నాఁడను. ప్రత్యక్షముగాఁ బోయి యుద్ధముచేయ ధైర్యముచాలదు. అట్టులని యూరకుండుటకుఁ గోపము కారణమున వశపడకున్నది. ఏవిధముగనైన రాముని రణమునఁజంపి కాని మైమఱచి నిద్రింపను.

ఉ. కావునఁ బేద విత్తమును • గాంచినయట్లు ఖరారిఁ జంపి సౌ
ఖ్యావహవృత్తి నుందుఁ, జని • యయ్యెడ కీరలు రాముపోకలన్
రేవగ లప్రమాదగతిఁ • ద్రిమ్మరి కాంచుచుఁ దద్విశేషవా
ర్తావళి నాకుఁ బుచ్చుఁడు, నృ • పాత్మజులన్ వధియింపఁ బూనుఁడీ. ౬౩౧

విత్తము=ధనము, ఖరారిన్=ఖరునిఁజంపినరాముని, సౌఖ్యావహవృత్తిన్=సుఖమునుగలిగించు వ్యాపారమునందు, ఈరలు = మీరలు, రేవగలు - రే + పగలు. రాత్రియుఁబగలు=ద్వంద్వంబునఁ బదంబుమీఁది కచటతపలు గసడదవ లగు. సమాహారద్వంద్వసమాసము- సమాహారద్వంద్వము తెనుఁగునఁబ్రాయికంబుగ బహువచనమగు, అప్రమాదగతిన్=పొరపాటులేనివిధముగ, త్రిమ్మరి = తిరిగి.

తా. కాఁబట్టి పేదవాఁడు ధనమును సంపాదించుకొన్నట్టు బలవద్విరోధము వలన సుఖవిషయమున దరిద్రుఁడనై కన్నార నిద్రలేక యుండు నేను ఖరుని జంపిన వాని నెట్లు చంపుదునా యని యాలోచించుచుండు నేను రాముని జంపి మరల సుఖపడుదును. మీరచ్చటికిఁ బోయి రామునిచర్య లన్నియు కనిపెట్టి రాత్రియనక పగలనక దినదినము హెచ్చరిక తప్పక తిరుగుచు నొకచోటనే యుండక యారాముని విషయమైన విశేషవృత్తాంతముల నాకుఁ జెప్పి పంపుచుండుఁడు. మీరు నారాజకుమారులఁ జంప యత్నింపుఁడు.

కం. మీ బలమును మీ శౌర్యం, బే బహురణములను జూచి•యెఱుఁగుట మిమ్మి
యీబలితఁపుగార్యంబున, నౌబారకమునకుఁ, బూన్చు • టయ్యెనటంచున్.

బారకము = భారము.

తా. ఇందఱుండఁగా మీయెనిమిదిమందినే పంపనేల యందు రేమో? మీ బలము మీశౌర్యము నేను అనేక యుద్ధములందుఁ జూచి మీవిషయము బాగుగఁ దెలిసినవాఁడ నగుటచే నీమహాకార్యభారమును మీయం దుంచినవాఁడనైతిని. ఇతరు లింతకార్యము నిర్వహింపలేరు.

ఉ. ఈనెఱి నింపు పెంప నసు•రేంద్రుఁడు పల్కిన రాక్షసాష్టకం
బానతిఁ జేసె, రావణుని•యానతిఁ జేసి జవంబుమై జన
స్థాన మలక్ష్యదర్శనులు•దారుణభంగిని జొచ్చి, రీగతిన్
జానకిఁ దెచ్చి రామునెడ•శాత్రవ మూని విమోహి మోదిలెన్. ౯౩౩

ఈనెఱిన్=ఈవిధముగ, ఆనతిన్=నమస్కారమును, ఆనతిఁజేసి = ఆజ్ఞచే, జవంబుమైఁ=వేగముచే, అలక్ష్యదర్శనులు = వేగాతిశయముచే నాకారము కనఁబడనివారు, విమోహి=జ్ఞానహీనుఁడు, మోదిలెన్ = సంతోషించెను.

తా. ఈవిధముగ సంతోష మతిశయించు మాటలను రావణుఁడు చెప్పఁగా విని యాయెనమండ్రుగురు రాక్షసులు రావణునకు నమస్కరించి యతనియాజ్ఞ చొప్పున తాము కానరానంతటి వేగాతిశయమున దండకయందుఁ బ్రవేశించిరి. ఈవిధముగ రావణుఁడు రామునెడ పగపూని సీతను దెచ్చి యజ్ఞానముచేఁ గృతకృత్యుఁడనైతిని-సీత దక్కెను-రాముఁడు చచ్చెను అని సంతోషించెను. 'శాత్రవ మూని విమోహి మోదిలెన్' అను వాల్మీకివాక్యము భక్తిభావనతో రావణుఁడు సీతను హరించెననుట నిరసించుచున్నది.

—• ౫౫-వ సర్గము. రావణుఁడు సీతకుఁ దనసౌధంబుఁ జూపుట. •—

కం. వితతబలిష్ఠాదిత్యా,హితులఁ బనిచి సంతసించె • నెనమండ్రను దా
జితదిక్పాలుఁడు తనలోఁ, గృతగృత్యుఁడ ననుచు బుద్ధిహీనతఁ దలఁచెన్.

వితతబలిష్ఠ=విస్తారమైన బలముగల, ఆదిత్యాహితులన్ = దేవవిరోధులగు రాక్షసులను, జితదిక్పాలుఁడు=జయింపఁబడిన దిక్పాలురు గలవాఁడు.దిక్పాలకులగు ఇంద్రాగ్ని యమాదుల జయించినవాఁడు, బుద్ధిహీనతన్ = బుద్ధిలేకపోవుటచే, కృతకృత్యుఁడను=ధన్యుఁడను. చేయవలసినదానిని జేసినవాఁడను అయితినని తలఁచెను. ఇదియును రావణుఁ డజ్ఞానమునఁ జేసెనని తెలుపుచున్నదిగాని సీతారాములయందు భక్తితోఁ జేసెనని తెలుపదు.

తా. పరాక్రమవంతులని కీర్తిచే వ్యాపించిన బలముగల రాక్షసుల నెనమండ్రను దండకకుఁ బొమ్మని యాజ్ఞచేసి దిక్పాలుర జయించిన రావణుఁ డట్టిదే యిది యనుకొని చేయవలసినకార్యము చక్కఁగాఁ జేసితిని. ఇఁక నాకు రాము వలన భయము లేదని జ్ఞానహీనతచేఁ దలఁచెను.

కం. వెండియు సుమకాండాసన, చండతరాశుగనితాంత•సంతాడితుఁడై
దండితసురరాజుఁడు వే,తండగమనసీతఁ దలఁచి•తటుకునఁ జనియెన్. ౯౩౪

వాల్మీకి రావణునకు భక్తిలేమి యటుండ సీతావిషయమునఁ గామాసక్తి కలదని స్పష్టముగఁ జెప్పుచున్నాఁడు. సుమకాండాసన=పూవిలుతుఁడైన మన్మథునియొక్క, చండతర=మిగులఁ దీక్ష్ణములైన, ఆశుగ=బాణములచే, నితాంత=

మిక్కిలి, సంతాడితుఁడై=బాగుగఁ గొట్టఁబడినవాఁడై, దండితసురరాజుఁడు=దండింపఁబడిన దేవేంద్రుఁడు గలవాఁడు. ఇది బహువ్రీహి సమాసము. కావున రాజుశబ్దమునకు డుజు వచ్చెను. వేతండగమనన్=ఏనుఁగునడకవంటి నడకగల దానిని.

తా. ఇట్లు తలఁచినవాఁడై యింద్రుని జయించిన యారావణుఁడు మన్మథునిబాణములచే బాగుగఁ గొట్టఁబడినవాఁడై సీతను దలఁచుకొని వెంటనే యామె యున్నచోటికిఁ బోయెను.

చ. చని యట దైత్యనేత నిజ•శాసితదైత్యసతీపరీత, లో
చనయుగళీగళత్సలిల•జాత, నతాస్యవరాంబుజాత, భూ
ర్యనిలసమాహతోడుపని•భాతిసమాకులధీసమేత, ద
ర్శనవిముఖీకృతాత్మముఖ•సాగరజాతను, సీతఁ గన్గొనెన్. ౯౩౬

దైత్యనేత = రాక్షసప్రభువు, నిజశాసిత = తనయాజ్ఞకు లోపడిన రాక్షస స్త్రీలచేఁ జుట్టఁబడినదానిని, లోచనయుగళీ=రెండుకన్నులనుండి, గళత్ = జాఱు చున్న, సలిలజాత=నీటిసమూహముగలదానిని, నతాస్యవరాంబుజాత = వంచు కొనఁబడిన ముఖకమలము గలదానిని, భూరి+అనిల=గొప్పగాలిచే, సమాహత=కొట్టఁబడిన, ఉడుప=పడవతో, నిభ=సమానమైన - అతిసమాకుల = మిగులకల వరపడుచున్న, ధీసమేత=బుద్ధితోఁగూడినదానిని, దర్శన = రావణుఁడు చూచు టకు, విముఖీకృత = పెడవాటుగాఁజేయఁబడిన, ఆత్మముఖ = తనముఖమనెడి, సాగరజాతను = చంద్రబింబముగలదానిని.

తా. పోయి యా ప్రదేశమందు రావణుఁడు తనయాజ్ఞకు లోపడిన రాక్షస స్త్రీలచేఁ జుట్టఁబడి, రెండుకన్నుల నీళ్లు కాలువలుగాఁ బాఱ, ముఖము వంచు కొని పెనుగాలిచే సముద్రమునందుఁ గొట్టఁబడుటచేఁ గలఁతచెందిన పడవవలె వ్యాకులపడు మనస్సుగలదై తన్నుఁ జూడకుండునట్లు వానికి మాఱుముఖమై యుండుదానిని సీతను జూచెను.

ఉ. ఱేఁచులు తన్నుఁ జుట్టుకొని•ఱేసిన నివ్వెఱ ఱిచ్చపాటు దన్
లోఁచఁగఁ జిక్కి స్రుక్కు మృగ•లోకవిముక్తకురంగిఁ బోలుచున్
ద్రాఁచనదీర్ఘనిశ్వసన•రాజి నిగుడ్చుచు నున్నదానిఁ దాఁ
బూఁచి బలాత్కృతిన్ నగరు•పోఁడిమిఁ జూపఁగఁ బట్టి లాగుచున్. ౯౩౭

ఱేఁచులు=ఱేఁచుకుక్కలు, ఱేసినన్ = అతిశయింపఁగా, నివ్వెఱ = నిండు వెఱపుచే, ఱిచ్చపాటు=నిశ్చేష్టత, తన్ = తన్ను, లోఁచఁగన్=అణఁపఁగా, మృగ లోకవిముక్త=జింకలసమూహముచే విడువఁబడి యొంటిగానుండు, కురంగిన్=ఆఁడుజింకను, ద్రాఁచు+అనన్=ద్రాఁచుపామువలె, దీర్ఘనిశ్వసనరాజి=నిట్టూర్పు

సమూహములను, పూఁచి = ప్రయత్నించి, బలాత్కృతిన్ = బలవంతముగ, ఫోఁడిమి=అందము, లాగుచున్=ఈడ్చుచు.

తా. తనతోడి జింక లన్నియుఁ దన్ను వదలిపెట్టిపోఁగా నొంటరిగానై వేఁటకుక్కలు తన్నుఁ జుట్టుకొనఁగా భయపడి చేష్టలుమాని స్రుక్కిన యాఁడు జింకవలెనై త్రాఁచుపాముపలె నిట్టూర్పులు విడుచుచు నున్నదానిని రావణుఁడు ప్రయత్నపూర్వకముగ బలాత్కారముగా తననగరుసౌందర్యముఁ జూపుటకై యీడ్చుకొనిపోయి.

కం. మద్దియలు వేలకొలఁదులు, నిద్దపురతనములతోడ • నెఱి గల మేడల్
 మిద్దెలు నగళులు పన్నెల, ముద్దులు గొలిపెడిశకుంత • ములు గలయింటన్.

తా. వేలకొలఁదులు స్త్రీలును, నిగనిగ మనురత్నములు గల యందమైన మేడలును మిద్దెలు నగళ్లు-ముద్దుపెట్టుకొన బుద్ధిపుట్టించు పక్షులుగల యింటియందు.

కం. స్ఫాటికరాజతదాంతక, హాటకవైడూర్యవజ్ర • హారి స్తంభో
 త్తుఙ్కటము కాంచనతోరణ, ఝూటము సోపానమెక్కి • సతి కసురుఁ డనున్.

స్ఫాటిక=స్ఫటికమయములను, రాజత=వెండిమయము, దాంతక=దంతమయములునై, హాటక=బంగారుచేతను, వైడూర్య = వైడూర్యములచేతను, వజ్ర = వజ్రములచేతను, హారి = మనోహరమైన, స్తంభ = స్తంభములుగల, ఉత్తుఙ్కటము=గొప్పచావళ్ళుగలది, కాంచనతోరణఝూటము = బంగారువాకిండ్ల సమూహముగలది, సోపానము=మెట్లవరుస. ఇంతకుముందు తనప్రభావము తెలిపి సీత కాశగలిగింప యత్నించెను. ఇప్పుడు భోగ్యపదార్థములఁ జూపి యాశగలిగింప యత్నించుచున్నాఁడు.

తా. స్ఫటికములు, వెండి, దంతములు, బంగారు, వైడూర్యములు, వజ్రములు వీనిచే మనోహరములైన స్తంభములు గల పెద్దచావిళ్ళు గలిగి బంగారు వాకిండ్లు గల సోపానమెక్కి సీతకు రావణుఁ డిట్లనియె.

సీ. అదె చూడవేసీత • హేమదంతసమేత పూతవాతాయన • వ్రాతములను
 నదె చూడవే భామ • హృదయంగమోద్దామ, ధామనిర్జితసోమ • ధామములను
 నటు చూడవే గోల • హారికేశీలోల, జాలపాదాంగనా • జాలములను
 నిటు చూడవే చాన • యింపుసొంపుల నీన, మానితనవనవో • ద్యానములను
తే. జూచితే యల్లకొలఁకుల • సొంపుపెంపు, కొమరుఁ జిలుకలపులుఁగుల •
 గుంపుజంపు
 నెల్లపుష్పితవృక్షంబు • లింపునింపు, మగువరో యింకనై ననీ • మంపు దింపు. ౯౪౦

హేమదంతసమేత=బంగారుతోను దంతములతోనుకూడిన, పూత=పవిత్రములైన, వాతాయనములను=కిటికీలను, హృదయంగము=మనోజ్ఞములును, ఉద్దామ=గొప్పవియునయి, ధామ=కాంతిచే, నిర్జిత = జయింపఁబడిన, సోమ = చంద్రునిగల, ధామములను=ఇండ్లను, గోల=ఓముగ్ధా! హారికేశీలోల = మనో

హరక్రీడలయందాసక్తిగల, జాలపాదాంగనా=ఆఁడుహంసల, జాలములను=సమూహములను, మానిత=పూజ్యమగు, నవనవోద్యానములను = క్రొత్తక్రొత్త తోఁటలను, మంపు = మత్తు - దింపు = తొలఁగింపుము.

తా. ఓ సీతా! యీప్రక్కఁ జూడుము. బంగారు-దంతము-వీనితోఁగూడి నిర్మలములైన కిటికీలెట్లున్నవో, అప్రక్క మనోజ్ఞములై గొప్పవై చంద్రకాంతి వంటి కాంతిగలగృహము లెట్లున్నవో చూడుము.ఓసి ముద్దరాలా! ఆవైపు మనోహరక్రీడలయందాసక్తిగల యాఁడుహంస లెట్లున్నవో చూడుము. ఈవైపు ఇంపుసొంపు గలుగుపూజ్యములైన క్రొత్తక్రొత్త ప్రమదావనము లెట్లున్నవో చూడుము.అదో ఆ కొలఁకులసొంపుయొక్క యాధిక్య మెట్లున్నదో,ప్రాయంపుఁ జిలుకల గుంపుల కలకల ధ్వను లెట్లున్నవో చూచితివా? అన్ని పూచినచెట్లు సంతోషమును నిండించుచున్నవి. చూచితివా. ఇంకనైన నీమైకమును వదలుము.

చ. అని యిటు లాత్మదివ్యభవ♦నావళినందము మందయానదాఁ
గనుఁగొనఁజేసి మోసపడఁ♦గ్రమ్మఱ నిట్లను నన్నుఁ గొల్చుచున్
గొనకొని యెప్పు డుందురు♦కోటులు ముప్పదిరెండు రాక్షసుల్
వనిత తలంపు మేఁ బ్రభుత♦వారెద నిందఱ నేలుచున్ సతీ! ౬౪౧

ఆత్మ=తనయొక్క, దివ్య=దేవతలగృహములవంటి, భవనావళి=ఇండ్లవరుసల్ని, చందము = విధము, మోసపడన్ = మోసపోవుటకై.

తా. అని యీ ప్రకారము దేవతల యిండ్లనంటి తనయిండ్లను జూపి యింకను నామెను మోసగింప నిట్లనియె. నాసేవచేయుచు ముప్పదిరెండుకోట్ల రాక్షసు లెప్పుడుందురు. నే నిందఱకుఁ బ్రభువనై పాలించుచుందును.చూచితివా నాయైశ్వర్యము ప్రభుత్వము.

కం. పరిచర్యల నొక్కొకపని, యరయఁగ నొక్కొక్క వేవు♦రసురవరేణ్యుల్
పరిగణనము సేయక బాలుర ముదుకలఁ గలరు సుమ్మి♦లోలాక్షియిటన్.

తా. నాకుఁ జేయవలసిన సేవలయందు నొక్కొక్క సేవ చేయుటకు బాలురు ముసలివాండ్రు గాక యొక్కొక వేయిమంది రాక్షసశ్రేష్ఠులు గలరు.

ఉ. ఈవరమందిరావళులు♦నీయసమానసుపూజ్యరాజ్య మిం
దీవరనేత్ర! నాయనుఁగు♦దేవులు వేలకొలంది వెండి నా
జీవనమున్ భవద్వశముఁ♦జేసెద, నిన్నిటి కీవ యిప్పుడే
దేవివి కమ్ము లెమ్ము పరి♦దేవన మేటికిఁ గొమ్ము నన్ బతిన్. ౬౪౩

వరమందిర+ఆవళులు=శ్రేష్ఠములైన యిండ్లవరుసలు, అసమాన=ఈడులేని, సుపూజ్య రాజ్యము = మిగుల గౌరవమునకుఁదగిన రాజ్యము, ఇందీవరనేత్ర = కలువలవంటి కన్నులుగలదానా, అనుఁగుదేవులు = ప్రియురాండ్రగు

రాణులు, జీవనమున్=బ్రదుకు, భవత్ + వశము=నీయధీనము, దేవివి = పట్టపు రాణివి, పరిదేవనము=ఏడ్పు - పతిన్ = భర్తగా.

తా. ఈశ్రేష్ఠములైన గృహములు అసమానమై గౌరవార్హ మగు రాజ్యము, వేలకొలందులుగా నుండు నారాణులు నాబ్రతుకు నివియన్నియు నీస్వాధీనము చేసెదను, ఇప్పుడే నీవు వీని కన్నిటికి పట్టపురాణివి కమ్ము. ఏల యేడ్చెదవు ? నన్ను భర్తగా గ్రహింపుము.

ఉ. ఏల దురంతతాపమున•నేడ్చెద విట్లు ? మదీయవాక్యముల్
లాలన నాదరింపుము వి•లాసిని ! మే లగుమార్గ మిద్దియే
యాల మిఁ కేల యేవొ యడి•యాసల నేటికి వేఁగె, దర్భమే
బాలిక ! పుష్పచాపశర•బాధితునిన్ నను ద్రోసి పుచ్చఁగన్ ? ౬౪౪

దురంతతాపమునన్=అంతములేని సంతాపముచే, మదీయవాక్యముల్ = నామాటలు, లాలనన్ = బుజ్జగింపుతో, ఆలము=ఉపేక్ష, అడియాసలన్ = వ్యర్థమైనయాశలచే, వేఁగెదు = తపించెదవు, పుష్పచాపశరబాధితున్ = మన్మథబాణములచే బాధపడువానిని.

తా. సంతాపముచే నేడ్చుచుండెదవా, నీయేడుపునకు నంతములేదు. యావజ్జీవము నీవిట్లు లేడ్చుచుండవలసినదానవే. అటుగాకపోయెనా సుందరీ ! నీ యోగ్యతకుఁదగిన మంచిమార్గము చెప్పెదను. నామాట లాదరించి వినుము. 'ఇంకను రాముఁడు వచ్చును నన్నుఁదీసికొనిపోవును ఇంకను నాయడవిలో నల్లాడుచుందును' అని యేవో యాసలు పెట్టుకొని యేల వేఁగెదవు ? ఇఁక నా మాట నుపేక్షసేయకుము. కామబాణములచేఁ బీడితుఁడైన నన్ను ద్రోచిపుచ్చుట నీకుఁ దగునా ?

ఉ. ఏమని యెంచితే కువల•యేక్షణరో శతయోజనాయతం
బై మహితోగ్రరాక్షసస•హస్రసమావృత మైన లంక ? సు
త్రామముఖామరాసురులు•దాయఁగ నైనను లేరు, నాకు సం
గ్రామమునందు యక్షసుర•కాండములున్ సరిరావు బల్మిచేన్. ౬౪౫

కువలయేక్షణరో = ఓ కలువకంటీ ! శతయోజనాయతము = నూఱామడ నిడివిగలది, మహితోగ్రరాక్షససహస్ర సమావృతము = గొప్పభయంకరులైన వేలకొలఁది రాక్షసులచే నావరింపఁబడినది, సుత్రామముఖామరాసురులు = ఇంద్రుఁడు మొదలగు దేవతలు, రాక్షసులు, దాయఁగన్ = సమీపింపఁగా, సంగ్రామమునందున్ = యుద్ధమందు, బల్మిచే = బలముచే.

తా. నామగఁ డేలరాఁడు నావి వ్యర్థాశ లెట్లగు నందువేమో వినుము. నూఱామడ నిడివిగలదై వేలకొలఁది భయంకర రాక్షసులు నిండియుండు లంకను నీవేమి తలఁచితే? నీయూరువంటిదే యనుకొంటివా ? ఇంద్రుఁడు మొదలైన దేవతలుగాని రాక్షసులుగాని సమీపమునకైన రాలేరు. ఇఁక రాముఁడు లంకలోనికి

వచ్చు టెట్లు సాధ్యపడును ? సముద్ర మెట్లు దాఁటును ? కోట లెట్లు భేదించును? ఇందఱురాక్షసు లూరక చూచుచుందు రని తలఁచితివా? ఒకవేళ వచ్చినాఁడనుకో-యుద్ధమందు యక్షుల దేవతల సమూహములుకూడ బలమునందు నాతో సరిరావు. ఇఁక నొంటిగాఁడు మనుష్యుఁడా వచ్చి నాతో యుద్ధము చేసి గెలువఁగలవాఁడు ? కావున నీకోరికలు గొంతెమ్మకోరికలే.

ఉ. రాముఁడు రాముఁ డంచు నొక•రాజ్యవిహీనుని దీను జోగినిన్
వేమఱు నల్ప తేజుని న•నేకవిధంబులఁగూర్చి యేడ్చెదో
భామిని! నీకు యోగ్యుఁ డగు•భర్తను నేనె, ననున్ భజింపుమీ
శ్యామరో! యౌవనంబు సత•మా పేటికి ననుఁగూడు హాయిగన్. ౯౪౬

దీను=దీనుని, జోగినిన్=జీవనాధారములేనివానిని, అల్పతేజుని=కొంచెము తేజస్సుగలవానిని.

తా. రాజ్యములేని వానిని, దీనుని, బ్రతుకుమార్గము లేనివానిని, కొంచెపుఁ దేజము గలవానిని, రాముఁడు రాముఁ డని పలుమాఱు తలఁచితలఁచి వెక్కిఱెక్కి యేల యేడ్చెదవు? అట్టివాఁడు నీకుఁ దగినభర్త గాఁడు. నీకుఁ దగిన భర్తను నేనే. కావున నన్నుఁ బొందుము. చామా! ఓసీ పేటికిదానా! యౌవనము శాశ్వతమా? కాదు. వృథా వయస్సు పోయెనేని యావల నేమి సుఖింపఁ గలవు? కావున నిప్పుడే నన్నుఁ గూడి సుఖింపుము.

ఉ. ఏటికి రిక్తయాస సుద•తీ రఘురామునిఁ జూతు నంచు, ని
చ్చోటు మనస్సుచే నయినఁ•జొచ్చి నిను గన వాని కౌనటే ?
త్రాటను గట్టఁగా వశమె•తన్వి నభోగతవేగితానిరా
ఘాటసదాగతిన్, శిఖిశి•ఖానిచయంబును బట్ట శక్యమే. ౯౪౭

రిక్తయాస=ప్రయోజనములేనియాశ, నభోగత=ఆకాశమందుండు, వేగితానిరాఘాట = వేగముచేసడ్డములేని, సదాగతిన్ = వాయువును, శిఖిశిఖానిచయంబును = అగ్నిజ్వాలల సమూహమును.

తా. రామునిఁ జూచెద నని యింకను నీకు నేల యుక్తయాశ? దేహముతో వచ్చి నిన్నుఁ జూచుట యటుండనీ. మనస్సుతోనైన నిచటికి రాఁగలడా? నీ విందున్నావని తెలియుటెట్లు? తెలిసెనుబో, వచ్చు టెట్లు ? ఆకాశమున నతివేగముగా నడ్డములేక వీచువాయువును త్రాటితోఁ గట్టుటకు సాధ్యపడునా? అగ్నిజ్వాలలఁ జేతఁ బట్టుకొన శక్యమా ?

ఉ. లోకమునందు లేఁడు విను • లోలవిలోచన మామకీన బా
హాకులపాలిత నిన్నుఁ బ • రాక్రమవృత్తిని నన్ను గెల్చియున్
దోకొనిపోవువాఁడు, విబు • ధుల్ సచరాచరభూతకోటులున్
నీకు సపర్యఁ జేయుఁ,దరు • ణీ నను నేలుము రాజ్యభూతితోన్. ౯౪౮

తా. చలించు కన్నులు గలదానా! వినుము. నాభుజసమూహములచేఁ గాపాడఁబడు నిన్ను పరాక్రమముచే నన్ను గెలిచి తీసికొని పోఁగలవాఁడు లోకమునందు లేఁడు. నన్ను రాజ్యసంపదతోడ నేలితివా దేవతలు చరాచరములైన భూతసంఘములు నీకు సేవచేయుచుండును.

కం. శంకాతంకం బేటికి, లంకారాజ్యంబు నెల్ల•లలనా యభిషే
కాంకితవై యేలుము నీ,కింకరుఁగా నన్నుఁ గొనుము•క్రీడలఁ దేలన్. ౯౪౯

శంకాతంకము=సందేహము, భయము.

తా. నీ వేల సందేహించెదవు? ఎవరికి భయపడెదవు? లంకారాజ్యమున కంతయుఁ బట్టాభిషిక్తవై యేలుము. క్రీడించుటకుఁగాను నన్ను నీకింకరుఁగా నేలుము. నీ వెట్లు చెప్పిన నట్లు వర్తించుచుందును.

కం. మును నీచేసినపాపము, వనవాసాయాసమున ని•వర్తించెను నీ
యొనరిచినపుణ్యఫలములు, కనకాంగి నీవు పొందఁ•గాలం బొదవెన్. ౯౫౦

వనవాస+ఆయాసమునన్=అడవులందు వసించి పడిన ప్రయాసముచే, నివర్తించెను = తీఱెను.

తా. కష్టము లనుభవించినఁ బాపములు క్షయించును. కావున నీవు పూర్వము చేసిన పాపములు కాఱడవులలోఁ గష్టపడుటచే నశించెను. పూర్వము నీవు చేసినపుణ్యములు నీ వనుభవించు కాలము వచ్చెను.

కం. ఈచందన మీసరములు, నీచామీకరవిభూష•లిద్దఱ మిచటన్
వాచాఽగోచరసుఖలీ,లాచతురతఁ బూసి ముడిచి•లలి దొడుగుదమే. ౯౫౧

చామీకరవిభూషలు=బంగారుసొమ్ములు, వాచాఽగోచరలీలాచతురతన్ = మాటలచేఁజెప్పసాధ్యముగాని విలాసచాతుర్యముచే, పూసి = గంధముపూసి, ముడిచి = పూలుముడిచి, లలిన్ = అందముగా, తొడుగుదమే = భూషణాదులు ధరింతమా. – క్రమాలంకారము.

తా. వాక్కుచేఁ జెప్ప సాధ్యముగాని విలాసచాతుర్యముచే నీ చందనము మన మిరువురము పూసికొందమా! ఈ పూలసరములు ముడుతమా! ఈబంగారు సొమ్ములు ధరింతమా!

షష్టివాగురిరల్లోప మవాప్యో రుపసర్గయోః। ఆపం చైవ హలంతానాం యథా వాచా నిశా దిశా॥ అని వాచాశబ్దము.

మత్తకోకిలము. ఇంచుఁబోఁడిరొ పుష్పకాఖ్యస•మిద్ధమైనవిమాన మ
భ్యంచదర్కవిభావికాసము•యక్షునగ్రజుఁ బోర ని
ర్జించి తెచ్చితి హృద్య మయ్యెడఁ•జేరి యిద్దఱ మెంతయున్
జంచదిష్టసుఖోపభోగముఁ•బాన! పొందుచు నుందమా! ౯౫౨

ఇంచుఁబోఁడిరొ = చెఱకువలె మనోజ్ఞమైనదానా, పుష్పకాఖ్య = పుష్పక

మనుపేరుగల, సమిద్ధవిమానము = మిగులఁ బ్రసిద్ధికెక్కిన విమానము, అభ్యంచత్=అన్నిప్రక్కలఁ బ్రకాశించు, అర్కవిభా = సూర్యకాంతివంటికాంతిచే, వికాసము=విచ్చినట్లుండినది, హృద్యము = మనోజ్ఞమైనది, చంచత్ = ఒప్పుచున్న, ఇష్ట=మనసునకు సరిపడిన, సుఖోపభోగమునన్ - సుఖానుభవమును.

తా. సీతా ! పుష్పక మని ప్రసిద్ధికెక్కిన యీవిమానము నలుప్రక్కల వ్యాపించు సూర్యకాంతివంటి కాంతిగలది. దీనిని మాయన్నయగు కుబేరుని యుద్ధమందు జయించి తెచ్చితిని. ఇది మిగుల మనోజ్ఞమైనది. దీనియందు మనమిద్దఱము గడియ గడియకు మాఱుచున్న క్రొత్తక్రొత్త సుఖభోగముల ననుభవించుచుందమా !

మత్తకోకిలము—ర స జ జ భ వ—౧౧వ యింట యతి.

కం. వదనము తామరసశ్రీ, సదనము ననుముద్దు గుల్కఁ•జందము చెడె నీ
యదనున రోదనమున నీ,యదవద నెద వదలి నేలుఁ•మా నన్ను దయన్.

వదనము=నీముఖము, తామరసశ్రీ = కమలశోభకు, సదనము=స్థానము, అదనునన్=సమయమందు, రోదనమునన్ = ఏడ్పుచే, అదవదన్ = కలఁతను, ఎదన్ = హృదయమందు.

తా. కమలములకాంతిగల నీముఖము చూచుటకు ముద్దుగుల్కుచుండునది యీసమయమున నీవూరక యేడ్చుటచే దానికి సహజవిధము చెడినది, ఈ వ్యాకులత్వము వదలి నన్ను దయతో నేలుము.

కం. ఈరీతి ననుచుఁ దాడఁగ, నారీమణి చీరకొంగుఁ•నం దనవదనం
బారఁగఁ గప్పుచుఁ గన్నుల, నీ రొడిక గట్టుచుండ•నివ్వెఱ నుండెన్. ౩౪

తా. ఈవిధముగ రాక్షసుఁడు తన్నుఁ బలుకఁగా స్త్రీరత్నమగు సీతాదేవి వానికి ముఖము కానరాకుండునట్లు చీరకొంగునఁ బూర్ణముగఁ గప్పి కన్నుల నీరు కాల్వలుగాఁ బ్రవహింప నిండుభయమున నుండెను.

చ. అది గని రావణుం డను ధ•రాత్మజతో సతి ! ధర్మలోపబు
ద్ధ్యుదితము సిగ్గు చాలు, వల•దూరక యేడ్వఁగ, ధర్మలోప మిం
దెది వచియింపుమీ, కన ఋ•షీశులు దైవకృతానుబంధమున్
మది గణియింప రోటు, విను•మా వలుమాట లిఁకేల మైథిలీ. ౩౫

తనముఖమును వాఁడు వర్ణించుటచే నదియును గానరాకుండునట్లు కట్టుకొన్న చీరకొంగున ముఖము మూసికొనఁగా సిగ్గుచే మూసికొన్నట్లు రావణుఁడు తలఁచి చెప్పుచున్నాఁడు.

ధర్మలోపబుద్ధి+ఉదితము=పతివ్రతాధర్మమునకు హాని వచ్చు నను బుద్ధి వలనఁ గలగినది, దైవకృతానుబంధమున్=దైవముచేఁ జేయఁబడిన సంబంధము గణియింపరోటు = లెక్కింపరాయేమి.

పరపూర్వాః స్త్రియ స్త్వన్యాః సప్త ప్రోక్తాః స్వయంభువా ।
పునర్భూ స్త్రివిధా తాసాం స్వైరిణీతు చతుర్విధా ॥
కన్యా వా క్షతయోని ర్వా పాణిగ్రహణదూషితా ।
పునర్భూః ప్రథమా ప్రోక్తా పునస్సంస్కారకర్మణా ॥
దేశధర్మా నపేక్ష్య స్త్రీ గురుభి ర్యా ప్రదీయతే ।
ఉత్పన్న సాహస్యాన్యస్మై సా ద్వితీయా ప్రకీర్త్యతే ॥
మృతే భర్తరి తు ప్రాప్తా దేవరాదీ నపాస్య యా ।
ఉపగచ్ఛే త్పరం కామా త్సా తృతీయా ప్రకీర్తితా ॥
ప్రాప్తా దేశా ద్ధనక్రీతా క్షుత్పిపాసాతురా చ యా ।
త వాహ మిత్యుపగతా సా చతుర్థీ ప్రకీర్తితా ॥ —నారదుఁడు.

రెండుమార్లు పెండ్లాడినదానిపేరు పునర్భువు. ఇది మూఁడు విధములు. అందు స్వైరిణీ యనునది నాలుగువిధములు. క్షతయోనికాని యక్షతయోనియైన కన్య కాని ముందొకని పెండ్లాడి వాని వదలి మఱియొకనిఁ బెండ్లాడెనేని యది మొదటిపునర్భువు. ఎవతె దేశధర్మముల నలక్ష్యపఱచి వ్యభిచరించునో దానిని దానిపెద్దవాండ్రు మఱియొకని కిచ్చిరేని యది రెండవది. మగఁడు మరణింపఁగా మఱఁదుల మాటలోనిలువక మఱియొకమగవాని మన్మథవశయై మరగునో యది మూఁడవది. ధనమునకుఁ గొన్నదికాని, యాఁకలిదప్పులు సైపలేక నా కన్నము పెట్టి భరింపుము నీయొద్ద నుండెద నని భార్యగా నుండునది నాలుగవది. వీరందఱు ఋషిప్రోక్తలే కావున నిందేదో యొకవిధము ననుసరించి పునర్భూవు ధర్మముచొప్పున నన్ను నీవు గ్రహింపవచ్చు నని రావణు నభిప్రాయము —గోవిందరాజీయము. అష్టవిధ వివాహములలో రాక్షసవివాహము అనఁగా బలాత్కారముగఁ గన్యను గ్రహించుట (కృష్ణుఁడు రుక్మిణిని హరించినట్లు) ఋషులు గణించియే యున్నారు. కావున నేను నిన్ను బలవంతముగాఁ దెచ్చితిని. కావున నీవు నాభార్యవగుట ధర్మవిరుద్ధముగాదు అని రావణు నభిప్రాయము. రాక్షసవివాహము కన్య విషయమైయే గాని వివాహితస్త్రీ విషయముగాదు. ఇట్లు వాఁడు చెప్పుట తమోగుణప్రాధాన్యమున నని మాహేశ్వరతీర్థీయము. ఇంత తమోగుణప్రధానుఁడు సాత్త్విక భక్తుఁ డెట్లు కాఁగలఁడో వా రాలోచించినవారు గారు. ఈకారణముచేతనే తిలకవ్యాఖ్య వారివాదమును ఖండించెను.

తా. సీతాదేవి తనముఖమును గప్పుకొనుట చూచి రావణుఁ డామెతో నిట్లనియె. సతీ! పతివ్రతాధర్మము చెడు నను నభిప్రాయముతో సిగ్గుపడు చున్నావు. చాలుఁ జాలు. సిగ్గుపడవలసిన పనిలేదు. ఏడువవలసిన పనిలేదు.

ధర్మమునకు లోపము కలిగించు కార్యమిం దేమున్నది ? దైవకృతసంబంధ మును వివాహములందు ఋషీశ్వరు లొకటిగా లెక్కింపలేదా ? ఏల యూరక యెక్కువమాటలు ?

ఉ. జానకి త్వత్పదాంబుజర॰జ స్తిలకాన్వితశీర్ష యు క్తిఁ బం
  ద్రానన వేఁడువాఁడను, ద॰యామతి నేలుము నీదుదాసుఁడన్
  మానశ రా ర్తిఁ జిక్కి యిటు॰శూన్యతరో క్తులు పల్కినాఁడ నో
  మానిని ! రావణుండు నొక॰మానవతిం బదమంటి మ్రొక్కనే. ౯౨౩

త్వత్=నీయొక్క, పదాంబుజ=పాదకమలముల, రజస్ = ధూళియనెడి, తిలకాన్విత=తిలకముతోఁగూడిన, శీర్షయు క్తిన్ = పదితలలతో, మానశరా ర్తిన్ =కామబాధచే, శూన్యతరో క్తులు = నీచపుమాటలు. వాఁడు స్త్రీకి నమస్కరించుట వానికే యాశ్చర్యకరముగా నున్నది.

తా. జానకీ ! నీపాదధూళి నాశిరస్సున ధరించి నిన్నుఁ బ్రార్థించెదను. నేను నీదాసుఁడను. దయతో నన్నేలుము. మన్మథతాపమునఁ జిక్కి యీప్రకారము నీచపుమాట లాడితిని. నీపాదములకు నాపదితలలు సోఁక నమస్కరించితిని గాని రావణుఁ డొకయాఁడుదాని కాలు దాఁకి మ్రొక్కునా ? ఇందు రసాభాస మని కీర్తియులు. రసాభాస మనఁగాఁ దనకు నిష్టములేని స్త్రీతోఁ గలియఁ గోరుట.

తోటకము. అని యీగతిఁ బల్కి ద॰శాస్యుఁడు దా
  • జనకాత్మజ నాత్మను॰సంతసిలెన్
  వనితామణి దక్కెను॰నాకిఁకఁ బో
  యని యంతక పాశవ॰శాత్మకుఁ డై. ౯౨౪

అంతకపాశ = యమపాశమునకు, వశ = స్వాధీనపడిన, ఆత్మకుఁడై = ప్రాణముగలవాఁడై.

తా. ఈప్రకారము సీతను బలికి రావణుఁడు తనలో నీస్త్రీరత్నము నాకుఁ దక్కెను నిజమే అని యమపాశములకు వశపడిన వాఁడగుటచేఁ దలఁచెను.

తోటకము—నాలుగు స గణంబులు. తొమ్మిదవయింట యతి.

—॰ ౨౩-వ సర్గము. సీత రావణునిఁ బరుషోక్తు లాడుట ॰—

కం. పలలాశనుఁ డిటు పల్కిన, పలుకులు విని సీత దుఃఖ॰భరకర్శిత యై
  పులుపోఁచ యడ్డముగఁ దాఁ, బలికెన్ నిర్భీతి నసుర॰పాలకుతోడన్. ౯౨౫

పలల+అశనుఁడు=మాంసభక్షకుఁడు-రాక్షసుఁడు, దుఃఖభరకర్శితయై = దుఃఖాతిశయముచేఁజిక్కినదై, పులుపోఁచ=గడ్డిపోఁచ, నిర్భీతిన్=భయములేక, పతివ్రతలగు స్త్రీలు పరపురుషులతో సాక్షాత్తుగ సంభాషింపరాదు గనుక గడ్డి పోఁచ యడ్డము వైచెను. నీ వీగడ్డిపోఁచతో సమాన మని భావము. నిర్భీతిన్ = తనపాతివ్రత్యబలముచే వీఁడు తన్నేమియుఁ జేయఁజాలఁ డను ధైర్యము

గలదు కావున భయములేదు భయము లేనపుడు దుఃఖ మెట్లు వచ్చు ననిన రామవియోగము కలుగుట చేతను, దననిమిత్తమై రామచంద్రుఁ డెంతశోకించు చున్నాఁడో యనుకారణముచేతను శోకించెను. ఈమెయం దిట్టిశక్తిగల దని రామచంద్రమూర్తియు నెఱుఁగు నని యుద్ధకాండము ౭౪౧ వ పద్యము.

చ. చెలువల మిన్న దన్నెపుడు శీలమహత్త్వముపేర్మిఁ గాచుకోఁ
గలదని పంక్తికంధరుఁడు కాండధి వేలను బోలె మీఱఁగాఁ
వలఁతియుగాఁడ టంచు నతిఁబాపుఁడు మండెడుమంటపోలికం
దలఁపుననేని ధిక్కృతి యొనర్పఁగ లేఁడని నేనెఱుంగుదున్.

స్త్రీలతో బలవంతముగా భోగించినచోఁ దలపగిలి చచ్చు నన్న యుప్సరస రావణున కిచ్చినశాపము మనస్సునం దుంచుకొని నిర్భయ యయ్యెను. బలాత్కరించెనా యోగబలముచే నదృశ్యను అస్పృశ్య నగుదును అనుబుద్ధిచే నిర్భయ యని తిలక వ్యాఖ్య.

బలాత్కారమును నిషేధించు శాపము రావణునకుఁ గలదని సీత కిప్పటికిఁ దెలియదు.

సీ. సత్యసందుఁడు పరి•జ్ఞాత సుస్థిరుఁడును, ధర్మసేతువు నగు•దశరథునకుఁ
బుత్రుండు త్రిభువన•పూజ్యుండు రాముండు,విశ్రుతనాముండు•విపులనేత్రుఁ
డాయతబాహుఁ డ•త్యంతధర్మాత్ముండు, ప్రాణవిభుండు దై•వంబు నుమ్ము
నిన్నుఁ జంపఁగ నున్న•నిస్తులవీరుఁడు,సహలక్ష్మణుఁడు హరి•స్కంధుఁ డాతఁ
తే. డవని జనియించె నిక్ష్వాకు•నన్వయమున,నేమియో ప్రేలెదవు రాము•
నెదుటనీవు
నన్నుఁ జెనకియుయుండిన•నిన్ను నంద,ధరకు బలి పెట్టియుండఁడే•ఖరునిమాడ్కి.

సత్యసంధుఁడు=సత్యప్రతిజ్ఞ గలవాఁడు, సత్యమే మేరగాఁగలవాఁడు, పరిజ్ఞాత=లోకప్రసిద్ధుఁడు, ధర్మసేతువు=ధర్మముయొక్క మర్యాద చెడనీయక నిలుపువాఁడు, ధర్మమునకు సేతువు = ఆనకట్ట-ఏటిలో నీళ్లు వ్యర్థముగాఁ బోకుండ నిలుపునది యానకట్ట కావున నట్టులే యాయన ధర్మము చెడకుండ రక్షించువాఁడు (౨) ధర్మమును సేతువుగాఁగలవాఁడు ధర్మసేతువు.దాఁటరానియేటికి నీప్రక్కను లాప్రక్కఁ బోవుటకై సేతువు నిర్మింపఁబడును.కావున సంసారనది తరించుటకు ధర్మమును సేతువుగాఁ గలవాఁడు. ఇట్టివానికోడల నయియుండి యెట్టు లధర్మకార్యమును జేయుదును?దీనివలన నొకకార్యము చేయువారు తమవలనఁ బూర్వుల కపకీర్తి పాపము రాకుండునట్లు కనిపెట్టవలయు నని భావము. పరుల కపకీర్తి నరకబాధ వచ్చుకార్య మెవరును జేయరాదు. దైవంబునుమ్ము=నాకు మాత్రమే కాదు స్వర్గలోకములకు. ఇట్టివాని భార్య నే నెట్లు చేయరానిపని చేయఁగలను? నిన్ను జంపఁగనున్న నిస్తులవీరుఁడు=నిన్ను నెప్పుడెపుడు చంపుదునా దానికి సమయము దొరకునా యని యుండువాడు, హరిస్కంధుఁడు =

సింహముమూఁపురములవంటి మూఁపురములు గలవాఁడు. అవని జనియించె నిక్ష్వాకు నన్వయమున—ఏ యిక్ష్వాకువంశమునఁ బుట్టిన యనరణ్యుఁడు నిన్నుఁ జంపునని శపించెనో యావంశమున నాకార్యమునకై పుట్టినవాఁడు, త్రిపీలెదవు—వదరెదవు. రాముఁడు దేబెయని, దీనుఁడని, దుర్బలుండని మనుష్యుఁ డని రావణుఁ డన్నమాటల కిది ప్రత్యుత్తరము.

తా. ఓరీ! నీవు దిక్కులేని దానిని శీలహీనను బలికినట్టు పలుకుచున్నావు నన్ను నీవేమని తలఁచితివిరా? సత్యప్రతజ్ఞ కలవాఁడును, సత్యము మేరగాఁ గలిగి దానిని దాఁటనివాఁడును, ధర్మాత్ముఁడని జగత్ప్రసిద్ధుఁడును, ధర్మమందు నిలుకడ గలవాఁడును, ధర్మమున కనకట్టయయి ధర్మమే తరుణోపాయముగాఁ గలవాని కోడలను – నీవొక్కరథము మీఁద నొక్కదిక్కునఁ బోఁగలవాఁడవు. ఆయన పదిదిక్కులఁ బోఁగలవాఁడు. ఒక్కతేరిని నడపినట్లు పదితేరుల నేకకాలంబున నడపఁగలవాఁడు. అట్టైనఁ బంఙితపుత్రుఁ డన్నట్లు రాముఁడు శూరపుత్రుఁ డనియందువా! ఆయనకొడుకు రామచంద్రుఁడు. ముల్లోకములందుఁ బూజ్యుఁడు. నీవలె భయముచేఁగాదు, భక్తిచేఁ బూజ్యుఁడు. కొందఱచేత మాత్రమే కాదు. దేవ మనుష్య తిర్యగ్బాల వృద్ధ స్త్రీపురుష పశు పక్ష్యాదులచేతను బూజ్యుఁడు. రాముఁ డని ప్రసిద్ధి కెక్కినవాఁడు. నీవో హింసించి బాధించి రావణుఁడని ప్రసిద్ధి కెక్కినవాఁడవు. ఆయనయో రమింపఁజేసి రమించి రాముఁ డని ప్రసిద్ధికెక్కినవాఁడు. విశాలములయిన నేత్రములు గలవాఁడు. నీవలె భయంకరములైన మిడిగ్రుడ్లు గలవాఁడుకాఁడు. దీర్ఘములైన బాహువులు గలవాఁడు. ఆయన చేతులు చూడఁగానే యెట్టివారికైన నీయన మహాపురుషుఁ డను నభిప్రాయము గలిగించువాఁడు. నీవలె తుట్టెపురుగులకువలె విశేష హస్తము స్తక పాదములు గలవాఁడుకాఁడు. మిక్కిలి ధర్మస్వరూపుఁడు. నీవలె ధర్మవిరుద్ధ స్వభావుఁడు కాఁడు. నాకుఁ బ్రాణవిభుండు. నా ప్రాణములకు నధిపతి. నాప్రాణము లాయనస్వాధీనమందు ఆయనధారణ పోషణములకు లోపడియున్నవి. నాప్రాణములపై విభుత్వము నాకును లేదు. కావున నే నాయనసొత్తు. దీనిని మఱియొకరి స్వాధీనముచేయు నధికారము నాకు లేదు. దీనిని బోఁగొట్టుకొనుట కాపాడుకొనుట యాయనకార్యము. నీవనుకూలుఁడవైతివా నాకువలె నీకును ప్రాణవిభుఁడే, కాక ప్రతికూలించితివా నీకుఁ బ్రాణవిభుఁడే. యముఁడు (ఇచ్చటఁ బ్రాణవిభుశబ్దము జీవితేశశబ్దపర్యాయముగా గ్రహింపవలయును. భవేత్ప్రియే జీవితేశో నాయమే నానా॥ర॥ ప్రాణములుదీయువాఁడు యముఁడే కదా) కాబట్టియే దైవము. నాకు మాత్రమే కాదు నీకును. కావున నీ వాయనను బూజింపవలయును గాని ధిక్కరించి చెడిపోరాదు. నీవు మొదటినుండి యాయనను ధిక్కరించుచున్నాఁడవు కావున నిన్నుఁ జంపుటకైయుండు ననమానశౌర్యముగలవాఁడు. చిచ్చునకుఁ

దోఁడు కరువలి వచ్చినక్రియ లక్ష్మణునితోఁ గూడియుండువాఁడు. ఆయన దరిద్రుఁడంటివి. కాఁడు సర్వదా సలక్ష్మీకుఁడు. (చిహ్నానామ్నాస్వలక్ష్మీకే సౌమిత్రౌసార సత్ప్రియాం అని నానా॥ర॥ లక్ష్మి యాయనను విడిచియుండదు. ఎట్లు తెలియవలె నందు వేమో? స+హ+లక్ష్మణుఁడు=పరబ్రహ్మ లక్షణమువంటి లక్షణములు గలవాఁడు. పరబ్రహ్మ లక్షణములు పరబ్రహ్మమందుఁగాక మఱి యెం దుండును? పరబ్రహ్మ మంత్రణయో. ॥నానా॥ సింహము మూఁపురముల వంటి మూఁపురములు గలవాఁడు కావున సింహము క్షుద్రమృగమును జూచు నట్లు నిన్నుఁ జూచును. అట్టి దైవము, లక్ష్మీవంతుఁడు, వైకుంఠమున నుండక యిక్కడి కేల వచ్చెనందువా? అనరణ్యుని శాపప్రకారము నిన్నుఁ జంపుటకే యిక్ష్వాకువంశమునఁ బుట్టెను. ఈవిషయములు దెలియక యేమేమో వదరెదవు. అట్లయిన నన్నేల యింతవఱకుఁ జంపరాలే దందువా ? నెపమునకై కాచి యున్నాఁడు. నన్ను నీ వాయనయెదుట దాఁకియుండిన ఖరుని బలిపెట్టినట్లు నిన్ను నేలకు బలి యిచ్చియుండును. ఎదుటఁ బడలేదు. కావున బ్రతికి యున్నావు. ఎదుటఁ బడినఁ జచ్చినవాఁడ వనియే నమ్ముము.

ఉ. భీకరరూప మంచుఁ బటు•భీమబలాఢ్య మటంచు రాక్షసా
    నీకము నెన్నె దీ విచట•నిర్విష మౌదును దార్క్ష్య ప్రౌల ద
    ర్వీకరరాజి యట్లు తల•వ్రేలఁగ వైచి పడున్ మదీశచా
    మీకరపుంఖ బాణతతి•మ్రింగఁగ వీచులు గంగయొ డ్డనన్. ౯౬౦

భీకరరూపము = భయము కలిగించు నాకారము గలది. పటుభీమబలాఢ్యము=దృఢమై భయంకరమైన బలముయొక్క యతిశయము గలది. రాక్షసానీకము=రాక్షససేన, నిర్విషము = నిర్గతవిషము, పోయినవిషముగలది. తార్క్ష్యప్రౌలన్ = గరుత్మంతునియెదుట, దర్వీకరరాజి=పాములగుంపు, మత్+ఈశ=నాభర్తయొక్క, చామీకరపుంఖ = బంగారుపిడులుగల, బాణతతి = బాణముల సమూహము, వీచులు = అలలు.

తా. నారాక్షససేన భయంకరాకారము గలది, దృఢమై భయంకరమైన బలముగలది యని యాఁడుది యగు నాయెదుట నిచ్చట నీమూలయింట్లో గేహేశూరుఁడవై ప్రజ్ఞలు పలికెదవు. నీ సేనాబలము భయంకరత్వ మెంత వఱకు? గరుత్మంతుని కంటఁబడువఱకేకదా పాములభయంకరత్వము బలము. ఆవలఁ దలవంచుకొని నేలఁబడునుగదా. అట్టులే నీబలమంతయు నాభర్త ప్రయోగించు బంగారుపిడులుగల బాణములు గంగానది యల లొడ్డును మ్రింగి నట్లు నీ సేనను మ్రింగును.

చ. వరమున దేవదైత్యుల క•వధ్యుఁడ వైనను నాదుభర్తకాఁ
    కరమును గల్గఁ జేసి బ్రదు•కన్ వశమా రణసీమ నీకు, వ

ధ్వరమున యూపబద్ధపశు•భంగిని నీవు మనంగఁ జాల వా
శరవర ! రామభీకరని•శాతశరాళికి గోచరుండవై. ౯౬౧

అవధ్యుఁడవు = చంపరానివాఁడవు, అఁకరము=ఆగ్రహము, అధ్వరము నన్=యజ్ఞమందు, యూపబద్ధపశుభంగిని = యూప స్తంభమునకుఁ గట్టఁబడిన పశువువలె, మనంగఁజాలవు=బ్రతుకలేవు, ఆశరవర = రాక్షసశ్రేష్ఠుఁడా! రామ = శ్రీరామునియొక్క, భీకర = భయంకరమైన, నిశాత = పదునైన, శరాళికిన్ = బాణసమూహమునకు, గోచరుండవై = కనఁబడినవాఁడవై.

తా. నీవు వరబలమున దేవతలచే దైత్యులచేఁ జావకపోదువుగాక. నా భర్తకుఁ గోపము వచ్చినట్లు చేసితివేని యుద్ధమందు నాభర్తచేఁ జావకుండ నావరములు కాపాడఁజాలవు. నాభర్త దేవదైత్యుల తెగలలోఁ జేరినవాఁడు కాఁడు. నామగఁడు సంకల్పించెనేని నీకు వరము లిచ్చినబ్రహ్మరుద్రాదులను గూడఁ జంపఁగలఁడు. ఇఁక వారివరములు నిన్నేమి కాపాడఁగలవు? అదియును గాక మనుష్యులచేఁ జావనట్టు నీకు వరములేదుకదా. కావున యజ్ఞమందు యూప స్తంభమునకుఁ గట్టఁబడిన పశువు చచ్చుట యెట్లు సిద్ధమో నామీఁద మనస్సు పెట్టిన నీవుచచ్చుట సిద్ధము. రామబాణముల బారిఁబడి నీవా బ్రతుకఁ గలవాఁడవు ?

కం. రాక్షస ! క్రోధోద్దీపిత, చక్షువులన్ నిన్ను రామ•చంద్రవిభుండున్
వీక్షించిన దగ్ధుఁడవై, నీక్షితిఁ దక్షణము కూల•వే నీచమతీ. ౯౬౨

తా. నీచబుద్ధిగల రాక్షసా ! రామచంద్రమూర్తి కోపముచే మండుచున్న కన్నులఁ జూచినంతమాత్రముచేతనే యానిమిషమునందే కాలి నేలఁబడవా ? కుక్కను గొట్టను బచ్చెనకోల కావలయునా, యన్నట్లు నిన్నుఁ జంపుటకు బాణ ప్రయోగములు కావలయునా ?

శా. ప్రాలేయాంశుకబింబమున్ వసుమతిం•బాతంబుఁ గావించు, దో
ర్లీల న్నాశము నైనఁ జేయు జలధిం•గ్రీడాగతిన్ శోషిలన్
హేలారీతిని జేయఁ జాలుఘనుఁ డా•నిస్తుల్యవీర్యుండు ప్రో
యాలిన్ రక్తను బందినుండి విడఁ జే•యం జాలఁడే రక్కసా. ౯౬౩

సముద్రము దాఁటి రాముఁ డెట్లు రాఁగలఁ డను రావణుమాటకు సీతా దేవి ప్రత్యుత్తర మిచ్చుచున్నది.

ప్రాలేయాంశుక బింబమున్ = చంద్రబింబమును, వసుమతిన్ = భూమి మీఁద, పాతంబుఁగావించున్=పడునట్లుచేయును. ౧౧౧౪ పద్యము చూడుఁడు. దోర్లీలన్ = భుజబలవిలాసముచే, జలధిన్ = సముద్రమును, శోషిలన్=ఎండు నట్లు, హేలారీతిని = అవలీలగా, చేయఁజాలును = చేయుశక్తిగలవాఁడు. యుద్ధ కాండము ౪౪౪ పద్యము చూడుఁడు. పద్భ్యాంయాతుప్లవంగమాః॥ వానరులు

కాలినడకతోఁబోదురుగాక యని రామచంద్రమూర్తి చెప్పెనుగదా. నిస్తుల్య = సమానములేని, వీర్యుండు=శౌర్యముగలవాఁడు, ప్రోయాలిన్=ఇల్లాలు,ప్రోలు+ అలు - ప్రోయాలు. పురశబ్దభవము ప్రోలు, తద్భవమున నర్థభేదము. రక్తను =తనయం దనురాగముగల దానిని, బంది=చెఱ, విడఁజేయంజాలఁడే = విడిపింపలేఁడా ?

తా. నీబలపరాక్రమముల గుఱించి నీవు చెప్పినవి దంభవాక్యములు. వాస్తవము చెప్పెదను విను.రామచంద్రమూర్తికిఁ గోపమువచ్చెనా చంద్రునైన నేలఁ బడఁగొట్టును. రూపము కానరాకుండనైన భుజబలముచేఁ జేయఁగలఁడు. సముద్రము నాటవోలె నెండింపఁగలఁడు. అటువంటి యసమానబలుఁ డీతుచ్ఛసముద్రమును దాఁటి వచ్చి తనయం దనురాగముగల తనయిల్లాలిని జెఱనుండి విడిపింపలేఁ డని తలఁచితివటరా, రాక్షసా! అవశ్యము విడిపించును.

కం. గతరముఁడవును గతాయువు,గతేంద్రియుఁడు గతబలుఁడవు•కావుట ఖల నీ
కతమున వైధవ్యంబునఁ, గుతిలపడున్ లంక యేటి•కో యీపొగరున్.౯౬౪

నాయైశ్వర్యము చూడు, నాయిండ్లు మేడలు పట్టనము చూడు మనిన మాటకుఁ బ్రత్యుత్తర మిచ్చుచున్నది.

నీవుగతరముఁడవు = తొలఁగిపోయిన లక్ష్మికలవాఁడవు, నాభర్త రమాగతుఁడు. నీవు గతాయువు=క్షీణించిన యాయుపు గలవాఁడవు. ఏకపత్నీవ్రతుఁడైన నాభర్త దీర్ఘాయుష్మంతుఁడు.గతేంద్రియుఁడవు. నీవు స్త్రీవ్యసనాసక్తుఁడవు కావున నింద్రియబలము క్షీణించినవాఁడవు. నాభర్త జితేంద్రియుఁడు. నీవు గతబలుఁడవు = ఆకారణముచేతనే నీవు బలహీనుఁడవు నాభర్త బలయుతుఁడు. కావుటన్=అయినకారణముచే, ఖల=దుష్టుఁడా, నీకతమునన్=నీవు కారణముగా లంక-వైధవ్యంబునన్=విధవాత్వముచే, భర్తలేనిదై. ఇక్కడ లంకయనఁగా లక్షణచే లంకాపురస్త్రీలు విధవలగుచురని భావము. కుతిలపడున్=బాధపడును. "ఆయుర్బలం యశోలక్ష్మీః పరదారాభి మర్శనాత్, సద్యఏవ వినశ్యంతి" యను స్మృతి వాక్యము గ్రహింపనగు.

తా. నీయైశ్వర్యము, నీగృహములు, లంక నీకింకను గల దని నన్నాశ గొలిపెదవు. ఎప్పుడు నీవు పరస్త్రీని కామదృష్టి స్పృశించితివో యప్పుడే నీసంపద నాశము. ఆయుస్సు ఇంద్రియబలము దేహబలము సర్వము నాశమైనదని తలంపుము. నీకారణమున లంకాపురము పతిలేని దగును. అందలి స్త్రీలు విధవలగుదురు. ఇంతమాత్రమునకా యీపొగరు. వినాశకాలము సమీపించినను పొగరుచేఁ దెలిసికొనలేక యున్నావు. ఎంత మూఢుఁడవురా!

కం. నాపతిపార్శ్వంబును నెడఁ, బాపుటచే నన్ను సబలఁ•బాపాత్మా యీ
పాపంబు సుఖోదర్కం, బేపాటియుఁ గాదు చూడు•మీ నీ కెటులున్. ౯౯౫

అబలన్=అల్పబలముగలదానను, సుఖోదర్కంబు=ముందుసుఖమిచ్చునది, ఏపాటియున్=ఏమాత్రము, ఎటులు - కళయైనను అర్థవిశేషమున మఱిన్. లేకన్, ఉండిన్, మొదలగువానివలెను వర్ణము వచ్చెను.

తా. అల్పబలముగల నన్ను నాభర్తయొద్దనుండి యెడఁబాపుటచే పాపాత్ముఁడా నీపాపము నీకుఁ గొంచెమైనను సుఖము గలిగింపఁజాలదు. చూచుచుండుము.

ఉ. దైవబలంబుఁ గల్గు మహితద్యుతిమంతుఁడు ధర్మశీలి స
ద్భావుఁడు నిర్భయుండు వితతప్రతిమానవిహీనశూరతన్
గేవలుఁ డుగ్రసత్త్వమృగకీర్ణమహాటవి నున్నవాఁడురా
రావణ బాణవర్షమునఁ గ్రక్కఁగఁ జేయు భవద్బలోద్ధతుల్. ౯౬౬

మహితద్యుతిమంతుఁడు=గొప్పకాంతిగలవాఁడు, వితత=విస్తారమైన, ప్రతిమానవిహీన = అసమానమైన, శూరతన్ = శౌర్యముచే, కేవలుఁడు = అద్వితీయుఁడు, అటువంటివాఁడు రెండవవాఁడు లేనివాఁడు. ఉగ్రసత్త్వ మృగకీర్ణమహాటవిన్=భయంకరమైన బలముగల మృగములచే వ్యాపించిన పెద్ద యడవియందు, భవత్ = నీ, బలోద్ధతుల్ = బలగర్వములను.

తా. నామగనికి దేహబలమేకాదు, దైవబలము గలదు. కావున మిక్కిలి తేజస్సు గలవాఁడు. నీకు దైవబలము లేదు. కావునఁ దేజస్సు లేదు. నీవు చెప్పిన దిబె జోగి నీవే కాని రామచంద్రుఁడుకాఁడని వానిమాట కిది సమాధానము. ధర్మయుక్తమైన నడవడిగలవాఁడు. మంచిమనస్సుగలవాఁడు. భయమెట్టిదో యెఱుఁగనివాఁడు. విస్తారమై యసమానమైన శౌర్యమునందు సంతటివాఁడు వేఱొకఁడు లేనివాఁడు. భయంకరములైన మృగములచే నిండిన యడవియం దున్నాఁడు. నీబలమును నీగర్వమును బాణవర్షమున గ్రక్కించును. ప్రతిమానవిహీనుఁడనుటచేతనే కేవలత్వము బోధపడుచుండ మరల కేవలుఁ డనుట పునరుక్తికాదా యని శంకింపరాదు. "ఏక మేవాద్వితీయం బ్రహ్మ" అనుచోనన్వయించినట్లన్వయింపవలెను. కేవలశబ్ద మేకత్వమును, ప్రతిమానవిహీనుఁడనుట అద్వితీయత్వమును బోధించెడిని. అట్టివాఁ డాయన యొకఁడే కాని రెండవవాఁడు లేఁడనుట.

కం. కాలవశులైన పురుషులు, కాలప్రేరణముఁ జేసి కార్యములందున్
జాలఁ బ్రమాదము పడుదురు, మే లని దుష్కార్యములను మేకొండ్రుసుమీ.

కాలవశులు=మృత్యువునకు నధీనపడినవారు, ప్రమాదము = పొరపాటు, మేకొండ్రు = అంగీకరింతురు.

తా. మృత్యువు సమీపించినవారు కాలప్రేరణముచేత వారువారు చేయఁదగు కార్యములందు హెచ్చరికదప్పినవారై చేయరాని చెడుకార్యములవలన మేలున్నదని యవి చేయ నంగీకరింతురు.

కం. అట్టివినాశపుఁగాలము పుట్టెం జుమి నీకు నసుర • పుంజములకు నిన్
గట్టికొని యున్నసతులకు, నిట్టు ననున్ నీవు బల్మి•నిటఁ దెచ్చుటచేన్. ౯౬౮
అసుర పుంజములకున్ = రాక్షససమూహములకు.

తా. ఆవిధముగా నాశమై పోవుకాలము, నీకు రాక్షససమూహమునకు నిన్నుఁ గట్టుకొన్న స్త్రీలకు నీవు నన్ను బలవంతముగాఁ దెచ్చుటచే, నేకకాలమునఁ గలిగెను.

తే. క్రతువుమధ్యంబునందు స్రు•గ్భాండమండి, తంబు బ్రాహ్మణమంత్రపూ•
తంబు వేది
మాలఁడంటఁగ వశమె యా•లీల సతిని, రామపత్నిని నన్ జూడ•రా దురాత్మ.

క్రతువు=యజ్ఞము, స్రుగ్భాండమండితంబు=స్రుక్కులు మొదలగు నుపకరణములచే నలంకరింపఁబడినది, బ్రాహ్మణమంత్రపూతంబు=బ్రాహ్మణులుచ్చరించు వేదమంత్రములచేఁ బవిత్రమైనది, వేది=తిన్నెను, సతిని=పతివ్రతను, రామపత్నిని=రామచంద్రమూర్తి భార్యను,దురాత్మ=చెడు మనస్సుగలవాఁడా!

తా. యజ్ఞశాల మధ్యమున స్రుక్కులు మొదలగు నుపకరణములుగల పాత్రముచే నలంకరింపఁబడి వేదమంత్రములచే బ్రాహ్మణులచే పవిత్రము చేయఁబడిన వేదిని మాలవాఁడు తాఁక వశమా? ఆవిధముగ పతివ్రతను రాము భార్యనైన నన్ను వేదినిగాను నిన్ను మాలవాఁడుగాను నెంచుకొనుము.

ఆ. ధర్మనిత్యుఁడైన • దశరథ సుతవర్యు, ధర్మపత్ని సాధ్విఁ • దరమె నీకు
రాక్షసాధముండ•రూక్షదుశ్చరితుండ,పాపి నన్నుఁ దాఁక•బాలిశుండ! ౯౭౦

తా. ధర్మము విడనాడని దశరథకుమారుని ధర్మపత్నినై పతివ్రతనైన నన్ను రాక్షసాధముండా! పాపుండా! దుష్టచరితుఁడా! మూఢుండా! నీవు తాఁకసాధ్యమా?

కం. అరవిందబృందముల నన,వరతము రాయంచతోడ • వరకేళిత
త్పర యగుహంసాంగన యే,కరణిఁ దృణస్థంబు నీరు•కాకిని గనెడిన్. ౯౭౧

అరవింద బృందములన్=కమల సమూహములందు, అనవరతము=ఎల్లప్పుడు, రా + అంచ=రాజహంస, హంసాంగన=ఆఁడుహంస, ఏకరణిన్ = ఏవిధముగ, తృణస్థంబు = గడ్డిలోనుండు.

తా. తామరల సమూహమందు రాజహంసతో నెల్లవేళల నిలాసముగా గ్రీడించు నాఁడుహంస యేవిధమున గడ్డిలోఁ దిరుగు నీరుకాకిని జూడఁగలదు?

చ. తనువు విసంజ్ఞ మియ్యది మ • దంబునఁ గట్టెద వేని కట్టుమీ
కనలునఁ దిందు వేని తిను • కా దనుదానను గాను, నాకు నీ
తనువును జీవితం బయిన • దానవ! రక్ష్యము గాదు రోరి, నా
మన మిది మద్యశంబ యుప • మానము పొల్పడ నొల్ల నమ్ముమీ. ౯౭౨

తనువు = దేహము, విసంజ్ఞము = జడము, మదంబునన్ = గర్వముచే,

కనలునన్=కోపముచే, రక్ష్యము=రక్షింపఁదగినది, మనము = మనస్సు, మద్వ శంబ =నాయధీనము.

తా. ఓరీ! నీవలన నేను జెడను. నా కాభయములేదు. నాభర్త యిచ్చటికి రానే వచ్చును. నిన్ను జంపనే చంపును. లంక నాశముచేయనే చేయును. ఇది నిశ్చయము. నీకు నేను భయపడను. వశపడను. నీమగఁడెప్పుడో వచ్చును. నిన్ను రక్షించు ననికదా యనెదవు. ఇప్పుడే నిన్ను నఱికిపాఱవైచిన నేమిచేసె దవు అనెదవా? వినుము. ఈదేహము జడము. దీనిని గర్వించి కట్టెదవాకట్టుము. కోపించి తినెదవా తినుము. నేను వలదనను. ఏలయందువా? దానివలన నా కేహానియు లేదు. ఈ దేహము నేను రక్షింపవలసినది కాదు. ఉన్నను బోయినను సంతోషములేదు వ్యసనములేదు. ఇఁక నేదిపోయిన వ్యసన మందువా? నాదేహము చెడిన నేను జెడను. నామనస్సు చెడిన నేను జెడుదును. నామనస్సు నా స్వాధీనమం దున్నది. దానిని నీవేమియుఁ జేయఁజాలవు. మనస్సు నన్యులకు వశపఱచి యవమానపడ నొల్లను.

కం. అని పరుసంబుగ వాకొని, కనరున మఱియేమియనక ♦ క్ష్మాకన్యక యుం
డిన నసురుఁడు భయసంద,ర్శనముగ మండుచును ననియె♦సస్మితవదనా.

పరుసంబుగన్ = కఠినముగ, వాకొని = చెప్పి, కనరునన్ = కోపముచే, భయసందర్శనముగ=భయముకలుగునట్లు, సస్మితవదనా=చిఱునవ్వుతోడిముఖముగలదానా! కొందఱయం దేడుపు ముఖము లెట్లుసహజములో కొందఱయందు నవ్వుముఖము లట్లు సహజమగును. అట్లు చెప్పిన మాటయేకాని యీదశయందామె నవ్వుచుండిన దని భావముగాదు. అదియునుగాక యామెముఖము గుడ్డచేఁ గప్పుకొనియుండఁగా నది యెట్లుండినది వాని కెట్లు తెలిసెను?

తా. ఈప్రకారము కఠినముగ మాటలాడి కోపముచే నేమియుఁ బలుకక సీతాదేవి యూరకుండెను. అప్పుడు రాక్షసుఁ డామెకు భయము కలుగునట్లు మండిపడుచు నిట్లనియె. ఓసి నవ్వుమోముదానా!

—♦ రావణుఁడు సీతమీఁద రాక్షసస్త్రీల కావలి యుంచుట ♦—

మ. విను సీతా పదిరెండుమాసములలో ♦ విశ్వాసపూర్వంబుగా
ననుఁ గామింపఁగఁ గోర వేనియును నం ♦ తం బ్రాతరాశార్థ మై
నిను నావంటలవారు తున్కలుగ ఖం ♦ డింపం గలా రంచు న
ద్దనుజుం డచ్చటికాపుకత్తెల కనున్ ♦ దైత్యాంగనల్ వింటిరా. ౯౩౪

తా. సీతా! వినుము. ఇఁక పండ్రెండుమాసములలో నీవు నాయందు విశ్వాసము గలదానవై నన్నుఁ గామింపకపోయితివా పండ్రెండునెలలు వెళ్ళఁగానే (ప్రాతరాశార్థము) ఉదయమున భోజనమునకై నావంటలవారు నిన్ను

ముక్కలుగఁ గోసి వండుదురు. అని చెప్పి యచ్చటికావున్న స్త్రీలను జూచి ఓ రాక్షసాంగనలారా! విన్నారా?

ఒకరాజు మఱొకరాజును జయించి యతనిస్త్రీలను చెఱగొనెనేని పండ్రెండు నెలలు గడు వియ్యవలయు ననియు-ఆలోపల వారిమగలు వారిని విడిపించు కొనిపోవరేని వారు చెఱపెట్టిన రాజుస్త్రీలేయగుదురని భారతమున శాంతిపర్వమున రాజనీతిపర్వమందుఁ గలదు.

ఇది జ్యేష్ఠమాసము. రామరావణయుద్ధ ఫాల్గునమాసమునందుఁ గృష్ణ పక్షమున:- హనుమంతుఁడు సీతాదేవిని దర్శించినది ఫాల్గునారంభమున. అప్పటికది పదియవనెల జరుగుచున్నదని సీతాదేవి హనుమంతునితోఁ జెప్పెను. కావున రావణుఁడు సీతను హరించినది జ్యేష్ఠమాస మని యేర్పడుచున్నది. హేమంతవర్ణనమునకు-శూర్పణఖాగమనమునకు సంబంధములేదు. అది రామ చంద్రమూర్తి తపోవిధము దెలుప వర్ణింపఁబడెను. ఇచ్చట గోవిందరాజీయ మందు సీతాపహరణము చైత్రమాసమున ననియు పంచవటీవాసము మూఁడు సంవత్సరము లనియు వ్రాయఁబడినది. ఈవిషయము ముందు చర్చింపఁ బడును.

ఉ. దింపుఁడు దీనిక్రొవ్వు కసి ♦ దీఱఁగ నంచు వచింప వారు నై
లింపవిరోధిఁ జూచి ముకు ♦ శింపఁ గరంబులు పాదఘట్టనో
త్కంపితభూమిభాగుఁ డయి ♦ దానవనాథుఁడు దీని నిష్ఠ నా
పంపునఁ గొంచుఁ బొందు నవ ♦పల్లవపుష్పలతావికీర్ణ మై. ౯౭౩

కసి = కోపము, నైలింపవిరోధి=దేవతాసమూహముల శత్రువు, ముకుళిం పన్ = మోడ్పఁగా, పాదఘట్టన = కాలిత్రొక్కుడులచే, ఉత్కంపిత = మిగుల వణఁకుచున్న, భూమిభాగుఁడయి=భూమిప్రదేశముగలవాఁడయి,పంపునన్=ఆజ్ఞ చే, నవ+పల్లవ+పుష్ప+లతా+వికీర్ణమై = క్రొత్తలగు చిగుళ్ళు పూలుగల తీఁగలచే నిండినదై.

తా. నాకోపము చల్లారునట్లు దీనిక్రొవ్వు దిగఁజేయుఁడు అని చెప్పఁగా వారంగీకారసూచకముగ నమస్కరించిరి. అంతట వాఁడు భూమి యదరునట్లు కాలితో నేల తన్నుచు రావణుఁడు దీని నిప్పుడే క్రొత్తచిగుళ్లు పూలుగలతీఁగలచే నిండినదై.

కం. మానిత మైనయశోకో,ద్యానమునకు నంద మీర ♦యనవరతము ర
క్షనియతి నుండి యీవన,జానన నరయుండు కడుర ♦ హస్యము గాఁగన్.

మానితము = గౌరవింపఁబడినదైన, అశోకోద్యానమునకున్ = అశోక వృక్షములు విశేషముగాఁగల ప్రమదావనమునకు. అశోకము మన్మథోద్దీపనము కావున నచ్చటికిఁ దీసికొనిపొమ్మనెను. అనవరతము = ఎల్లవేళ, రక్షానియతి = కాపాడు నేర్పాటునందు, అరయుండు=కనిపెట్టి యుండుఁడు.

తా. గౌరవింపఁబడు నశోకవనమునకుఁ దీసికొనిపోయి యచ్చట నీమె

నుంచి యెల్లవేళ విడువక యీమెచేష్టలను మిగుల రహస్యముగాఁ గనిపెట్టి యుండుఁడు.

తే. ఘోరదర్శనలార వి • కారరూప, లార మాంసాస్రభోజన • లార సతిని
బెదిదముననొండె మెత్తని•నుడులనొండె, వశమునకుఁదెండు వనగజ•
వధువునట్లు.

తా. భయంకరములగు చూపులుగలవారలారా! వికారములగు రూపములు గలవారలారా! మాంసము నెత్తు రాహారముగఁ గలవారలారా! ఈస్త్రీ బెదరింపుమాటలచేఁగాని మంచిమాటలచేఁగాని యడవియేనుంగును మచ్చికపఱచు కొనునట్లు నాకు స్వాధీనపడఁ జేయుఁడు.

కం. అని చనిన నసురవనితలు, జనకసుతం దోడుకొనుచుఁ • జని రనవరతం
బును సర్వకాలఫల పుష్పనికరములు గలయశోక•వనతలమునకున్. ౬౨౧
అనవరతంబును = సర్వదా, సర్వకాల=అన్ని కాలములయందలి, ఫలపుష్పనికరములు=పండ్లయుఁబూవులయు సమూహములు.

తా. ఈప్రకారము చెప్పి రావణుఁడు పోఁగా రాక్షసస్త్రీలు సీతాదేవిని దోడుకొని సదా యన్నిఋతువుల పండ్లుపూలు గుంపులుగుంపులుగాఁ గల యశోకవన ప్రదేశమునకుఁ బోయిరి.

కం. విడువనివగపున మిగులన్, సుడివడుచును నాఁడుపులులు • చుట్టుకొనఁగా
మిడికెడుహరిణియనంగాఁ, బడఁతుక రాకాసిగుమికి • వశపడి యుండెన్.

*హరిణి=ఆఁడుజింక, రాకాసిగుమికిన్=రాక్షసస్త్రీల గుంపునకు.

తా. వదలనివ్యసనముచే మిగులఁగళవళపడుచు నాఁడుపులులు చుట్టుకొనఁగా దుఃఖించు నాఁడుజింకవలె సీత రాకాసులగుంపునకు వశపడియుండెను.

కం. అప్పుగుద దుస్సహవ్యస,నమ్మున సంగ్రస్త యగుచు•నవయుచు దృఢపా
శమ్ములకట్టులఁ జిక్కి న, సుఖమ్మెఱుఁగనియాఁడుజింక•కరణిని నుండెన్.

దుస్సహ=సహింపరాని, సంగ్రస్త=మిగులఁ గ్రమ్ముకొనఁబడినది,నవయుచున్=కృశించుచు, దృఢపాశమ్ముల= గట్టిత్రాళ్లు.

తా. ఆసుందరి సీత సహింపరాని వ్యసనముచే మిగుల గ్రమింగఁబడినదై కృశించుచు గట్టిపగ్గములచేఁ గట్టఁబడి సుఖమెఱుఁగని యాఁడుజింకవలె నుండెను.

కం. భీకరవికటేక్షణ ల, స్తోకము భయపెట్ట మగువ • దూలుచు నుండెన్.
శోకమున దయితుఁబ్రానిన్, శ్రీకరుదైవతము నెపుడుఁ•జింతించు చెదన్.

భీకరవికటేక్షణలు = భయంకరములై విరువులైన కన్నులు గలవారు, అస్తోకము = మిక్కిలి, దయితున్ = ప్రియుని, శ్రీకరున్ = శుభముకలిగించు వానిని.

తా. భయము కలిగించు పెద్దకన్నులుగల రాక్షసస్త్రీలు భయపెట్టుచుండఁ

గా సీతాదేవి శోకమున సొలివడును తన ప్రియుఁడు శ్రీకరుఁడు దైవము నగు మగని సర్వదా ధ్యానించుచుండెను,

సందేహము - యుద్ధకాండము ౧౩౦౪-వ పద్యమున

ఉ॥ మానితశక్తి మేరువును మందరముం దుహినాచలంబు ద్యో। యానచ రాన్వితంబగు సమస్తజగంబును గేలనెత్తనా। దానవభర్త యాభరతు తమ్ముఁ గదల్పఁగ నేరఁడయ్యె బల్।మానికవంగతించి పెదవుల్ బిగియించియు నీలకల్ప యున్॥ అని-లక్ష్మణు నెత్తఁజాలని రావణుఁడు సీతాదేవి నెట్లెత్తఁగలిగెను ? ఈరామాయణమందే "శ్రీలక్ష్మియే సీత-విష్ణుండవే నీవు" అని (యుద్ధ ౨౪౦౪) విష్ణుపురాణము. రాఘవత్వే భవే త్సీతా యనియుఁ గలదుగదా. సమాధానము.

లక్ష్మణుఁడు రావణునకుఁ గదలింపరానివాఁ డయ్యెఁగాని హనుమంతునకు దేలికగానేయయ్యెను. "గీ. పవనతనయుండు సుహృదుండుఁ బరమభక్తిఁ గలుగంవాఁడును నగుట లక్ష్మణుఁడు వగఱ।శ్రవకంప్యుఁడు నయ్యు వనాటునకును। దేలిక గనయ్యెనంతనా" అని యుద్ధ ౧౩౧౩. స్మృతితప్పి స్వాధీనత చెడిపడిన వాఁడొకనికి భారముగాను మఱియొకనికిఁ దేలికగను గాఁజాలఁడుగదా. కావున లక్ష్మణుఁడు స్మృతితప్పినవాఁడుకాడు. కావున స్వసంకల్పముచే రావణునకు భారమయ్యెను. స్వసంకల్పముచే భక్తుఁడగు హనుమంతునకుఁ దేలికయయ్యెను. అట్టులే సీతాదేవియును.

•లక్ష్మిదేవి రావణుఁడు పతివ్రతల బెట్టుబాధ చూడఁజాలక వానిని సంహరింపఁగోరి యేదైన నొకనెపములేక చంపరాదు. కావున వేదవతిగాఁ బుట్టి వాఁడు తాఁకినాఁ డన్న నెపమున నే నయోనిజముగాఁ బుట్టి నీ మరణమునకుఁ గారణమయ్యెద నని శపించి జానకిగా నవతరించెను. ఆసంకల్పము నెఱవేఱవలసి యున్నది కావున రావణునకుఁ దేలికగ నయ్యెను. తెలిసి తెలిసి తానై చేసికొనిన కార్యమునకు శోకింప నేల యనిన రామవియోగము సహింపలేకయే యని యెఱుంగవగు. తనబిడ్డను బులి పట్టుకొనవచ్చెనేని తాను బులినోటి కడ్డము బోయి తల్లి బిడ్డను రక్షించును. అట్టులే తన బిడ్డలయి పతివ్రతలయిన స్త్రీలను రక్షించి చెఱనుండి విడిపించుటకుఁ దానే చెఱలోఁ బడెను.

ఈయర్థమును సుందరకాండమున ౫౮౪-వ పద్యమున, "హరింపఁ జాలుదే దానవ నన్ను నిన్నెడవు తత్పరతన్ విధి యిట్లు చేసెడిన్"—అని సీతయే రావణునకుఁ జెప్పెను.

మఱియొక విచారము—సీతారామాదులు లోకమున కుభయవిధ ధర్మము లనుష్ఠానముచే నుపదేశింప నవతరించి రని బాలకాండవ్యాఖ్యయందుఁ దెలుపఁ బడెను. సీతాదేవి పాతివ్రత్యము స్పష్టముగఁ దెలియుచున్నది. ఆమె యుపదేశించిన పారలౌకికధర్మము అనఁగా ముముక్షువునకుఁ గర్తవ్య మేదియో దాని నెట్లు తెలిపెనో విచారింపవలయును. మతతత్త్వజ్ఞులందుముముక్షుచర్యవిషయమై

రెండు భిన్నాభిప్రాయములు గలవు. మోక్షేచ్ఛగలవాఁడని యెప్పుడు చెప్పి తిమో వాఁడు బద్ధుఁడై చెఱయందుఁ బడియున్నాఁడని యప్పుడే యేర్పడు చున్నది. బంధములేనివానికి మోక్షము లేదు. అయినను అపహతపాప్మత్వాది షడ్గుణ రహితుఁడనై జీవుఁడు జననమరణాదులకు లోపడి సంసార మనుచెఱ యందుఁ బడఁ గారణ మేమి? అది తొలఁగిపోవు నుపాయ మేది? యని విచా రింపఁగాఁ గొందఱు జ్ఞానములేమిచే సంసారప్రాప్తి యనియు మరల జ్ఞాని యయ్యెనేని ముక్తుఁడగు ననియు నందురు. మఱికొందఱు అది సరిగాదు. భక్తి లేకపోవుటచే జీవునకు సంసార ప్రాప్తియనియు, భక్తి యుదయించిన సంసా రము వదలిపోయి బద్ధుఁడు ముక్తుఁ డగుననియు నందురు. మొదటివారు జ్ఞాన వాదులు, రెండవవారు భక్తివాదులు, జీవునకు సంసార మారోపితమేకాని స్వభావ సిద్ధముగా దని యుభయవాదు లంగీకరించినవారే, ఇది యెట్లువచ్చెను? ఎట్లు పోవును? అను విషయమందే యభిప్రాయభేదము. జీవునకు సంసారము ప్రకృతి సాంగత్యముచేఁ గలిగినది. ప్రకృతిసాంగత్యము తొలఁగిన సంసారము పోవును. ఎట్లన స్ఫటికమునకు ధావళ్యము సహజము. అయినను దాసాని పువ్వుతోఁ గూడెనేని యెఱ్ఱగాఁ గానవచ్చును. కావున స్ఫటికమునందు రక్తవర్ణ మారోపితము. దాసానిపువ్వు నశించెనేని స్ఫటికమునందలి రక్తవర్ణనము తొలఁగిపోయి యథాప్రకారము తెల్లగా నగును. అట్లులే జీవుఁడును ప్రకృతి సాంగత్యమున సంసారి యగుచున్నాఁడు. ప్రకృతి తొలఁగిపోయిన శుద్ధుఁడగుచున్నాఁడు. ఈసంబంధము తొలఁగు నుపాయమేది? దేవుఁడు నిత్యుఁడు శాశ్వతుఁడు. నశించువాఁడుకాఁడు. ప్రకృతి నిత్యము. శాశ్వతము. నశించునదికాదు. కావున నీ రెంటికిఁ గలసంబంధము దొలఁగింపవలెను. జీవు నకుఁ బ్రకృతి సంబంధము జ్ఞానమువలనఁ దొలఁగునా? తొలఁగదు ఎట్టులన, స్ఫటికము తెలు పన్నజ్ఞానము మనకుఁగలదు. దాసానిపువ్వుసాంగత్యముచే నెఱ్ఱనిరంగువచ్చిన దన్నజ్ఞానముఁగలదు. స్ఫటికము తెలుపు అని యెన్నినాళ్ళు స్మరించినను స్ఫటికము తెలు పగునా? కానేరదు. అట్టులే జీవుఁడును నేను నిర్మలుఁడను అపహతపాప్ముఁడ నని యెన్నికల్పములు ధ్యానించినను బ్రకృతి తొలఁగదు. త్రిగుణాత్మకమైన ప్రకృతి తొలఁగుట కుపాయము భక్తి యని భగవంతుఁడు శ్రీకృష్ణుఁడు భగవద్గీత ౧౪వ అధ్యాయము ౨౬ శ్లో.

> మాం చ యోऽవ్యభిచారేణ భక్తియోగేన సేవతే ।
> సగుణాన్ సమతీ త్యైతాన్ బ్రహ్మభూయాయ కల్పతే ॥

అని భగవంతుఁడగు విష్ణునందు ననన్యమైనభక్తి (పతివ్రతయొక్క పతి భక్తివంటిదిగాని నాకు నందఱు పురుషులు సమానులే. యను జారిణివలె నందఱు దేవతలు నాకు సమానులే యను భక్తిగాదు), ప్రకృతిబంధమును దొలఁగించి ముక్తునిఁజేయు నని చెప్పెను. కావున ననన్యభక్తి లేకపోవుటయే సంసారప్రాప్తికి

హేతువు. అనన్యభక్తి కుదురుటయే సంసారముక్తికి హేతు వని యేర్పడెను. ఇది లక్షణము. దీనికి సీతాచరిత్రము లక్ష్యము. ఎట్టులన,—

పంచవటియం దున్నసమయంబున మారీచుఁడు మాయామృగమై వచ్చెను. దానిని జూచి సీతాదేవి రామచంద్రమూర్తితో మృగచర్మమందు లోనంటిన మక్కువం బలికెఁ బ్రాణధవా విను మానగొల్పెడిన్, "దయ దానిని బట్టి తేఁగదే." యని కోరెను.

వెంటనే లక్ష్మణుఁడు శ్రీరాముం గని యిట్లు వాకొనియె. "మారీ చాసు రుండే తదాకారం బూని మునీశపాళి మృగయాకాంక్షాగతోర్వీశులన్ గ్రూరుండై వధియించు నీయడవి" "మాయావి యుల్ల యసురుఁడె మాయామృగరూపమెత్తి మలయును గంధర్వాయతపురి యట్టిది యీకాయము నిక్కంబు గాదు" అని చెప్పెను. దీనివలన సీతాదేవికి మృగవిషయమైన వాస్తవజ్ఞానములే దని చెప్ప సాధ్యపడదుగదా, ఇట్లు చెప్పినను వినక రామచంద్రమూర్తి తన్ను బాసి, మృగమువెంటఁ బోవుట కంగీకరించెను. ఇక్కడ నొకవిషయ మాలోచింపవల యును. ఇచ్చట నీసమయమున సీతాదేవికి రామునందు ప్రేమయెక్కువయా? మృగమందుఁ గామ మెక్కువయా? రామునకంటెఁ బ్రేమ మెక్కువయై యుండె నేని భీ యీక్షుద్రచర్మమునకై నామగని నేను కష్టపెట్టవచ్చునా? ఆయనను విడిచి నే నుండవచ్చునా? యని యాలోచించి తననిమిత్తముగా రామచంద్రుని విడనాడియుండుట కంగీకరించియుండదు. ఎక్కడ నొకక్షణమై వియోగము వచ్చునో యనుభయమే పరమభక్తి "పున ర్విశ్లేషభీరుత్వం పరమాభక్తి రుచ్యతే"యని పరమభక్తి లక్షణము. సీతాలక్ష్మణు లిరువురు నిట్టి రామవియో గము సైఁపనివారే. కావుననే కదాలక్ష్మణుఁడు "నిన్నుఁ బాసి ధరాతనూజయు నేను నొక్కముహూర్తమే నిన్నిలం గలవారమె తమ నీటఁబాసిన చేప లట్లన్న" యని చెప్పెనుగదా. అంతటి భక్తిగల సీత కామముచే రాముని నెడఁబాయఁ గోరుటచే నాక్షణంబున కామముకంటె భక్తి తక్కువయనియె చెప్పకతప్పదు.

ఇది మొదటిపొరపాటు. సీతాదేవి యిట్టులే రెండవపొరపా టొకటి చేసెను. అది లక్ష్మణుని నెడఁబాయుట. లక్ష్మణుఁడు పరమభాగవతోత్తముఁడు. భగవంతునిసాహాయ్యము లేకున్నను భాగవతానుగ్రహముండినచో భయము లేదు, భగవంతుఁడు కోపించినవారిని భాగవతుఁడు కాపాడఁగలఁడు. భాగవ తాపచారము చేసినవారిని భగవంతుఁడును గాపాడలేఁడు.

అంబరీషోపాఖ్యానమే దృష్టాంతము. ఇట్లు రామలక్ష్మణసాహాయ్యము (భగవద్భాగవతసాహాయ్యము తొలగఁగానే)దశకంఠుఁడు.(దశేంద్రియములు) వచ్చి సీతనుఁ(జీవుని) బట్టుకొనిపోయి లంకలోఁ(దేహములో) బ్రవేశపెట్టెను.

లంకలో=లం అనునది పృథివీబీజాక్షరము. కావున పృథివీతత్త్వమును దెలుపును. పృథివి యెక్కువగాఁగలది. లంక=దేహము.

సీత జీవునిఁగాఁ జెప్పుటకుఁగారణ మేమన:— సఏవ వాసుదేవోయం, సాక్షాత్పురుష ఉచ్యతే। స్త్రీప్రాయ మేత త్సర్వం, జగద్బ్రహ్మపురస్సరమ్॥ విష్ణుపురాణము. భగవంతుఁడొక్కఁడే పురుషుఁడు, తక్కినదంతయు స్త్రీప్రాయమే. కావున స్త్రీయను సీత జీవుఁడుగాఁ జెప్పఁబడెను. ఎప్పుడు కామ ముదయించి భగవంతునియందుఁ బ్రేమ తగ్గునో యప్పుడే సంసారప్రాప్తియని తెలియునది. కావున సీతాచరిత్రమువలన భక్తిహీనతయే సంసారహేతు వని యేర్పడెను. మోక్షమునకు ననన్యభక్తియే కారణమని సీతాదేవి చరిత్రమునుబట్టి మఱియొకచోఁ దెలుపఁబడును. దీనివలన భక్తిలేనిజ్ఞానము వ్యర్థమని తెలియునది. దేహవంతుఁడైన జీవుఁడు దుఃఖభూయిష్ఠంబైన సంసారమునుండి తరించుమార్గము ఈ ౯౮౨-వ పద్యమున నుత్తరార్ధమునఁ జెప్పబడెను. దీనివివరణమె తక్కిన సీతాచర్యనము నము. ఈ జీవునకు భగవంతుఁడే దయితుఁడు, ప్రియుఁడు, పతి (ఆత్మేశ్వరగ్ం) శ్రీకరుఁడు దైవము. కావున సీతవలె సర్వదా యాయనను దృఢవిశ్వాసముతోఁ దలంచుచుండుటే మోక్షోపాయము.

సీతావృత్తాంత మింతతో నిలిపి యిఁక రామచంద్రమూర్తి వృత్తాంతము చెప్పఁబడును.

—♦ ౫౭-వ సర్గము. రాముఁ డపశకునములఁ గని పరితపించుట ♦—

ఉ. అక్కడఁ గామరూపిఁ బల ♦ లాశి మృగాకృతిఁ బూని యున్న యా
టక్కరిఁ ద్రుంచి యాశ్రమము ♦ డాయుత్వరం జనుదెంచుచోట వె
న్ప్రక్కశివారుతంబు విని ♦ రాముఁడు దారుణ మీరవంబు నా
కెక్కుడుకీడుఁ దెల్పె, నను ♦ రేంద్రులు మ్రింగరు గాదె జానకిన్. ౯౮౩

అక్కడన్ = అడవియందు, కామరూపి = కోరినరూప మెత్తఁగలవాఁడు, పలలాశి=మాంసభక్షకుఁడు, రాక్షసుఁడు, మృగ + ఆకృతి=జింకయొక్క యాకారము. టక్కరి=మోసగాని, త్రుంచి = చంపి, వెన్ప్రక్క = వెనుకతట్టు, శివారుతంబు=నక్కకూఁత, దారుణము=భయంకరము, అశుభసూచకము, రవంబు = ధ్వని, మ్రింగరుకాదె=మ్రింగలేదుకదా.

తా. అక్కడ రామచంద్రమూర్తి కామరూపియు మాంసభక్షకుఁడునై జింకరూపము ధరించిన యావంచకుని మారీచుని జంపి యాశ్రమమునకు రావలయునని త్వరత్వరగా వచ్చుచు వెనుకప్రక్క నక్కకూఁత విని, యిది యశుభమును దెలుపుచున్నది. దీనివలనఁ గీడుకలుగును. రాక్షసులు జానకిని మ్రింగిరోయేమో ?

కం. ఖలమారీచుఁడు మద్రవానుకృతి బి ♦ గ్గం గూసె, నానాద మా
జలజాతాక్షియు లక్ష్మణుండు విని రా ♦ సంభ్రాంతులై తత్పతి

తిలకప్రేషితుఁ డై సుమిత్రసుతుఁ డెం • తేవేగ నన్ రోయుచున్
జెలువం గానల వీడి వచ్చు నటపైఁ • జేటేమి గా నున్నదో. ౯౮౩

ఖలమారీచుఁడు=దుష్టుఁడగుమారీచుఁడు, మద్రవానుకృతి=నాకంఠధ్వని వలె, బిగన్=గట్టిగా, సంభ్రాంతులై = నాధ్వనియే యని భ్రమచెందినవారై, తత్+సతీతిలక=ఆ స్త్రీరత్నము, సీతాదేవిచే, ప్రేషితుఁడై = పంపఁబడినవాఁడై, రోయుచున్ = వెదకుచు.

తా. దుష్టుఁడగు మారీచుఁడు నా కంఠస్వరమువంటి స్వరముతో గట్టిగా నఱచెను. ఆధ్వని సీతయు లక్ష్మణుఁడు వినిరా సీత తప్పక లక్ష్మణుని నానిమిత్తమై పంపును. లక్ష్మణుఁడు నన్ను వెదకుచు నడవిలో సీతనొంటిగా వదలి వచ్చును. అవల నేమికీడు గలుగునోయేమో ?

ఉ. ఎక్కడిపైఁడిజింక, నను • నీగతిఁ దాటకసూతి దూరమున్
దక్కక తెచ్చి నాశరము • దాఁకునఁ జచ్చుచు సీత లక్ష్మణా
చిక్కితి నిం ద టంచఱచె • సిద్ధము దీనను జూడ జానకిం
ద్రెక్కొన నన్నువారు రజ • నీచరు లేపటుమాయచేతనేన్. ౯౮౪

తాటకాసూతి=తాటకాకుమారుఁడు, మారీచుఁడు త్రెక్కొనన్ = చంపఁగా, మ్రింగఁగా, రజనీచరులు=రేద్రిమ్మరులు=రాక్షసులు.

తా. ఔరాచిత్రము ! లోకమున బంగారుజింకయుఁ గలదా ? మారీచుఁడు నన్నీమోసవిధముగా దూరముగా తెచ్చి నాబాణముచేతఁ జచ్చుచుఁ జచ్చెడివాఁ డూరకచావక. సీతా లక్ష్మణా యిందుఁ జిక్కుల఼ఁబడినా నని యఱచెను. ఇదంతయు నాలోచింపఁగా నాకుఁ బ్రత్యక్షముగాఁ గీడుచేయలేరు కావున రాక్షసులే గొప్పమాయచేతనై నను సీతను మ్రింగ నుద్దేశించియున్నవా రనుట సిద్ధము.

సీ. కాన నేకత ముండు • కలికికి నాతమ్ముఁ, గుఱ్ఱకు నేమంబు • గొఱలుఁ గాక
తెగనివై రము గల్గె • దితిజులతో జన, స్థానవాసంబు ని • దానముగను
ఘోరనిమి త్తముల్ • గొల్లలుగాఁ దోఁచె, నఱచుచు నున్నవి • వఱదు లెందు
నేకీడు మూఁడునో • యెది కనఁ గల్గునో, యేమి సేయుదు వార • లెట్టు లైరొ
తే. యనుచు దీనతఁ జనుచోట • నఖిలపక్షి
మృగవితానము సవ్యంబు • నేగు చతుల
భీకరారావములు నింపఁ • బృథ్వీసుతను
దమ్ముఁ జింతించుచును బోయెఁ • దడయ కెందు. ౯౮౫

ఏకతము=ఒంటి, తమ్ముఁగుఱ్ఱకు=చిన్నతమ్మునకు, ఇది విశేష్యపూర్వపద కర్మధారయము. తమ్ముఁడైన కుఱ్ఱవాఁడు. "తమ్ముఁగుఱ్ఱలునీవుఁ దగ విపినంబున కరిగితిరి." భార, అర. ౫. నిదానము=ఆదికారణము, ఘోరనిమి త్తముల్= భయంకరములైన యవశకునములు, కొల్లలుగా = విశేషముగ, వఱదులు =

నక్కలు, అఖిలపక్షి మృగవితానము=సమస్తములైన పక్షులయు మృగములయు సమూహము, సవ్యంబు = ఎడమవైపుగా, అతుల = అసమానములైన, భీకరారవములు=భయంకరధ్వనులు, తమ్మున్=తమ్ముని, తడయక=జాగుచేయక.

తా. కాఁబట్టి యొంటరిగానుండు కలికి సీతకు, నాపిన్న తమ్మునకు, క్షేమము కలుగునుగాక ? జనస్థానవాసము కారణముగా రాక్షసులతో నంతములేని విరోధము సంభవించెను. అపశకునములు విస్తారముగఁ దోచుచున్నవి. ఎక్కడఁ జూచినను నక్కలఱచుచున్నవి. నేమి కీడుమూఁడునో, ఏఘోరవిషయము చూచుట తటస్థించునో తెలియదు. ఏమి చేయఁగలను ? సీతాలక్ష్మణు లేమిగతి పట్టిరోయనుచు వ్యసనపడుచు, వచ్చుచుండఁగా మృగములు పక్షులు కుడినుండి యెడమవైపుగా భయంకరధ్వనులు గావించుచుఁ బోవుటఁ జూచి లక్ష్మణుని సీతను గుఱించి యాలోచించుచు నెందును జాగుసేయక పోయెను.

—♦ రాముఁడు లక్ష్మణుం జూచి సీతఁ దలంచి దుఃఖించుట ♦—

ఉ. పోవుచు నిట్టు లాశ్రమము ♦ పొంతకు వేగ నదూరమంద సీ
తావిభుఁ డేగుదెంచు తన ♦ తమ్ముని దీనతరాస్యుఁ గాంచి దుః
ఖావిలచిత్తుఁడై కదిసి ♦ యాతనిసవ్యకరంబుఁ బట్టి తా
నీవిధి నార్తిదోఁప నని ♦ యెం బరుషంబును మార్దవంబుగన్. ౧౭

అదూరమందు=మిక్కిలి దవ్వుగాని ప్రదేశమందు, దీనతరాస్యున్=మిగులఁ జిన్నబోయిన ముఖముగలవానిని, దుఃఖావిలచిత్తుఁడై = దుఃఖముచే వ్యాకులపడిన మనస్సుకలవాఁడై, కదిసి = సమీపించి, సవ్యకరంబు = ఎడమచేయి, పరుషంబుగన్=కఠినముగ, మార్దవంబుగన్=మృదువుగ.

తా. ఇట్లు పోవుచు నాశ్రమమునకు సమీపమందే ముఖము వ్రేలవైచు, కొని యొంటరిగా వచ్చుతమ్మునిఁజూచి వచ్చెనే యేదో కీడని వ్యసనముచేఁ గలఁత ? చెందిన మనస్సుగలవాఁడై యాయనను సమీపించి యెడమచేతిని బట్టుకొని వ్యసనముతోఁ దొలుతఁ బరుషంబుగను, నావల మృదువుగను నిట్టులనెను, తొలుతఁ దెలివితక్కువ పనిచేసినాఁడని తలఁచి కఠినముగను, ఇందతనిదోషములే దని యాలోచించి మృదువుగను బలికెను. కుడిచేతియందాయుధ ముండుటచేత నెడమచేతిని బట్టుకొనెను.

శా. అయ్యో లక్ష్మణ యేమి చేసితివి సీ ♦ యాసీత నీ వొంటిగా
నయ్యారణ్యతలంబున న్వదలి యే ♦ లా వచ్చి తిం దక్కటా
యయ్యున్నన్ మనుజాశనుల్ మెసవిరో ♦ హా కోంచునే బోయిరో
యయ్యో సందియ మింత లే దశుభ మే ♦ యత్యంతముం గల్గెడిన్. ౧౮

అయ్యున్నన్=అయోఁడుదానిని, మనుజాశనుల్ = మనుష్యులఁదినువారు రాక్షసులు, మెసవిరో=భక్షించిరో ?

తా. అయ్యో లక్ష్మణా! ఏమిపని చేసితివి? సీత నేల యొంటిగా నడవిలో విడిచి యిచ్చటికి వచ్చితివి? రాక్షసు లాయాఁడుదానిని దినిరో, తీసికొనియే పోయిరో? ఈ రెంటిలో నొకటి జరిగియుండును, సందేహములేదు. అశుభచిహ్నములే కానవచ్చుచున్నవి.

శా. అన్నా! లక్ష్మణ! చూడఁగాఁ గల మెకో ♦ యన్నారి జీవంబుతో
నున్నన్ సేమముగాఁగఁ, గంటివె యదే ♦ యుగ్రంబుగాఁ గూసె నా
సన్నంబై పఱదుల్ ఖగంబులు మహా ♦ సత్త్వంబులున్ సూర్యసం
పన్నాశాభిముఖంబులై, శుభ మెటుల్ ♦ ప్రాపించు నోతమ్ముఁడా. ౯౮౮

అన్నారి = అస్త్రీ, సూర్యసంపన్నా శాభిముఖంబులై = సూర్యుడుండు దిక్కు ముఖములుచేసి.

తా. అన్నా! లక్ష్మణా! సీతాదేవి ప్రాణముతో నుండఁగా మనము చూడఁ గలమా! లేము. ఏ లందువా! అదె చూడుము. నక్కలు, పక్షులు, పెద్దమృగములు, సూర్యున కెదురుముఖమై పరుషపుధ్వనులు చేయుచున్నవి. ఈయపశకునములఁ జూచిన తమ్ముఁడా మనకెట్లు మేలుగలుగును? దీనివలన సూర్యున కెదురుముఖమై పక్షులు మృగములు నక్కలు కూసెనేని కీడు కలుగును అని సూచితము.

కం. హరిణముపలెఁ దోఁచినయీ, ఖరదైత్యుఁడు వాలకమునఁ ♦ గడుదవ్వునన్
సరగఁ గొనియేగ నెట్లో, పొరిపుచ్చితి వాని మోస ♦ పోకలు దెలియన్.

వాలకమునన్=మోసమున, పొరిపుచ్చితిన్=చంపితిని.

తా. జింకపిలెఁ గానవచ్చిన యీదుష్టరాక్షసుఁడు మోసగించి, నన్ను మిగులదూరము తీసికొనిపోయెను. వానిమోసపుఁజేష్టలు మనస్సునకు రాఁగానే వాని నెట్లో చంపితిని.

తరలము. అదరె వామవిలోచనంబు, ప్ర ♦ హర్ష మేమియు లేదు నా
మదిని, నాశ్రమభూమి నిక్కము ♦ మానినీమణి లేదురా
సుదతినిన్ హరియించిరో తమ ♦ సూడు దీఱఁగ రక్కసుల్
ముదిత దా మరణించెనో పని ♦ లోనఁ ద్రోవయె తప్పెనో. ౯౯౦

వామవిలోచనము=ఎడమకన్ను, సూడు=పగ.

తరలము- న భ ర స జ జగములు-పండ్రెండవయింట యతి.

తా. లక్ష్మణా! ఎడమకన్నదరుచున్నది. సంతోష మేమియు మనస్సునందు లేదు. నాయనా యాశ్రమమందు సీతలేదురా. తమపగదీర్చుకొనుటకై రాక్షసులు దానిని పట్టుకొనియే పోయిరో లేక వారిచే బాధపడలేక తానే చచ్చెనో లేక మనలను వెదకుచు వచ్చి త్రోవ తెలియక వేఱొకత్రోవ నందేని పోయెనో.

౨౪-వ సర్గము.

ఉ. ఇమ్ముగ సౌఖ్యముల్ విడిచి • యెంతయు నాపయి భక్తి దండకన్
 ద్రిమ్మరి రాజ్యహీనుఁడును • దీనుఁడుఁ ద్రిమ్మటకాఁడు నైన నా
 కమ్మెయి దుర్దశాప్తిని స • హాయగనై చరియించు జానకిం
 దమ్ముఁడ వీడి వచ్చితివి • నాసతి యేగతిఁ బట్టెఁ జెప్పుమా. ౯౯౧

ఇమ్మునన్ = సంతోషముతో, ఇంపుగ, త్రిమ్మటకాఁడు = తిరుగుచుండు వాఁడు, దుర్దశాప్తిని=కష్టదశప్రాప్తించినపుడు, సహాయగనై=తోడై.
 నాలుగవపాదంబున బిందుయతి,ంద=న.

తా. ఇంత సుఖము లమరలే దనియే సాధారణముగ స్త్రీలు దుఃఖింతురు. స్త్రీలబుద్ధితత్త్వ మిట్టిదై యుండఁ దానై యొకరు చెప్పక, బలవంతపెట్టక వినోదములఁ జూచుటకు (సుఖపడుటకుఁగాదు) దండకారణ్యమందుఁ గాలినడఁ దిరుగుటకు (నావలన సుఖముగోరికాదు) నాయందలి భక్తిచే వచ్చెను. నే నెటువంటివాఁడను ?రాజ్యహీనుఁడను. దుఃఖములఁ దపించువాఁడను. నిలువనీడ నీవా రమ్మని పిలుచువారు లేని త్రిమ్మరిని. ఇట్టి నాకు నట్టి కష్టదశయందు సహాయురాలుగనై నాకుఁతనచేనైన సుఖము కలిగింపఁ గోరి తిరుగుచుండు జనకరాజపుత్రికను తమ్ముఁడా వదలివచ్చితివే. నాభార్య యేమై పోయెనయ్యా చెప్పుము. ఊపిరితోనున్నదా? లేదా? రామచంద్రమూర్తి శోకమునకు ముఖ్య కారణ మిదియేకాని కామముకాదు, అది నాలుగింట నొకటి.

ఉ. ప్రాణ సహాయురా లెవతెఁ • బాసి ముహూర్తము యేని దేహ సం
 త్రాణపరాయణత్వమునఁ • దాళఁగఁ జాల, ధరాపతిత్వ గీ
 ర్వాణ పతిత్వముల్ కమల • పాణి యెవర్తుక యొద్ద లేనిచోఁ
 బోణిమిఁ గోర నట్టిపువుఁ • బోణి ధరాత్మజ యేది లక్ష్మణా. ౯౯౨

ప్రాణసహాయురాలు=నాప్రాణ మీదేహమున నిలుపుటయందు సహాయ పడునది. ఆమెసాహాయ్యము లేకున్న, నాప్రాణము లెప్పుడో పోయియుండు నని భావము. దేహసంత్రాణపరాయణత్వమున=దేహమును రక్షించు నభిలాషతో, ధరాపతిత్వ=రాజుగానుండి భూలోక మేలుట, గీర్వాణపతిత్వము=ఇంద్రుఁడుగా నుండి స్వర్గ మేలుట, కమలపాణి = (౧) కమలమువంటి చేయిగలది, (౨) కమలమును బాణియందుఁగలది=లక్ష్మి, పోణిమి=సుఖము.

తా. నాప్రాణములు దేహమున నిలుపుటయందు, సాహాయ్యపడు నెవతెను నెడఁబాసి యీదేహమును రక్షింపఁజాలనో, యెవతె నాయొద్దలేనిచో సార్వ భౌమత్వముఁగాని ఇంద్రత్వముగాని కోరనో యటువంటి సుమకోమల సీత యేదిరా లక్ష్మణా ? కమలపాణి=లక్ష్మీదేవి. ఈమె సాహాయ్యము లేకున్న భగ వంతుఁడు నిష్క్రియుఁడే. ప్రాణముండియు లేనివానితో సముఁడే. ఈమాయా

శక్తి నాశ్రయించియే దేహధారినై కానవచ్చుట. ఈమె లేదేని భూలోక క్రీడ లేదు. స్వర్గలోకక్రీడ లేదు. లీలావిభూతియందలి క్రీడకు సహాయురా లీమె యేకదే. "స ఏకాకీ నరమేత"యనికదా శ్రుతి చెప్పుచున్నది.

ఉ. ప్రాణముకంటె నాకుఁ బ్రియ ♦ యైనమహీసుత సీతదండకన్
 ప్రాణముతోడ నున్నదియె ♦ వల్కవయా, పదునాలుగేఁడు ల
 క్షీణముగా వనీస్థలి వ ♦సింతున టన్నమదుక్తి బంభరీ
 వేణినెపానఁ గల్లయయి ♦ పెంపఱఁ జేయదుగా కుమారకా. ౯౯౩

అక్షీణముగాన్=కొఱఁతలేక, వనీస్థలిన్ = అడవిప్రదేశమందు, మదుక్తి = నామాట, బంభరవేణి = తుమ్మెదల చాలువంటి జడగలదాని, పెంపఱన్ = గొప్పతనము నశించునట్లు కుమారకా=నాయనా. ఆదరార్థంబున కప్రత్యయము.

తా. అన్నా లక్ష్మణా! నాప్రాణములకంటె నాకుఁ బ్రియమైనది యగుటచే నాప్రాణ మిచ్చియైన, నే నెవతెను రక్షింపవలయునో యట్టిసీత దండకయందుఁ బ్రాణముతో నున్నదా లేదా? అది ముందు చెప్పుము. నేను బదునాలుగు సంవత్సరము లరణ్యములందుఁ గొఱఁతలేకుండ వసింతునని చెప్పితిని. ఇప్పుడు సీత లేదాయెనా నేను లేనివాఁడనే కావున నేను జెప్పినమాట సీతకారణముగ నసత్యముకాదు గదా. దానివలన రాముఁడు సత్యప్రతిజ్ఞుఁడను గొప్పతనము నకు హానిరాదుకదా, నాయనా చెప్పరా.

కం. సీతాకారణముగ నే, వీతాసుఁడ నైన నీవు ♦ వేవురి కరుగన్
 జేతము రంజిలఁ గామా న్వీత యగుచు భరతుమాత ♦ విలసిల్లుఁ గదా.

వీతాసుఁడను=ప్రాణముబోయినవాఁడను, వే=త్వరగా, చేతము = మనస్సు, కామాన్వీత=నెఱవేఱిన కోరికతోఁగూడినది.

తా. సీత మరణించిన కారణమున నేను మరణించినవాఁడనే. మే మిరువురము లేనప్పుడు నీకీయడవులలో నేమిపని? ఊరికిఁ బొమ్ము. నీవూరికి వచ్చుటఁ జూచి నే నడవులలోఁ జావఁగోరుచున్న దైక తనకోరిక నెఱవేఱఁగా సంతోషించును గదా. మనస్సులో దాఁగియుండినది శోకాతిశయకారణమున స్మృతిదప్పుటచే బయలుపడెను. "సుప్త ప్రమత్త కుపితానాం భావజ్ఞానం దృష్ట"మ్మని న్యాయము గలదుకదా.

కం. సుతరాష్ట్రసహితఁ గైకను, మృతపుత్ర తపోవ్రతాఢ్య ♦ మృదుశీలిని స
 న్నుతగుణ కౌసల్య యదే,గతిఁ జిత్త మెఱింగి కొలువఁ♦గా నేర్చు నయో.

సుత రాష్ట్రసహితన్ = కొడుకుతోను రాజ్యముతోను కూడినది. మృతపుత్ర=కొడుకు చచ్చినది; తపోవ్రతాఢ్య=తపస్సులచే వ్రతములచే సంపన్న, మృదుశీలిని=మెత్తని స్వభావముగలది, సన్నుతగుణ=సత్పురుషులచేఁ బొగడఁబడు గుణములుగలది.

తా. కొడుకుతోను రాజ్యముతోను గూడియుండు కైకను కొడుకు చచ్చె నని పుత్రశోకమున నేడ్చునదియు, తపములు వ్రతములు విశేషించిగలదియు, మృదుస్వభావముగలదియు, సత్పురుషులచేఁ గొనియాడఁబడు గుణములు గలదియునగు నాతల్లి కౌసల్య యేవిధముగఁ గైకమనస్సు నెఱిఁగి సేవింపఁ గలదు. ఇందొక్కొకటి సేవాధర్మమునకు విరుద్ధమైనది. కొడుకు చచ్చెనను శోక ముతో వికలమయిన మనస్సుగలది యితరుల చిత్తవృత్తి నెట్లెఱుఁగఁగలదు ? అట్టులే తక్కినవి యూహించునది. సేవాభంగమున కొక్కటొక్కటియే చాలి యుండఁగా నీఁక నాలుగుచేరిన నెట్లు సేవచేయ సాధ్యపడును? కావున నాతల్లి యేగతిఁ బట్టునో ?

కం. వచ్చెద నాశ్రమమునకును, సచ్చరితా సీత ప్రాణ ♦ సహితయ యేనిన్
బచ్చెద నిచ్చట లేదే, నచ్చిగురుంబోఁడి యాశ్ర ♦ మాంతరమందున్. ౯౯౬

తా. లక్ష్మణా ! సీతాదేవి ప్రాణములతో నుండెనా యాశ్రమమునకు వచ్చెదను. లేదా అంతదూరము రానేల ? నే నిందే చచ్చెదను. కావున సీత జీవించి యున్నదా లేదా చెప్పుము.

కం. ముద్దులు గులికెడినవ్వున, ముద్దియ నాకెదురు వచ్చి ♦ మురిపంబున మేల్
సుద్దులు చెప్పెద యేనియు, బిద్దెద నాశ్రమముఁ ద్రోలఁ ♦ బెక్కులిఁ కేలా.

బిద్దెదను = చచ్చెదను.

తా. నేను వచ్చునప్పటికి జీవించియుండెను, ఇప్పు డెట్లున్నదో నాకుఁ దెలియ దనెదవా? ముద్దులుగులుకుచు నవ్వుచు నాకెదురుగ వచ్చి యాముగ్ధ నాకు మంచిమాటలు చెప్పకపోయెనా యాశ్రమములోనికి రాను. దానిముందే మరణించెదను. ఎక్కువమాటలవలన నేమి లాభము ?

కం. పలుకుము లక్ష్మణ జానకి, గలదా ప్రాణంబుతోడఁ ♦ గడ తేఱినదా ?
పలలాశులు భక్షించిరొ, యెలనాఁగను నీవు చిత్త ♦ మేమఱియుండన్.

ఎలనాఁగ = స్త్రీ.

తా. లక్ష్మణా ! చెప్పుము. సీత ప్రాణముతో నున్నదా, తానై చచ్చినదా, లేక నీవు హెచ్చరిక తప్పియుండు సమయమున రాక్షసులు మ్రింగిరా ?

కం. బాలిక యవిదితదుఃఖ సు,శీల సలీల సుకుమారి ♦ సీతాసతి యా
గోల మదీయవియోగం, బేలాగునఁ దాళఁజాలు ♦ నెటు వగచెడినో. ౯౯౯

బాలిక=చిన్నవయస్సుది, అవిదితదుఃఖ=ఇంతవఱకు దుఃఖమెఱుఁగనిది, సుశీల=మంచిస్వభావముగలది, సుకుమారి=కోమలదేహముగలది, అగోల=అటు వంటి ముగ్ధ.

తా. ప్రాణముతోనే యున్నది, రాక్షసులు హరించి రనెదవా ? అయ్యో చిన్నవయస్సుది. ఇంతవఱకు దుఃఖమెఱుఁగదు. మంచిస్వభావముగలది. విలాప

ముతోఁ గూడినది. కోమలాఁగి యగు సీత నన్ను విడిచి యెట్లు సహింపఁగలదు ఎందెట్లు లేద్పుచున్నదో ?

కం. నీచుఁడు క్రూరాత్ముఁడు మా, రీచుఁడు వంచకుఁడు నాదు•రీతిని నిన్నున్
వాచాకుశలత నఱచిన, నోచెల ! నీకును భయంబు • నొదవెనె చెపుమా.

నాదురీతిని=నేనఱచినట్టులు, వాచాకుశలతన్ = మాటనేర్పుచేత, ఓచెల= అయ్యో ! ఇది సంతాపార్థకము – ఓచెల్లయొక్క రూపాంతరము.

తా. నీచుఁడు, కఠినచిత్తుఁడు, మోసగాఁడు నగుమారీచుఁడు నే నఱచినట్లే గొంతుమార్చుటయందు నేర్పుగలవాఁడు కావున నఱవఁగా నయ్యో నీకును భయము దోఁచెనటయ్యా ! ఆఁడుది కావున సీతాదేవి మోసపోయినఁ బోవచ్చును గాని నీ వెట్లు మోసపోయితివి ?

ఉ. మామకకంఠనిస్వనస • మానవిరావము నాలకించి యా
భూమిజ భీతిఁ జెంది నినుఁ • బొమ్మని పంతనె నానిమి త్తమై
యీ మెయి వచ్చినాఁడవు మ • హీజ మహాటవి నొంటిపీడి, దు
ష్టామిషభుగ్వితానమున • కంతర మిచ్చితి సూడు దీర్పఁగన్. ౧౦౦౧

మామక=నాయొక్క, కంఠనిస్వన = కంఠధ్వనితో, సమాన = సమమైన, విరావము=ధ్వని, ఆలకించి=విని, భూమిజ = సీత, జ్ఞానములేని జడమువంటిది. కనుకనే నాకంఠస్వరమవునా కాదా, నే నట్లఱతునా యని యాలోచింప శక్తి లేని – భూమిజశబ్దము వృక్షమునందు నన్వయించును గావున నీయర్థము సూచితము. నానిమి త్తమై = నన్ను రక్షించుటకై, నన్ను నీవా రక్షించువాఁడ వని భావము. దుష్ట=దుర్మార్గవ ర్తనముగల, ఆమిషభుక్=మాంసముదిను రాక్షసుల, వితానమునకు=సమూహమునకు, అంతరము=సందు, సూడు=పగ.

తా. నాకంఠస్వరమువంటి స్వరము విని యాయాఁడుది సీత భయపడి నిన్నుఁ బొమ్మని చెప్పఁగానే రక్షింపవలసినదానిని నబలను నొంటిగా నడవిలో విడిచి నన్ను నేను రక్షించుకొనలేనని నీవు నన్ను రక్షింపవచ్చితివి. వచ్చిన నేమి యందువా? మనకు విరోధులగు రాక్షసులు మనకుఁ గీడుచేయ నెడమిచ్చితివి.

కం. ఖరవధమునకును పగచెడి, సురవైరులు సందు గాంచి • సుందరి నెట్లేన్
బరిమార్చియుంద్రు నిక్కము, పరికింపవ చూవె యింత•వట్టు కుమారా.

తా. ఖరుఁడు చచ్చె నని యేడ్చు రాక్షసులు సీత యొంటరిగా నుండుట తెలిసి యిదియే సమయమని యామెను చంపియుందురు. ఇదినిజము నాయనా! ఇది యిట్లు జరుగఁగలదని యింతమాత్ర మాలోచింపవైతివిగదా !

కం. మునిఁగితి దుఃఖసముద్రము, నను బడితిం జెడితిఁగూలి • నాఁడను నింకే
మనుదుం జేయుదు నీగతి, పొనరుట ప్రాప్తవ్య మంచు•బుద్ధిం దలఁతున్.

తా. నాయనా! నిన్నని ప్రయోజనములేదు. సీత నని లాభములేదు. దుఃఖ

సముద్రమునందు మునింగితిని. పూర్ణముగాఁ బడితిని, చెడితిని, చచ్చితిని, ఇంత కెక్కువనే నేమందును ? ఈగతి నాకు రావలసి మీ కీబుద్ధులు పుట్టెనని తలఁతును.

మంజుభాషిణీ. అని మంజుభాషిణిని ♦ నాత్మ నెంచుచున్
జనియెం బిపాస క్షుధ ♦ జాలి గొల్పు మో
మును వాడఁగాఁ దొలఁగ ♦ ముర్వు, స్వాశ్రమం
బున కింతిలేమి నటఁ ♦ బొక్కి యేడిచెన్. ౧౦౪

మంజుభాషిణిని=ఇంపైనమాటలుగల సీతాదేవిని, పిపాస= దప్పి, క్షుధ= ఆఁకలి, జాలి=దుఃఖము, ముర్వు=అందము.

తా. అని సీతాదేవిని తలఁచుచు నాఁకలి దప్పి బాధింపఁగా ముఖము వాఁడగా నందము తొలఁగఁగాఁ దనయాశ్రమంబున సీతలేమికై యందు వెక్కి వెక్కి యేడ్చెను.

—♦ { ౫౯-వ సర్గము. రాముఁడు లక్ష్మణుని సీతను విడిచి యేల వచ్చితి వని యడుగుట. } ♦—

కం. తనయుటజమునకు వచ్చుచుఁ,దనుఁ జూడఁగ వచ్చియున్న ♦
తమ్మునిఁ గని యి
ట్లని ప్రశ్నించెను దెరువున, జనకసుతాధవుఁడు శోక♦సంతప్తుండై. ౧౦౫
ఉటజమునకున్ = పర్ణశాలకు.

తా. తన పర్ణశాలకు వచ్చుచుఁ దన్నుఁ జూడ వచ్చియున్న తమ్మునిఁ జూచి త్రోవలో రామచంద్రమూర్తి శోకముచేఁ దపించుచు నిట్లనెను.

ఉ. ని న్నేద నమ్మికాదె హరి ♦ ణీనయనన్ వని నొంటి వీడి యో
యన్న యి టేను వచ్చితిని ♦ న్యాయమె నీకు నరణ్యమధ్యమం
దన్నవలామిహిన్ విడిచి ♦ యాదర బాదర పాఱుతేర, నిన్
గన్నదియాది నామనము ♦ కాతరతన్ వహియించె లక్ష్మణా. ౧౦౬

నవలామిహిన్ = స్త్రీలయందు శ్రేష్ఠురాలు, ఆదరబాదర = త్వరత్వరగా, కాతరత = భయము.

తా. నీవు సీతను రక్షింపఁగల వని నిన్ను నమ్మికదా సీత నొంటిగా నీస్వాధీనమందుంచి నేనిట్లు వచ్చితిని. నేను గాపాడుకొనలేక నీ కావని చెప్పితినా ? ఆ స్త్రీరత్నమును నడవిలో నొంటిగా విడిచి యుందేమో మునింగిపోయినట్లు లాదర బాదర పరువెత్తివచ్చితివి. నిన్నుఁ జూచినది మొదలు లక్ష్మణా ! నాకు మిగుల భయము కలుగుచున్నది.

కం. సీతావిరహితుఁడవు నీ, వేతేరుట దూరమంద ♦ యేఁ గనినంతన్
జేతం బగలెను వదరెను, నాతమ్ముఁడ వామబాహు♦నయనంబు లయో.

సీతావిరహితుఁడవు=సీతను విడచినవాఁడవు, చేతము=గుండె, అగలెను=పగిలెను, వామబాహునయనంబులు=ఎడమభుజము కన్ను అదరెను.

తా. వచ్చినవాఁడవు సీతనుగూడఁ బిలిచికొని వచ్చియుండరాదా ? ఆమె లేక నీవొంటిగా వచ్చుట దూరమునుండి చూడఁగానే నాగుండె పగిలెను. ఎడమ భుజము ఎడమ కన్నదరెను. అయ్యో! మునిఁగెకదా కొంప యనుకొంటిని.

చ. అన భృశదుఃఖత ప్తమతి•యై యను లక్ష్మణుఁ డార్తిఁ దూలురా
మునకు స్వతంత్రతన్ మతివి•మోహముచే నిట రాను, గావరే
జనకజ లక్ష్మణా యను మ•శబ్ద మరణ్యమునందుఁ గల్గినన్
విని సతి పొమ్ముపొమ్మనియె•నీవయిఁ జెల్మిని భీతి నేడ్చుచున్. ౧౦౦౮

భృశదుఃఖత ప్తమతియై = అధికవ్యధచే తపించిన మనస్సుగలవాఁడై, స్వతంత్రతన్ = నేనై స్వతంత్రించి, మతివిమోహముచే = బుద్ధిమోసముచే, రాను=వచ్చినవాఁడఁగాను.

తా. ఈప్రకారము రామచంద్రమూర్తి తనయందు దోష మారోపించుట చేతను, నాయనపడుచున్న శోకబాధచేతను, నిదివఱకు సీత పలికిన పలుకులకే మిగులఁ దపించిన మనస్సుగల లక్ష్మణుఁడు మఱింత తపించి యిట్లనియె. అన్నా! యాధ్వని నీకంఠధ్వని యని మోసపోయి స్వతంత్రించి నేనై రాలేదు. సీతా లక్ష్మణా కావరే యను ధ్వని యరణ్యమునందుఁ గలుగఁగా సీత విని భయపడి పోపొమ్మని నీయందు నుండుస్నేహముచే నన్నుఁ దీవరించెను.

కం. ఈరీతిఁ దీవరించిన, నారీతిలకంబుఁ గాంచి•నయమున నెంతో
దూరము నమ్మిక పుట్టఁగ, ధీరగుణా నిన్నుఁ గూర్చి•తెలిపితి మఱియున్.

తా. ఈప్రకారము తొందరపెట్టఁగా నిన్నుగుఱించి యమ్మా రామునకు భయములేదు. ఆయన కపాయము కలుగఁజేయువాఁడు లోకమునలేఁడు. అది రాముని కంఠధ్వనికాదు. ఎవరో మాయలమారులు చేసినవని. రాముఁడు తన్ను రక్షింపుమని యొకరిని వేఁడునా యని యీప్రకారము నమ్మికగలుగుటకై యెంతెంతో చెప్పితిని.

చ. వదినె! యి టేటికమ్మ భయ•పాటునఁ గుందెదు, రాక్షసాళిచేఁ
గదనమునందు రామునక•కల్గు భయం ? బది యేటిమాట యి
య్యది రఘురాముప ల్కనుచు•నాత్మస్ఫురింపదు, దైత్యుఁ డెవ్వఁడో
యదను నెఱింగి యి ట్లఱచె•నంగన నెమ్మది నిమ్మళింపుమీ. ౧౦౧౦

తా. వదినె! ఏలమ్మా, ఇంతభయపడెదవు? రామచంద్రునకు రాక్షసుల చేతనా యుద్ధమందా భయము కలుగును ? ఇది యేమి మాటమ్మా, నమ్మఁ దగినదా? అనఁదగినదా? అది రామచంద్రమూర్తి కంఠధ్వని యని నాకుఁదోఁప

రాక్షసుఁడు సమయ మెఱిఁగి య ట్లఱచెను. అమ్మా! తొందరపడకుము. నిబ్బ రించుకొనుము.

కం. దేవతలనైనఁ గడిమిని, గావంగాఁ జాలు నట్టి • కడిఁదిబలుండా
యీవిధమున నీచంబుగ, వా విడి ననుఁ గావు మనుచు • వాపోవు సతీ!

కడిమిన్=బలముచే, కడిఁదిబలుండా=అధిక బలిష్ఠుఁడు, వావిడి = నోరు తెఱచి, వాపోవున్=ఏడ్చును, అఱచును, నీచంబుగన్ = రక్షింపు మని యాఁడు దానిని బిలుచుట యనునది శూరునకు నీచకార్యము, బలుండా=కాకుపు.

తా. రామచంద్రుఁ డనఁగా నేమని తలఁచితివమ్మా? దేవతలనైనను దన భుజబలముచేఁ గాపాడఁగల యధికబలముగలవాఁడా తన్ను రక్షింపు మని నిన్నుద్దేశించి నీచముగ నీవిధముగ నోరుతెఱచి యఱచును? ఇదియెట్లమ్మా నీవు నిజమని నమ్మెదవు ?

మ. ఎవఁడో యేమినిమిత్తమో యఱచెఁ ద • న్నీ నమ్ము మాయన్న యా
రవముం బోలఁగఁ బాహి పాహి యని యా • రావంబు వైస్వర్య మా
త్మ విలోకింపఁగ రాముకంఠ మని న • మ్మన్ రాదు శాంతింపుమీ
తవునే నీకుఁ గుయోషితాజనముచం • దం బది దుఃఖింపఁగన్. ౧౧౨

పాహి = రక్షింపు, వైస్వర్యము = మాఱుగొంతు, కుయోషితాజనము = నీచస్త్రీజనసమూహము. యోషిత్, యోషా - యోషితాయనురూపములుగలవు. "స్త్రీ వధూర్యోషితా రామా మండయంతీ వధూజనః" అని త్రికాండశేషము.

తా. ఎవఁడో యేదో కారణముగా మాయన్న గొంతువంటి గొంతుతో రక్షింపు రక్షింపు మని యఱచెను. ఆధ్వనిమార్పు వినఁగా నది మాయన్న గొంతుకాదు. కావున తొందరపడకుము.. శాంతింపుము. నీవును నీచస్త్రీలవలె నిట్లు దుఃఖింపవచ్చునా.

ఉ. పుట్టినవారిలో జగతిఁ • బుట్టెడువారలలో రఘూత్తమున్
గిట్టి రణంబునన్ గెలువ • నేర్చెడువారలు కల్గ రమ్మ, లోఁ
దొట్టినభీతిఁ బో నడచి • తోయజలోచన స్వస్థచిత్తవై
దిట్టవు గమ్మ జయ్యుఁడు స • తీ రఘురాముఁడు దేవకోటికేన్. ౧౧౩

లోఁదొట్టిన=మనస్సునఁగలిగిన, బోనడిచి = బోఁగొట్టి, అజయ్యుఁడు = జయింపసాధ్యముగానివాఁడు.

తా. ప్రపంచమందు నింతవఱకుఁ బుట్టినవారిలో, నిఁకఁ బుట్టఁబోవువారిలో యుద్ధమునందు రామచంద్రు నెదిరించి గెలువఁజాలినవారు లేరు. కావున నీకు మనస్సునఁ గలిగినభయము వదలి స్వస్థచిత్తవు గమ్మ. దేవతలందఱు నేకమైనను రామచంద్రుని యుద్ధమందు జయింపలేరు. ఇఁక నీ[ముక్కడి రాక్షసు లేమిచేయఁగలరు ?

కం. నావుడు నతిమోహితమతి, యై వసుధాకన్య యనియె • నగ్రజ! ఱీల్గన్
నీవు నను(గోరి కల్మష, భావుఁడ వై తట్టికోర్కి • పారము(గనునే.

అతిమోహితమతియై=మిగులనజ్ఞానమునకు వశపడినమనస్సుగలదై, వసుధాకన్య = సీత, ఱీల్గన్ = చావఁగా, కల్మషభావుఁడవు = పాపపుటాలోచనగలవాఁడవు, పారముగనునే=తుదముట్టునా.

తా. అని నేను జెప్పఁగా మిగుల మతిభ్రమముగలదై సీత యిట్లనెను. నీవు నన్నుఁ గోరి యన్న చావవలయు నను పాపచింత కలవాఁడవైతివి; నీకోరిక కొనసాగునా ?

సీ. తెలిసెను లెమ్ము నీ• తెఱఁ గెల్ల భరతుండు, నీవు సంకేతంబు•నిశ్చయించి
కొని రాము వెనువెంటఁ•జను దెంచితివి నీవు,కాకున్నఁ దనయన్న•చావుమనినఁ
బలుకరింపని యట్టి•భ్రాతయుఁ గలుగునే, ప్రచ్ఛన్నచారి శా•త్రవుఁడవగుచు
నానిమిత్తంబుగా•నానాథువెంబడి, నంతరాన్వేషివై •యరుగుదెంచి
ఆ. తనినఁ బెదవు లదుర•నాగ్రహంబున రక్త, నేత్రకుండ నగుచు•నిలువలేక
యాశ్రమంబునుండి•యరుదెంచినాఁడ నో, యన్న యున్నవిధము•
నాడినాఁడ.

ప్రచ్ఛన్నచారి=మాఱువేషము వేసికొని తిరుగువాఁడు, సంకేతము=ఒడఁబాటు. నీవిట్లుచేయుము, నేనిట్లుచేసెదనని యేర్పాటు. శాత్రవుఁడు = విరోధి, అంతరాన్వేషివై =సందువెదకువాఁడవై.

తా. లక్ష్మణా! నీయభిప్రాయము దెలిసెలెమ్ము, నీవు నాకు సీతను లభింపఁజేయుము. నీకు నేను సహాయము చేసెదనని నీవు భరతుఁ డొడఁబడిక చేసికొని రామునివెంట వచ్చితివి. అట్లుకాదేని నన్నుఁ గాపాడుమని యన్న యఱవఁగాఁ గాపాడఁబోని తమ్ముఁడుండునా? నీవురహస్యవర్తనముగలవగవాఁడవుకానిరామునకుఁ దమ్ముఁడవుకావు, నానిమిత్తముగా నామగనివెంట నెప్పుడు సందుదొరకునా యెప్పుడు సీతను హరింతునా యని వచ్చితివనెను. ఆమాటలు వినఁగానే నాకు బెదవు లదరెను. కన్ను లెఱ్ఱనయ్యెను, కోపముపట్టలేక యచ్చటనుండలేక యాశ్రమమునుండి వచ్చితిని. అన్నా! ఉన్నవిధము చెప్పినాఁడ.

—•{ రాముఁడు లక్ష్మణునితో నతఁడు సీతను విడిచి వచ్చుట తగనిపని యని చెప్పుట. }•—

కం. అని లక్ష్మణుఁ డన దశరథ, తనయాగ్రణి శోకమోహ•తాపార్దితుఁ డై
యను సీతవిడిచి వచ్చుట, యనఘాసరిగానికార్య•మసనేమి యిఁకన్.

తా. అని లక్ష్మణుఁడు పలుకఁగా శోకమువలనఁ గలిగిన మోహముచేతను దాపముచేతను బీడింపబడినవాఁడై రామచంద్రమూర్తి లక్ష్మణుఁ జూచి, పాపరహితుఁడా! నీవు సీతను విడిచి వచ్చుట సరియైనకార్యముకాదు. ఇఁక నేమి యనుకొనిన నేమి ప్రయోజనము? అనఘ యనుటచే సీత సందేహించిన దోషము నీయందు లేదని యావిషయమైన సందేహమును దీర్చెను.

(i) సీతాదేవి ప్రేరింపఁగా రాక్షససంహారమందు నాకు శక్తి లేదని శంకించి వచ్చితివా ?

(ii) సీత పరుషవాక్యములవలన నీకు లోకనిందవచ్చునని శంకించి వచ్చితివా ?

(iii)పరుషవాక్యములు సహింపలేక వచ్చితివా ?

(iv) సీత నేను లక్ష్మణు నిట్లంటిని. అనినను బోలేదని నాతోఁ జెప్పిన నేను నీవిషయమున సందేహింతునని వచ్చితివా - అని వికల్పించుకొని యిందే కారణముచే నీవు వచ్చియుండినను నీవు చేసినది సరిగా దనుచున్నాఁడు. ఇందు నాలవదియనఘా యనుటచేఁ బరిహరింపఁబడెను.

ఉ. ఆఁడుది కింకచేఁ గఱకు • లాడె నటంచును గోప మెత్తి నా
వాఁడిమగంటిమిన్ దనుజ • వారణమందలి శక్తిమత్త్వమున్
బోఁడిమి నీ వెఱింగియును • బొల్తుకఁ గానల వీడి వచ్చితే!
వేఁడియు కాని నీయెడ వి • వేకము లేదు గదయ్య తమ్ముఁడా. ౧౦౧౪

ఆఁడుది "పెడతలనుండఁగా యువతిబృందముకెల్లను బుద్ధి"యన్నట్టు సత్యాసత్యవిచారములేని యాఁడుది. కింకచేన్=కోపముచే, కఱకులు=పరుషపు మాటలు, నావాఁడిమగంటిమిన్=నాశౌర్యమును, దనుజవారణమందలిశక్తిమత్త్వమున్=రాక్షసులనివారించుటయందు శక్తిగలవాఁడనగుటను, వేఁడియ = తీక్ష్ణకోపమే.

అయ్యో! పాపము! లక్ష్మణుస్థితి శోచనీయము. ఇటు చెంపదెబ్బ, అటు చెంపదెబ్బ, సీతారాములవంటివారి సేవయందే నిష్కామసేవయందే యింత కష్ట ముండెనేని కడుపుకూటికై ప్రతిఫలముగోరి కానిసలై సేవచేయువారిగతి యే మనుకొనవలయును. సేవాధర్మముపరమగహనము,యోగులకు నగమ్యము, అను భర్తృహరిసూక్తి గలదుగదా. నిష్కామముగ సీతారామ సేవచేయువారికిని నిష్కారణముగఁ జెంపదెబ్బలు తప్పవనియే యనుభవమునుబట్టి చెప్పవలసి యున్నది.

తా. స్వస్థావస్థయందే స్త్రీప్రతీపదర్శిని, వామ, దార, ప్రతీపదర్శిని=వక్రముగా నాలోచించునది, వామ = వక్రమైనశీలముగలది, దార = భర్తను భయపెట్టునది. "ప్రతీపదర్శినీవామా వనితామహిళాతథా"యని యమరకోశము. ఇట్టివారికిఁ గోపముకూడ వచ్చిన నెట్టు లాలోచింతురో ఎట్లు ప్రవర్తింతురో యూహింపలేవై తివిగదా.

ఇట్టిది పరుషములాడుట యేమివింత? మంచివారికిఁ గోపమువచ్చిననే యిది చెప్పవచ్చును, ఇది చెప్పరా దనుజ్ఞానముండదు. (సుందర ౧౨౪౯-౧౨౫౦-౧౨౫౧-౧౨౫౨ పద్యములఁ జూడుఁడు.)ఇఁక స్త్రీలకుఁ గోపమువచ్చిన నడుగవలయునా ? అందుఁ దనభర్త కేదో కీడుమూఁడె నని భయము శోకముచేఁ బీడింపఁబడినదానివిషయము చెప్పవలయునా? ఇవన్నియు నీవాలోచింపక యది

కోపించెనని నీవు కోపించి నాశౌర్యము రాక్షసుల నణఁచునాశక్తి నీవు తెలిసి తెలిసి యాఁడుదానిని నొంటిగ నడవులలో విడిచి వచ్చితివే - ఏమందును ? ఎదుటివారు కోపించిన నేను గోపింపవలె నని తలంచితివే కాని తాఁకుతప్పు, దానివలనఁగలుగు నపాయము నాలోచింపవైతివిగదా తమ్ముఁడా !

కం. అంగన నినుఁ బల్కిన దని, చంగునఁ గోపించి యిట్లు • చనుదెంచుటయున్
సంగతమే! నాయాజ్ఞా, భంగముఁ గావించి తిది యుఁ • బాడియె నీకున్.

సంగతమే = యుక్తమా? పాడియె = ధర్మమా ? నీకున్ = నీవంటి పరతంత్రునకు.

తా. ఆఁడుది నిన్నుఁ గఠినోక్తులాడె నని కోపించి యిట్లు వచ్చుట తగునా? స్త్రీజాతి కిదిస్వభావము. తిట్టినఁ దిట్టనీ, మనకార్యము మనము చేయవలసినదే యని సహించియుండరాదా? "కఱకుఁదనంబునను వాఁడికత్తుల బిఱుసున్." అని యగస్త్యుఁడు స్త్రీలస్వభావము చెప్పెనే మఱచితివా? తిట్టు నుండిన నెదురుగనుండి యెట్లు వినుమందు ననెదవా? ఈవల వచ్చి దూరమందుండి రక్షించుచు నేను రాఁగానే యీవృత్తాంతము నాకుఁ జెప్పిన నేను విచారింపనా ? నేను బెండ్లాము మాటలు విని నిన్ను సందేహింతు నని తలఁచితివా ? అటుచేయక యిటుచేయక దూరమున విడిచివచ్చుట తగునా ? అట్లు చేయుటచే నాయాజ్ఞ మీఱితివే పరతంత్రుఁడవైన నీకిది తగునా? ఆమెది యాజ్ఞయేకదా యందువేమో? కాదనను. తల్లిదండ్రులయాజ్ఞలు పరస్పర విరుద్ధములైనపుడు నే నెట్లు వర్తింతునో యది యైన నాలోచింపవైతివిగదా? రామచంద్రమూర్తి చెప్పిన వన్నియు సత్యములేకాని యాయన యొకవిషయ మాలోచించినవాఁడు కాఁడు. ఆయన చెప్పినపద్ధతులలో నేది యవలంబించినను ఆయనకు సందేహములేకుండును గాని సీతకు సందేహము బలపడును. ఈ సందేహము విషమభావమునకు విరోధమునకుఁ గారణమగును. ఇట్టి సందర్భములందు స్త్రీలు చేయుకుచేష్టలు, భర్త పరోక్షమున మెటికవిఱుపులు, ముక్కువిఱుపులు, మూఁతివిఱుపులు, కనుగిఱుపులు, కూడునీళ్ళయొద్ద ననాదరణము, బిగింపులు లోనైన వెన్నియో చేయుదురు. ఇందొకటియైనను భర్తకుఁ దెలియదు: అనుభవించువాఁడు నీభార్య యిట్లు చేయుచున్న దని చెప్పుటకు వలనుపడదు. అనుటకులేదు. అనుభవించుటకుఁ గాదు. అట్టికొంపలో నెవఁ డెట్లుండఁగలఁడు ? గృహస్థుని యాదరణములేని యింట కొన్నిపూఁటలుండవచ్చునుగాని గృహిణి యాదరణములేని యింట మానవంతుఁ డొకపూఁట యుండుటయుఁ గుంభీపాకమున వాసముచేయుటగా నెంచును. ఈకష్టము లక్ష్మణుఁ డాలోచించెఁగాని రామచంద్రమూర్తి యాలోచించినవాఁడు గాఁడు. భార్యాభర్తలు సుఖపడియుందురుగాని లక్ష్మణుఁడు చెడియుండును. కావున లక్ష్మణుని ఋజువర్తనమే సాధువు. ఇప్పు డట్టి మనస్తాపములకుఁ గుటుంబకలహములకుఁ గారణము లేదయ్యె.

సీ. హరిణరూపంబున • నాశ్రమంబుననుండి, నను(గొని తెచ్చిన • దనుజు(డిదిగొ
నతులశరం బొండు • నవలీల నే వైవ, దానితాఁకున మృగ • తనువు విడిచి
కేయూరభూషణా • శీయుత దేహుఁ డై, ప్రాణముల్ ద న్నెప్డొ • పాసి పోవ
వసుధపైఁ బడి యున్న • వాఁడు దురాత్ముండు, దారుణంబై నమ • ద్బాణఘాత
ఆ. మోర్వలేక యాతఁ • డూపిరి విడుచుచు, నెద్ది వినుటఁజేసి • యిచటి కివు
నాతి విడిచివచ్చి • నాఁడవా దూరసం, శ్రవము నించె నాదు • రవముపోల్కి.

హరిణరూపంబునన్ = జింకయాకారమున, మృగతనువు=జింకశరీరము, కేయూరభూషణాశీయుత దేహుఁడై =అంగదములు లోనగు సొమ్ములతోఁగూడిన దేహముగలవాఁడై , మద్బాణఘాతము=నాబాణముదెబ్బను, నాతిని = సీతను, దూరసంశ్రవము = దూరమునకు వినవచ్చుధ్వని.

తా. జింకశరీరముతో నాశ్రమమునుండి నన్నుఁ దీసికొని వచ్చిన రాక్షసుఁడు నేనొకబాణ మవలీలగా వేయఁగా నది తగులుటచే జింకశరీరము విడిచి యంగదములులోనగు సొమ్ములు ధరించిన దేహముగలవాఁడై , తీక్ష్ణమైన నాబాణముదెబ్బను సహింపలేక ప్రాణము లెపుడో తన్ను వదలిపోవ భూమిమీఁదఁబడి యున్నవాఁడు. వాఁ డూపిరి విడుచుచు దూరము వినఁబడ నే నఱచిన ట్లఱచిన యఱపు విని నీవు సీతను విడిచి వచ్చితివి.

—• ౬౦-వ సర్గము. రాముఁడు పర్ణశాలలో సీతలేమిఁ గని దుఃఖించుట •—

కం. అని బిఱ బిఱఁ జనురామున, కును గ్రిడాకన్ను కదలెఁ • గూలెం బదముల్
దనువు వణఁకఁగఁ దొడఁగెను, గని యాయపలక్షణములఁ • గళవళపడుచున్.

క్రీ+డా+కన్ను = ఎడమకంటిక్రిందివైపు, ఇది ప్రబలానిష్టసూచకము. "అథో వామదృశౌ స్ఫూర్తౌ బహ్వనిష్టో భవే త్పుమాన్" అని లక్షణము. కాళ్ళు కూలఁబడెను. ప్రయాణకాలమునఁ గాళ్ళుకూలఁబడుట ఇట్టి విఘ్నమును సూచించును. దశావస్థలయందు నెనిమిదవయవస్థ వర్ణింపఁబడుచున్నది.

దృఙ్మనస్సంగసంకల్పా జాగరః కృశతారతిః ।

హ్రీత్యాగోన్మాద మూర్ఛాంతా ఇత్యనంగదశాదశ॥ యని యవస్థలు పది. ఇవి విప్రలంభ శృంగారమునకు నంగములు. ఇందెనిమిదవది యున్మాదావస్థ.

తా. ఇట్లు చెప్పి త్వర త్వరగాఁ బోవు రామచంద్రమూర్తికి నెడమకన్ను క్రిందివై పదరెను. కాళ్లు కూలఁబడెను. దేహము వడఁకుటకుఁ బ్రారంభించెను. ఆయపశకునములఁ జూచి వ్యాకులపడుచు.

మ. కలదా యింకను సేమ మాసుదతికిం • గంజాక్షి నేఁ జూడఁగాఁ
గలనా యంచు నిజాశ్రమస్థలిని వే • గస్ఫూర్తిమైఁ జొచ్చి లోఁ

గలనాదామణి లేమిఁ గాంచి భృశశో • కభ్రాంతచిత్తాకృతిన్
గలఁకం బాఱుచుఁ గేల్విదుర్చుచును భూ•కన్యామనోనాథుఁడున్. ౧౦-౧

కలనాదామణి = సీత, భృశశోక = అధికమైన శోకముచే, భ్రాంత = భ్రమచెందిన, చిత్తాకృతిన్ = చిత్తము ఆకారముగ గలవాఁడై, కలఁకంబాఱుచున్ = వ్యాకులపడుచు, కళంకము (వికృతి) కలఁక.

తా. సీతాదేవి యింకను క్షేమముగా నున్నదా నే నామెను జూడఁగలనా యని తన యాశ్రమములోఁ ద్వరగాఁ బ్రవేశించి సీత లేకుండుట చూచి యధికశోకముచే భ్రమచెందిన మనస్సు ఆకారము గలవాఁడై చేతులు జోడించుచు రామచంద్రమూర్తి.

సీ. సీమంతినీమణి•లేమిచే హేమంత, మునఁ బద్మిని యనంగఁ • బొలుచుదాని
నేడుచు చున్నట్టు • వాడినసుమములు, శకునాళి గల్గువృ • క్షములదానిఁ
గాంతిహీనంబుగఁ • గ్లాంతమృగం బగు, చ్యుతవనదేవతా • తతులదాని
విప్రకీర్ణాంజిన • విప్రవిద్ధబృసీక, కటకుశం బగుచును • గ్రాలుదానిఁ
ఆ. బాదు పెట్టినట్లు•ప్రబచెడి యున్నట్టి, స్వాశ్రమంబుఁ జొచ్చి•యరసి చూచి
సీతలేమి దెలిసి•చిత్తము త్తలపడఁ, దలఁచి తలఁచి యేడ్చెఁ•వరుడిఁగూర్చి.

సీమంతినీమణి=స్త్రీరత్నము, లేమిచే=లేకయుండు కారణమున, హేమంతమునన్ = మంచుకాలమందు, పద్మిని = తామరకొలను, శకునాళి=పక్షులవరుసలు, క్లాంతమృగంబు=డిస్సినమృగములుగలది, చ్యుత = విడువఁబడిన, వనదేవతాతతులు=వనదేవతల సమూహములు, విప్రకీర్ణ = చెదరిన, అజిన = జింక చర్మములు, విప్రవిద్ధ = వ్యత్యాసములై పడియున్న, బృసీక కట, కుశంబు = ఆసనములు, చాఁపలు, కుశలుగలదానిని. రావణుఁడు సీత నీడ్చునపుడు ఆమె వానిని దన కాధారముగఁ బట్టుకొనుట వాఁడు వానిని దీసి పాఱవేయుట మొదలగు కార్యములచే, నాశ్రమములోని పదార్థములు చెల్లాచెదరైన వని భావము. ఇట్లు చెప్పుటచే సీత గిఱలో నుండెనని నేలను బెకలించి రావణుఁడు సీతను దీసికొనిపోయె నని చెప్పఁబడు వాదములు నిరస్తములు. ఆమె తనచేతనైనంత మాత్రము రక్షించుకొన యత్నము చేసె నని యేర్పడుచున్నది. కూర్చుండిన దానినో నిలుచుండినదానినో యట్లులే యెత్తికొని పోయియుండిన నీపదార్థములు చెదరవలసిన కారణములేదు. ఉత్తలపడన్ = కలఁతపడఁగా, దర్భకట్టలతోను, కృష్ణాజినములతోను, దర్భాసనములతోను, రావణునిఁ గొట్టెననియు వాఁడు వానిని దీసివైచెననియుఁ దోఁచెడి. ద్రౌపదీస్వయంవరమునందు "శరణాగతుండయిన ద్రుపదు నోడకుండు మని బ్రాహ్మణులు తమ తమ దండాజినంబు లెత్తి ప్రతిబలంబులవయి వీచుచున్న" ఆంధ్రభారతము,ఆది,౭-వ అశ్వాసము,౧౯౬. ఏటిలోఁ గొట్టుకొనిపోవువాఁడు సన్నకట్టెగాని గడ్డిగాని దొరకినను నది తన్ను

రక్షించు మని పట్టుకొన్నట్లు సీతయుఁ జేసె నని భావింపవగు, ప్రభ = కాంతి, అరసి = వెదకి.

తా. గృహలక్ష్మియగు స్త్రీరత్నము సీతాదేవి లేని కారణమున మంచు కాలునందు కమలములేని కొలనువలెనుండు దాని, వాడిపోయిన చెట్లు మొగ్గ ములు వ్రేలవై చికొనియుండు పక్షులుగలవై యేడ్చుచున్నట్లుండు వృక్షములు గలదాని, బడలివడిన జింకలుగలదై వనదేవతలచే విడువఁబడుటవలన కాంతి హీనమైన దానిని, చెదరిపడిన కృష్ణాజినములు దర్భాసనములు చాఁపలు దర్భ కట్టలుగలదాని, పాడు పెట్టఁబడినట్లు ప్రభచెడి యున్న తనయాశ్రమము ప్రవే శించి వెదకిచూచి సీత లేదని నిశ్చయించుకొని మనస్సు కలఁతచెందఁగా నామెను దలఁచితలఁచి రామచంద్రమూర్తి యేడ్చెను.

సీ. అపహరించిరొ కదే ♦ యసురులు పగఁబట్టి, ఘాతుకమృగములే ♦ కాంతఁదినెనొ
యేహేతువున నైన ♦ నెం దేని యరిగెనో, దాఁగియున్నదొ వినో ♦ దంబుకొంటె
భీరువుగానఁ గాం ♦ తారంబుఁ జేరెనో, ఫలపుష్పములఁ దేర ♦ వలచి చనెనొ
స్నానార్థ మేగెనో ♦ సరసులపొంతకు, నంబువులకు నేటి ♦ కరిగె నొక్కొ
ఆ. యేమి సేయువాఁడ ♦ నెక్కడ వెదుకుదు, నందుఁ జొత్తు నిందు ♦ నెవరి నడుగ
ననుచు రోసి రోసి ♦ యంబుజాక్షుఁడు, గనులు వాఁచ నేడ్చె ♦ నినకులుండు.

ఘాతుకమృగములు=హింసించు స్వభావముగల మృగములు, భీరువు = పిఱికి, కాంతారంబు=అడవి, వలచి=కోరి.

తా. సీతయేమైయుండునా యని పలువిధముల నాలోచించుచున్నాఁడు. "సొమ్మొకచో నుండిన నపనమ్మక మొకచోట నుండు" నన్నట్లు సత్యము తెలియు వఱకు మనస్సు నానావిధముల నాలోచించుచుండును. సీతను రాక్షసులు పగఁ బట్టి యపహరించిరో - క్రూరమృగములే భక్షించెనో - ఏకారణముచేనైన నెం దైనఁ బోయెనో- నన్నుఁ బరిహసింపఁ గోరి దాఁగియున్నదో-పిఱికి గావున నొం టిగా నిండుండలేక యడవులలోనికిఁ బోయెనో - పూవులు పండ్లు తేఁగోరి బోయెనో- సరస్సులయొద్దకు స్నానముచేయఁబోయెనో-మంచినీళ్ళు తెచ్చుటకై యేటికిఁ బోయెనో- నే నేమిసేయుదును- ఎక్కడ వెదకుదును, ఎందుఁ బ్రవే శింతును ఈ పాడడవిలో నెవరి నడుగుదును, అని సీతను వెదకివెదకి కన్ను లుబ్బునట్లు రామచంద్రమూర్తి యేడ్చెను.

ఉ. వేఁదుఱు గొన్నయట్లు, నెఱ ♦ వెంగలిరీతిని, బిచ్చి యెత్తినాఁ
గాఁ, దలదిక్కయెా యన, వి ♦ కారపుదృష్టి వెడంగుభంగిఁ, దా
మీఁదులు చూచు దుఃఖభర ♦ మేదురరక్త విలోకనంబులన్
మోఁదుకొనున్ శిరంబుఁ దన ♦ ముంగయిచే నిఁక నేది దిక్కనున్, ౧౦

వేఁదుఱుగొన్నయట్లు=ఉన్మాదముపట్టినట్లు,నెఱ = పూర్ణముగా, వెంగలి =

అవివేకి, వెడంగుభంగి=జ్ఞానహీనునివలె, దుఃఖభర=శోకాతిశయముచే, మేదుర=దట్టముగ, రక్త=ఎఱ్ఱనైన, విలోకనంబులన్=కన్నులచే, మోఁదుకొనున్ = కొట్టుకొనును, ముంగయిచేన్=ముందరిచేతితో, వేఁదుఱు=వెంగలి, వెడఁగు = పిచ్చి యివన్నియు నించుమించు సమానార్థములే-దుఃఖాతిశయముఁ దెలుపఁ బ్రయోగింపఁబడెను.

తా. శోకాతిశయముచే నెఱ్ఱనైన కన్నులతో వికారపుఁజూపులతో పిచ్చి పట్టినవానివలె మూఢునివలె ముంజేతితో తలకొట్టుకొనుచు- ఏడ్చును- ఇఁక నా కెవరు దిక్కనును.

—• రాముఁడు సీతను వెదకుట •—

చ. పరు విడుఁ జెట్టుచెట్టునకుఁ • బాఱును బల్విడి గుట్టగుట్టకున్
జరగును బుట్టబుట్టకును • సాగును దొందర వాఁకవాఁకరున్
గరము విలాపయుక్తుఁ డగు • గాఢతరార్తి మహాబ్ధిమును నన్
వరఁకులు పెట్ట నీకుఁ దగ • వా మగువా యని యేడ్చు దీనుఁ డై .౧౦-౨౨

బల్విడిన్=మిగులఁద్వరగా.కరము=మిక్కిలి, వరఁకులు=చిక్కులు.

తా. సీతాదేవి మఱుఁగున నున్నదేమో యని చెట్టుచెట్టునకుఁ బరువెత్తును. మిగులఁద్వరగా గుట్టగుట్టకుఁ బరువెత్తును. పుట్టపుట్టకుఁ బోవును, వాఁకవాఁకకు నీళ్ళకై పోయెనేమో యని పోవును, మిక్కిలియేడ్చును. అతిశయించిన శోకసముద్రమున మునుఁగును. ప్రియురాలా! నన్నుఁ జిక్కులఁ బెట్ట నీకు మరియాదా యనును. దీనుఁడై యేడ్చును. ఇప్పు డిచ్చట నొకవిషయము విచారింపవలసి యున్నది. శ్రీరామచంద్రమూర్తి సీతకై యేడ్చినయేడుపు వగలయేడుపా నిజమైన యేడుపా? లోపల దుఃఖములేకున్నను తనకార్యము సాధింపఁ బురుషుని మోసగింప స్త్రీలు దుఃఖమున్నట్లు లేడ్చు నేడుపు వగల యేడుపు - మనస్సు నొప్పితగిలి మనసుకరఁగి యేడుచు నేడుపు నిజమైన యేడుపు. ఈ రెంటిలో శ్రీరామచంద్రమూర్తి యేడ్చిన యేడుపేది? మొదటిదా? రెండవదా? మహేశ్వరతీర్థులవా రిట్లు వ్రాసిరి. వారు వ్రాసినది చక్కఁగ బోధపడుటకై మూలశ్లోకముల ననువదించెదను.

యత్నాన్మృగయమాణస్తు నాససాద వనే ప్రియాం।
శోకరక్తేక్షణ శ్శోకా, దున్మత్త ఇవ లక్ష్యతే॥౧౦॥
వృక్షాద్వృక్షం ప్రధావన్ స గిరేశ్చాద్రిం నదాన్నదీం।
బభూవ విలపన్రామ శ్శోకపంకార్ణ వే ప్లుతః॥౧౧॥

శ్లోకార్థము—ఎంత యత్నముచేసి వెదకినను ప్రియురాలు కానరాలేదు శోకముచే నెఱ్ఱనైన కన్నులుగలవాఁడై యున్మత్తునివలెఁ గానవచ్చెను. ॥౧౦॥ చెట్టునుండి చెట్టునకు కొండనుండి కొండకు నదమునుండి నదికి పరువెత్తుచు-

విలపించుచు శోక మనువంకసముద్రమున మునిఁగెను. దీనికి వ్యాఖ్య యిట్లు వారు వ్రాసిరి. ఇందు నున్మత్తునివలె ననుచో నుండు 'వలెను' అనుపదము సర్వత్రశ్లోకమునందు సంబంధింపఁ జేయవలెను. అనఁగా ఎఱ్ఱనైనకన్నులు గలవానివలె, నున్మత్తునివలె, శోకముచేఁ బరువెత్తినవానివలె, నేడ్చినవానివలె, శోకార్ణవమున మునిఁగినవానివలెఁ గానవచ్చెను అని సంబంధము.

వాస్తవ మేమనఁగా శ్రీరాముఁ డట్టివాఁడు కాఁడు అని యర్థము. (అనఁగా నాయనకుఁ గన్ను లెఱ్ఱన కాలేదు. ఏడువను లేదు. పరువెత్తను లేదు. శోకమున మునుఁగను లేదు అని వారిభావము.) ఈ కారణముచేతనే సీత నుద్దేశించి యేడ్చుట సీతను వెదకుసమయమున సీత నుద్దేశించి చెట్లను మృగములను ప్రశ్నించుట సర్వము శ్రీరామునిచే లోకమునకు నేర్పుటకుఁగాను నటనము చేయఁబడెను అని తెలుపుటకే సర్వజ్ఞుఁడైన భగవంతుఁడు వాల్మీకి భ్రమగొన్నవానివలె నున్మత్తునివలెనని యందందు వలెశబ్దమును బ్రయోగించెను. ఆకారణముచేతనే శ్రీ శుకులును "రక్షోధమేన వృకవ ద్విపినే సమక్షం। వైదేహరాజదుహిత ర్యపియాపి తాయామ్। భ్రాత్రా వనే కృపణవ త్ప్రియయా వియుక్తః। స్త్రీసంగినాం గతి మితిప్రథయంశ్చచార॥ మర్త్యావతార స్త్విహ మర్త్యశిక్షణం। రక్షోవధాయైవనకేవలం విభోః। కుతోన్యథా స్యాద్రమత స్స్వ ఆత్మని। సీతాకృతాని వ్యసనా నీశ్వరస్య. సవైన ఆత్మాత్మవతా మధీశ్వర స్సక్త స్త్రిలోక్యాం భగవాన్ వాసుదేవః నస్త్రీకృతం కశ్మలమశ్నువీత నలక్ష్మణం చాపి విహాతుమిచ్ఛతి॥ దీని యర్థము— రాక్షసాధముఁడు తోడేలివలె నడవియందు భర్తయెదుటలేని యప్పుడు సీతాదేవిని తొలఁగఁదీసికొనిపోయెను. అంత రాముఁడు తమ్మునితోడఁ బ్రియురాలిని బాసి దీనునివలె స్త్రీసంగము గలవారి గతి యిట్టిదగును, అని చాటుటకై యడవిలోఁ దిరిగెను. ఆ విభునియొక్క మనుష్యావతారము రాక్షసవధముకొఱకే కాదు. మనుష్యులకు ధర్మములు నేర్పుటకును. అటుగాదేని తన యాత్మయందే రమించు నీశ్వరునకు సీతవలన నేల వ్యసనములు గలుగును? ఆత్మవంతులకు నెల్లనాత్మయు నధీశ్వరుఁడును, భగవంతుఁడు, వాసుదేవుఁడు నగువానికి స్త్రీ నిమిత్తమైన కశ్మలమెట్లుండును? లక్ష్మణుని విడువఁ గోరినవాఁడును గాఁడు" అని చెప్పెను. అట్లే స్కాందమున సుమాసంహితయందు.

"అహం దాశరథిర్భూత్వా, హన్మి రావణ మాహవే।
శ్రీమద్రామావతా రేస్మి, న్నజ్ఞవ త్క్రియతే మయా।
తత్రశంకా నకర్తవ్యా, సర్వజ్ఞే నాపి మాయయా।
మన్మయా మోహితం రక్షో, మనుష్యం మా మవేక్ష్యతి।
అన్యథా తస్య సామానం, నభవే ద్యత్ర కుత్ర చిత్."

అని విష్ణువు దేవతలకుఁ జెప్పెనని యున్నది. అనఁగా నేను దశరథునకు

గొడుకనై రావణుని యుద్ధమందుఁ జంపెదను, శ్రీరామావతారమందు సర్వజ్ఞుఁడనై నను మాయ నాశ్రయించి జ్ఞానములేని వానివలెఁ గార్యములు చేసెదను. అందు సందేహములేదు. నామాయచే మోహితుఁడై రావణుఁడు నన్ను మనుష్యునిగానే భావించును. అటుకాదేని వాఁడెందును జావఁడు," అని యర్థము. మఱియు నాత్మవస్తువుగాని దేహములందు నాత్మబుద్ధి సేయుటచేతనే అనేకవిధ దుఃఖప్రలాపములు కలుగుచున్నవి. అనాత్మయం దాత్మబుద్ధి కజ్ఞానము కారణము. అట్టి యజ్ఞానము సర్వజ్ఞునకు నెందుండి వచ్చును ? మఱియు తన లీలలు వినుటవలన సర్వజనులకు ముక్తి నిచ్చుటకై రాజరూపమున నవతరించిన సచ్చిదానంద విగ్రహుఁడును పరమాత్మయు నగు శ్రీరామునకు మాయాధిష్ఠాతకు పరమేశ్వరునకు భృగుశాపాదులచేతనైనను నజ్ఞానవాసన గలదని చెప్పుటకు సాధ్యపడదు. కావున నిట్టి విలాపాదులు సర్వము శ్రీరామునిచే లోకశిక్షార్థమునకే చేయఁబడె నని తెలియవలయును. ఇతర స్థలములందును నిట్టి చోటుల నిట్టులే యర్థము ననుసంధింపవలెను. ఇట్లని మహేశ్వరతీర్థులవారు వ్రాసిరి.

స్వానుష్ఠానముచేత ధర్మములను లోకమున కుపదేశింప వచ్చిన యవతారము శ్రీరామావతార మనుటయు నందు పరత్వహానికాని సర్వజ్ఞత్వహాని కాని లేవనియు నంగీకరింపవలసిన విషయములే. విలాపాదులు లోకశిక్షకై చేయఁబడె నని చెప్పఁబడెను గదా! ఇప్పుడు వీరు చెప్పెడు నర్థప్రకారము లోకమేమి నేర్చుకొనవలెను ? భార్యను గోలుపోయినవాఁడు శ్రీరామచంద్రమూర్తి వలె వగలేడ్పు లేడువవలయు ననియా నేర్చుకొనవలెను? దీనికంటె నేడువకయే యుండి భార్య పోయినను ఎంతయవమానము వచ్చినను పురుషుఁడు నిబ్బరించుకొనవలయు ననియు నేడువరా దనియు నేర్పిన బాగుండును గదా !

ప్రియవియోగమున నేడువ వలయు నని లోకమునకు భగవంతుఁ డవతరించి నూతనముగ నేర్పవలయునా? భగవద్గీత కష్టదశలందు లోకసంగ్రహార్థమేడువు మని చెప్పుచున్నదా ? సహింపు మని చెప్పుచున్నదా ? సీతాదేవియు శ్రీరామచంద్రమూర్తివలె స్త్రీలకు స్త్రీధర్మము స్వానుష్ఠానముచే నుపదేశింపఁ బుట్టినదేకదా ? ఆమె యేడ్పు వగలేడ్చా ? పతివియోగమున సతులు వగలేడ్పు లేడ్వవలయుననియా యామె యుపదేశము ? కావున శ్రీరామచంద్రమూర్తి వగలేడుపు లేడిచె ననుట నంగీకార్యముగాదు.

శ్రీశుకులు —"స్త్రీసాంగత్యముగలవారి కిట్టిదశ లభించునని చాటుటకై రామచంద్రమూర్తి చరించె ననుటయు నంగీకార్యమే, లోకులారా! స్త్రీసాంగత్యము వలన నా కి కష్టము, అవమానము కలిగెను. మీరును స్త్రీసాంగత్యముచేసిన మీకు నిట్టికష్టదశయే లభించును" అని తాను దుఃఖ మనుభవించుచుఁ జెప్పిన లోకము విశ్వసించును గాని తాను వగలేడ్పు లేడ్చుచుఁ జెప్పిన లోకమిది టక్కని

యెందునేకాని నిజమని విశ్వసించునా? విశ్వసింపదు. కావున వాస్తవముగా రామచంద్రమూర్తి కన్నీరు గార్చెననియు నాయనకుఁ గన్నులెఱ్ఱనగుట అయన చెట్టు చెట్టునకు గుట్టగుట్టకుఁ బరువెత్తుట వాస్తవమనియు గ్రహింపవలెను. వాస్తవదుఃఖ మనుభవించువానివిషయమున లోకము పరితాపపడునుగాని వగలమారుల విషయమున బరితాపపడునా? రావణాసురుఁ డపహరించినది వాస్తవసీతనుగాదు గావున రామచంద్రమూర్తి యేడుపు వాస్తవము గాదనుట వారివాదము ప్రకారము సరియే. భార్య పోయినఁగదా దుఃఖము? భార్య యింట సుఖముగా నున్నదను జ్ఞానముగలవానికి దుఃఖ మెట్లు వచ్చును? అట్లు వచ్చినట్లు నటించె నేని యది వంచనమే.

శ్రీరామచంద్రమూర్తి లోకమును వంచింప వచ్చినవాఁడు కాఁడు. రావణాసురుఁడు పట్టుకొనిపోయినది వాస్తవసీతయే. ఆమె పతివియోగమునకును తనవలనఁ దనభర్తకు మిగులఁగష్టము కలిగెఁగదా ఆయన యెంతపరితపించుచున్నాఁడో యని దుఃఖించుటయు వాస్తవమే. అట్టులే శ్రీరామచంద్రమూర్తి దుఃఖించుటయు వాస్తవమే. వీరు తా ముద్దేశించిన యర్థము సాధించుటకై మాటమాటకు వలెవలె నని కవి చెప్పనిదానిని దాము చేర్చిరిగదా. యీ యర్థమును గల్పించిరి? కావున నిది వీరియర్థమేగాని వాల్మీకి యుద్దేశించినదికాదు. వ్యాఖ్యాతలు మూలమున కర్థము వ్రాయునపుడు నాయభిప్రాయముప్రకారము దీనికీయర్థమనవచ్చునుగాని లేనిదానిని లక్షణలచే నధ్యాహారములచే కాకువులచే విరుద్ధార్థముఁ గల్పించి యిది కవియుద్దేశ మనుట సరిగదా.

ఉన్మత్తునివలె నని వాల్మీకి చెప్పలేదా యందురేమో? చెప్పెను సత్యమే. దాని కేమియర్థము? ఒకఁ డున్మత్తుఁ డెప్పు డగును? మతిచెడి యది వాని స్వాధీనమునందుఁ లేకపోయినపుడుగదా? అట్టులే శోకాతిశయముచే మతిచెడి స్వస్థావస్థయందుండువాఁడు వర్తింపవలసినవిధముగ వర్తింపకున్నప్పు డున్మత్తునివలెఁ గానవచ్చును. శోకముపోయెనేని మరల స్వస్థుఁ డగును. ఉన్మత్తునివలె నని చెప్పక యున్మత్తుఁడే యైనాఁడని చెప్పియుండిన శ్రీరామచంద్రమూర్తి వైద్యశాలకుఁ బోవలసినవాఁడే యైయుండును. ఇతర చికిత్సలేక స్వస్థావస్థ వచ్చియుండదు. ఉన్మత్తునివలె నని చెప్పుటకుఁ గారణము చెట్టు చెట్టునకు గుట్ట గుట్టకుఁ బరువెత్తుట, మృగపక్ష్యాదులఁ బ్రశ్నించుటవలన ననియు దానికిఁ గారణము శోకసముద్రమున మునిఁగియుండుట యనియు గ్రహింపనగు.

కావుననే వలె (ఇవ) నను నుపమావాచక మొక్కచోటనే ప్రయోగించి తక్కినతావులఁ బ్రయోగింపఁడయ్యెఁ, కావున నున్మత్తునివలెఁ గానవచ్చుటకు శోకాతిశయమే కారణ మని యెంచవలయును, లోకశిక్షకై యిట్టివేషము నటించె ననిరికదా? ఆయడవియందు మనుష్యుఁడనువాఁడే యాసమయమున లేఁడయ్యెఁ

గదా? అవల నెన్నిసంవత్సరములకో వాల్మీకి రామాయణము వ్రాయువఱకు నప్పుడు జరిగినవృత్తాంతము లోకమునకుఁ దెలియదయ్యెఁగదా! ఇఁక నాశిక్ష యెవ్వరికి? ఓయీ! రామచంద్రమూర్తి వాస్తవముగ శోకించె నని చెప్పెదవు గదా! ఆయన భగవంతుఁ డనువిషయము నీవు నంగీకరించిన విషయమేకదా! భగవంతునందు హేయగుణమైన శోకముండునా? అను ప్రశ్న వచ్చును. భగవంతుఁడు సమస్త కళ్యాణగుణ విశిష్టుఁడు హేయగుణవర్జితుఁ డనుట నిస్సందేహము. శోకావేశము హేయగుణ మనువారు 'క్రోధ మాహారయ త్తీవ్రం వధార్థం సర్వరక్షసామ్' రాక్షసుల నందఱను వధించుటకై రామచంద్రమూర్తి క్రోధమును గ్రహించె నన్నప్పుడు క్రోధావేశ మెట్లు మీరంగీకరించితిరి? క్రోధము హేయగుణముగాదా? అవతారదశయందేకాక విష్ణుత్వంబునను, మాల్యవదాదులతోఁ బోరినపు డాగ్రహించె నని యుత్తరరామాయణమునఁ జెప్పఁబడెను గదా! దాని కేమిప్రత్యుత్తరము? శ్రీరామచంద్రమూర్తియందు హేయగుణమైన శోకమెందుండివచ్చె ననువారు రజోగుణతమోగుణవిశిష్టులైన మనుష్యులతో రామచంద్రునిఁ బోల్చి మాటలాడుచున్నారు. అది సరిగాదు ఒకబిడ్డ తీవ్ర వ్యాధిచే బాధపడుచు నాబాధ సహింపలేక యేడ్చును. వానిబాధ చూడలేక తల్లి యేడ్చును. రెండు నొకటి యగునా? మనస్తత్త్వమున భేదములేదా? పరదుఃఖమును దన దుఃఖముగా నెంచి యేడ్చుట రెండవది. దీనికే దయ యనిపేరు. దయ హేయగుణముకాదు- మంచి కళ్యాణగుణమే ఇట్టిదయ విస్తారముగ రామునియందుఁ గలదు. ఇది వాల్మీకియే వ్రాసియున్నాఁడు. "క. వ్యసనంబులు జనములకును, బొసఁగినఁ దా నధికదుఃఖమును బొందును సం।తసమును గన జనములు సం, తసమును దా నొందు నందుఁ దండ్రివిధమునన్॥" అయోధ్య౬౬వ.

ఇచ్చటఁ దండ్రివిధమున ననునది దుఃఖమందు సంతోషమందుఁ గూడ నన్వయింపవలెను. ఇది హేయగుణమా? కళ్యాణగుణమా? తననిమిత్తమై యితరుల కింతదుఃఖము వచ్చెఁగదా యని రామచంద్రమూర్తి దుఃఖించెనని యయోధ్యాకాండమందుఁ జెప్పబడియుండుట పాఠకులకు విదితమేకదా! "నే వనవాస నిష్ఠమై। మనము దిటంబు సేసియును మాన్యుని నబ్బరతుం దలంచినన్।వనటను మానసంబు కడుబాలిశవృత్తి భజించు లక్ష్మణా?"యనియు,సీతావిరహజందుఃఖం న మే సౌమ్య తదాగతం।యథావినాశో దుఃఖస్య మత్కృతేచవరంతప॥"యనియు రామచంద్రమూర్తియే చెప్పెఁగదా! కావున సీతావిషయమున దుఃఖించుటకు నిదియే కారణముగాని కేవలకామముగాదు- అజ్ఞానముగాదు- వగలమారితనము గాదు. శ్రీరామచంద్రమూర్తి దుఃఖించుకారణము హనుమంతుఁ డిట్లుచెప్పెను. కం. శ్రీరాఘవుఁ డీమెకుఁగాఁ, గారుణ్యం బానృశంస్యగరిమయుఁ గడుదు।ర్వారపుశోకము మదనుఁడు గావింపఁగ వేఁగునట్టి కాంత యిదే యా॥ సీ. ఆపదవేళల

నంగననొక్కర్తు(ద్రోవలే దనెడి కారుణ్యమునను: నన్ను నమ్మినదాని కిన్నిపాట్లబ్బిన సై(చితి ననునానృశంస్యమునను। అర్ధాంగలక్ష్మిని నకట గోల్పడి(తిగా సుందరి ననియెడిశోకమునను । నొద్దలేదాయె(గా యొప్పులకుప్ప నాప్రియయన్న వెరవే(కి వే(కరమున। తే. నకట యీనాలుగింటను నదలుచుండు।రామచంద్రు(డు హృదయ మీరామయుంద । నిలిపె నీమెయు(బతియుంద నిలిపె మనము(।గాన బ్రదికిరి వీరలు గడియయైన॥"(సుం.౪౨౮-౪౨౩ పద్యములు.)

ఈపద్యముల కర్థము సుందరకాండమందు వ్రాయ(బడును. ఆరణ్య ౯౯౧-౯౯౩ పద్యములు చూచునది. కావున శ్రీరామచంద్రమూర్తి శోకించుట కీనాలుగు కారణము లని యెఱుంగ నగు. తన కెట్టి సంబంధములేని స్త్రీకైనను ఆపదవచ్చెనేని దయతో నామెకు సాహాయ్యము చేయవలసినది పురుషునకు విధి. ఇ(క(దన్ను నమ్మి తనసేవకై వచ్చిన దానిసదానికైనను నాపద వచ్చెనేని దానియందు దయదల(చి రక్షి(పవలసినది విధి. అట్లు వచ్చినది భార్యయగునేని దానినట్టులే రక్షింపవలసినది పురుషున కవశ్యకర్తవ్యము. అట్టి భార్య పరమపతివ్రతయై తనయం దత్యంత ప్రేమగలదై తన్ను(బ్రాణముగా నెంచికొని యుండునపుడు దానికై దయదల(పవలసిన దత్యంతావశ్యకము అని వేఱుగ(జెప్పవలయునా? పామరజనులవిషయ మిట్లుండ పరమకారుణికు(డగు భగవంతు(డు తన్నాశ్రయించిన వారివిషయమున వగలేద్పు లేదునా? మనము గ్రహింపవలసిన వాస్తవార్థ మేమన(గా సీతాదేవి జీవస్థానమున గ్రహింపవలె ననియు, నొకక్షణమున(బ్రమాదపడి కామవశమయి భక్తితప్పుటచే నింద్రియములకు వశపడి, దేహప్రాప్తిగాంచె నని ముందు చెప్ప(బడెను. ఇ(క పరమ దయాళువగు నీశ్వరునికృత్యము శ్రీరామచంద్రమూర్తి చర్యవలన(దెలియనగు. జీవకోటికంతయు భగవంతు(డు-పిత- మాత- ధాత- శరణము- సుహృత్తు అని యీప్రకారము భగవద్గీత చెప్పుచున్నదికదా! జీవకోటికంతయు ధారణపోషణ కర్త భగవంతు(డే కదా !

ఇట్టిబిడ్డలు సంసారసాగరమున(బడి దరిగానక యల్లాడుచుండ కన్నతల్లిదండ్రు లూరక చూచుచుందురా ? ఉండరు. కావుననే "ఏవంసంసృతిచక్రస్థే, భ్రామ్యమాణే స్వకర్మభిః । జీవే దుఃఖాకులే విష్ణో కృపా కా ప్యుపజాయతే." ఈవిధముగ తాము చేసినకర్మములచే సంసారచక్రమున(దగుల్కొని భ్రమించుచుండు జీవులయందు భగవంతు(డు దయగలవా(డై వారికి వచ్చినకష్టములకై యెంతయో పరితపించి వారి నుద్ధరింప యత్నించును. అట్టులే తెలివితక్కువచే ప్రకృతి పదార్థమందు (మాయామృగము) కామముగలిగిన జీవు(డు (సీత) లంకయందు((దేహమందు) దగుల్కొని దుఃఖింప(గా "నన్నె కాని యన్య మెన్న(డు నెఱు(గనివారి విడువ నెట్టివారినైన" ననియు నన్నే యాశ్రయించినవారి నన్నివిధముల నేనే రక్షింతు ననియు వ్రతముగా(గొన్న

భగవంతుఁడు అయ్యో నన్నాశ్రయించిన దానికి (జీవునకు) కష్టమువచ్చెనే యని యాజీవికష్టమునకై పరితపించుట యరణ్యకాండమందును, ఆజీవుని రక్షించుటకై యత్నించుట కిష్కింధా సుందరకాండములందును రక్షించి యనుగ్రహించి స్వీకరించి సాయుజ్యమిచ్చుట యుద్ధకాండమందును జెప్పఁబడు చున్నది. వక్రమార్గమునఁ బోయిన బిడ్డలకై తలిదండ్రు లెంతపరితపించునది బిడ్డలు తెలిసికొనఁజాలరు. అట్టులే మనకై భగవంతుఁ డెట్లు శ్రమించుచున్నాఁడో మన మెఱుఁగఁజాలము. ఆవిధము రామచంద్రుని చరిత్రమువలనఁ దెలిసికొన వలసియున్నది. కావున మానుష భావముచేతఁ జూచినను రామచంద్రమూర్తి శోకము వాస్తవమే. "తొయ్యలులకన్న రమ్యవస్తువులు లేవు వారలే కష్టముల కెల్లఁ గారణములు" అనునీతియుఁ, బతివ్రతయు ననుకూలయు నగు భార్య విషయమున భర్త యెట్లుండవలసినదియు మనము నేర్చుకొనవలయును. పర మార్థదృష్టిఁ జూచితిమా. మనము ప్రాకృత విషయములపై మనస్సు పోనీయ రాదనియు, దృఢముగ మనము భగవంతున కనుకూలురమై యుండితిమేని మనకై యెన్నికష్టములయినఁ బడి భగవంతుఁడు రక్షించుననియు, దృఢ విశ్వాసము గలిగి ఆత్మనిక్షేపము చేసినవారము కావలయుననియు నేర్చుకొన వలయును. కావున సీతాదుఃఖము మిథ్యగాదు. పరమభక్తి లక్షణ మనియు, రామచంద్రమూర్తి శోకము పరమకారుణికుఁడు భక్తవత్సలుఁడగు భగవంతుని లక్షణ మనియు గ్రహింపనగు. భగవంతుఁ డింతటి దయాళువుగాకుండిన జీవ కోటి యాయన ననుసరింపఁ బనియే యుండదు. ఇది భగవంతుని మార్దవ గుణమును బ్రకటించుచున్నది. "ఆశ్రితవిరహాసహత్వమ్మార్దవ"మ్మని సుదర్శ నాచార్యులు. ఆశ్రితవిరహము సహింపలేకపోవుట మార్దవ మనఁబడును. బోయ వానిచేఁ జంపఁబడిన పక్షిని దానికై వగచునాఁడుపక్షిని జూచి వాల్మీకి శోకించెఁ గదా! కరుణామయుల చిత్తమిట్టిదియైయుండ, స్త్రీ-అందు నాశ్రితురాలు - తన నిమిత్తమై సర్వభోగములు వదలి యడవులపాలైనది- భార్యయగుటచే రక్షింప వలసినభారము దనయందుంచినది యిట్టిదానికి నాపదవచ్చినపుడు మగవాఁడు వగలేడ్పు లేడ్చెనన నేమనుకొనవలెను ?

భగవంతుఁడు, స్వాభావి కానవధి కాతిశయ జ్ఞానబలైశ్వర్య వీర్యశక్తి తేజ స్సౌశీల్యవాత్సల్యమార్దవార్జవ సౌహార్ద సామ్య కారుణ్య మాధుర్య గాంభీ ర్యౌదార్యాద్యనేక కళ్యాణగుణములు గలవాఁడు. తనస్వజనుల కాపదవచ్చిన నెట్లు సహింపఁగలఁడు ?

అట్టైన నాయనశోకమునకును మనశోకమునకును భేద మేమందువా? మన కొకవస్తువు ప్రియమగుట మనకు దానివలన నొకలాభమో సంతోషమో యేదే నొక ప్రయోజనము సంబంధించియుండుటచేతనే. అట్టి ప్రయోజనము లేనిచోట ప్రేమలేదు. మనబిడ్డలు వృద్ధికివచ్చిన సంతోషించునట్లు వారుచచ్చిన యేడ్చు

నట్లు పరులబిడ్డలకై సంతోషింపను ఏడువను. వారివలన మనకుఁ గలిగిన లాభము సంతోషము దొలఁగె నని మనకై యేడ్తుము. చచ్చినవారికై యేడ్చువారులేరు, భగవంతుఁ డట్టివాఁడుకాఁడు. అవాప్త సమస్తకాముఁడు. మనవలన నాయన కేప్రయోజనములేదు. సర్వదా మన శ్రేయస్సు గోరియుండువాఁడు. కావున జగత్పితయగు నాయన తనబిడ్డలమైన మనకు దుఃఖముఃకలిగిన నయ్యో యీ మనబిడ్డల కిట్లు వచ్చెనే యని దుఃఖించును. మనకు స్వలాభాపేక్ష గలదు. ఆయనకు లేదు.

ఓయీ! అట్లైనచో శ్రీరామచంద్రమూర్తి శుద్ధసత్త్వమయుడై తనస్వరూపుఁడుగదా! ప్రాకృతములైన కన్నీళ్ళెట్లు కార్చెను? కన్నీళ్లు రక్తములోనైనవి లోకవిడంబనార్థము స్వమాయాకల్పితము. మాయయనఁగా మిథ్యయని యర్థముగాదు. సంకల్పరూపకజ్ఞానశక్తి. సత్యజ్ఞానములేదేని రసోదయము లేదు. రసోదయకారణముగాని కావ్య మస్పృశ్యము. కొంద ఱీవ్యసనమున రామచంద్రమూర్తి తన స్వరూప స్వభావముల మఱచెనందురు. ఇది సరిగాదు. ఆయనకే విస్మృతి వచ్చినచో మఱల నాయనను జక్కఁబఱుచువా రెవరు? దీనికి బ్రత్యుత్తరము భగవద్గీత చెప్పుచున్నది.

అవ్యక్తం వ్యక్తి మాపన్నం మన్యతే మా మబుద్ధయః।
పరంభావ మజానంతో మ మావ్యయ మనుత్తమమ్॥ ౭-౨౪.

• అనుత్తమము నవ్యయము నగు నాపరమభావము దెలియనిమూఢులు నేనొకప్పు డవ్యక్తుఁడుగా నుండి యిప్పుడు వ్యక్తుఁడ నైతి నని తలఁతురు. "సదాపశ్యంతి సూరయ" యన్నట్లు చూడఁగలవారి కక్కడ వ్యక్తుఁడనే ఇక్కడ వ్యక్తుఁడనే. తెలిసికొనలేక నేను దమవలెఁ గర్మబద్ధుఁ డనుకొనువారికి నిచ్చట నవ్యక్తుఁడనే, బిడ్డలకు రోగము వచ్చినదని యేడ్చువారు తమ్ముఁ దాము మఱతురా?

సీ. బింబమా! రుచిరకదంబమా! కంటివే, బింబోష్ఠిని గదంబప్రియను బ్రియను
గిరమా! పక్వమాలూరమా! కంటివే, కీరవాణిని బిల్వహారికుచను
సాలమా! మృగచక్రవాళమా! కంటివే, సాలప్రియను గృష్ణసారనయనఁ
గకుభమా! చెపుమ వేగ యిభమా! కంటివే, కకుభోరుఁ గరిరాజగమనరమణిఁ
తే. దిలకనూనమ! ప్రియసతిఁదిలకనగమ!, నీవయైనను గంటివె నెలఁతఁ జెపుమ
యింపు మీఱఁగ జంబూ! నిజంబు చెపుమ, జంబునుస్నిగ్ధఁగంటె వనంబులోన.

బింబమా = దొండతీఁగా, రుచిర = మనోహరమైన కదంబమా = కడపచెట్టా, బింబ+ఓష్ఠిని = దొండపండువంటి పెదవికలదానిని, కదంబప్రియను = కడపపూవులిష్టముగాఁ గలదానిని. బింబమా! బింబోష్ఠిని, జూచితివా? కదంబమా! కదంబప్రియను జూచితివా? యన్నప్పుడు వానిసంబంధము తెలియనగును. ఇట్లులే యిఁకమీఁదఁదెలియ వలెను. కీరమా=చిలుకా,పక్వ=పండిన,మాలూరమా=

మారేడుచెట్టా, కీరవాణిని = చిలుకపలుకులవంటి పలుకులుగలదానిని, బిల్వ = మారేడుపండువలె, హారి = మనోహరమైన, కుచను = స్తనములుగలదానిని, దీని వలన సీత పద్మినీజాతిస్త్రీయని యేర్పడెను. "స్తనయుగ మపి యస్యా శ్రీఫల శ్రీవిడంబి" యని పద్మినీజాతి స్త్రీలక్షణము. ఇవి మాత్సర్యముచేఁ బ్రత్యుత్తర మీయలేదని మఱికొన్నిటి నడుగుచున్నాఁడు, సాలమా = మద్దీ, మృగచక్ర వాళమా = జింకలసమూహమా, సాలప్రియను = మద్దిపండ్లయందుఁ బ్రీతిగల దానిని, కృష్ణసారనయనన్=జింకకన్నులవంటి కన్నులుగలదానిని,అవి యూరక యుండుటచే వానికిఁ దెలియ దని మఱికొన్నిటి నడుగుచున్నాఁడు. కకుభమా= ఏఱుమద్దీ, ఇభమా = ఏనుఁగా, కకుభోరు = కకుభమువంటి తొడలుగలదాని, ఇచటఁ గొందఱు కకుభోరును కరభోరు అని పఠించెదరుగాని యది ప్రకృత శైలికి విరుద్ధము. బింబమా బింబోష్ఠిని, కీరమా కీరవాణిని, సాలమా సాలప్రి యను, అని యీప్రకారము చెప్పుచు నడుమ ఇచ్చుటమాత్ర మావరుస దప్పించె ననుట సరిగాదు. కరిరాజగమన = శ్రేష్ఠమైన యేనుఁగునడకవంటి నడకగల దానిని, తిలకసూనమా=బొట్టుగుపుష్పమా, తిలకనగమా=బొట్టుగుచెట్టా, జంబు= నేరేడా, జంబుసుస్నిగ్ధన్=నేరేడుపండువలె నునుపైన దేహముగలదానిని.

తా. దొండతీఁగా ? దొండపండువంటి పెదవిగలదానిని జూచితివా? కడప చెట్టా! నీపూలయందుఁ బ్రియముపడు నాప్రియురాలిని జూచితివా ? చిలుకా ! నీవలెఁ బలుకుదానిని జూచితివా? మారేడుపండా ! నీవంటి స్తనములుగలదానిని కంటివా ? మద్ది? నీపండ్లయందుఁ బ్రియముగలదానిని వీక్షించితివా ? జింకల మందలారా ! మీకన్నులవంటి కన్నులుగలదానిని వీక్షించితిరా? కకుభమా ! నీ వంటి తొడలుగలదానినిఁ గాంచితివా? ఏనుఁగా! నీవలెనడచుదాని దిలకించితివా? తిలకమా ! స్త్రీలలో శ్రేష్ఠురాలగు నాప్రియురాలిని గంటివా ? నేరేడా! నీవైన నిజము చెప్పుము. నీపండ్లవలె నునుపై మిసమిస మెఱయు దేహకాంతిగలదానిని నీవనములో విలోకించితివా ?

కం. శోకాపహమ యశోకమ, శోకోపహతాత్ము నన్ను • శుభ మగుఁ ద్వన్నా
మాకలితునిఁ జేయఁగదే, యాకలకంఠీవిధంబు • నని నాతోడన్. ౧౦౨

శోకాపహమ=శోకమును బోఁగొట్టుదానా, శోకోపహతాత్మున్ = శోకముచేఁ గొట్టఁబడినవానిని, త్వన్నామాకలితునిన్ = నీపేరుగలవాని ననఁగా నశోకుని = శోకములేనివానిని, కలకంఠీవిధంబు = మధురస్వరముగల సీతాదేవితెఱఁగు.

తా. అశోకమా! నీవు శోకమును బోఁగొట్టుదానవు గనుకఁగదా నీకాపేరు వచ్చెను. నేను శోకముచే బాధపడుచున్నాను. సీతాదేవి వృత్తాంతముఁ జెప్పి నన్ను నీ పేరుగలవానిఁగాఁ జేయుము.

సీ. తాళమా! యింత కాం • తాళమా, చెప్పుమా తాళఫల స్తని•దార లేదె
చూతమా నీదయ • చూత మానూతన, చూతపల్లవపాణిఁ•జూడలేదె
నీపమా! వృక్షప • నీపమా యియ్యెడ, నీపసుమాధర • నీవు కంటె
జంభమా! యింతటి • జంభమా, చెప్పుమా జంభపయోధర•జాడఁ గంటె
తే. పాటలాధరఁ గంటివే • పాటలంబ, నవవయస్థను గంటివే • నవవయస్థ
సరళభూజమ! కంటివే • సరళహృదయ, మల్లికావల్లికా కంటె•వల్లికాంగి.

తాళమా = తాటిచెట్టా, కాంతాళమా=కోపమా, తాళఫల స్తని = తాటిపండ్ల వంటి స్తనములుగలది, తారలేదె = నీయొద్దకు రాలేదా, చూతమా = మామిడీ, నూతన=క్రొత్తదగు, చూతపల్లవ=మామిడిచిగురువంటి, పాణిన్= అఱచేయిగల దానిని, నీపమా=మంకెనా, వృక్షపనీపమా=వృక్షరాజమా, నీపసుమాధర = నీప పువ్వులవంటి పెదవిగలదానిని, జంభమా=నిమ్మ, జంభమా=దంభమా, “జంభా దంభజంబీరదానవాః॥” నానా॥ర॥ జంభపయోధర=నిమ్మపండ్లవంటి చన్నులు గలదానిని, పాటలాధరన్=ఎఱ్ఱని పెదవి గలదానిని, పాటలంబ=కలిగొట్టా, నవ వయస్థను = క్రొత్త యౌవనమునను౦డుదానిని, నవవయస్థ=క్రొత్తయుసిరికా, సరసభూజమ=తెల్ల తెగడచెట్టా, మల్లికావల్లికా=మల్లెతీఁగా, వల్లికాంగిన్ = తీఁగ వంటి దేహముగలదానిని.

తా. ఓ తాటిచెట్టా: నాపై నీకేల యింతకోపము? నీఫలములవంటి కుచములు గలది నీయొద్దకు రాలేదా? మామిడీ! నీదయ యెట్టిదో చూతును. నీక్రొంజిగురు వంటి యఱచేయిగలదానిని నీవు చూడలేదా? ఓ నీపమా! నీవు చెట్లకు రాజవు. నీపువ్వులవంటి పెదవిగలదానిని జూచితివా? నిమ్మా! ఏల నీకింత దంభము? పిలిచినన్ను బలుకవే. నీపండ్లవంటి పాలిండ్లు గలదానిని చూచితివా? పాటలమా! నీపువ్వులవలె నెఱ్ఱనైన పెదవిగలదానిని జూచితివా? క్రొత్త యుసిరికా! నీవు క్రొత్తవయస్సునందుండు దానిని జూచితివా? సరళమా! సరళమైన హృదయము గలదానినిజూడలేదా? మల్లెతీఁగా! తీఁగెవంటిదేహము గలదానిని కంటివా?

కం. కరిణీ! కరినాసోరువు, హరిణీ! హరిణాక్షి భృంగ•మా! భృంగకచన్
హరివర! హరివరమధ్యను, గరిగమనన్ మీర లెందుఁ•గానఁగ లేదే. ౧౦-౨౯

కరిణీ = ఆఁడేనుఁగా, కరినాసోరువు = ఏనుఁగుతొండమువంటి తొడలు గలదానిని, హరిణీ = ఆఁడుజింకా, భృంగమా = తుమ్మెదా, భృంగ కచన్ = తుమ్మెదలవంటి వెండ్రుకలుగలదానిని, హరివర=శ్రేష్ఠమైన సింహమా, హరివర మధ్యను=సింహము నడుమువంటి నడుముగలదానిని.

తా. ఆఁడేనుఁగా! నీముక్కువంటి తొడలుగలదానిని, ఆఁడుజింకా! నీ కన్నులవంటి కన్నులుగలదానిని, తుమ్మెదా! నీవలె నల్లనగు వెండ్రుకలు గల

దానిని, సింహమా! నీనడుమువంటి నడుముగలదానిని, మీ రేనుఁగువలె నడచు దానిని జూడలేదా ?

సీ. మీరైనఁ జెప్పరే • మీలోన నున్నదే, మృగవిలోచన చారు•మృగములార
  నీ వెఱుంగుదు చూడ • నెలఁత యేగినజాడ, గజరాజ! గజరాజ•గమనలీల
  శార్దూలమా! నీకు • జంకేల చెప్పుమా, యింతి యెం దరిగెనో•యెఱుకకలదె
  కలకంఠమా! నీకుఁ•దెలిసి యుండఁగవచ్చుఁ, గలకంఠకంఠిని • గానలేదె
తే. హంసమా! నీవు కంటివే•హంసయానఁ, గిరమా! నీవు కంటివే•కిరవాణి
  భ్రమరమా! నీవు కంటివే•భ్రమరవేణిఁ, జెప్పరే మీరు కరుణించి•సీత తెఱఁగు.

జంకు=సందేహము, కలకంఠమా = కోకిలా, కలకంఠకంఠిని = కోకిల కంఠమువంటి కంఠముగలదానిని.

తా. మనోహరములైన జింకలారా ! జింకకన్నులవంటి కన్నులుగలది మీలోన నున్నదా? మీరైనఁ జెప్పుఁడు. గజరాజమా! ఏనుఁగువలె నడచునది పోయినజాడ నీకుఁ దెలిసియుండవచ్చును. చెప్పుము. పులీ! ఏల నీకు సందేహము? నీవు భ్రమింగితి వని నే ననలేదు. సీత యెం దరిగెనో చెప్పుము. ఓసీ కోకిలా! నీకంఠమువంటి కంఠముగలది యెందుపోయెనో నీకుఁ దెలిసియుండవచ్చును. తెలుపుము. హంసమా! హంసగమనను నీవు చూచితివా ? చిలుకా! నీవలె పలుకు దానిఁ గంటివా? తుమ్మెదా! తుమ్మెదలవంటి జడగలదానిని జూచితివా? అయ్యో! నాపై దయయుంచి సీత యేమైనది చెప్పుఁడు.

కవిరాజవిరాజితము.

  నిలు నిలు మేగకు మోకలికీ! యెద • నిర్దయమే మరుపూములికీ !
  యలుఁగఁగ నేటికి ప్రాణసఖీ! పరి • యాచకమా యిది చంద్రముఖీ?
  కులుకుచుఁ గుల్కుచుఁ బర్విడెదే కనుఁ • గొంటిని లే జిగిచీర యదే
  పలుకవు కోపమ నీలకచా! ననుఁ • బాలన సేయుము! కుంభకుచా! ౧౦౩౧

కలికీ=కాంతా, నిర్దయమే = దయలేనిదా, మరుపూములికీ = మన్మథుని పుష్పబాణమా, అలుగఁగన్=కోపింపఁగా, పరియాచకమా = నవ్వులాటలా, జిగి చీర=కాంతిగలచీర, కుంభకుచ=కుంభములవంటి పయోధరములుగలదానా.

తా. కాంతా! పోకుము. పోకుము! నిలునిలు. మన్మథపుష్పబాణమా! నీ హృదయ మింతదయలేనిదా? ప్రాణసఖీ! ఏల నాపై నీవలిగితివి? ఇది పరిహాస సమయము కులుకుచుఁ గులుకుచుఁ బరువెత్తుచున్నావు. అదో నేను చూచితిలే. నీచీర నాకుఁ గానవచ్చెను. నల్లనివెండ్రుకలుగలదానా! ఇట్లు నేను జూచి పిలిచి నను బలుకవే కోపమా? నన్ను రక్షింపుము.

జవిరాజవిరాజితము—ఒక్క న గణము, ఆఱు జ గణములు, వ గణము. యతివిషయ మింతకుముందే చర్చింపఁబడినది.

చ. అడిగినవాని ని ట్లడిగి•యాడినమాటయె వెండి యాడి బ
ల్విడి మును పోయి చూచినత•లంబులకే మఱిపోయి యాత్మలో
నడలుచు సోలి సొక్కుచును•నారట మందుచు నార్తిఁ గుందు చా
యడవిని ధారణీతనయ•నంతట రోసియుఁ గాన కెయ్యెడన్. ౧౦౩౨

తా. ఈవిధముగ నడిగినవానినే యడిగి, చెప్పినమాటయేచెప్పి, ముందు పోయిన చోటికే మరలఁబోయి, యందు సీత లేకుండుటచే మనస్సునఁ దల్లడిల్లుచు మూర్ఛపడి; లేచుచు సొక్కుచు నారటపడుచు దుఃఖపడుచు నాయడవి యందు సీతనువెదకి యెందును గానక.

—• సీత రాక్షసహత యైన దని యెంచి రాముఁడు పలవించుట •—

కం. వ్యాలోలచేతమున ని, ట్లాలోచించెను రఘూత్త•మాగ్రణి యయ్యో
బాలామణి పలలాశన, జాలంబులచేతఁ జిక్కి•సమయఁగఁ బోలున్. ౧౦౩౩

వ్యాలోలచేతమునన్ = వ్యాకులపడిన మనస్సుచే, పలలాశనజాలంబులచేతన్ = రాక్షససమూహములచే.

తా. మిగులఁ గలఁతజెందిన మనస్సుగలవాఁడై రామచంద్రమూర్తి సీతాదేవి రాక్షసులచేతఁ జిక్కి మరణించెను గాఁబోలు ? లేకున్న నింతలో నెందుఁ బోఁగలుదు ?

కం. అంగనను బట్టి రక్కసు, లంగంబులఁ బంచికొంచు•హర్షంబున ను
ప్పొంగుచు నుందురు నాలే,మిం గట్టా యెంతచెట్ట•గ్రమింగెను సీతన్. ౧౦౩౪

తా. సీతాదేవిని బట్టుకొని రాక్షసులు చంపి 'నీ వీతల తీసికో, నాకీ చేతి నిమ్ము' అని యీప్రకార మొకరొక రొక్కొక్క యవయవమును సంతోషముతోఁ బంచుకొనియుందురు. అయ్యో ! నేను లేనికారణముచే సీత కెంత చెడ్డగలిగెను.

సీ. చారుకుండల మబ్జ•సఖ మైననెమ్మోము, కాంతి వాసెనొ కదే•యింతకయ్యొ
హారిచంపకవర్ణ • తారహారో దీర్ణ, యణవంగ ననురులు నఱికి రేమొ
పల్లవకోమల•బాహువుల్ తెగఁద్రుంచి, కొఱకెదరో యింత•వఱకుఁ బగఱ
చెఱకుతుంటనుబోలె•విఱచి నెన్నడుమును, భక్షించు చున్నారొ•పాపమతులు

ఆ. గుంపు విడిచి చనిన•కువలయాక్షిని వన్య, సత్త్వచయములెల్లఁ•జంపువగిదిఁ
గానలోన నొంటి•గా వీడి నేఁ బోవ, నంబుజాక్షిఁ జంపి•రసురఖలులు. ౧౦౩౫

చారుకుండలము=మనోహరమైన కమ్మలుగలది, అబ్జసఖము = చందురుతోను, కమలముతోను సమానమైనది, హారి = మనోహరమైన, చంపకవర్ణ = సంపెఁగపూవువలె పచ్చని కాంతిగలది. (ఎఱ్ఱనసంపెఁగియుఁగలదు) తారహారోదీర్ణ =ముత్యాలసరములచే గొప్పదైనది. "హారోముక్తావళీ" యని యమరకోశము.

హారశబ్దమే ముత్యాలసరమునకుఁ బేరు. తారహారమనుట దోషమనరాదు. ఇట్టి చోట రెండవపదము సామాన్యవాచకముగా గ్రహింపవలసిన దని వామన మతము. పల్లవకోమల=చిగురువలె కోమలమైనది, కుసుమకోమలి,పల్లవకోమలి, యిత్యాదు లప్రయోగములు, వగలు=వగవారు, అసురఖలులు—విశేష్యపూర్వ పదకర్మధారయము.

తా. అయ్యో! అందములైన కన్నులుగలిగి చంద్రబింబముతోను,కమలము తోను సమానమైన ముఖ మిప్పటికి నెంతవాడిపోయినదోకదా ? మనోహరమైన సంపెంగపువ్వువలెఁ బచ్చనిదేహముగలిగి ముత్యాలసరములు వ్రేలాడుచుండు దానిని నది యఱవఁగ నఱవఁగ రాక్షసులు నఱికిరేమో? చిగురువలెఁ గోమలము లైన చేతులు తెగునట్లు విఱిచి చెఱకుతుంటనువలె శత్రువులు నమలుచున్నా రేమో? చెఱకుతుంటను విఱిచినట్లు నడిమికి రెండుగా నడుము విఱిచి పాపాత్ములు తినుచున్నారేమో! అడవిలో సంచరించు బిడారువా రొంటిగా విడిచిపోయిన స్త్రీని పడవిమృగములు భక్షించినట్లు లడవిలో నొంటిగా విడిచి నేఁ బోవుటచే దుష్ట రాక్షసులు సీతను జంపిరి.

మొదటి నాలుగుపాదములందుఁ గ్రమము వివక్షితము.

కం. అన్నా! లక్ష్మణ నీకై, న న్నవలామిన్న వనిఁ గ•నంబడియెనె యో
  చిన్నారికన్నియా! నా, కన్నారఁగఁ జూడఁ గలనె•కాంతా! నిన్నున్.౧౦౩౬
  నవలామిన్న=స్త్రీరత్నము, వనిన్=అడవియందు.

తా. అన్నా లక్ష్మణా! నేను చిత్తభ్రమ గొనియున్నవాఁడఁ గావున నాకు సీత కానరాలేదేమో – నీకైనఁ గానవచ్చెనా? చిన్నారి చిన్నదానా! నిను నేను మరలఁ గన్నారఁ జూడఁగలనా ?

కం. విలపించుచు నిటు రాఘవుఁ, డలఘుగతిన్ వనము వనము•నరయుచు భ్రమచేఁ
  బిలుచుచు నిలుచుచుఁ దొలఁగుచు,మలయుచు దూపిల్లి వెకలి•మాడ్కిన్ సతికై.

తా. ఈప్రకార మేడ్చుచు రామచంద్రమూర్తి వేవేగ నొకవనము వెనుక నొకవనము (వీప్స)న వెదకుచు భ్రమచే "సీతా సీతా" యని పిలుచుచు నందు లేదేని తొలఁగిపోవుచుఁ నందందుఁ దిరుగుచు వెఱ్ఱివానివలె శోకించెను.

౬౧-వ సర్గము.

కం. దీనుండై భయశోకా, ధీనుం డై యాశ్రమాంత•దేశమునఁ బరి
  ద్యూనుం డై ధుతవస్తువి, తానముఁ గని చేతు లెత్తి•తద్దయు నేడ్చెన్.౧౦౩౮
  పరిద్యూనుఁడు = మిక్కిలి ఖేదమునొందినవాఁడు, ధుతవస్తువితానము= విసరివేయఁబడిన పదార్థములసమూహము,దీనివలన నాశ్రమము చుట్టుప్రక్కలఁ

దిరిగి మరల లోపలికి వచ్చె నని యేర్పడుచున్నది. ఇఁక దశావస్థలలోఁ దొమ్మి దవదగు మూర్ఛావస్థ వర్ణింపఁబడుచున్నది.

తా. దర్పముడిగినవాఁడై, భయమునకు శోకమునకు వశపడినవాఁడై యాశ్రమమందుఁ జెదరఁగొట్టఁబడినవి విసరి వేయఁబడినవి యగువస్తువులఁ జూచి మిగులఖేదము నొందినవాఁడై రెండుచేతు లెత్తి హో యని యేడ్చెను.

శా. ఏరా లక్ష్మణ! సీత లేదు గదరా • యెచ్చోటికిం బోయెనో
క్రూరం బైనమృగం బెదే మెసవెనో•కొంపోయిరో యెవ్వరేన్
నీరేజేక్షణఁ బాసి నిల్వఁ గలనా • నే నొక్కమూ ర్తంబు, క
న్నారన్ నాచెలి! నిన్నుఁ జూడఁ గలనా • హా మానినీరత్నమా! ౧౦౩౯

మెసవెనో = తినెనో

తా. ఏరా తమ్ముఁడా! సీత యాశ్రమమందు లేదుగదరా! ఎక్కడికిఁ బోయినోకదరా! ఘాతుకమృగ మేదైనఁ దినెనేమోకదరా. ఎవ్వరైనఁ బట్టుకొని పోయినారో యేమో! కమలమువంటి కన్నులుగల సీతాదేవిని బాసి నేనొక్క ముహూర్తకాలమైన బ్రతుకఁగలనటరా? నాచెలీ! మరల నిన్నుఁ గన్నారఁ జూడఁగలనా? అయ్యో! స్త్రీరత్నమా!

కం. డాఁగికొని చెట్లమాటున, డాఁగురుమూఁతాడి నన్నుఁ • దపియింపింపం
గాఁ గాలమె యిది యోయెల, నాఁగా! పరిహాస మేల•నన్నేలఁగదే. ౧౦౪౦

తా. చెట్ల చాటున డాఁగి, నన్నుఁదపియింపఁజేయ డాఁగురుమూఁతలాడుటకు నిదియా సమయము? కాంతా! ఏల, పరిహాస మాడెదవు? నన్నేలుకొనుము.

కం. బాలామణి! నీచెలిమిని, గేళిరతి మరగి తిరుగు • క్రీడామృగముల్
హేలావతి! నినుఁ బాయుట, వాలాయము నేడ్చు చున్న•వడు వెఱఁగుదువే.

తా. బాలారత్నమా! నాయేడు పటుండనీ, నీవు మచ్చికచేయుటచే నీతోడ నాడ నభ్యాసపడి తిరుగుచుండు క్రీడామృగములు నిన్నుఁ బాయుటచే విశేష ముగ నేడుచుచున్నవే! అదియైన నీకుఁ దెలియునా!

శా. భామారత్నవియోగభారమున స్వ • ర్గం బేగ నాతండ్రి యే
మేమీ రాముఁడ! యిందు వచ్చి తిటు లీ • రేడేండ్లు దుర్గాటవీ
సీమావాసముఁ జేయు మం చననె? యి • ప్పి తీఱెనా కాల? మం
చీమాడ్కిన్ ననుఁ గల్లరీనిఁ బలుకున్ • స్వేచ్ఛావిహారున్ శఠున్. ౧౦౪౧

ఈరేడేండ్లు = పదునాలుగు సంవత్సరములు, దుర్గాటవీసీమావాసము = చొరరాని యడవిప్రదేశములందుఁ గాఁపురము, తీఱెనాకాలము=గడువు ముగిసినదా? కల్లరీనిన్=అసత్యవాదిని, స్వేచ్ఛావిహారున్ = నియతిదప్పివర్తించువాని, శఠున్ = మోసగానిని, పదునాలుగుసంవత్సరములు గడచువఱకు నాకుఁ జచ్చుటకు నధికారములేదుగదా యని భావము.

తా. స్త్రీలయందు శ్రేష్ఠురాలగు సీతాదేవిని విడిచిన దుఃఖాతిశయముచే మరణించి స్వర్గముఁ బోయితినా, యక్కడ నాతండ్రి "ఏమిరా రాముఁడా! నీకు నేనేమిరా చెప్పితిని? పదునాలుగేండ్లడవులలో నుండు మనలేదా? అగడువు ముగిసినదా? ఇక్కడికి వచ్చినావేల? ఛీ?" యని యీవిధముగ నసత్యవాదిని, మోసగానిని, మర్యాదదప్పినవానిని, నాతండ్రి చీవాట్లుపెట్టును.

ఉ. చక్కటి లేనిపూరుషుని ♦ సద్యశ మెల్లను బాయుభంగి నో
చక్కెరబొమ్మ! శోకమున ♦ సంతపియింపఁగ నేను దీనతన్
మక్కువలేక పోవఁ దగు ♦ నా నినుబోఁటికిఁ, నిన్ను బాసి నే
నెక్కడ కేగువాఁడ? నిఁక ♦ నేగతి మేను ధరింతు? నం చిటుల్. ౧౦౪

చక్కటి=ఋజువర్తనము, సద్యశము=మంచికీర్తి.

తా. చక్కనినడవడిలేని పురుషుని మంచికీర్తియంతయు వదలిపోవు విధముగ చక్కెరబొమ్మవలెఁ దియ్యనిగుణము గలనీవు నేను దుఃఖమున నిట్లు సంతాపము నొందుచుండఁగా నాపై దయలేక నన్ను వదలి నీవంటిది పోవచ్చునా? నన్నుఁ బాసి నీవెందో పోవఁగలిగితివిగాని నిన్నుఁ బాసి నేనెందుఁ బోఁగలను? ఇఁక నాగతి యేమి? ఈదేహమును నేనెట్లు మోసికొని తిరుగఁగలను?

కం. బిసరుహలోచన వెదకుచు, నసలున మునిఁగినగజంబు♦నట్టుల భృశదు
ర్వ్యసనమున మునుఁగునన్నకు, నసదృశహితసూక్తినిట్టు♦లను లక్ష్మణుఁడున్.

బిసరుహలోచన=కమలమువంటి కన్నులుగలదానిని, అసలునన్ = బురదయందు, అసదృశ=అసమానమైన, హిత=మేలైన, సూక్తిన్=మంచిమాటలతో.

తా. సీతాదేవి నిట్లు వెదకుచు బురదలో మునిఁగిన యేనుఁగువలె మిగుల సహింపరాని వ్యసనమున మునిఁగిన యన్నకు లక్ష్మణుఁడు హితములైన మంచిమాట లిట్టు లనెను.

—♦ లక్ష్మణుఁడు రామునకు సమాధానము జెప్పుట ♦—

ఉ. ఏమిటి కన్న! శోకమున ♦ నెంతయు వేఁగెద వీదరీఝరీ
భూముల లోవత్రోవలను ♦ బోల్పగుఁ గానలఁ గోనలన్ గుహా
సీమల భూమిజన్ వెదకఁ ♦ జేపడ కుందునె? ధీరవర్య లె
మ్మా మహిజాత కానఁ దిరు ♦ గాడఁ బ్రియంపడు టీ వెఱుంగవే. ౧౦౫

వేఁగెదవు=తపించెదవు, దరీ=గుహలయు, ఝరీ=వంకలయు.భూములన్=ప్రదేశములందు, లోవత్రోవలను=కొండవగుళ్ళమార్గములందు, లోవ=లోయ-రెండుకొండలకు నడిమిసందు, గుహాసీమలన్=కొండలయందలి, గుహలప్రదేశములందు. ముందుచెప్పినది యేళ్ళయొడ్డులనుండునది, చేపడకుండునే = లభింపకుండునా?

తా. అన్నా ! ఏల యీప్రకారము శోకముచేఁ దపించెదవు ? ఈవంకల వాఁగులయొడ్డులఁ గలగుహలలో లోయలలో కానలలో గోనలలో కొండగుహలలో సీతను వెదకితిమేని లభింపకుండునా ? ఎక్కడనుండక యెందుఁ బోగలదు ? ధీరులలో శ్రేష్ఠుఁడా! లేలెమ్ము. సీతాదేవి వనసంచారమందుఁ బ్రియము కల దని నీవెఱుఁగవా యేమి ?

మ. జలకేళిన్ విహరింపఁగాఁ జనియెనో • చంద్రాస్య ఫుల్లాబ్జసం
కులనీరాకరతీరమే తఱిసెనో • కూలంకషల్ చూడఁగా
వలవుంగై కొనెనో మఱుంగుపడెనో • వామాక్షిహాసార్థమై
తెలువుల్ చూత మటంచునే మనకు భీ•తిం గొల్పనే డాఁగెనో. ౧౦౪౬

ఫుల్లాబ్జ = వికసించినకమలములచే, సంకుల = నిండిన, నీరాకర = సరస్సుల, తీరము=ఒడ్డు, కూలంకషల్ = నదులు, వలవుంగై కొనెనో = మోహపడెనో, హాసార్థమై=నవ్వులాటకై, మఱుంగుపడెనో=దాఁగుకొనెనో, తెలువుల్ = మనవివేకము, భీతింగొల్పనే=భయపెట్టుటకునై.

తా. స్నానముచేయుటకయియే పోయెనో, వికసించిన కమలములుగల సరస్సులయొడ్డున కేపోయెనో, ఏఱ్ఱుచూతమని భ్రాంతిపడెనో, మన తెలువు లేమాత్రమో తెలుసుకొనగలమో లేమోయని నవ్వులాటకై దాఁచుకొనెనో, మనలను భయపెట్టుటకే దాఁగెనో ?

ఉ. ఎక్కడ కేఁగజాలుఁ దర • శేక్షణ వే జతనంబు చేసినన్
జిక్కకపోనె శోకమునఁ • జిక్కకు మన్న వృథావ్యథామతిన్
దక్కు మటన్న రాఘవుఁడు • తమ్మునివాక్యము లాలకించి తా
గ్రక్కున లేచి వెండియును • గాంతను రోయఁ దొడంగెఁ గానలన్. ౧౦౪౭

వే = త్వరగా, జతనంబు=ప్రయత్నము. యత్నశబ్దభవము జతనము. రోయన్=వెదకుటకు, తొడంగెన్ = ప్రారంభించెను.

తా. సీతాదేవి యెక్కడికిఁ బోఁగలదు? మనము ప్రయత్నముచేసి వెదకితిమా చిక్కకపోవునా ? అవశ్యము చిక్కును. "ఉద్యోగినంపురుషసింహముపైతి లక్ష్మీ"యని కలదుగదా. నీవు నిరుపయోగమైన వ్యసనముగల మనస్సును వదలుము. శోకమున కృశింపకుము. అని చెప్పఁగా రామచంద్రమూర్తి లక్ష్మణు వాక్యములు విని త్వరగా లేచి యడవియందు మరల వెదక నారంభించెను.

ఉ. కొండలు గుట్టలున్ నదులుఁ • గోనలుఁ గానలు మేల్కొలంకులున్
వెండియు రోసి రోసి వృథ • వీసుతఁ గాలక భ్రాతతోడ నీ
దండక నెల్లఁ గాంచితిమి • దండుగ యయ్యెను గాదె మత్తవే
తండసుయాన యెం దరిగెఁ • దమ్ముఁడ యేమిఁకఁ జేయ నంచనన్.

దండుగు + అ - దండుగ = వ్యర్థమే. భార్యలేక యొనర్చుపండువు

దండువు. "భూవరునకుఁ గొంతదండువును బెట్టఁదగున్," విజ్ఞా-ప్రా-కాండము. రూ. దండుగ అట్టులే పండుగ-పండుగ, అనియు రూపాంతరములు గలవు.

తా. కొండలు గుట్టలు నదులు కోనలు కానలు కొలఁకులు మఱిమఱి వెదకి వెదకి సీతాదేవిని జూడలేక రామచంద్రమూర్తి లక్ష్మణుతో నిట్లనియె. "లక్ష్మణా! దండకమంతయు వెదకితిమి. వృథాకష్ట మయ్యెనుగదా. ఆమదగజగామిని యెక్కడికిఁ బోయెనో యేమిసేయుదము", అనఁగా లక్ష్మణుఁ డిట్లనియె.

కం. సౌమిత్రి యిట్టు లను శ్రీ, రామా పొందెదవు మరల • రాజీవాక్షిన్
వామనుఁడు మున్ను బలిమిని, భూమిని బలియొద్దఁ గొన్న•పోలువున ననిన్.

తా. అన్నా! పూర్వము బలియొద్దనుండి బలత్కారముగ భూమిని గ్రహించి నట్లు నీవు సీతను మరలఁ బొందఁగలవు అని చెప్పఁగా రామచంద్రమూర్తి యిట్లనియె.

కం. వెతకితి మీసర్వంబును, వెత యొక్కటి కాక లేదు•వెలఁదుక యెందున్
క్షితిధరము బహుళకందర, మతివను నిఁక నెందు వెదక•నను వగు నమచున్.

తా. ఈప్రదేశమంతయు వెదకితిమి. శ్రమయొక్కటియె కాని సీతయేమో కనఁబడలేదు. ఈపర్వతమందా యనేకగుహలున్నవి. ఎక్కడనని మనము వెదకఁగలము ?

కం. వ్రాలున్ మూర్ఛల నేలను, సోలున్ దుఃఖమునఁ దూలు•శోషిలి వ్రేలున్
బాలా! సీతా! సీతా!, యేలాగై తివె య టంచు • నేడ్చుచుఁ బొరలున్.

తా. అని మూర్ఛపోవును, నేలఁబడును, దుఃఖమున శోషిల్లును; బాలా! సీతా! సీతా! ఎక్కడఁ బోయినావె యని నేలఁబడి పొరలుచు నేడ్చును.

కం. తమ్ముం డూఱటగా వా,క్యమ్ముల నే వేవొ చెప్పఁ • గై కొనఁ డెద శో
కమ్మున సీతా ! యని కడు, నుమ్మలికం బందుఁ గుందు•నుత్తలమందున్.

తా. లక్ష్మణుఁడు సమాధానపుమాట లేవేవో చెప్పినను వాని సంగీకరింపఁడు. శోకముచేఁ బరితపించుచుండెను.

కం. నీరజలోచనఁ గానక, నీరజలోచనుఁడు ధర్మ • నిరతుఁడు సుమనో
నారాచోపహతాత్ముం, డై రోదన మూరఁ జేసె • నతివా ! యనుచున్.

నీరజలోచనన్=కమలములవంటి కన్నులుగలదానిని, నీరజలోచనుఁడు= కమలములవంటి కన్నులుగలవాఁడు. ఇట్లు చెప్పుటచే భర్తకుఁదగినభార్య - భార్యకుఁదగిన భర్తయని యభిప్రాయము. ఈవిషయమే సుందరకాండమందు నాంజనేయుఁడును. "రాముని కీయసితేక్షణ రాముఁడు నీసతికిఁ దగును" అని కదా యెంచెను. (సుందర. ౪౬౦) ధర్మనిరతుఁడు = భార్యభర్తవ్య యనియు నాశ్రిత త్యాగము మహాదోషమనియు నెఱింగినవాఁడు. సుమనోనారాచ = మన్మథునిచే, ఉపహత=కొట్టఁబడిన, ఆత్ముండై =మనస్సుగలవాఁడై .

తా. సీతాదేవిని గాపక రామచంద్రమూర్తి భార్యను భర్త భరింపవలసినది- ఆమెకు వచ్చునాపదల రక్షింపవలసినది, భార్యయొక్క ధారణపోషణములు భర్తకార్యము; అందు నాశ్రితురాలైన పతివ్రతను వదలుట మహాపాపము, ధర్మవిరుద్ధకామము దోషముగాదు శ్లాఘ్యము-అనుధర్మ మెఱింగినవాఁడు. మన్మథబాణపీడితుఁడై "సీతా" యని గట్టిగా నేడ్చెను.

—♦ ౬౨-వ సర్గము. రాముఁ డున్మత్తువలె దుఃఖించుచుసీతను రోయుట ♦—

ఉ. కన్నులఁబ్రోల లేకయును ♦ గంజశరవ్యథఁ బ్రోల నున్నయా
కన్నియఁ గూర్చి దుర్వచము ♦ గా వ్యసనార్తిని బల్కె జానకీ!
క్రొన్ననలందు నీకుఁ గల ♦ కూరిమిపేరిమి బాఢపుష్పసం
పన్న మశోకశాఖఁ గొని ♦ మాటుగ డాఁగితిలే యెఱింగితిన్. ౧౦౨౪

దశావస్థలలో నాఱవయవస్థయగు నరతి యిఁక వర్ణింపఁబడును. కంజశరవ్యథన్ = మన్మథబాధచే, దుర్వచముగాన్ = (i) గద్గదకంఠమగుటచే మాట తెలియవచ్చి తెలియరాకయుండునట్లు. (ii) సంతాపవిషయము గావున ననుభవముచేఁ దెలిసికొనవలసినదేకాని చెప్ప సాధ్యముకానట్లు - వ్యసనార్తిని = వ్యసనమువలనఁగలిగిన బాధచే, క్రొన్ననలందు=క్రొత్తపుష్పములందు, క్రొత్త+నన=క్రొన్నన, క్రొత్త-కెంపు-క్రిందు శబ్దముల కాద్యక్షరశేషంబునకుఁ గొన్నియెడల నుగాగమంబును - గొన్నియెడల మీఁది హల్లునకు ద్విత్వంబును నగు బాఢ+పుష్ప+సంపన్నము=విస్తారముగ పూలచేనిండినది.

తా. వాస్తవముగ సీతాదేవి యెదుట లేకుండినను మన్మథతాపముచే ధ్యానబలంబునఁ గన్నులఁ గట్టిన ట్లున్న యాసీతనుగూర్చి గద్గదస్వరముతో మాట ఫరిగాఁ దెలియరాకుండునట్లు - ఆసంతాప మిట్టిదని చెప్ప సాధ్యము కానియట్లు వ్యసనమువలనఁ గలిగినబాధచే నిట్లనెను : "జానకీ! క్రొత్తపుష్పములందు నీకుఁగల ప్రేమాతిశయముచే బాగుగ పుష్పించిన యశోకవృక్షపుఁగొమ్మచాటున డాఁగితివిలే. తెలిసికొంటిని. నేను గనుఁగొన్నతరువాత డాఁగనేల ?

కం. కదలీదండనిభంబులు, కద లీలావతిరొ నీదు ♦ కమ్రోరువు లా
కదలీసంవృతములై యై, మదిరేక్షణ యవిగోఁ దోఁచె ♦ మఱుఁగిడ వశమే.

కదలీదండనిభంబులు = అరఁటిబోదెతో సమానమైనవి. కమ్రోరువులు = మనోహరములైన తొడలు, కదలీసంవృతములు=అరటిచెట్లచే దాఁపఁబడినవియై అవిగో=చూపి తెలుపుటయం దీశబ్ద ముపయోగింపఁబడును. అవిగో రూపాంతరము. "పూని కర్ణాత్మజుఁడు వృషసేనుఁ డాత్మహయము దాఁటించినట్టి వాఁ గల్లయదిగో," కళా-౮ ఆ. "రామానుజుం డదిగో మహాయతిరాజునాయకుం డనఁగనున్నాఁడు వెలసి", పర. ౨ ఆ. ఇది ద్రుతాంతము. ఈశబ్దములు 'అదికనుఁగొనుము, అవికనుఁగొనుము' అనువాని హ్రస్వరూపములు. వీనిలోఁ గను

లోపింపఁగా అది కొనుము, అవికొనుము అని, నిలిచి కొనుము, కో కాఁగా, అదిగొ అదిగో, అవిగొ అవిగో యని రూపంబు లయ్యె. ఇవి లింగవివక్షలేక యుపయోగింపఁబడును. రామానుజుం డదిగో, ఈశబ్దంబులు చూపుట యను నర్థంబునఁ బ్రయోగింపఁబడును. ఆయర్థంబున కో లేకయుఁ గవులు ప్రయోగించియున్నారు. 'ధీరతఁ బుష్కరాదులగు దీవులనన్నిటినుండి వచ్చియున్నారిదె శీతభాను దిననాయక వంశజులైన రాజబృందారకులు', శృం-నై.౨-౭౯. ఇదె రాజబృందారకులు, అదిగో అవిగో యనుప్రయోగంబులు కానవచ్చుచున్నవికాని యిప్పటివారి అరుగో-వారుగో ననుశబ్దములకుఁ బూర్వకవి ప్రయోగములు మృగ్యములు, 'ఇదిగో, అదిగో' కళలా ద్రుతప్రకృతికములా యను విషయంబునఁ గవులం దభిప్రాయభేదము గలదు. పింగళిసూరకవి కళాపూర్ణోదయంబున "కం. పూఁబోఁడియొరసికొనిచనఁ, గాఁ బయ్యెద యొడిసి పట్టఁగనుఁగొంటె చెలీ! లేఁబొన్నను భళిరా యిది, గోఁ బురుషాహ్వయము నిలుపఁ గొను సమయంబున్." ౧ ఆ. అని ప్రయోగించెను.

తా. లీలావతీ! నీయందములైన తొడ లరఁటిబోదెలవంటివికదా! అట్టులయ్యు కదళీవృక్షముల మధ్యముననుండియు వానికంటె నందముగ నుండుటచే నాకు నదిగోఁ గానవచ్చుచున్నవి. దాఁచిపెట్ట నీకు సాధ్యమా?

ఆ. కర్ణికారవనముఁ ♦ గర్ణాంతలోచన, నవ్వులాట కరిగి ♦ పువ్వుల కని
నన్ను నాలిగొనఁగ♦నాయమా యోబాల! నిన్ను గానలేక ♦ నేను మిడుక.

కర్ణికారవనమునన్ = కొండగోఁగుతోఁపునందు, కర్ణాంతలోచన = చెవుల వఱకుఁగల కన్నులుగలదానా, ఆలిగొనన్ = పరిహాసముచేయ, మిడుకన్ = దుఃఖింపఁగా.

తా. విశాలములు దీర్ఘములు నైన కన్నులుగలదానా! కొండగోఁగుఁ బూవుల కని కొండగోఁగువనమునకుఁ బోయి నవ్వులాటకని నన్నుఁ బరిహాసము చేయుట నీకు ధర్మమా? నిన్నుఁ జూడఁజాలక మిడుకుచున్నవాఁడనే!

కం. హేలనపర వగు టెఱుఁగుదు, హేలావతి యిదియు సమయ♦మె గేలిగొనన్
బాలా గాసిలితిని నా, కీలా పరిహాస మిట్టి ♦ యెడరున నడవిన్. ౧౦౨౩

హేలనపరవు = పరిహాసప్రియవు, గేలిగొనన్ = పరిహసించుటకు, ఎడరునన్ = ఆపదయందు.

తా. సీతా! నీవు పరిహాసప్రియ వని నాకుఁ దెలియును. అయినను పరిహాస సమయమా యిది? తిరిగి తిరిగి యేడిచి యేడిచి చాల బడలితిని. ఇట్టి యాపద దశయందు నా కెగతాళితో నేమిపని?

సీ. అన్న! లక్ష్మణ! సీత♦యున్ననో యని రాదె, మ్రింగిరో వరులు హ♦రించినారొ
కన్నీరు దొరఁగ మృ♦గంబులు రక్కసుల్, సీతను దిని రని♦చెప్పు చున్న

వెట బోయితే తన్వి • యెం దున్నదానవే, కైక కోరిక నీదు • కతనఁ దీరు
జానకితో వచ్చి • జానకిఁ గోల్పోయి, యెట్లంతిపురిలోని • కేగువాఁడ
తే. రిత్త యంబేద రాముఁడు • సత్తలేదు, నిర్దయుం డని పలుకరే • నిఖిలజనులు
కాంత లేకున్న సౌఖ్య మే • కరణిఁ గాంతు, లేబరముగాదె యిల్లాలు • లేనిబ్రదుకు.

కోల్పోయి = పోఁగొట్టుకొని, అంబేద = అసమర్థుఁడు, సత్త = సత్తువ, లేబరము = శూన్యము.

తా. అన్నా! లక్ష్మణా! నేనింతగాఁ బిలుచుచున్నానే! ఉండెనా ఓయని బదులు పలికి రాకయుండునా? శత్రువులు మ్రింగనే మ్రింగిరో, హరింపనే హరించిరో రెంటిలో నొకటి జరుగకుండిన సీత కానరాకయుండదు. ఈ మృగములు కన్నీరుగార్చుచు సీతను రాక్షసులు దినిరని దుఃఖపడుచున్నవి. ఎందుఁ బోయితివే సీతా? ఎందున్నదానవే? నీవు కారణముగఁ గైక నన్నుఁ జంపఁ దలఁచిన కోరిక నెఱవేఱునా ? జానకితోడ నరణ్యమునకు వచ్చి జానకిని బోఁగొట్టుకొని గడువుతీఱఁగానే నేనేమని యంతఃపురమునకుఁ బోదును? పోయితినిబో, లోకులేమందురు? రాముఁడు కేవల మసమర్థుఁడు చూపుగుఱ్ఱమేకాని సత్తువలేదు. సత్తువ లేకేమి కలవాఁడే అయినను జానకిమీఁద దయ లేనివాఁడు. కావున నామెను దక్కించుకొన నిష్టపడలేదు అని యనరా? ఒకరననీ యనకపోనీ, సీత లేకుండెనేని నాకు సౌఖ్య మెక్కడిది? ఏకపత్నీవ్రతుఁడనే, భార్యలేనివానిబ్రదుకు పాడేగదా? సౌఖ్య మెందుండి వచ్చును ?

నగృహం గృహత్యాహుః, గృహిణీ గృహముచ్యతే ।
గృహంతు గృహిణీహీన మరణ్య సదృశంమతమ్॥ భార. 12-144-6.

"భార్యాహీనం గృహస్థస్య, శూన్యమేవ గృహం భవేత్" భార్యలేని గృహస్థునియిల్లు పాడు.

ఉ. క్రచ్చఱఁ దీర్చుచున్ మన మ • రణ్యనివాసము, నూరి కేగినన్
వచ్చిరి కూఁతు రల్లుఁ డని • వచ్చిముదుం గన మైథిలుండు నిం
పెచ్చఁగ క్షేమమా యనిన • నే మని యాతనిమోముఁ జూతు, నా
సచ్చరితుం డెఱింగి తను • జాతఁ దలంచి తపించి మూర్ఛిలున్. ౧౦౨౮

క్రచ్చఱన్ = వేగముగ, మైథిలుండు = జనకుఁడు, సచ్చరితుండు = మంచి యాచారముగలవాఁడు, తనుజాతన్ = పుత్రికను.

తా. అరణ్యమందు మనము కాఁపురముచేయవలసిన గడువు త్వరగాఁ దీర్చి యయోధ్యకుఁ బోఁగా కూఁతురల్లుఁడు దీర్ఘకాలమునకు వచ్చిరని జనకుఁడు చూడవచ్చి సంతోషముతో 'నల్లుఁడా' యందఱు క్షేమమాయనిన నేనేమని చెప్పుదును? 'మీకూఁతురుతప్పె'నని చెప్పుదునా ? చెప్పుట యెట్లయిన నగుగాఁక. ఆయన ముఖము నేనేమని చూతును ? జానకి లేదనువార్త యితరులచే

సాధువర్తనముగలయాయన చెవినిబడెనా కడుపుదుఃఖమునఁ దనబిడ్డను దలఁచి తలఁచి శోకముచేఁ దపించితపించి యరచావు చచ్చునుగదా ?

సీ. •నాకోడ లేదిరా•నాయనా! యని నంత, మాయమ్మ కేమని•మాఱు పలుక
రామ! జానకియేది•రాయంచు నడుగు మీ,యమ్మ కేమనఁగ నో•రాడు నాకు
ధారవోసితివ సీ•తను గాన కని ముసి, ముసి నవ్వుకై క కే•ముని వచింతు
వదినె రాదాయె నే•మిది యని ప్రశ్నించు,తమ్ములకేమి యు•త్తరములిడుదు
తే. సీత రాదాయె రాముండు•చేతఁగాక
యసురవాతను ద్రోచె ని•ల్లాలి ననుచు
నెల్లిదము సేయుజనుల నో•రెట్లు మూయఁ
జెప్పుమా తమ్ముఁడా ! యేమి•చేయువాఁడ. ౧౦౬౦

ముసిముసినవ్వు=కల్లచిఱునవ్వు, అతిశయార్థమున ద్విరుక్తి. కేవలము కల్ల. ఎల్లిదము=చులుకదనము. రూ. ఏలిదము, ఏముని=ఏమిబొంకు.

తా. నే నింటికిఁ బోగానేఁ మాయమ్మ కౌసల్యాదేవి యెదురుగా వచ్చి కుమారా! నాకోడ లేదిరా? యని యడుగునే-నే నేమని చెప్పుదును ? ఆవల మీ యమ్మవచ్చి రామచంద్రా యేదిరా జానకి యనునే-ఏమని చెప్ప నోరెట్లాడును? ఆవలఁగైకమ్మ కల్ల చిఱునవ్వుతోఁ బరిహాసముగా సీతను నడవికి ధారపోసి వచ్చితివా యనునే, నేనేమని బొంకుదును? భరతశత్రుఘ్నులు వచ్చి యన్నా ! మావదినె రాలేదా యేమి? యని ప్రశ్నింతురే, యేమి బదులుచెప్పుదును? సీత రాలేదు. రాముఁ డొక్కయాఁడుదానిని గాపాడుకొనలేక పెండ్లామును రాక్షసుల వాతఁ బెట్టి తానుమాత్రము వచ్చినాఁడని పలుచఁదనముగా మాటలాడువారి నోళ్లెట్లు మూయుదును? లక్ష్మణా ! నేనేమి చేయుదును ? చెప్పుము.

కం. పోనీ భరతునిపురి కే, రా నే పో స్వర్గ మేగ • రాకేందుముఖీ
హీనుఁడ నై చనుటను నది, కానంబడు శూన్య మగుచుఁ • గాడుంబోలెన్.

తా. ఇప్పుడు నేను చెప్పినదంతయుఁ బోనిమ్ము. భరతునిపురమునకు నేను రాను. స్వర్గమునకుఁ బోయెద ననుకో. సీతలేనికారణమున నదియు స్మశానమువలె శూన్యముగానే కానవచ్చును.

—• రాముఁడు లక్ష్మణుని నయోధ్యకుఁ బొమ్మనుట. •—

సీ. తమ్ముఁడా! నీ వింకఁ•దడయకు మిచ్చటఁ, బొమ్మయోధ్యాపురం•బునకు వేగ
బిగియార భరతునిఁ•బ్రేమఁ గౌఁగిటఁ గ్రుచ్చి, యనుము నామాటగా•
నతనితోడఁ
జిరముగా రాజ్యంబుఁ•జేయుమీ భరత! రా, మునియాజ్ఞయిది యవి•యనుము
మాయమ్మ కైకకు•మీయమ్మకును గోన,లాత్మజ కెఱఁగునా•యాజ్ఞ భక్తి నీవు
తే. నడిగితిని జాల ననుము మా • యమ్మతోడ
సీతపోకయు నాచావుఁ • జెప్పవయ్య

యామె నెల్లవిధంబుల • నరయు రయ్య
పోయి రా నాయనా! నీకు • బొదలు శుభము. ౧౦౬-౨

తా. లక్ష్మణా! నీవిఁక నిచట నాలస్యము చేయక యయోధ్యకుఁ బొమ్ము. భరతుని గట్టిగాఁ గౌఁగిలించి నేను జెప్పితి నని యిట్లు చెప్పుము. "భరతా! నీవు శాశ్వతముగా రాజవై రాజ్యమును బాలింపుము. ఇది రామాజ్ఞ" యని చెప్పుము. అంతటికార్యము చేసిన మాతల్లి కైకకు, మీయమ్మకుఁ, గౌసల్యకు నాయాజ్ఞచే భక్తితో నమస్కరింపుము. మాయమ్మను జాల నడిగితి నని చెప్పుము. సీత పోయినవిధము నాచావుకూడఁ జెప్పుము. సర్వవిధముల నీవామెను విచారించు చుండుము. నాయనా! ఇఁక బోయిరమ్ము. నీకు మేలగును గాక!

మాతల్లి కైక యనునది ప్రీతిపూర్వకముగఁ జెప్పినమాటగాదు. శోకము వలనఁ గలిగిన కోపముతోఁ జెప్పినమాట. 'మహా' యనునది తెలుఁగున 'మా' యగును, మాయమ్మ యనఁగా నాపాలిపెద్దయమ్మ యనియు ధ్వనింపనగు.

కం. నను నీవు కాచి తిరుగం, బని లే దిఁక లక్ష్మణా! క్ష • మాసుత లేదేన్
దనువునఁ బ్రాణము నిల్పఁగ, విను శక్యముగా దటంచు • విహ్వలుఁ డై నన్.

తా. నాయనా! నన్నుఁ గాచి నీవు తిరుగవలసిన పనిలేదు. సీతాదేవి లేదా యెనా దేహమునందుఁ బ్రాణములు నిల్పఁగసాధ్యముగాదు, అని వెలవెలఁబోఁగా.

కం. హెచ్చిలుతాపభరమ్మున, నచ్చపలాక్షిని దలంచి • హావడి గొని యా
ముచ్చిరి ముచ్చిర లక్ష్మణుఁ డుచ్చలితమనస్కుఁ డగుచు • నుత్తలపడియెన్.

హావడి=ఆపద, ముచ్చిరి=శోకముగలవాఁడు, ముచ్చిరన్ = శోకింపఁగా, ఉచ్చలితమనస్కుఁడు=మిగులఁ జలించిన మనస్సుగలవాఁడు.

తా. అతిశయించినసంతాపముచే, సీతాదేవిని దలంచి రామచంద్రమూర్తి యుపద్రవపడి శోకింపఁగా లక్ష్మణుఁడు చలించినమనస్సుగలవాఁడై కలవర పాటు చెందెను.

౬౩ వ సర్గము.

ఆ. స్నేహమోహశోక • నిస్తులసంతాప, భరము పేర్మిఁ దాను • గరము కుంది
తనదుదుఃఖమునకుఁ • దనయుట్లతపియించు, ననుజుతోడ రాముఁ • డనియె
మఱియు.

ఇఁకఁ దాపమనెడిమదనావస్థ చెప్పఁబడును. స్నేహము=కామము, కరము= మిక్కిలి.

తా. ప్రియురాలిని స్మరించుటచేఁ గలిగినకామముచేతను ఆమెకుఁ గలిగిన యాపదను స్మరించుటచేఁ గలిగిన పరవశత్వముచేతను, ప్రియావిరహముచేఁ గలిగిన శోకముచేతను, గలిగిన యసమానమైన సంతాపాతిశయముచేఁ దాను మిగుల శోకించి తనకు వచ్చినదుఃఖమునకుఁగాను దనవలెనే తాపము నొందు చున్న లక్ష్మణుతో రామచంద్రమూర్తి యిట్లనెను.

కం. శోకముపై శోకం బ, స్తోకము నాగుండె లవియఁ • దూలించెడి, నీ
లోకంబున ననువంటిమ,హాకిల్బిషకారి గలఁడె•యన్యుం డొకఁడున్. ౧౦౬౬

అస్తోకము=గొప్పగా, తూలించెడిన్ = చలింపఁజేయుచున్నది, కళవళ పడఁజేయుచున్నది, అవియన్ = పగులునట్లు, మహాకిల్బిషకారి = మహాపాపము చేసినవాఁడు, అన్యుఁడు=మఱియొకఁడు.

తా. శోకముమీఁదశోకము విశేషముగాఁ బ్రాప్తించి నాగుండెలు పగులు నట్లు కళవళపడఁజేయుచున్నది. ఈలోకమునందు నావంటిమహాపాపి మఱియొకఁ డుండునా ? ఉండఁడు.

ఇది మనుష్యస్వభావము. ప్రతి మనుష్యుఁడు తనకుఁ గష్టమువచ్చినపుడు తన కష్టమువంటికష్టము లోకమున నెవరికిని లేదు-అని చెప్పుచుండును. ఎవరి కష్టము వారి కట్టులే తోఁచుచుండును. హరిశ్చంద్రునిదుఃఖములో సగము దుఃఖము శ్రీరామునకులేదని రాములదుఃఖములో సగముదుఃఖము పాండవు లకు లేదని నాబాల్యమున మాతండ్రిచెప్పుచుండ వినియుంటిని. ఒకవిధమున నదిసత్య మనియే తోఁచుచున్నది.

కం. తొలిబామునఁ బాపపుఁబను, లెలమిని నెన్నేనిఁ జేయ • నీబామునఁ ద
త్ఫలమై చేకూరెను ని,స్తులదుఃఖముమీఁద ఘోర•దుఃఖం బిట్టుల్. ౧౦౬౭

తొలిబామునన్=పూర్వజన్మంబునందు, భవశబ్దభవము బాము. "ఏబాము లెఱుఁగక యేపాటు మేటికిఁ బసులకాఁపరియింట బాముగలిగె"—భాగ. ఎలమిని =సంతోషముతో, ఎన్నేనిన్=ఎన్నియో-లెక్కలేక.

తా. పూర్వజన్మంబునందు నేను విస్తారముగ నెన్నియో పాపకార్యములు చేసినకారణముచే నీజన్మమునందు వానిఫలముగ పెద్దదుఃఖముమీఁద దుఃఖ మీరీతిఁ బ్రాప్తించెను.

చ. అనుపమరాజ్యనాశము, హి • తాప్తవియోగము, తండ్రిచావు, నా
జననిని బాసి వచ్చుటయు • సర్వము దేహము నిర్దహింపఁగా
వనగతదేహకష్టమునె • వంబున నన్నిటి విస్మరించితిన్
వనితను బాయ నింధనవి • వర్ధితవహ్నియ యయ్యెఁ గ్రమ్మఱన్. ౧౦౬౮

దుఃఖపరంపర చెప్పుచున్నాఁడు—అనుపమ = అసమానమైన, రాజ్యనా శము=రాజ్యము లభింపకపోవుట, హితాప్తవియోగము=నామేలుగోరు ముఖ్యబం ధువుల నెడఁబాయుట, నిర్దహింపఁగాన్ = విశేషముగఁగాల్పఁగా, ఇచ్చట నిర్ అను నుపసర్గము ధాత్వర్థమునకు విశిష్టత్వమును గల్పించుచున్నది. 'ఉపసర్గేణ ధాత్వర్థో బలా దన్యః ప్రతీయతే। ప్రహా రాహార సంహార విహార పరిహార వత్॥ ధాత్వర్థం బాధతేకశ్చిత్కశ్చి త్తమనువర్తతే। త మేవవిశినష్టన్య ఉపసర్గగతిస్త్రిధా॥', యని యుపసర్గలక్షణము, నిర్దయమన్నప్పుడు ధాత్వర్థమున బాధింపఁబడెను.

నిరుదరుఁడు = అల్పమైన యుదరముకలవాఁడు. ఇట్టులే సందర్భానుసారము గ్రహింపనగు. వనగతదేహకష్టము = అడవియం దనుభవించు దేహముయొక్క కష్టము, నెవంబున=నెవము రూ. నెవము. సాకు=మిష, విస్మరించితిన్=మఱచితిని, ఇంధన=కట్టెలచే, వివర్ధిత=మిగుల వృద్ధిచేయఁబడిన, వహ్ని=అగ్నిహోత్రము.

తా. ఒకటివెంట నొకటిగ వచ్చినకష్టము లేవి యనెదవా? చెప్పెద వినుము. మొదటిది న్యాయ్యముగ నాకు రావలసినరాజ్యము నాకు రాకపోవుట-ఆకారణమున నామేలుగోరు ముఖ్యబంధువులనెల్ల వదలుట-నానిమిత్తమై తండ్రి చచ్చుట తల్లిని దిక్కులేనిదానిని జేసి నేను వచ్చుట యివియన్నియు దేహమును గాల్చుచుండెను గాని యడవులలోఁబడు దేహకష్టము నెవంబున నవన్నియు మఱచితిని. ఇప్పుడు భార్యను బాయుటచే నవన్నియు స్మరణమునకు వచ్చి కుములుచున్న యగ్నికిఁ గట్టెలుచేర్చిన ట్లయి భగ్గని మండు నట్లయ్యెను.

కం. అసురుం డెవ్వఁడొ జానకిఁ, బ్రసభంబునఁ దిగిచి పట్టి • పాఱఁగ దివి సా
ధ్వసమున నపస్వరంబున, దెసమాలినభంగి నేడ్వ•దే కోమలియున్. ౧౦౬

ప్రసభంబునన్=బలాత్కారముగ, తిగిచి=ఈడ్చి, సాధ్వసమునన్=భయముతో, అపస్వరంబునన్ = మాఱుగొంతుతో, దెసమాలినభంగిన్=దిక్కులేనిదానివలె- ఇది యెట్లు రాముఁ డూహింపఁగలిగెననిన:- ఆశ్రమమందుఁ బదార్థములన్నియుఁ జెదరినట్లు వినరిపాఱవైచిన ట్లుండుటచే బలాత్కారముగ గ్రహించిన ట్లూహింపనగును. చంపుటకు వచ్చినవాఁడై నచో నందే చంపియుండును. నెత్తురో శవమో కానవచ్చియుండును. కావున వచ్చినవాఁడు ఆమెను జంపవచ్చినవాఁడు కాఁడు. నేలమీఁదఁ బోయియుండిన మంటియందుఁ గాళ్ళజాడలు కానవచ్చియుండును. అవిలేవు. కావున నాకాశమార్గముననే పోయియుండును. దుస్సహశోకసమయమునఁ గావున డగ్గుత్తికచే గొంతు మాఱియుండును. మనకు విరోధులు రాక్షసులే కావున రాక్షసుఁడే యీపని చేసియుండును.

తా. రాక్షసుఁ డెవ్వఁడో బలాత్కారంబున నీడ్చి పట్టుకొని యాకాశమునఁ బరువెత్తఁగా భయపడి సీతాదేవి మాఱుపడినగొంతుతో దిక్కులేనిదానివలె నేడువకుండునా ?

కం. లోహితచందనలిప్తము, లై హృద్యము లైననీర • జాక్షికుచముల్
లోహితధారలు గాఱ న, యో హతకుం డెవఁడొ పీఁక•నొప్పఱ కున్నే. ౧౦౭

లోహితచందనలిప్తములై =ఎఱ్ఱని శ్రీగంధముతోఁ బూయబడినవై, హృద్యములైన=మనోహరము లయిన, లోహితధారలు = రక్తధారలు, హతకుండు = దుష్టుఁడు.

తా. బలవంతముగఁ దీసికొనిపోయి యేమి చేయఁగలఁడు? వశపఱచుకొనుట సాధ్యముకానికార్యము కావున నాకోపముతోఁ జంపియుండును. చంపి యెఱ్ఱచంద

నముతోఁ బూయఁబడినవవుటచే మనోహరములయిన యా మెకుచములను నెత్తురు ధారలు కాఱునట్లు దుష్టుఁడెవఁడో పీకఁగా సందముచెడియుండు నుగదా.

కం. అమృదుమధురాలాపం, బా మేచకకేశభార • మారుచిరం బై
గోముకొను మోము రాహువు, చే మిడికెడు సోముపగిదిఁ•జెన్నఱకున్నే. ౧౦౪౧

మేచకకేశభారము=నల్లనివెంట్రుకల గుంపు.

తా. మృదువులై తియ్యనైన యా మాటలు, అనల్లనివెంట్రుకలు, అందమైన ముద్దులుకాఱుముఖము రాహువుచేఁ జిక్కి దుఃఖపడుచంద్రునివలెఁ గాంతిహీనమై యుండునుగదా.

సీ. తారహారవిహార•హారికంధరఁ జీల్చి, నెత్తురు ద్రావిరో•నీచమతులు
నే నొంటి విడిపోవఁ • గానలో రాక్షసుల్, హింసింపఁ గురరినా•నేడ్వకున్నె
యిదియ గోదావరి•యిది ప్రియురాలికి, నతులితప్రియ మిందు•నరుగుదెంచు
దినము దినం బిట•వనజాక్షి యుండునే, యుండదు రా దెప్పు•డొంటి నిటకు.
ఆ. నీశిలామనోజ్ఞ•దేశంబునందు ను,దారశీల మున్ను•దా వసించి
కాంతహాస నవ్వు•గదుర నీతోఁబలు, మాటలాడె నాస•మక్షమందు. ౧౦౪౨

తారహారవిహారహారికంధర—తారహార=ముత్యాల సరములయొక్క, విహార=సంచారముచే- అనఁగా కదలుటచే; హారి=మనోహరమైన, కంధరన్=మెడను, (కం+ధర=శిరస్సును ధరించునది) కురరి=ఆఁడు లకుముకిపక్షి, ఉదారశీల=త్యాగస్వభావముగలది, మున్ను=పూర్వము, కాంతహాస=మనోజ్ఞమైననవ్వుగలది.

తా. ముత్యాలహారములు వ్రేలాడుమెడను జీల్చి నీచమనస్సు గలవారు నెత్తురు ద్రావిరేమో? నేనొంటిగా నడవిలో నడచిపోయిన కారణమున రాక్షసులు హింసిరింపఁగా, నాఁడులకుముకివలె నేడ్వకుండునా? ఇది గోదావరి. దీనియందు సీతకు మిగులఁబ్రేమ. ఇచ్చటికిఁ బ్రతిదినము వచ్చుచుండును. ఇందున్నదేమో? ఉండదు. ఏలన నెన్నఁడొంటిగా వచ్చినదిగాదు. లక్ష్మణా! ఈబండచే నింపైన ప్రదేశమునందు-ఉదారశీల=అయోధ్యయందుండు సమయమున సీత యత్తమామలవలని భయముచేఁ దనభర్తతోడ సరసలీలావిహారములలో సంకోచించి యుండును. అదియునుగాక యయోధ్యయందు రామచంద్రమూర్తి పితృసేవకని, మాతృసేవకని, పినతల్లులవిచారణమునకని, భృత్యవిమర్శకుఁగాఱ్యాంతరముల సంచరించుచుండి యేకొంచెముకాలమో యంతఃపురంబున నుండు వాఁడు. అకారణముచే సరసలీలా విహారసంభాషణములు మితములయియే యుండును. ఈకారణముచేతనే శ్రీరఘురామచంద్రుఁడును సీతను గూడియని సీత కప్రాధాన్యమీయఁబడెను. (బాల ౧౩౬౪ ప.) ఇప్పుడన్ననో సీతారాముల కిరువురకు నితరకార్యములు లేమిని వియోగములేదు. విజనస్థలము కావున నేకాంతముగ నుండుటంబట్టి సరసవిహార సౌఖ్యములను శ్రీరామునకు సంపూర్ణ

ముగ నణిగొఱలేక యిచ్చుచున్నదని భావము.

మున్ను శిలామనోజ్ఞదేశమందుఁ దా వసించి=రామచంద్రమూర్తి సీతాదేవితో గోదావరీజలములందు జలక్రీడ నారంభించి బహుకాలము జరిపి యందు గాసిపడి యొడ్డునకుఁ బోవనెంచి యొకశిలా మార్గమునఁ బోవ యత్నించెను. ఇంగితజ్ఞానముగల సీతాదేవి యాయనచూపులచేతనే యాయనభావము గ్రహించి యింకను రామచంద్రుని శ్రమపఱుపఁ దలఁచి యాయన పోవఁదలఁచిన రేవునఁ దాను బూర్వమే యెక్కి యొడ్డునకుఁ రాకుండునట్లు ఆయన యేయేరాతిమీఁదఁ గాలు పెట్టఁబోవుచున్నాఁడో యారాయి కనఁబడకుండునట్లు ముఖముమీఁద జల్లుపోరాడఁగాఁ దప్పటడుగుపడెను. ఈవిధముగ నన్నుఁగూడ సీత లీలావిహారములందు జయించెను గదా యని భావము.

కాంతహాస=అనుకున్నచోట నడుగుపెట్టలేక తప్పడుగుపెట్టిన నన్నుఁ జూచి సీత నవ్వెను. నవ్వుకదుర=ఈజలకేళియందుఁ దాను జయించితి నని యధిక సంతోషముకలద్దై.

నాసమక్షమందు నీతో పలుమాటలాడెన్-లక్ష్మణా నేనెన్నఁడును నెచ్చటను పరాజయమొందినది లేదు. నేఁడు స్త్రీచేఁ బరాభవింపఁబడితినిగదా యని యపమానముచేఁ దలవంచుకొనియుంటిని. కావున నన్ను వదలి సీతాదేవి నీతో మాటలాడ నారంభించె నని భావము.

పలుమాటలాడెన్=మీ రన్నదమ్ము లిరువురు హేమాహేమీలు, ఘటాఘటీలు; జగజ్జెట్టులు మీరు పట్టినపట్టు జయింప సామర్థ్యముకలవారుగదా. నేనో యాఁడుదానను. అబలను! మీరు వేఁట కని యుద్ధమున కని పలుమాఱు పోవుచుందువారు. నే నంతఃపురము విడిచి వెలుపలరానిముగ్ధను, సుకుమారిని. ఇట్టుండ వాఁడుపిల్లనగు నాచేమీయన్న పరాజయము పొందెను గదా లక్ష్మణా యని యిట్టి సరసోక్తులు నాయెదుటనే నిన్నానెనుగదా.

నాసమక్షమంద-'తోడుతోనైన నందనుతోడనైన నొంటిపాటున భాషించుటుడుగవమ్మ!' యన్నట్టు లొంటిగఁ బరపురుషులతో మాటలాడరాదు.

కం. పద్మాస్య పద్మలోచన, పద్మములకు గౌతమికిని • వచ్చె నాకో తా
సద్మంబు విడువ దెన్నఁడు, పద్మిని నేఁ డేకతంబ • వచ్చునె యిటకున్. ౧౦౪౩

గౌతమికి=గోదావరికి, సద్మము=ఇల్లు, పద్మిని = శ్రీసీతాదేవి, ఏకతంబ= ఒంటిగా.

తా. పద్మములవంటి ముఖము, పద్మము వంటికన్నులుగల పద్మిని, సీతాదేవి పద్మములకై గోదావరికి వచ్చెనేమో? ఒంటరిగా నెప్పుడిల్లు విడువనిది నేఁడిచ్చటికి వచ్చునా ? రాదు.

కం. అనమసుమవిసరసరసము, ఖసరీకిరీవిహంగ • భరితం బగునీ
కుసుమకుడుంగము డాసెనొ, పొసఁగదు సతి పికికియొంటిఁ • బూసునె రాఁగన్.

అసమ = అసమానమైన, సుమ = పుష్పముల, విసర = సమూహముచే, సరసము=అందమైనది, భసలీ =ఆఁడుతుమ్మెదలచేతను, కీరీ = ఆఁడుచిలుకల చేతను, విహంగ=పక్షులచేతను, భరితము = నిండినది, కుసుమకుడుంగము = పూలపొద, "బంభరశ్చ, మిళిందశ్చ, హిందోళ, భసలౌసమౌ॥"

తా. అసమానమైన పూలసమూహములచే నందమై ఆఁడుతుమ్మెదలు అఁడుచిలుకలు పక్షులు వీనిచే నిండిన యీపూఁబొదయొద్దకు వచ్చెనేమో? వచ్చి యుండదు. ఏలన నదిపిఱికి. ఒంటిగా వచ్చుటకు యిష్టపడదు.

కం. నీకున్ మ్రొక్కెద భువనకృ,తాకృతసత్యానృతజ్ఞ! ♦ యాదిత్య ! రవీ !
నాకాంత యెందుఁ బోయెనొ, యేకతినుండేని క్రౌంచు ♦ నేగెనొ చెపుమీ.

ఇట్లు వెదకివెదకి యెందునుగానక జగచ్చక్షువు గావున సూర్యునకుఁ దెలిసి యుండవచ్చు నని తనవంశమునకు మూలమైనసూర్యు నడుగుచున్నాఁడు, భువన=లోకులచే, కృత=చేయఁబడిన, అకృత = చేయఁబడని, సత్య = సత్యమును, అసత్య=అసత్యము, జ్ఞ=తెలిసినవాఁడా, ఆదిత్య = సూర్యుఁడా, రవీ ! నాభార్య యెందుఁ బోయెను ? ఏక్రూరుఁడైన నహరించెనా ? చెప్పుము.

తా. రవీ! నీకు నమస్కారము. లోకమునందలి వారి సత్యప్రవర్తనము అసత్యప్రవర్తనము తెలిసినవాఁడవుగదా! నాభార్య యెందుఁ బోయెను ? ఎవ్వఁడైన నెత్తుకొని పోయెనా? చెప్పుము.

కం. పవనా! నీయెఱుఁగనియది, భువనాళిని లేదు పొలఁతి ♦ పొలిసెనొ లేదే
నెవఁడైన హరించెనొ యీ వనసీమలఁ జిక్కెనొటు ♦ తడయక చెపుమా.

తా. ఆకాశమున నుండెడిసూర్యుఁడు భూమిమీఁద గృహములలో జరుగునవి చూచి యుండఁడెమో యని వాయుదేవుని ప్రశ్నించుచున్నాఁడు. పవనా= వాయుదేవా ! నీకుఁ దెలియనిది లోకమునందు లేదు. సీత మరణించెనా లేక యెవఁడైన హరించెనా? ఈయడవులలో నెందైనఁ జిక్కుపడి త్రోవతెలియక చిక్కులఁబడినదా ? జాగులేక చెప్పుము.

కం. అని యీగతిఁ గౌసల్యా,తనయుఁడు వలవింప భూరి♦ధైర్యాన్వితుఁ డి
ట్లనుఁ గాలోచితవాక్యం, బనఘుఁడు లక్ష్మణుఁడు రాము♦నారట మడఁపన్.

తా. ఈప్రకారము రామచంద్రమూర్తి విలపింపఁగా మిగులధీరుఁడగు లక్ష్మణుఁడు రామునియారట మడఁపఁ గాలయోగ్యములగు మాటల నిట్లు చెప్పెను.

ఉ. శోకము మాన వన్న ! వెత♦సొక్కి తపింపకు మన్న ! ధైర్యముం
జేకొన వన్న ! దీనతఁ గృ♦శింపకు మన్న ! తలోదరీమణిం
బ్రాకటరీతి రోయుదము♦రాఁగద వన్న ! మహాత్ము లెందు న
స్తోకము గుంద రన్న! కడు♦దుష్కరముల్ ఘటియించువేళలన్. ౧౦౪౮

తలోదరీమణిన్=అణచేయివలెనుండు కడుపుగలది, స్త్రీలలో శ్రేష్ఠురాలగు సీతను, దుష్కరముల్=కష్టకార్యములు, ఘటియింపు=చేయు.

తా. అన్నా ! యేడువకుము. సంతాపముచే శుష్కించి తాపము చెందకుము. ధైర్యముగలవాఁడవు కమ్ము. శోకముచేఁ గృశింపకుము. స్త్రీరత్నమగు సీతాదేవిని వెదకుదము రమ్ము. మహాత్ములగువారలు కష్టకార్యములు చేయుటయందుఁ గొంచెమైనను శోకింపరు.

కం. అని యీగతిని సుమిత్రా,తనయుం డెన్నివిధాల • ధైర్యముఁ బలుకన్
విన నొల్లక దుఃఖించుచు, జనకసుతాధవుఁడు మఱియు • సౌమిత్రి కనున్.

తా. ఈవిధముగ లక్ష్మణుఁ డెన్నివిధముల ధైర్యము తెచ్చుకొమ్మని సమాధానపఱచినను నాయనమాటలు వినక దుఃఖించుచు లక్ష్మణున కిట్లనియె.

ఈక్రిందివిషయము తిలకవ్యాఖ్యానమందు వ్రాయఁబడినది.ఈప్రకారము రామచంద్రమూర్తి యేడ్చుచు చారులవలన విని రావణుఁడు మనుష్యుఁడేయని తలఁచునట్లు చేసి తనకు వధ్యుఁడగునట్లు చేయుటకే. బ్రహ్మాండపురాణమున నిట్లు చెప్పఁబడెను—స్త్రీపుంబలానుషంగాత్మా, దేహో నాస్యవిజాయతే। కింతు నిర్దోష చైతన్యం, సుఖనిత్యం స్వకాం తనుం। ప్రకాశయతి సైవేయం, జనిర్విష్ణో నచాపరా। తథా వ్యసురమోహార్థం పరేషాం చ క్వచిత్క్వచిత్। దుఃఖాజ్ఞానశ్రమాదీంశ్చ, దర్శయేచ్ఛుద్ధసద్గుణః। క్వప్రజాదిక్వచాజ్ఞానం స్వతంత్రాచింత్యసద్గుణే। మోక్షాభావాయ తేషాంతు దర్శయత్తా నజో హరిః॥

స్త్రీపురుషులసంయోగమువలనఁ గలిగినదేహము భగవంతునకు లేదు. అయినను విష్ణుమూర్తియొక్క యితరావతార మేదియుఁగాక యీయవతారము మాత్రమే దోషరహితమైన చైతన్యముగలదై నిత్యసుఖస్వరూపమైన తనశరీరమును బ్రకాశింపఁజేయుచున్నది. ఇట్టులుండియు రాక్షసులను నొక్కొకచో నితరులను మోహింపఁజేయుటకై దుఃఖము అజ్ఞానము శ్రమము మొదలైనవానిని శుద్ధసత్త్వుఁడు భగవంతుఁడు కనఁబడఁజేయును. ఇంతియకాని స్వతంత్రుఁడు ఇట్టివాఁడని చింతింప సాధ్యముకానివాఁడునై సత్త్వగుణముగలవానియందు గాయము లెక్కడ? అజ్ఞాన మెక్కడ? అజుఁడైన విష్ణువు రాక్షసులకుఁ మోక్షము లేకుండఁజేయుటకై యివి యిట్లు కనఁబడఁజేయును. దీనివలన రామచంద్రమూర్తి యందు రావణునకు భగవంతుఁ డను బుద్ధిలేకుండఁ జేసి వానికి మోక్షము లేకుండఁ జేయుటయే రామచంద్రునిశోకమునకు ఫల మని చెప్పఁబడెను. ఈవిధముగ రావణునిచే సీతను హరింపఁజేయుటయు;వానిపుణ్యాతిశయమును నాశము చేసి వాఁడు తనచేఁ జంపఁబడునట్లుచేయుటకే. ఆవిధముగ కేదారఖండమున "మహతా తపసా లబ్ధబలో రావణ స్తదధికతపోబలం వినా, జేతు మశక్యో దేవాశ్చ స్వయం తదధికం తపః కర్తు మక్షమా అత స్తేషాం కార్య మత్యంత

మనుచిత సీతానురాగమోహానువృత్తి సంపాదనేన రావణస్య తపోవీర్యభ్రంశం సంపాద్య కర్తవ్య మితి లక్ష్మ్యాసహ విచార్య తదర్థం విష్ణుస్సీతయా బ్రహ్మవిద్యయా సహావతీర్ణ ఇతి." గొప్పతపస్సు చేసి సంపాదించిన బలముగల రావణుని నంతకంటె నధికతపోబలములేక జయింప సాధ్యముగాదు. దేవతలంతకంటె గొప్పతపస్సు చేయఁజాలరు. కావున మిక్కిలి యనుచితమైన సీతయందలి యనురాగము పుట్టించి దానిచే వానిని మోహితునిఁ జేసి వాని (రావణుని) తపశ్శక్తి నాశముచేసి దేవతలకార్యము చేయవలయు నని లక్ష్మీదేవితో నాలోచించి సీతతో బ్రహ్మవిద్యతోడ నవతరించెను అనియున్నది.

రామచంద్రమూర్తి మాయామానుషవేషధారి యనుట యంగీకరింపవలసినదే. అనఁగా నేయేసందర్భముల కర్మబద్ధులై జనించిన ప్రాకృతజను లెట్లెట్లు వర్తింతురో యట్లె శ్రీరామచంద్రమూర్తియు వర్తించె నని యర్థము. ఇప్పుడు భార్యయందుఁ బ్రీతిగలభర్త భార్యను బోఁగొట్టుకొననేని యెట్లేడ్చునో యట్లేడ్చెను. ఇవి వగలేడ్పులు-కన్నీరుకాఱలేదు-ఏడువలేదు. ఆవిధముఁగా మాయచేఁ గనఁబడినాఁడని కొందఱ యభిప్రాయము. కన్నీరు కార్చినది ఏడ్చినదిసత్యమే కాని యది తామసశోకమువలనఁ గలిగినదికాదనియు సాత్త్వికదయాగుణముచేఁ గలిగెననియు మఱికొందఱవాదము. ఈవ్యాఖ్యాత యీ రెండవతెగకుఁ జేరినవాఁడు. ఇది వాల్మీకి యభిప్రాయానుసారము. మొదటిది యన్యగ్రంథానుసారము. రావణాసురుని మోసగించియైనను వానికి దుర్బుద్ధికలిగించి వానికి మోక్షము లేకుండఁ జేయవలయు ననుపట్టుదల భగవంతున కేల? వానికి మంచిబుద్ధి పుట్టించి శరణాగతునిఁ జేసి రక్షింప నేలసంకల్పింపరాదు ? "యదివా రావణ స్స్వయం" ఈవచ్చినవాఁడు రావణాసురుఁడే యైనను నభయ మిచ్చితి ననిగదా రామచంద్రమూర్తి చెప్పెను. ఇతరగ్రంథములు చెప్పుమోసగుణమునకు వాల్మీకి చెప్పిన యార్జవమునకు సంబంధముగలదా ? రావణునితపస్సు గొప్పది యనికదా చెప్పెదరు. రావణుతపస్సు గొప్పదా ? కార్తవీర్యార్జునునిబలము గొప్పదా ? అప్పుడు నిట్టనిల్వున రెండుగఁ జీల్చియుండిన వీనితపస్సుగాని బ్రహ్మవరము గాని రావణుని రక్షింపఁగలిగియుండునా ? రావణుని వాలి తనచంకలోనే నలిపివేసియుండిన వీనితపోబలము బ్రహ్మవరమేమైయుండును ? వీరిరువురకంటె భగవంతుఁడు తక్కువవాఁడయియా యీమాయోపాయము చేసెను ? రావణుని యందుఁ దమోగుణము ప్రకోపించుటచే వాని జారత్వదోషమే వానిని జంపఁ గాచియుండఁగా వానిని జంపుటకు వేఱె మాయోపాయము చేయవలయునా? తవుడు తిని చచ్చువానికి విషముఁబెట్టువాఁడు వెఱ్ఱివాఁ డన్నట్లు వానిసహజదుశ్చేష్టలచేత వాఁడు చెడుచుండఁగా నీకార్యములేల యని సందేహము బాధించెడిని.

జయవిజయులకు మూఁడవజన్మమందుఁగాని ముక్తిలే దనువిషయము భగవంతునకు దెలియనిదికాదు. రావణకుంభకర్ణులది రెండవజన్మమే కావున ముక్తి

లేదు. ఇల్లులేని దానిని లేకుండఁ జేయ నిన్నిమాయవేషములు భగవంతుఁడు వేయనేల ?

భగవంతుఁడు రావణునకు మోక్షములేకుండఁ జేయుటకై వానికి దుర్బుద్ధి పుట్టించి వానిచే నొకయకార్యము చేయించి యదినెపముగా వానిని వధించెనేని దానివలన లోకము గ్రహింపవలసిన నీతియేమి ? లోకశిక్షకై వచ్చినవాఁడుగదా రాముఁడు ?

తిలకవ్యాఖ్యాత యభిప్రాయప్రకారము సత్యసీత యగ్నిలో దాఁగుటచే రావణుఁడు నీచోక్తులాడినది మాయాసీతనే. ఈమాయాసీత రామునిభార్యగాదు కదా-అటులుండ రావణునకు దోష మెట్లు కలిగెను ? ప్రతిబింబమును హరించిన మూలమూర్తిని హరించినదోషము వచ్చునా ?

లక్ష్మీదేవి సహాయురాలుగా వచ్చి రావణవధయం దామెచేసినసాహాయ్య మేమి ? మూల దాఁగియుండుటయా ?

భుజబలమునందు నస్త్రబలమునందుఁ దపోబలమునందు రావణునికంటె నింద్రాదులు హీనులుగారు. బ్రహ్మవరమున వాఁడు బలిష్ఠుఁడు. దాని నింద్రాదులు మీఱఁజాలరు. యముఁడు దండమెత్తినపుడు బ్రహ్మ యేమి చెప్పెను ?

౬౪-వ సర్గము.

శా. పొమ్మా లక్ష్మణ! గౌతమీనదికి నా • పూఁబోఁడి పో నోవుఁ బ
 ద్మమ్ముల్ గోయఁగ నన్న లక్ష్మణుఁడు స్రో • తస్తీరముం జేరి సీ
 తమ్మా! యోవదినా! యటం చఱచి ప్ర • త్యాలాప మాలింపలే
 కమ్మార్గంబున నెల్ల రోసి కమలా • స్యం గాన కవ్వార్తయున్. ౧౦౮౦

స్రోతస్+తీరమున్=నదియొడ్డు, ప్రత్యాలాపము=బదులుమాట, రోసి=వెదకి.

తా. లక్ష్మణా! నీవు గోదావరికిఁ బొమ్ము. అక్కడ సీతాదేవి పద్మములు గోయుటకై పోయియుండును అని చెప్పఁగా లక్ష్మణుఁ డట్లే గోదావరితీరము జేరి యోసీతమ్మా యోవదినా యని యఱచి బదులు మాటవినక యామార్గమంతయు వెదకి కమలముఖిని గానక యావార్తను

కం. రామునకుఁ దెలిపి యిట్లను, నామహిళారత్నమున్న • యడ పొడ గానన్
 భూమిజ పలుకదు పిలిచిన, నా మహిపసుతుండు దాన • నదినిం గనుచున్.

అడ=ఆకారము, పొడ=జాడ, చిహ్నము, గానన్=చూచినవాఁడనుగాను, 'అడపొడగానరాక తెగటాఱియు', నను పెద్దన ప్రయోగమునందు, అడ+పొడ గానరాక యని ఛేదించిరి. ఇది తప్పని చెప్పవలనుపడదుగాని వాడుకయందు వాఁడు అడపొడలేకపోయినాఁడు, వానిఅడలేదు పొడలేదు, అని చెప్పుటగలదు. పొడ అనఁగా గుర్తు-మచ్చ-చిహ్నము. కావున అడపొడగానరాక యన్నప్పుడు

రూపముగానరాలేదు. పోయినజాడయుఁ దెలియలే దని యర్థము గ్రహించుట బాగని తోఁచుచున్నది.

తా. రామచంద్రమూర్తికిఁ దెలిపి యిట్లనియె- అసీతాదేవి యాకారము కనఁబడలేదు, అమె యెందుఁ బోయినదో జాడయుఁ గనఁబడలేదు. పిలిచినను సీత పలుకలేదు. అని చెప్పఁగా రామచంద్రుఁడు నదిని జూచి

కం. తల్లీ! గోదావరి! నా,పల్లవపద సీత యిందు ♦ వచ్చెనె చెపుమా
హల్లకపాణి యె టేగెనొ,యెల్లాఁపి హరించెనొక్కొ♦యెవ్వం డైనన్. ౧౧౮౨

పల్లవపద=చిగురువంటి పాదములుగలది, హల్లకపాణి = చెంగలువవంటి చేయిగలది, ఎల్లాఁపి=దొంగ.

తా. తల్లీ గోదావరీ ! చిగుళ్ళవంటి కోమలములైన పాదములుగల నా సీత యిచ్చటికి వచ్చెనా? మఱి యెచ్చటికైనను బోయెనా ? దొంగ యెవఁడైన వచ్చి హరించికొని పోయెనా ? చెప్పుము.

చ. అనవుడు భూతకోటి చెపు♦మా చెపుమా యని యెంతచెప్పినన్
మనుజవరుండు వేఁడినను♦మౌనముఁ దాల్చె సురారిభీతి నా
ధుని; నది మాఱు పల్క దిఁక♦దోయజలోచన యాశ లేద; త
జ్జనకునకున్ మదంబకును♦జానకి యే దన నేమి చెప్పుదున్. ౧౧౮౩

. భూతకోటి =భూతముల సమూహము, సురారిభీతి=రావణునివలని భయముచే, ధుని=నది.

నద్యశ్చ పర్వతాస్సర్వే, ద్విరూపాశ్చ స్వభావతః ।
తోయం నదీనాం రూపంతు, శరీర మపరం తథా ॥
స్థావరం పర్వతానాం తు, రూప కాయ స్తథాపరః
నదీనాం కామరూపిత్వం, పర్వతానాం తథైవచ ।
జగత్స్థిత్యై పురా విష్ణు, కల్పయామాస యత్నతః ॥
కాళికాపురాణము.

నదులకుఁ బర్వతములకు స్వభావముచేతనే రెండురూపములు గలవు. నదులకు జల మొకరూపము. రెండవది వేఱుగా నున్నది. పర్వతములకు స్థావర రూప మొకటి కలదు. వేఱుగా మఱియొక దేహము గలదు. నదులకుఁ బర్వతములకుఁ గామరూపిత్వము పూర్వము విష్ణువు జగత్స్థితికై కల్పించెను.

తా. అని రామచంద్రమూర్తి ప్రశ్నింపఁగా భూతములు రావణుఁడు హరించె నని చెప్పుము చెప్పుము అనియెంతచెప్పినను నది రావణుఁ డేమిచేయునో యనుభయముచే రామచంద్రమూర్తి ప్రార్థించినను జెప్పినదిగాదు. 'మ్రొక్కు దేవరకు వెఱతునా, మొట్టు దేవరకు వెఱతునా?' అని సామెతకలదు కదా, ఇట్లు నది

మౌనము వహించుటచే నిఁక సీతాదేవి లభించునని యాశలేదు. ఇఁక సీత తండ్రి నాతల్లి సీత యేదని యడిగిన నేనేమని చెప్పుదును ?

కం. ధారణిఁ గోల్పడి వన్యా,హారంబులఁ గడుపు నించు•నగచా ట్లెల్లన్
దూరంబుగ నెట్టిడియా,సారసదళనేత్రయెందుఁ•జనియెనొ వనిలోన్. ౧౦౮౪

తా. రాజ్యమును బోఁగొట్టుకొని యడవులలోఁ బుట్టిన కందమూలాదులచేఁ గడుపునించుకొను కష్టములన్నియు మనస్సునకు రానీయక కాపాడెడి యా కమలదళాక్షి యడవిలో నెందుఁబోయెనో ?

కం. ఏ మనుబంధులు లేమిని, రామను బెడబాసి జాగ•రంబుల స్రుక్కన్
యామవతు లింక బహుళా,యామవతుల్ గావె లక్ష్మ•ణా ! యే మనఁగన్.

యామవతులు=రాత్రులు, బహుళ + ఆయామవతుల్=మిక్కిలి దీర్ఘములు.

తా. నీగతి యేమి యని విచారించి యాదరించు చుట్టములులేనికారణముచేతను సీతాదేవిని బాసి నిద్ర లేకుండుటను రేలు మిక్కిలి దీర్ఘములుగాఁ గానవచ్చును గదా.

తే. అహహ జానకి నాకిపు • డబ్బెనేని యీజనస్థానమందాకి•నీజలములఁ
బ్రస్రవణగిరిఁ గేల్గేల • రాజిలంగ, నేఁకటలు వాయఁ దిరుగనే•యింతితోడ.

కేల్గేలన్=సీతాదేవిచేతిని నాచేత, ఏఁకటలువాయ=నాయపేక్షదీర, 'ఏఁకట వాయంగ భిక్ష లిడియెదరండి' అని భీమఖండము, ౨ ఆ. మందాకిని = ఈ పేరుగల చిన్ననది యీప్రాంతమందుఁ గలదని చెప్పఁబడెను. కాని సమీపమందున్నగోదావరిని విడిచి యెక్కడనో యున్న చిన్ననదికి బోవుదు ననుటకంటె గోదావరి పంచగంగలలోఁ జేరినదగుటచే మందాకిని యనఁగా గోదావరి యని చెప్పుటే బాగని తోఁచినది. కావేరి, తుంగభద్ర, కృష్ణవేణి, గౌతమి, భాగీరథి, యివి పంచగంగలు.

తా. అహో ! ఇపుడు గనుక నాకు జానకి లభించెనా యీ జనస్థానమందుండు గోదావరీజలములందు కొండవంకలు దూఁకుచున్న ప్రస్రవణగిరియందును, సీతాదేవిచేతిని నాచేతఁ బట్టుకొని నాయపేక్షలన్నియుఁ దీర సంచరింపనా ?

—• అడవిమృగములు రామునకు సీతపోబడి సూచించుట —•

సీ. కంటివే లక్ష్మణా! • కాననమృగములు, సారెసారెకును నా•చాయఁ జూచి
యేమియో చెప్పంగ•నింగితం బెఱిఁగించు, చున్నవియెఱుఁగునో•యువతిజాడ
మృగములారా! మీర•లెఱుఁగుదురే సీత, పోబడి యని బాష్ప•ములు దొరంగ
శ్రీరాముఁ డడిగినఁ • జివుకున నవి లేచి, దక్షిణముఖము లై • తరలి మోర
ఆ. లాకసమున కెత్తి•యామ్యదిక్కునుబట్టి,వారిమోముఁగనుచుఁ • బఱువువాఱి
వానిబాసఁ దెలిసి•పరమతి లక్ష్మణుం, డన్నతోడ నిట్టు•లనియె నపుడు. ౧౦౮౫

మోరలు=ముఖములు, యామ్యదిక్కును = దక్షిణదిశను, ఖాస = అభిప్రాయము.

తా. లక్ష్మణా, చూచితివా! అడవియందలి మృగములు పలుమాఱు నా ప్రక్క చూచి యేమియోఁ జెప్పఁదలఁచినట్లు ముఖనేత్రవికారములు గనఁబడఁ జేయుచున్నవి. వీనికి సీత పోయినజాడ తెలియునేమో అని వానిని జూచి మృగములారా! సీతజాడ మీకుఁ దెలియునా యని కన్నీరుగార్చుచు నడుగఁగా నవి చివాలున లేచి దక్షిణదిక్కుగాఁ బ్రయాణమై తలలు పైకెత్తికొని రామలక్ష్మణుల ముఖములు చూచుచుఁ బరువెత్తెను. అప్పుడు లక్ష్మణుఁడు వానియభిప్రాయమెఱిఁగి యన్నతోడ నిట్లనియె.

సీ. సీత యేదనుచుఁ బ్ర♦శ్నించిన నినుఁజూచి, దివి భువి దక్షిణ♦దిక్కుగాఁగఁ
గానిపించెడిని మృ♦గములు నైఋతదిశ, పోదమా యాదెసఁ ♦ బోవు చోట
జానకి లభియించు♦నదుపాయ మబ్బదే, నావుడు లెస్సని ♦ నళినసేత్రుఁ
డనుగతలక్ష్మణుం♦డై యరుగుచు నెల్ల, రోయుచుఁ బోవుచోఁ♦ద్రోవలోన

తే. నేలపైఁ బుష్పచయములు ♦ రాలి యున్న
వడువుఁ గనుఁగొని దుఃఖిత ♦ స్వాంతుఁ డగుచు
వానిదెసఁ జూపి రఘువంశ ♦ వర్ధనుండు
తమ్మునకు నిట్టు లనియె గ♦ద్గదిక దనర. ౧౦౮౮

నైఋతదిశ=దక్షిణమునకుఁ బడమరకు నడుమమూల, అనుగత=వెంట వచ్చిన, పుష్పచయములు =పూలసమూహములు, వడువు = విధము, దుఃఖితస్వాంతుఁడు=దుఃఖముగల మనస్సుగలవాఁడై, గద్గదిక = డగ్గుత్తిక.

తా. అన్నా! నీవు సీత యేదియని యడుగఁగా నిన్నుఁ జూచి మృగములు భూమి యాకాశము దక్షిణదిక్కుగాఁగ జూపుచున్నవి. (ఆకాశము రావణుఁడు పోయినమార్గము) దానికి సరిగా భువి వీరు పోవలసినమార్గము. మనము నైఋతిదిక్కుగాఁ బోదమా? చక్కఁగాఁ బోయిన గోదావరి దాఁటిపోవలసి వచ్చును. కొంచెము ప్రక్కగాఁ దిరిగిపోయిన నే అడ్డమురాదు. కావున నట్లు పోదము. మన మామార్గమునఁ బోయితిమేని జానకి లభించుమంచియుపాయ మేదైన దొరకకపోవునా - అని చెప్పఁగా రామచంద్రమూర్తి విని బాగున్నది యాలోచన యని లక్ష్మణుఁడు తన వెంటరాఁగా నన్నియు వెదకుచుఁ బోవునపుఁ డొకచోట నేలమీఁదఁ బూవులు రాలియుంటఁ జూచి మిగుల దుఃఖముగలవాఁడై వానివైపు లక్ష్మణునకుఁ జూపి రఘువంశవర్ధనుఁడైన రామచంద్రమూర్తి డగ్గుత్తికతో లక్ష్మణుతో నిట్లనియె. సూక్ష్మాలంకారము.

కం. కుసుమములు వనమున నేఁ,గోసి ధరాతనయ కియఁ♦గోమలి ముడిచెన్
భాసుర వేడిని శ్వసన,ఘ్మసూర్యులు కాచి రిట్లు ♦ మత్ప్రీతికి నై. ౧౦౮౯

భాసురవేదిని=ప్రకాశించు జడయందు, శ్వసన,క్ష్మా, సూర్యులు = గాలి భూమి, సూర్యులు, మత్ప్రీతికిన్ = నన్ను సంతోషపెట్టుకొఱకు.

తా. ఈ పువ్వులు నేను గోసి తన కీయఁగా సీత తనజడయందు ముడిచెను. ఇవి కొట్టుకొనిపోక దుమ్మునిండక వాడక యుండునట్లు నేను గుర్తించుటకై వాయువు భూమి సూర్యులు రక్షించిరి.

కం. అనుచు మహాభుజుఁ డగులక్ష్మణుతోఁ బలియించి ధర్మ•సద్భావుం డ
ల్లనఁ జని ప్రస్రవణాకుల,ఘనశైలేంద్రంబుఁ గాంచి•కరుణోక్తిననున్.౧౦౯౦

మహాభుజుఁడు=గొప్పభుజములు గలవాఁడు, అనఁగా విశేషభుజబలముగలవాఁడు అని యర్థము. దీనిచేత శ్రీరామునకు తనబలపరాక్రమములేగాక బలవంతునిసాహాయ్యముకూడఁ గలదని భావము. ధర్మసద్భావుండు = ధర్మముతోఁ గూడిన మంచి యభిప్రాయముగలవాఁడు,గనుకనే పర్వతము ధ్వంసముచేయ లేదని భావము. ప్రస్రవణ=కొండవంకలచే, ఆకుల=కలఁతనొందిన, ఘనశైలేంద్రంబున్=గొప్పపర్వతశ్రేష్ఠమును, కరుణ+ఉక్తి=శోకముతోఁగూడిన మాటలచే.

తా. అని మహాభుజబలసంపన్నుఁడైన లక్ష్మణునితోఁజెప్పి ధర్మముతోఁ గూడిన మంచిభావముగల రామచంద్రమూర్తి మెల్లగఁ బోయి జలపాతముగల పెద్ద కొండను జేరి వ్యసనముతోఁగూడినమాటలచే నిట్లనెను.

తే. అబల సర్వాంగసుందరి•యవనిభృద్వ,రా! మనోహర మగువన•రాజిఁ జూడఁ
బడియెనాసీతనీచేత•విడువఁబడుట, నొంటి నాచేత నడయాడు•చుండనిచట.

సర్వాంగసుందరి=ప్రత్యవయవము సుందరమైనది, అవనిభృద్వరా= పర్వతశ్రేష్ఠమా, వనరాజి = వనముల సమూహమందు, నడయాడుచుండన్ = తిరుగుచుండఁగా.

అన్వయక్రమము.

అవనిభృద్వరా యబల సర్వాంగసుందరి సీత మనోహరవనరాజి నాచేత నొంటి విడువఁబడుట నిచట నడయాడుచుండ నీచేతఁ జూడబడియెనా ?

ఇది శ్రీరామచంద్రమూర్తి పర్వతము నడిగినప్రశ్న. ఇందుఁ జిత్రాలంకారముగలదు. ప్రశ్నయే ప్రత్యుత్తర మయ్యెనేని చిత్రాలంకార మనఁబడును. పశువులు, పక్షులు, చెట్లు ప్రతిధ్వనులీయవు. పర్వతముగావునఁ బ్రతిధ్వని పుట్టును. ప్రతిధ్వనియందు మన మఱచినధ్వనియే వినవచ్చును గాని మనమొకటి యనిన వేఱొక ప్రతిధ్వని పుట్టదు. కావున రామచంద్రమూర్తి చెప్పిన అబల సర్వాంగసుందరి యవనిభృద్వరా, ఇత్యాదివాక్యములే మరల వినవచ్చెను. వాల్మీకి ప్రతిభావిశేషమిందుఁ గానవగు.ఇట్లు వినవచ్చిన ధ్వని రామచంద్రమూర్తి ప్రశ్నకుఁ బ్రత్యుత్తరమగుచున్నది, ఎట్లన.

అవనిభృత్+వరా = రాజశ్రేష్ఠా. తక్కినపదములకు ముందరివలెనే యర్థము గ్రహింపవలెను. ఇప్పు డన్వయక్రమ మెట్లులన—

ఓయవనిభృద్వరా (రాజా) అబల సర్వాంగసుందరి సీత నీచేత నొంటి విడువఁబడుట మనోహరవనరాజినిచట నడయాడుచుండ నాచేతఁ జూడఁబడియె.

నీవు విడిచిపోయినసీతను నేనిచ్చటఁ జూచితి నని యర్థము_ ఈశ్లోకమును గాళిదాసు తనవిక్రమోర్వశీయమందుఁ ననువదించెను. (ఈపద్యవిషయము పీఠికయందుఁ గననగు.) అడుగఁబడిన ప్రశ్నకుఁ బ్రత్యుత్తర మభిన్నమగు నేని చిత్రాలంకారము. దీనినే చిత్రోత్తరాలంకారము-చిత్రాలంకారము సంఘటించుట యొక గొప్పగాదు. ఏమహాకవియైనను వ్రాయఁగలఁడు. జటాయు రావణులయుద్ధకాలమున సీత కొంతసేపిందుండుటయు పర్వతము ప్రతిధ్వని యిచ్చునని స్ఫురించుటయు, ఆధ్వనిని ప్రత్యుత్తర మగునట్లుచేయుటయు నిట్టి సందర్భోచిత ప్రతిభ కుదురుట సామాన్యవిషయముకాదు.

కం. అనఁగఁ దనయట్ల పలికిన, వని క్షుద్రమృగంబుఁ గనరు•పంచాస్య మనన్
వనరుహనయనుం డాగిరిఁ, గనుఁగొని యి ట్లనియె గెంపు•గదురం గనులన్.

అనఁగన్=రామచంద్రమూర్తి యీప్రకారము ప్రశ్నింపగా, తనయట్ల= తానుజెప్పినట్లే, క్షుద్రమృగంబున్=నీచమృగమును-అల్పమృగమును, కనరు = కోపించు, పంచాస్యమనన్=సింహమోయనునట్లు, పంచాస్యము = వెడలుపయిన ముఖముగలది, వనరుహనయనుండు=కమలనేత్రుఁడు, కెంపు=ఎఱ్ఱనికాంతి.

తా. అని తాను జెప్పినమాటలే మరల వినరాఁగా నిర్లక్ష్యభావమునఁ దన్నుఁ బరిహసించుచున్నది యనికోపించినవాఁడై రామచంద్రమూర్తి యాపర్వతమును సింహ మల్పమృగంబును జూచినట్లు చూచి గన్ను లెఱ్ఱనగాఁగా నిట్లనియె.

కం. బంగారువన్నె గల నా,బంగరుబొమ్మను మృగాక్షిఁ • బర్వతమా! చూ
పం గడఁగ వేని నాశం,బుం గావించెదను నెత్త•ముల గిత్తములన్. ౧౦౯౩

బంగరుబొమ్మయనుటచే లావణ్యము చెప్పఁబడెను. నెత్తములన్=కొండమీఁద విశాలములైన ప్రదేశములను,గిత్తములన్-ఇది నిందయందుఁ జెప్పునది.

తా. బంగారుకాంతియు మెఱపునుగల నాసీతను జూపఁ బ్రయత్నముచేయ లేని యోపర్వతమా నిన్ను నీనెత్తములను గిత్తములను నేలఁబడ మొత్తెదను.

కం. అని పర్వతమును రాముఁడు,జనకసుతం గూర్చి యడుగ•శైలంబు ప్రతి
ధ్వనినెపమున బదు లిడి యా,వనితామణిఁ జూప కున్న • వసుధాధవుఁడున్.

తా. అని రామచంద్రమూర్తి జనకసుతను జూచితివా యని యడుగఁగాఁ జూచితినని ప్రతిధ్వనినెపమున బదులుచెప్పి యూరకుండఁగా రామచంద్రమూర్తియు.

కం. మంచితనంబున నతి న,ర్పించిన నరి కాకయున్నఁ • బృథివీధర ! కా
రించెద శరముల మసి గా,వించెదఁ బొడగుము వేరు•వెల్లంకులతోన్. ౧౦౯౨

తా. మంచిమాటలచే నడిగినపుడు నీవు సౌమ్యమార్గమున సీతను నర్పించితివా సరే-అటుచేయకపోతివా నాబాణములచే నిన్ను బాధించి నీవేరువెల్లంకులతోఁ గాల్చి బూదిచేసెదను.

కం. చిగురుంబోఁడితెఱంగును, దగువిధమునఁ జెప్పకున్నఁ • దమ్ముఁడ ! నదినీ
రిగిరించెద నని కినుకం, దెగఁ బల్కుచుఁ జూడ నొక్క • దెస నేలపయిన్.

తా. సీతాదేవివృత్తాంత మీనది చెప్పకుండిన దీనిలోని నీళ్ళంతయు నిగురఁ జేసెదను అని కోపముచే సాహసించి పలుకుచు నందు వెదకఁగా నొకచోట నేల మీఁద.

—• రాముఁడు సీతాదేవిభూషణాదుల నేలపైఁ జూచుట •—

చ. ఇట నట భీతి గొంచుఁ బరు • వెత్తినజానకిపాదచిహ్నముల్
స్ఫుటముగ నామె వెన్కనెడి • నోఁకుల జీనివి పెద్దపాదముల్
త్రుటితధనూరథంబులును • దూణియు నిందును నందు వ్రీలి యుం
డుట గని సంభ్రమించుచు న • నుంగుసహోదరుతోడ నిట్లనున్. ౧౦౯౭

స్ఫుటముగ = స్పష్టముగ, నోఁకులజీనివి = రాక్షసరాజువి, త్రుటితధనూరథంబులను = విఱిగిన విల్లుతేరును, తూణి = అంబులపొదియును, సంభ్రమించుచున్ = తొట్రుపాటుపడుచు.

తా. భయపడి యిక్కడ కక్కడకుఁ బరువెత్తినసీతవి చిన్నపాదములను ఆపాదములవెంబడి పోయిన రాక్షసునిపెద్దపాదములను విఱిగిపడిన ధనుస్సు, తేరు, అమ్ములపొదియును, నిచ్చటనచ్చటఁ బడియుండఁ జూచి తొట్రుపడుచు లక్ష్మణునితో నిట్లనియె.

సీ. చూడుమా లక్ష్మణ ! • సుదతి ధరించిన, జోమాలెపూసలు • సొన్ను నగలు
మాల్యముల్ ధరరాలె • మహినిండఁబైఁడిపూ,సలువోలెర క్తబిం • దులురహించెఁ
గావున నానతిఁ • గామరూపాసురుల్, ఖండించి ఖండించి • ఖండములుగ
భక్షించి రని యెంతుఁ • బడఁతికై యిద్దఱు, పిరువీఁకులాడుచు • బిరుదు లగుట
తే. రాక్షసులు తమలోన సం • గ్రామమునకుఁ
దొడరి యిట్లె రటంచును • దోఁచె నాకుఁ
గాక యుండిన నిచ్చోటఁ • గార్ముకాది
ఖండములు రాలుటకు నేమి • కారణంబు. ౧౦౯౮

సొన్ను నగలు = బంగారుసొమ్ములు, రక్తబిందులు = నెత్తురుచుక్కలు, కామరూప + అసురుల్ = కోరినరూపముధరింపఁగల రాక్షసులు, పిరువీఁకులాడుచున్ = సీతకొఱకై పెనఁగులాడుచు, బిరుదులు = సమర్థులు, సంగ్రామమునకున్ = యుద్ధమునకు, తొడరి = ఒకరినొకరు ఎదిరించి, కార్ముకాదిఖండములు = విల్లు మొదలైన వాని తునుకలు.

తా. లక్ష్మణా! సీతాదేవి ధరించిన జోమాలెపూసలు బంగారుసొమ్ములు నీవె చూడుము. ఆమె ధరించియుండిన పూలదండలు నేలరాలినవి. నేలమీఁద బంగారుపూసలవలె నెత్తురుబొట్లు పడినవి. కాఁబట్టి కోరినరూపము ధరింపఁగల రాక్షసులు నాసీతను బట్టి తెచ్చి యిక్కడ తునుకలు తునుకలుగా నఱికి తిన్నవా రని తలంచెదను. అట్లైన నీవిల్లు లోనైనవి విఱిగి పడనేల యందువేమో? సీతా నిమిత్తమై యిరువురు రాక్షసులు నాకు నాకని సుందోపసుందులవలెఁ గలహించి రని తోఁచుచున్నది. ఈవింటి తుంటలు లోనైనవి వారివే. అటుగాకపోయిన నిర్మానుష్యమైన నీయడవియం దిచ్చట నివి యిట్లు లుండుటకుఁ గారణమేమి గలదు?

కం. కాంచనభూషాన్విత మై, చంచన్మణిమౌక్తికాది•సంగత మై రా
జించెడివి ల్లెరిదొ యీ,సంచున నిట విఱిగి పడిన•చందం బెటులో. ౧౯౯

కాంచనభూషా + అన్వితమై = బంగారాభరణములతోఁ గూడినదై, చంచత్ + మణిమౌక్తికాది సంగతమై=మెఱయుచున్న రత్నములు, ముత్తెములు, మొదలయినవానితోఁ గూడినదై, ఈసంచునన్=ఈవిధముగ.

తా. లక్ష్మణా! బంగారుసొమ్ములచే నలంకరింపఁబడి తళతళమెఱయు రత్నాలు ముత్యాలు గలిగియున్న యీవిల్లెవరిదో కదా! ఇది యిచ్చట విఱిగిపడి యుండఁ గారణమేమో?

కం. తరుణార్కనిభము చామీ,కరకృతము విదూరజమణి•ఖచితం బగుచున్
ధరణిపయిఁ దునుకలగుచును,దొరఁగినయది కవచ మెవరి•దో యనఁ గలవే.

తరుణార్కనిభము=లేఁతసూర్యునివంటి కాంతిగలది, చామీకరకృతము= బంగారుతోఁజేయఁబడినది, విదూరజమణిఖచితంబు=వైదూర్యములచేఁ జెక్కఁ బడినది.

తా. లేఁతసూర్యునివలె నెఱ్ఱనై యుండునదియు బంగారుతోఁ జేయఁబడి నదియు వైడూర్యములు చెక్కఁబడినదియు నయ్యు నేలమీఁదఁ దునుకలై పడిన యీకవచమెవరిదో చెప్పఁగలవా?

ఆ. శతశలాక మైన•ఛత్రంబు దివ్యమా,ల్యోపశోభితంబు • నుర్విమీఁద
భగ్నదండ మగుచుఁ•బడియున్నది ట్లొట, కేమి హేతువొక్కొ•యెవరిదొక్కొ.

శతశలాకము=నూఱుకమ్ములుగలది, ఛత్రము=గొడుగు, దివ్యమాల్యోప శోభితంబు = శ్రేష్ఠములైనపూలదండలచేఁ బ్రకాశించునది, భగ్నదండము = విఱిగినదండముగలది.

తా. నూఱుకమ్ములుగలిగి, మేలైన పూలదండలతోఁ బ్రకాశించునదియై పట్టుకొనుకట్టె విఱిగినదై యీగొడుగు భూమిమీఁద నిట్లు పడియుండ నేమి కారణము? ఇది ఎవరిది?

కం. హేమతనుత్రాణంబులు, భీమాకృతు లురుతనువులు ♦ భీష్మపిశాచో
ద్దామాస్యంబులు ఖరములు,భూమండలిఁ దెరలె నెవరి♦వో యివి తలఁపన్.

హేమతనుత్రాణంబులు = బంగారుజీరాలు, భీమాకృతులు = భయంకరాకారములు, ఉరుతనువులు = గొప్పదేహములు, భీష్మ = భయంకరమైన, పిశాచోద్దామాస్యంబులు = పిశాచములముఖములవంటి పెద్దముఖములుగలవి, ఖరములు=కంచరగాడిదలు, తెరలెన్=పడెను.

తా. బంగారుకవచములు, భయంకరాకారములు, పెద్దదేహములు, భయముగలిగించు పిశాచముఖములుగల కంచరగాడిద లిచ్చటఁ బడియుండనేల ? ఇవి యెవరివి ?

సీ. దీప్తాగ్నినిభ మయి♦తేజరిల్లుధ్వజంబు, విఱిగినయదియు నే♦వీరునిదియొ
యగ్రముల్ దునిఁగిన♦యక్షమాత్రస్వర్ణ,పుంఖబాణంబు లే♦పురుషునివియొ
నించినబాణముల్♦నించిన ట్లున్న వీ,దొనలను గంటివే♦తునిఁగి పడియె
నొకచేత పగ్గంబు♦లొకచేత సెలగోల, యొసఁగి సారథి చచ్చె♦నెవరివాఁడొ.
ఆ. చెవులఁ గుండలములు♦శిరమునఁ బాగయుఁ, గొమరుమీఱ నేలఁ♦గూలినారు
చామరములు దాల్చు♦జను లిర్వు రిదెచూడు, మెవరివారొ వీరు♦హితచరిత్ర.

దీప్తాగ్నినిభము=మండుచున్నయగ్నితో సమానమైనది, అగ్రముల్ = కొనలు, అక్షమాత్ర=ఇరుసంతపొడుగై, స్వర్ణపుంఖ = బంగారుపిడిగల బాణంబులు. ఇరుసని చెప్పుటచే శిల్పశాస్త్రప్రకార మెనుబదినాలు గంగుళములపొడుగని యేర్పడెడిని, నించినబాణముల్ = నిండించినబాణములు, దొనలను = అంబులపొదులను. దీనివలన నివి యక్షయబాణతూణీరములని యేర్పడుచున్నవి, సెలగోల=కొఱడా చబుకు.

తా. మండుచున్నయగ్నితో సమానమై ప్రకాశించు టెక్కెము విఱిగిపడినది. ఇది యేవీరునిదో? ములుకులుండుకొనలు విఱిగి యిరుసుపొడవుగలవై బంగారుపిళ్లుగలిగిన యీబాణము లెవరివో ? ఈపొదులందు బాణములు నిండించినవి నిండినట్లే యున్నవి. వెలితిపడలేదు.తునిఁగిపడియున్నవి.ఒకచేతఁ బగ్గములు నొకచేతకొఱడా పట్టుకొని సారథి చచ్చిపడియున్నాఁడు. వీఁడెవని సారథియో? చెవులందుఁ గుండలములు తలమీఁద బాగా కలవారై చామరములు పట్టుకొన్నవా రిరువురు నేలఁబడియున్నారు. వీ రెవరివారో ?

జటాయువుచేఁ ద్రుంపఁబడిన పదార్థములన్నియుఁ దెలుపఁబడినవి. కాని యిందుఁ దెగిపడిన రావణాసురుని చేతులు చెప్పఁబడలేదు. దానివలనఁ గాండివము నల్లెత్రాటివలెఁ దెగిపడిన చేతులే మరలఁ గఱచుకొనె ననియెంచవలసియున్నది.

—• రాముఁడు దేవతలపైఁ గోపించి జగత్సంహారముఁ జేయఁ బూనుట •—

ఉ. ఈవిధ మంతయుం గనఁగ•నెవ్వఁడొ రాక్షసుఁడే యి టీవనిన్
నావనితన్ హరించె నని•నాకు నిజంబుగఁ దోఁచెఁ దమ్ముఁడా
యీావఱ కేమొలే యనుచు•నెంచితి నిం కిట జీవితాంతకం
బై విడరానిసూఁడు దను•జావళితో ఘటియిల్లె దీనిచేన్. ౧౧౦౪

జీవితాంతకము=ప్రాణముపోవువఱకుండునది, సూఁడు = పగ.

తా. ఇక్కడ జరిగియుండువిషయ మంతయు నాలోచింపఁగా నెవ్వఁడో రాక్షసుఁడే యీప్రకార మీయడవియందు నాభార్యను హరించె నని నిజముగాఁ దోఁచుచున్నది. ఇంతవఱకు సీతయే తనంతటఁ దానే యెందైనఁ బోయెనో, మృగములే భక్షించెనో, మాంసార్థియైన బక్కరాక్షసుఁ డెవఁడైన హరించెనో యని యెవరియందును నిందమోపలేక యెట్లు పోయినదో యేమో యని యుపేక్ష వహించియుంటిని. ఇఁక నిక్కడిస్థితిఁ జూడ బలిష్ఠుఁడైన రాక్షసుఁడే విరోధబుద్ధిచే నాకపకారముచేయఁగోరి, సీతను హరించె నని తోఁచుచున్నది. కావున మనకు రాక్షసులతో ప్రాణాంతకమైన విరోధము కలిగెననుట నిశ్చయము.

కం. హృతయో మృతయో సతి భ,క్షితయో రాక్షసులచేత•క్షితిసుత రక్ష
స్తతిచేతఁ జిక్కఁగా న,క్షతధర్మం బైనఁ గావఁ•జాలదు కంటే. ౧౧౦౫

హృత=పట్టుకొనిపోఁబడినది, మృత=చంపఁబడినది, భక్షిత=తినఁబడినది, రక్షస్తతిచేతఁ=రాక్షససమూహముచేత, అక్షతధర్మము=నేనసుష్ఠించు కొఱఁతలేని ధర్మముకూడ.

తా. రాక్షసులు సీతాదేవిని హరించి యెందైన దాఁచియయిన నుంచి యుండవలయును, లేక యామె చచ్చియైన నుండవలెను. లేదా రక్షస్సులు తిని యైన నుండవలయును. ఇందేదియో యొక్కటి జరిగియుండుట సత్యము. ఇట్లు రాక్షసులు బాధపెట్టఁగా అస్ఖలితముగ ననుష్ఠింపఁబడుచున్న ధర్మమైనను రక్షింపదుగదా! ధర్మోరక్షతిరక్షితః ఆపత్సురక్షకోధర్మ యని, ధర్మము తన్ను రక్షించువారిని రక్షించు ననుటయు సరిగాదుగదా! తనయిష్టము వచ్చినపుడు తనయిష్టము వచ్చినవారిని రక్షించునేగాని సర్వత్ర సర్వజనులను సర్వవిధములఁ బ్రతిసమయమందును రక్షించు ననుట సత్యమని నమ్మరాదు.

కం. క్షితిసుత యపహృత యై భ,క్షితగాసౌమిత్రి సురలు • కెలసము దీర్పన్
మతి గొనరు వీరె నాకప,కృతిఁ జేసియు క్షేమముగను•గెరలెడివారల్. ౧౧౦౬

క్షితిసుత=భూపుత్రి, అపహృతయై=అపహరింపఁబడినదై, భక్షితగాన్=భక్షింపఁబడినదియగుచుండఁగా, కెలసము=కార్యము, మతిగొనరు=ఇష్టపడరు, అపకృతి = అపకారము.

తా. రాక్షసులీ ప్రకారము సీతను భక్షించుచుండ, లక్ష్మణా! ధర్మఫలదాత

లగు దేవతలైనను నక్కఱవేళ నాదుకొనఁ దలఁపరైరికదా! కావున వీరును నా కపకారము చేసినవారే. వీరిట్లు నాశత్రువుల కనుకూలురై నాకు నపకారము చేయఁబూని సుఖపడఁగలరా?

అ. భువనసంఘములను•బుట్టింపఁ బొలియింప, శక్తిగలిగి కరుణ•సాధువైన
యట్టిపురుషు లక్ష్మ•ణా! యెల్లవా రవ,మానపఱుచువారు•జ్ఞాన మేది.౧౧౦౩

భువనసంఘములను=లోకసమూహములను, పొలియింపన్ = సంహరించుటకును, జ్ఞానమేది = జ్ఞానములేక.

తా. దేవతలు ధర్మపక్షమువారుగదా! వారేల నీ కపకారముచేసెదరందువా? లక్ష్మణా! బ్రహ్మాండకోటులను బుట్టింపను గిట్టింపను శక్తిగలిగియు నట్టిశక్తిచూపక దయచే సాధువగువానిని జ్ఞానములేనికారణమున ధర్మపక్షమువారు నధర్మపక్షమువారు నందఱు నవమానపఱచువారే. శిష్టులు శిష్టులచేతనే పూజింపఁబడుదురు. దుష్టులు సర్వత్ర పూజింపఁబడుదురు. కేవలశుద్ధసాత్త్వికులగువారిని మిశ్రసాత్త్వికులుకూడ నధిక్షేపింతురు. అసూయపడుదురు, అపకారము కూడఁ జేయుదురు. జగత్సృష్టిసంహారశక్తినాయందుండినను దయను బురస్కరించుకొని సాధువృత్తినుండుటచే కేవలతామసులు రాక్షసులేగాక మిశ్రసాత్త్వికులు దేవతలుకూడఁ జులకన చూతురు.

కం. లోకహితయుక్తు సాధువుఁ, బ్రాకటకరుణాత్ము దాంతు • బలహీనునిఁగా
లోకంబు దలఁచు సత్యము, నాకథ యిపు డట్టిదయ్యె•నాయన వింటే.౧౧౦౪

లోకహితయుక్తున్ = లోకమునకు మేలుచేయుతలంపుతోఁ గూడినవానిని, సాధువు = అపకారము చేయక నుపకారమే చేయువానిని, ప్రాకటకరుణాత్మున్ = స్పష్టముగాఁ గరుణతోఁగూడిన మనస్స్వభావము గలవానిని, దాంతున్ = ఇంద్రియనిగ్రహముగలిగి శాంతిపరుఁడైనవానిని, బలహీనునిఁగా = బలములేనివానిఁగా లోకము తలఁచును.

తా. లోకమునకు మేలుచేయఁగోరి యాకారణముచే నెవ్వరికి నపకారముఁ గోరక మెత్తనివాఁడై మిక్కిలిదయయే స్వభావగుణముగాఁ గలవాఁడై యాకారణముచే శాంతుఁడైనవానిని, లోకము వీఁడు బలహీనుఁడు కావున నా లోపమును గుణముగాఁ గనబడునట్లు నటించుచున్నాఁడుగాని సామర్థ్యము కలిగియూరకున్నవాఁడు కాఁడని లోకముఁ దలఁచి యాదరింపదు. ఇది సత్యము. నా చరిత్ర మిప్పుడిట్టిదే యయ్యెను. సంహారశక్తి, దండించునధికారము గలిగియు దానిని వెలిపెట్టక మేలే చేయవలయు ననిపూనిన కారణముచే సురాసురు లిరువురు నన్ను దుర్బలుఁడగుటచే సాధువువలె నటించుచున్నాఁడని తలంచుచున్నారు.

హ్రీరమ్యున్ జడుఁగాఁగ, సువ్రతుని మాయింగా, శుచిం దంభిగా।సూరున్ నిర్దయుఁగా మునిన్ విమతిఁగా శ్రోత్రప్రియాలాపు నిఃస్సారుంగా, బలవంతు గర్వి

తునిగాఁ, సద్వ్యక్త వాచాలుఁగాఁ, గ్రూరుం డెన్ని సుధీగుణంబు, దురితా రూఢంబుఁ జేయుంగదా".—భర్తృ.

ఏకః క్షమవతాం దోషో, ద్వితీయో నోపపద్యతే ।
యదేనం క్షమయా యుక్త, మశక్తం మన్యతే జనః ॥ భార. ౨-౩౩-౪౮.
క్షత్రియాణాం బలం తేజో, బ్రాహ్మణానాం క్షమా బలమ్ ।
క్షమమాణం నృపం నిత్యం, నీచః పరిభవే జ్జనః ।
హస్తియంతా గజస్యేవ, శిర ఏవా రురుక్షతి ।
క్షమా గుణో హ్యశక్తానాం శక్తానాం భూషణం క్షమా ।
క్షమా ప్రశస్యతే లోకే, నతు పాపోర్హతి క్షమామ్ ।
క్షమావంతహి పాపాత్మా, జితోయమితి మన్యతే ।
క్షమావాన్ నిరమర్షశ్చ నైవ స్త్రీ నపునః పుమాన్ ।

క్షమగలవానిని లోకు లశక్తుఁ డందురు. అయొక్కదోషముతప్ప రెండవ దోష మతనియందు లేదు.

క్షత్రియులకుఁ దేజస్సు బలము. బ్రాహ్మణులకు క్షమ బలము. సర్వదా క్షమయే గలరాజును నీచులు పరిభవింతురు. ఏనుఁగు క్షమ గలదగుటచే మావటి వాఁడు తలపై నెక్కుచున్నాఁడు. అశక్తులగుణము క్షమ. శక్తుల కది భూషణము. క్షమ లోకమునఁ బ్రశంసింపఁబడునుగాని పాపులను క్షమింపరాదు. పాపాత్ములు క్షమ గలవానిని జూచి మనమే గెలిచితి మని తలఁతురు కోపమేలేక క్షమయే గలవాఁ డాఁడుదిగాఁడు-మగవాఁడు గాఁడు.

కం. కుట్టినచోఁ దీ లందురు, కుట్టకయే యుండె నేని • కుమ్మరపురువం
చెట్టును లక్ష్యము సేయరు, కట్టిఁడిజను లిదియు జగము • క్రమము కుమారా.

కట్టిఁడి జనులు-కట్టు+ఇఁడి=కట్టుబాటులేనివారు, బుద్ధిహీనులు.

తా. లోకమువిధ మెట్టిదనఁగా కుట్టినా తేలు తేలని భయపడి దూరదూర మననే జనులుందురు. కుట్టకయేపోయెనా ఇది కుమ్మరపురుగు అని దానిని లక్ష్యమే సేయరు. పుల్లలతోఁ బొడిచి బాధయుఁ బెట్టుదురు. ఇది బుద్ధిహీనులగు లోకుల లక్షణము.

కం. నాయెడఁ గలసద్గుణతతు, లీయెడ దోషంబు లగుచు • నేర్పడెఁ గద కా
నీ యసురభూతచయములు, పాయక కను మిప్పు డెట్టి • పాటులుపడునో.

తా. నాయందుఁగల కళ్యాణగుణము లీసమయంబున వీరిచే దోషంబులుగా భావింపఁబడెనుగదా! కానిమ్ము. రాక్షసులు, భూతసమూహము లింక నాపౌరుషగుణముచే నెట్టిపాటులుపడునో చూచుచుండుము.

కం. కళ కళ మని తొలిమలపైఁ, గళకువెలుఁగు దోఁచి శీత • కరుతేజంబున్
బిఱబిఱ హరించు గతినే, బిఱుసునమృదుగుణము లణఁచి • వెలిఁగెదఁగనుమీ.

కఱకువెలుఁగు = సూర్యుఁడు, బిఱుసున = పరుషగుణముచే. తొలిమల = తూర్పుకొండ.

తా. తూరుపుకొండమీఁద కఱకఱమను చుఱుకుగలకిరణములతో ఖరకరుఁడగు సూర్యుఁ డుదయించి చంద్రునితేజస్సు హరించువిధమున నేనును బరుష గుణములను గలవాఁడనై మృదుగుణములను నణఁచి ప్రకాశించెదను. అప్పటికిఁ గాని వీరికి నాయందు భయభక్తులు పుట్టవు.

కం. రాక్షసపిశాచకోటుల, యక్షులగంధర్వతతుల • నవనీజనులన్
వీక్షింప నొక్కఁడేనియు, నీక్షణమున సుఖముగాఁగ • నెనఁగెడి నేమో.

తా. రాక్షసులందును, పిశాచములందును, యక్షులందును, గంధర్వులందును, భూమీజనులందును నొకఁడైన సుఖపడునేమో నీక్షణమున నాపరాక్రమముఁ జూపెదఁ జూడుము.

చ. హతమరుదర్క పావక మ • హాప్రభ మై మథితాద్రిశృంగ మై
గతిరహితగ్రహంబు నయి • స్కన్ననిశాకరబింబ మౌచు శో
షితజలరాశిసంఘ మయి • ఛిన్నలతాద్రుమగుల్మమై జగ
త్తతి పొలియంగఁ జేసెద శి • తప్రదరప్రకరప్రభాళులన్. ౧౧౧౩

హత=కొట్టఁబడిన (చెడిన), మరుత్ + అర్క + పావక + మహాప్రభమై= వాయువు, సూర్యుఁడు, అగ్నిహోత్రుఁడు, వీరియొక్క గొప్పకాంతిగలదై, మథితాద్రిశృంగమై = విఱువఁబడిన కొండశిఖరములుగలదై, గతిరహిత గ్రహంబు నయి = పోవుటకు మార్గములేని గ్రహములుగలదై, స్కన్ననిశాకరబింబము = జాఱిపడిన చంద్రబింబము, ఔచు=గలదై, శోషితజలరాశిసంఘమయి=ఎండిన సముద్రముల గుంపులుగలిగి, ఛిన్న=ఛేదింపఁబడిన, లతా+ద్రుమ+గుల్మము =తీఁగలు, చెట్లు, పొదలు, జగత్+తతి=లోకములసమూహము, పొలియంగన్= నాశమగునట్లు, శిత=పదునైన, ప్రదర=బాణములయొక్క, ప్రకర = సమూహములయొక్క, ప్రభాళులన్=కాంతులసమూహములచే.

తా. లక్ష్మణా! వాఁడిగల నాబాణపరంపరల తేజస్సులచే వాయుసూర్యాగ్నిహోత్రులప్రభచెడ, కొండలశిఖరములు విఱిగిపడ, గ్రహంబులు దోవలులేక తికమకలాడ, చంద్రబింబము జాఱిపడ, సముద్రము లన్నియు నెండిపోవ, చెట్ల తీఁగలు పొదలు తెగిపడ, లోకములు నాశమగునట్లు చేసెదను.

మ. అదిగోఁ జూడు మదస్త్రబాణనిచయ • వ్యాప్తంబు నాకాశమున్
బ్రిదులం జేసెద వ్యోమచారులను సం • పీడింతు ముల్లోకముల్
సుదతిం జెక్కు చెమర్ప కుండ విబుధుల్ • చూపంగఁ దా రొల్ల రేన్
విదితామోఘమదీయవిక్రమ మిదే • వీక్షింత్రు గా కెద్బుచున్. ౧౧౧౪

మత్=నాయొక్క, అస్త్రనిచయ = అస్త్రసమూహములచే, వ్యాప్తంబున్=

వ్యాపింపఁబడినదానిని, గ్రీదులన్ = పడునట్లు, వ్యోమచారులను = ఆకాశమున సంచరించుదేవతలను, చెక్కు చెమర్పకుండ = కొంచెమైనను బాధలేకుండునట్లు, విబుధుల్=దేవతలు, ఒల్లరేన్=ఇష్టపడరేని, విదిత = ప్రసిద్ధికెక్కిన, అమోఘ = వ్యర్థముకాని, మదీయవిక్రమము=నాపరాక్రమము, ఇదే = ఇప్పుడే, వీక్షింత్రు గాక=చూచెదరుగాక.

తా. అదిగో నాయస్త్రములచే వ్యాపింపఁబడిన యాకాశమును దలయెత్తి చూడుము. విమానములమీఁదఁ దిరుగుదేవతలను నేలఁబడఁగొట్టెదను. మూఁడు లోకములు బాధపడఁజేసెదను. నాసీత కేబాధ లేకుండునట్లు మంచితనమునఁ దెచ్చి దేవతలు సమర్పించిరా సరి – లేదా ప్రసిద్ధమై వ్యర్థము కాని నాపరాక్రమమును నేడ్చుచుఁ జూతురుగాక.

సీ. అతలకుతలము నై • హల్లకల్లోలమై, చెల్లాచెదరు నయి•చెల్ల చెదరు
పచ్చుముపాడు నై •పంచబంగాళ మై, పాండవబీడు నై •పగులు వాఱి
మఱి పటాపంచ మై • మామకీనాకర్ణ, పూర్ణ బాణావళీ•పూర్ణభువన
మిపు డమర్యాద మై • యేర్పడఁ గల దిదే, చూడుమీ లక్ష్మణ•చొక్కి సోలి.
ఆ. వ్రాలి తూలి వ్రేలి•మాలి యీదేవతల్, యక్షరాక్షసాళు•లదవదపడి
పటుతరాస్మదీయ•బాణనికృత్తులై, వారు వీరె యోర్చు•వారు నన్ను. ౧౧౧౧

అతలకుతలమునై =క్రిందిదిమీఁదఁ బై దిక్రింద, అతలము=అధోలోకములలో నొకటి. ఇది భూమికిఁ గ్రిందిలోకము. కుతలము=భూలోకము, అతలము భూలోకమగునట్లు. హల్లకల్లోలము రూ. అల్లకల్లోలము=తాఱుమాఱు, చెల్లాచెదరు రూ. చెల్లచెదరు=మిక్కిలిచెదరు, పచ్చుముపాడు = పాడు + పాడు = పచ్చుము పాడు = మిక్కిలిపాడు, పంచబంగాళము = మిగులదూరము, పాండవబీడు = ఏభూమియైనను తరాలనాఁటినుండి చిరకాలముగ దున్నఁబడకయుండునది పాండవబీడు అందురు. పాండవుల నాఁటికాలమునుండి బీడని యర్థము. పటాపంచము=అగోచరము– కానరాకపోవుట. రూ. పటాపంచ. మామకీన=నాయొక్క, ఆకర్ణపూర్ణ =చెవులవఱకు పూరింపఁబడిన, ఆకర్ణపూర్ణము – అవ్యయీభావసమాసము. ఆబాలగోపాలము ఇత్యాదులు. ఆ=వఱకు– బాణావళీ = బాణములవరుసలచే, పూర్ణ=నిండిన, భువనము=ప్రపంచము, అమర్యాదమై = కట్టుపాటుతప్పినదై, మర్యాద=మేర, అదిలేనిది అమర్యాదము. చొక్కి = దేహము తెలియక పోయి, సోలి=నేలఁబడి, వ్రాలి=వంగఁబడి, తూలి=స్థానభ్రష్టమై, వ్రేలి=వ్రేలాడి, మాలి=చెడి, అదవదపడి=కలఁతపడి, పటుతర=మిగులబలముగల, అస్మదీయ=నాయొక్క, బాణ=బాణములచే, నికృత్తులు=ఖండింపఁబడినవారు.

తా. నే నిపు డాకర్ణాంతము లాగివిడిచిన బాణములసమూహములచే ప్రపంచ మతలకుతలమై యల్లకల్లోలమై చెల్లాచెదరై పచ్చుముపాడై పంచబంగా

శమై పొందవబీడునై వగుళ్లుపాఱి పటాపంచమై మర్యాదతప్పినది కాఁగలదు చూడుము. ఈ దేవతలు రాక్షసులు లోనగువారు చొక్కి సొలి వ్రాలి కూలి తూలి వ్రేలి వాలి నాబాణములచే ఖండితు లగుదురు. నేను ధ్వంసముచేయఁబూనిన వీరా సహింపఁగలవారు ?

కం. నాముద్దురాలి సీతను, సామంబునఁ దెచ్చి యీరయఁ జాలక యున్నన్
సౌమిత్రీ ! భువనత్రయి, యేమెయి రూపఱునొ చూడు మీ నాశక్తిన్.

ముద్దు+అలు = ముద్దురాలు, కర్మధారయము. కావున రకారాగమము. సామంబున=మంచిమాటలచే, భువనత్రయి=మూఁడులోకములు, రూపఱునో= రూపములేకపోవునో.

తా. నాకుఁ బ్రియురాలగు సీతను మంచితనమునఁ దెచ్చి దేవతలులోనగు వారీయరేని, లక్ష్మణా ! యీమూఁడులోకము లేవిధముగా రూపములేక నాశమగునో నాశక్తి చూడుము.

చ. అని కటముల్ చలింప భయదాసమరోషకషాయితాక్షుఁడై
ఘనతరకార్ముకంబు వెసఁ గైకొని భీషణపన్నగోపమం
బనుపమతేజమైనవికటాశుగ మొండు గుణంబుఁ గూర్చి యి
ట్లను ననుజాతుతోడఁ బ్రళయాగ్నివిధంబునఁ దేజరిల్లుచున్. ౧౧౧౭

కటముల్=చెక్కిళ్ళు, భయద = భయముకలిగించు, అసమ=అసమానమైన, రోష = కోపముచే, కషాయిత = ఎఱ్ఱవాఱిన, అక్షుఁడై = కన్నులుగలవాఁడై, ఘనతర=మిగులగొప్పదగు, కార్ముకంబు=విల్లు, వెసన్ = శీఘ్రముగా, కైకొని = చేత గ్రహించి, భీషణ = భయంకరమైన, పన్నగోపమంబు=పాము వంటిది, అసమతేజము = అసమానమైన కాంతిగలది, వికటాశుగము=చక్కని బాణమును, గుణంబున్=అల్లెత్రాటియందు, ప్రలయాగ్నివిధంబునన్=ప్రలయ కాలమందు లోకము దహించుటకై ప్రజ్వరిల్లు నగ్నిదేవునివలె, తేజరిల్లుచున్ = ప్రకాశించుచు.

తా. అని చెక్కిళ్ళదురుచుండ భయంకరమైన కోపముచే నెఱ్ఱనైన నేత్రములుగలవాఁడై తన పెద్దవింటిని జేతఁదీసికొని భయంకరమైన పామువంటిదై మిగులఁ దేజముగల చక్కని బాణము నల్లెత్రాటియందు సంధించి ప్రలయ కాలాగ్నివలె మండుచుఁ దమ్మునితో నిట్లనియె.

కం. ఏవిధి జరయును మరణం, బేవిధిఁ గాలం బదృష్ట మెట్లనివార్యం
బావిధిఁ గోపప్రాప్తిని, నేవిధి నప్రతిహతుండనే సౌమిత్రీ. ౧౧౧౮

జర=ముసలితనము, మరణము=చావు, అదృష్టము=పూర్వజన్మమునఁ జేసినకర్మముల ఫలము, అనివార్యంబు=నివారింపరానిది, కోపప్రాప్తిని=కోపము వచ్చినపుడు, అప్రతిహతుండన్ = ఎదిరించి చెఱుచువాఁడు లేనివాఁడను, అడ్డము

లేనివాఁడను. ఇది శ్రీరామచంద్రమూర్తి సంకల్పమునకు నడ్డములేదనియు, ఆయనను దిరస్కరింప నెట్టివారు చాలరనియుఁ దెలుపుచున్నది. "సత్యకామ స్సత్యసంకల్ప" యను శ్రుతి స్మరింపఁదగును దీపకాలంకారము.

తా. ఎవ రెన్ని విఱుగుడులు చేసినను ముసలితనము, మరణము, కాలము, అదృష్టము వానివాని కాలమున నవి రాకతప్పనట్లు నాకును గోపమువచ్చినపుడు నేను జేయఁబూనినపనిని నివారించువాఁడు లేఁడు.

కం. సల్లలితచరిత స్మితముఖి, మెల్లగ నర్పించిరేని • మే లగుఁ గాదే
నుల్లల నుడికింతును జూమి, హల్లోహలముగ జగంబు • లని రోషింపన్.

సల్లలితచరిత=మిగులమనోహరమైన నడవడిగలది, స్మితముఖి=నవ్వుతోఁ గూడిన ముఖముగలది, అర్పించిరేని = తెచ్చియిచ్చిరేని, మేలగున్ = దేవతలు మొదలగువారికి శుభమగును. ఇట్లనుటచే నాయాశ్రమముపొంతకు మాయామృగము వచ్చినపుడు ఏనవ్వుముఖముతో సీతాదేవి నాకామృగమును బట్టి తెమ్మని కోరెనో-ఆటువంటి నవ్వుముఖముఁ గలదానినిగాఁ దెచ్చి యియ్యవలె నని భావము. ఉల్లలనుడికింతును- ఉల్లల=ఉడుకుటయందు ధ్వన్యనుకరణము. కుతకుతలాడింతును. హల్లోహలముగన్ = మజ్జనోన్మజ్జనముగ, మునుఁగుచుఁ దేలుచుఁ దేలుచు మునుఁగుచు- ఈశబ్దమును ఓగిరాల జగన్నాథకవి తన సుమనోమనోభిరామంబునను అలసానిపెద్దనయుఁ బ్రయోగించియున్నారు. ఈశబ్దమునునికితెలియక మనుచరిత్ర వ్యాఖ్యాతలు ప్రమాదపడినారు. సుమనోమనోరంజనము- ప్రథమోల్లాసము, "శ్రీ నారాయణదేవ దివ్యపదరాజీవద్వయీ సంతత ధ్యానానూన సుధాపయోధిలహరీ హల్లోహలాత్మీయచేతో నాళీకుఁడనై తదంచిత కథాస్తోమంబులాసక్తి శ్రుత్యానందంబుగ నాలకించుచు సమస్తాహోనిశల్ పుచ్చుదున్." ౯౩.

నారాయణదేవునియొక్క ధ్యాన మనెడి సుధాసముద్రప్రవాహ మందు మునుఁగుచుఁదేలుచున్న మనఃపద్మము కలవాఁడనై యన్నిరేయింబగళ్లు గడుపుచున్నాఁడను. హల్లోహలము =మగ్నోన్మగ్నము. 'పరిమళలహరీ హల్లోహల మదబంభర'అని మనుచరిత్ర, 'ప్రగల్భాంగనాకలనాదోదిత పాహిపాహి ముఖ వాక్కల్లోలహల్లోహల', అని ద॥ గంగాహల్లోహల వాగ్విలాస ॥పాం॥

తా. మనోజ్ఞమైన నడవడిగలదియు నవ్వుముఖముగలదియు నగు నా సీతను మృదుమార్గమునఁ దెచ్చియిచ్చిరా సురాసురలు లోనగువారు బాగుపడుదురు. ఈయకపోయిరా కుతకుత యుడికించి యూపత్సముద్రమున ముంచి తేల్చెదను- అని కోపింపఁగా

—• ౬౫-వ సర్గము. లక్ష్మణుఁడు శ్రీరాముని శాంతునిఁ జేయుట •—

సీ. సీతాపహరణక • ర్శితుఁ దప్యమానుని, సంవర్తకాగ్ని యో • జను జగంబు
నిర్దగ్ధముగఁ జేయ • నిష్ఠురుం డగువాని, సజ్యకోదండంబు • చాయ జూచు

చున్నవానినివేఁడిఁయూర్పులార్చెడువానిఁ,బ్రళయరుద్రునియట్లుఁ
వెలుఁగువాని
నెన్నఁడుఁ గోపించియెఱుఁగనివానిని, రాముఁ గన్గొని సుమిత్రాసుతుండు
అ. పెదవు లెండ ముఖముఁ వెలవెలఁ బోవఁగ, నిట్టు లనియె భూతహితరతుండ
వెపుడుశాంతిమతివిఁమృదువవుతగు నయ్య,కోపమెత్తినైజఁగుణమువిడువ.

ఇట్లు చేసినను ప్రాజ్ఞులు నన్ను నిందింపరు, అనిభావము. 'ఈమెకై రాముఁడు లోకమెల్ల దహియించిన యుక్తము నాకుజూడఁగన్', అనికదా హనుమంతు నంతటివాఁడు చెప్పెను. సుం. ౪౬౩ వ. సీతాపహరణకర్శితున్ = సీత యపహరింపఁబడినకారణముచేఁ గృశించినవానిని, తప్యమానుని = తప్పించు చున్నవానిని, సీతాపహరణము తాపమునకుఁ గారణము. తాప మీక్రోధమునకుఁ గారణము. ఇట్లనుటచే సీతను మరల గ్రహించుటకై తెచ్చుకొన్న కోపావేశమే కాని స్వభావసిద్ధమైనది ద్వేషమువలన వచ్చినది కాదనియుఁ గార్యము నెఱవేఱిన నుండునది కాదనియు భావము. సంవర్తకాగ్నియోజను=ప్రలయకాల మందలి యగ్నివిధమున-సంవర్తః ప్రలయః కల్పః క్షయః కల్పాంత 'ఇత్యపి' అమరకోశము.

నిర్దగ్ధముగన్=పూర్తిగఁగాలినదిగ, సజ్య=ఎక్కుపెట్టఁబడిన, కోదండంబు= విల్లు, భూతహితరతుండవు=భూతములకు మేలుచేయుటయందే ప్రీతిగలవాఁడవు, శాంతమతివి=శాంతిగల మనస్సుగలవాఁడవు కోపములేనివాఁడవు, మృదువవు=కఠినత్వము లేనివాఁడవు, మెత్తనివాఁడవు, నైజగుణము=సహజగుణము.

తా. సీతాదేవి యపహరింపఁబడిన కారణమునఁ గలిగిన దుఃఖముచేఁ జిక్కినవానిని, శోకముచేఁ దపించుచున్నవానిని,ప్రలయకాలాగ్నివలె లోకమును సమూలముగఁ గాల్చివేయఁ బరుషగుణము వహించినవానిని, ఎక్కుపెట్టిన వింటి చాయఁ జూచుచున్నవానిని. వేఁడినిట్టూర్పులు విడుచుచున్నవానిని, సర్వప్రాణి సంహారముచేయ విజృంభించిన ప్రలయకాలరుద్రునివలె వెలుఁగుచున్నవానిని, శత్రుసంహారము నిమిత్తమైతప్ప నెన్నఁడుకోపించి యెఱుఁగనివానిని, రామచంద్రునిఁ జూచి లక్ష్మణుఁడు పెదవు లెండ ముఖము వెలవెలఁబోవ నిట్టులనియె. అన్నా! నీవు సర్వదా జగములకు మేలుచేయుటయందుఁ బ్రీతిగలవాఁడవే, కోపములేనివాఁడవే, మృదుస్వభావుఁడవే, ఇట్టి నీవిపుడు కోపము దెచ్చుకొని నీసహజగుణమును విడువవచ్చునా? ఇది నీకు ధర్మమా?

దీనివలనఁ దన్నే నమ్మియుండువారి కాపదగలిగినపుడు భగవంతుఁడు వారిని రక్షించుటయం దెట్టివాఁ డగునో తెలియనగు. ఇది యాశ్రితవాత్సల్యాతిశయమును దెలుపును. ఇట్టులే తమయాశ్రితుల రక్షించుటయందు సర్వవిధ ప్రయత్నములు చేయవలె ననిసూచన.

ఉ. ఇందునియందు లక్ష్మియు, సహీనతరప్రభ సూర్యనందునన్
దందడియొార్పు ధాత్రిని, సదాగతియందు సదాగతిత్వ, మ

స్కందగతిం దిరం బగుచు • జా నగు; నిన్నియుఁ గీర్తితోడ నీ
యంద వసించు నిత్యముగ • హావడి పెట్టఁగఁ జన్నెలోకముల్ ? ౧౧౨౧

ఇందునియందు = చంద్రునియందు, లక్ష్మీ=శోభ, 'లక్ష్మీస్సంపద్రమా శోభా'॥నానా॥ర॥ చంద్రునికాంతి సౌమ్యమై ఆబాలగోపాలము సంతోషపఱచి సుఖ మిచ్చునది. అమావాస్యయందు చంద్రకాంతి లేదుగదా యందురేమో ? మనకులేదు. అంతెయకాని చంద్రకాంతికి హాని లేదు. గ్రహణకాలమున మనకు నెండలేనికారణమున సూర్యకాంతి లేదనవచ్చునా ? అదియునుగాక సూర్యుని యందు నారాయణుఁ డున్నట్లు, చంద్రునియందు లక్ష్మీదేవికలదు. సినీవాలీశబ్ద మీయర్థమునే బోధించుచున్నది. అః అనఁగా విష్ణువు, స + అః = సా అనఁగా విష్ణువుతోఁగూడినది లక్ష్మీ. ఆలక్ష్మీ కలది కనుక సిని యనఁగాఁ జంద్రకళ. ఆ చంద్రకళ దీనియందు లేతదై యుండునుగాన సినీవాలి. వబల కభేదము అని గురుబాలప్రబోధిక. అహీనతరప్రభ = మిక్కిలిగొప్పదగుకాంతి, దండదీ యోర్పు = అధికమైనయోర్పు, ధాత్రిని = భూమియందు, సదాగతియందు = వాయువునందు, సదా + గతిత్వము=ఎప్పుడుపోవుచుండుట, అస్కందగతిన్= జాఱిపోనివిధముగ, తిరము=స్థిరము, జానగున్=మనోహరమగును, ఇన్నియు= చంద్రసూర్యాదు లందొక్కొక్క గుణమేయున్నది. నీయందో యివన్నియుఁ గీర్తితోడ వసించును. హావడి=బాధ, ఉపద్రవము, చన్నే=చనునా. ఒకానొకచోఁ దద్ధర్మార్థకంబులగు నుండు, చను, చేరు, కొనులు ప్రశ్నార్థకైకారపరకంబు లగునపుడు వాని కడయచ్చులకు లోపంబు విభాషనగు. అగుచో నుండుడకా రంబునకు నకారంబగు. చేరుకొను అనఁగా సముద్రయుక్తమగు కొనుధాతు వని యర్థము. ఉండునే=ఉన్నే,కొనునే=కొన్నే,చనునే=చన్నే, ప్రౌ-వ్యా క్రియ. ౨.

తా. చంద్రునియందు లక్ష్మీ, సూర్యునియందు విశేషప్రభ భూమియందు విశేషముగ నోర్పు, వాయువునందు సదా గమనించుట, కొంచెమైన స్ఖలనములేక స్థిరముగ నుండును. వానియం దాయొక్కొక్కగుణమే యుండును. నీయందవి యన్నియు పై పెచ్చు కీర్తితో శాశ్వతముగఁ గాపురము చేయుచునుండును. ఇట్టి నీవు లోకములను బాధింప న్యాయ్యమా ?

సీ. అపరాధ మెవ్వఁడో•యాచరించిన నెల్ల, జగముల సమయింపఁ•దగు నటన్న
యీభగ్నమైనతే•రెవ్వనిదో యేల, యెవనిచే హత మయ్యె•నెఱుకపడదు
తునిసినగొడిజలు•దొరలిన నేమి యై, నెత్తురుబొట్ల నీ•నేల యొప్పె
సైన్యంబు పోరిన•చందంబు లేదొంటి, కాని దురం బయి•కానఁబడియెఁ

ఆ. గాన నొకనికై జ•గంబుల నెల్లను,రూపు మాపఁ దగు • రూక్షవృత్తి
రాజులైనవారు•రాజిల్ల వలదె మా,ర్దవము శాంతి యుక్త•దండ మొనరి.

ఎవ్వఁడో = ఊరుపేరు తెలియనివాఁడు. ఆచరించినన్ = చేసిన భగ్న

మైన=విఱిగిన, హతము=విఱుగఁగొట్టఁబడినది, తునిసిన = విఱిగిన, గోణిజలు= గుజ్జుపుగిట్టలు, నేమి=బండికమ్మి, దురంబు=యుద్ధము.

తా. శాంతింపుము. ఓర్చుకొను మనెదవే-ఇంతసే పోర్చుకొనిన నెవరైన నీస్థితియేమి గతియేమి-ఏల యేడ్చెదవు.సీత యిచ్చోటనున్న దనివలుకరించినవాఁ డొకఁడైనఁ గలిగెనా? ఎంతకాల మోర్చుకొనిన నింతయేకదా ఫలము. అందు వేమో? అన్నయ్యా అట్లుకాదు. ఊరుపేరు తెలియనివాఁ డెవ్వఁడో యొక్కఁడు నేరముచేసిన వానిని గనిపెట్టు శక్తిలేక లోకమునంతయు నాశముచేయ న్యాయ్యమా ? ఇట్టిపని చేయరాదని నీవే నాకు బోధించితివికదా.(యుద్ధ ౧౮౦౩ పద్యము). ఈవిఱిగినతే రెవ్వనిదొ యేల యెవనిచే విఱువఁబడెనో తెలియలేదు. ఇది మనము విచారించి తెలిసికొనవలసియున్నది. గుజ్జుపుగిట్టలు విఱిగినవి. చక్రముల కమ్ములు దొరలినవి. నెత్తురుబొట్లు నేలపడినవి. ఇవన్ని పరిశీలించి చూడఁగా నొకనికే యిన్నియుఁ దటస్థించినవిగాని యుద్ధమునందు రెండవవాఁ డెవఁడో తెలియదు. సేనలు పోరాడినవిధమును లేదు. ఒకఁడే తనరథమును దాను విఱుచుకొని తన సారథిని గుఱ్ఱములను జంపుకొనునా? కావున నివి యన్నియు నీ వాలోచింపక యొకనినిమిత్తమై లోకమంతయు నాశముచేయఁ దగునా ? రాజులగువారు మృదుత్వము శాంతి గలిగి యెవ్వ డెవని నెట్లు దండింపవచ్చునో యట్లుగదా దండింపవలెను ? ఇష్టమువచ్చినట్టు లెవరి ననిస వారినందఱఁ గఠినముగ దండింప వచ్చునా ?

కం. నీ వఖిలభూతములకుం, గేవలము శరణ్య! డవును • గీర్తిత పరమం
బై పఱలు గతియుఁ గావున, నేవాఁడొకొ నీ విపత్తి • కెలమింగాంచున్.

తా. ఎవఁడొయొకఁ డపరాధముచేయఁగా లోకమంతయు దాని నామో దించెనుగావున లోకమంతయు వధ్యమని నీవు తలఁచుట పొరపాటు. ఎట్లన:- తమ రక్షణము కోరు సర్వభూతములకుఁ శరణుచొరఁదగిన వాఁడవు నీ వొకఁ డవేకాని నీవు తప్ప వేఱొకఁడు లేఁడు అట్టివారు పొందఁదగినదై యన్నిటికంటె శ్రేష్ఠమైనదని కీర్తింపఁబడిన పరమగతియు నీవుతప్ప వేఱులేదు. ఇట్లు ప్రాప కము ప్రాప్యమునై యుండునీకు నాపదవచ్చిన నెవఁడు సంతోషించును? సహాయముచేయుటకు సామర్థ్యములేక కొందఱు, తెలియక కొంద ఱుందురుగాని బుద్ధిపూర్వకముగా నీ కపరాధము చేయఁదలఁచినవా రుండరు. ఇందు శ్రీరామ చంద్రమూర్తి సర్వశరణ్యత్వము, సర్వప్రాప్యత్వము చెప్పఁబడెను.

తే. సురలు గంధర్వదానవుల్ • గిరులునదులు,నీకువిప్రియ మొనరింప • నేరవయ్య
ఋత్విజులు దీక్షితునివట్ల • నెగ్గుదలఁపఁ, జాలనివిధానయోజింపు • శాంతమతిని.

తా. యజ్ఞమునందు ఋత్విక్కులు దీక్షగొని యజ్ఞముచేయువానికిఁ గీడు కోరినఁ దమకే నష్టికావున వానికీడు కోరరు. మేలే కోరుదురు. అట్లులే దేవతలు

గంధర్వులు దానవులు కొండలు నదులు నీకు దుఃఖమును గలిగింపవు. నిబ్బరించుకొని యాలోచింపుము.

ఉ. కేల శరాసనంబుఁ గొని ♦ ప్రేవల నే నడ తేరఁగాఁ దప
శ్శీలురకాసటన్ నెమకు ♦ సీతను బర్వతకాననంబులన్
శైలగుహాతరంగిణుల ♦ సారసకైరవవాటికాళులం
దాలిమి దేవతాదిభువ ♦ నంబుల నెంతయు జాగరూకతన్, ౧౧-౭౫

కేలన్ = చేతియందు, శరాసనంబు = విల్లు, ప్రేవల = ప్రక్కల, నడ తేరఁగా = నడచిరాఁగా, తపశ్శీలురకాసటన్=తపస్సు చేసికొనువారిసాహాయ్యముచే, నెమకుము - వెదకుము, శైలగుహాతరంగిణులన్ = కొండగుహలందు నదులందు, సారస+కైరవ+వాటికాళులన్ = కమలములు, కలువలు, నుండు ప్రదేశములందు, తాలిమిన్ = ఓర్పుగలిగి, దేవతాదిభువనంబులన్ = దేవతలు మొదలగువా రుండుచోటులందు, జాగరూకతన్=హెచ్చరికతో.

తా. చేత విల్లుపట్టుకొని నేను ప్రక్కల నడఁచిరాఁగా తపస్వులసాహాయ్యముతో సీతను బర్వతములందు నడవులందు గుహలయందు నదీతీరముల యందు కమలములు, కలువలుండు కొలంకులతీరములందు దేవతాదులుండు స్థలములందు నోర్పుతో హెచ్చరికతో వెదకుము. ఇచ్చటఁ దపస్వులసహాయముతో వెదకుము అనుమాట యెంతయుఁ దగియున్నది. వీరికిఁ దెలియని ప్రదేశములు వారికిఁ దెలిసియుండుటేకాక యోగదృష్టిచే సీత యెందుండునది వార్తు చెప్పఁగలరు. ఋషీశ్వరులసాహాయ్య మేల వీరు గోరలేదో- ఇద్దఱుమగవా రుండి యొకయాఁడుదాని రక్షింపలేకపోయితిరా యని నవ్వుదు రనియో - నీయాఁడుదానినే రక్షించుకొనలేక, హరించినవానిని శిక్షింపలేనివాఁడవు. మమ్మేమి రక్షింపఁగలవని యందురనియో వారిసాహాయ్య మపేక్షింపలేదు. అదియునుగాక యగస్త్యాశ్రమము పోవువఱకు ఋష్యాశ్రమములులేవు. రాక్షసుల తలవాకిట నెవరుందురు ?

కం. అప్పటికిమంచితనమున,నప్పింపరయేని సీత ♦ నమరులు మీఁదం
దప్పక కాలోచిత మగు,నప్పనిఁ గావింప న్యాయ♦మగుఁ బోనీకున్.౧౧-౭౬

తా. మనము చేయవలసిన కార్యమంతయుఁ జేసి యప్పటికి మంచితనమున దేవతలు సీతను సమర్పింపకపోయినపక్షమున నప్పటికి నుచితమగుపని యప్పుడు నీవు చేయుట న్యాయముగా నుండును. నింద నీయం దుండదు.

మానిని. సామముచేతను శీలముచేతను ♦ సాధుమతీ ! వినయాదులచే
భూమితనూభవ చేపడ కున్నను ♦ భూవరనందన ! యావయి సు
త్రామకఠోరసుసాధనసన్నిభ ♦ రాజతపుంఖశరౌఘములన్
నమదివచ్చినచొప్పున లోకము ♦ నీఱుగఁ జేయుము యుక్తముగన్.

చేపడక = లభింపక, సుత్రామ = ఇంద్రునియొక్క, కఠోర సుసాధన=

కఠినమైన మంచియాయుధమగు వజ్రముతో – సన్నిభ=సమానమైన, రాజత పుంఖ=బంగారుపిడులుగల, శరౌఘములన్ = బాణసమూహములచే, నీఱుగన్= భస్మముగా, యుక్తమగున్ = న్యాయ్యమగును.

తా. మంచిమాటలచేత, మంచినడవడిచేత, వినయము మొదలగువానిచేత సీతాదేవి లభింపకపోయెనా,సాధుమనస్సుగల రాజనందనా యామీఁదవజ్రముల వంటి కఠోరములై బంగారుపింజలుగల బాణములచే నీయిష్టప్రకారము లోక మును భస్మముచేయుము. తగినకార్యముగ నుండును. ఈవిషయమున హను మంతుని వాక్యములు చూడుఁడు.

"కం. మేలో త్రిభువనరాజ్యము । మేలో జానకి యటన్న మేదినిసుత కున్। దై త్రిలోక్యరాజ్యమెల్లను । జాలదుపో యొక్కకళకు సరిపోలంగన్॥" సుందర ౪౬౪. వా స్తవమింతయేకదా. "విష్టభ్యాహ మిదంకృత్స్న మేకాంశేన స్థితో జగత్" భ. గీ. ౧౦-౪౨. ఛందస్సు—మానినికి నేడు భ గణములు, గురువు. ౧౩ వ యింట యతి.

౬౬-వ సర్గము.

కం. అని పాదంబుల వ్రాలుచు,వినయంబున మఱియు ననియె•విపులతపమునన్
ఘనసత్కర్మములను నినుఁ, గనె జనకుఁడు సుధనుసురలు•గాంచినభంగిన్.

విపులతపమునన్=విస్తారమైన తపస్సుచేత, ఘనసత్కర్మములను=గొప్ప పుణ్యకార్యములచేతను, సుధను=అమృతమును.

తా. ఈప్రకారము చెప్పి యాయన పదములపైఁబడి నమస్కరించి వినయమున మఱియు నిట్లనియె. అన్నా ! పూర్వజన్మంబునందేకాక యీ జన్మ మందును విస్తారముగఁ దపస్సుచేసి యెన్నియో యశ్వమేధయాగాదులు గొప్ప పుణ్యకార్యములు చేసి మనతండ్రి యతిప్రయాసమున దేవత లమృతమును బడసినట్లు నిన్నుఁబడసెను.

శ్రీరామచంద్రమూర్తిని అమృతమునకుఁ బోల్చుటచే నీ యర్థములు స్ఫురించెడిని. అమృతమువలన నమృతమున కేలాభములేదు. దాని ననుభవిం చిన దేవతలకే లాభము. అట్లులే నీవు దేవతలకు లోకులకు భోగ్యుఁడవై వారికి మేలుచేయ జనించినవాఁడవు. ఇట్లు లోకము నుద్ధరింపఁబుట్టిన నీవు లోకమును నాశముచేయుట అమృతము చంపుటవలె స్వభావవిరుద్ధకార్యము. ఈయర్థమునే సీతయుఁ జెప్పెను. అమృతమునకై ముప్పదిమూఁడుకోట్లదేవతలు చేసినకష్ట మును నీకై దశరథుఁ డొక్కఁడే చేసెను. అమృత మెట్లు రాక్షసవినాశకారణ మాయెనో యట్లు నీవును రాక్షసులవినాశము చేయవలసియున్నది. కావున దేవతలమీఁద మనుష్యులమీఁద నితరభూతకోటిమీఁదఁ గోపము మానుము. అమృతమువలె నీవు సదా నిర్మలుఁడవుకదా. కశ్మలభావము తగదు.

కం. వరకేవలయుష్మద్గుణ,పరవశుఁ డై తండ్రి నిన్నుఁ • బాయుటచేతన్
సురలోక మరిగె ననుచున్, భరతుఁడు మన మెల్లవినఁగఁ • బలికెను గాదే.

వరకేవలయుష్మద్గుణపరవశుఁడై =శ్రేష్ఠములై నీయందుఁదప్ప నితరుల యందు లేనివగునీకళ్యాణగుణములకుఁ బరవశుఁడై తండ్రి నిన్ను నెడఁబాసిన కారణమున మరణించె నని యందఱు వినఁగా భరతుఁడు చెప్పెనుగదా. అట్టి కళ్యాణగుణములను వదలి యిట్టి హేయగుణమును జేపట్టి లోకమున కుపద్రవము గలిగించితివేని నతండు నీవిషయమై యేమి తలంచును? రాముఁడు సౌమ్యుఁడు, సాధువు, జితేంద్రియుఁడు, శాంతుఁడు ననుకొంటినే, యింతటి క్రూరుఁడా యని తలఁపఁడా? నీవు చేయఁబూనిన లోకోపద్రవము తండ్రికిని జేసినవాఁడవేకదా యగుదువు? తన నాశనమునకా నిన్నుఁ దండ్రి కనెను.

కం. కాకుత్థ్సవర్య! నీ వే, శోకము సహియింపలేక • స్రుక్కెద వేనిన్
లోకమున నల్పసత్త్వులు, ప్రాకృతులా సైఁచువారు•పటుదుఃఖంబుల్?

కకుత్థ్సునివంశమునఁ బుట్టినవారిలో శ్రేష్ఠుఁడవైన నీవు, మహాశుద్ధసత్త్వము గలనీవు, అప్రాకృతుఁడవగు నీవు, కకుత్థ్సునివలె దేవతల లోకుల రక్షింపవలసిన నీవు శోకమును సహింపలేక పరితపించెదవేని యిఁక లోకమునందు కొంచెము సత్త్వగుణముగలవారు కావుననే దుర్బలులు, ప్రకృతిబద్ధులగుటచేతనే యవశులు, నీచులునగువారు దుఃఖములను సహింపఁగలరా? అట్టివారియందే శోకమును సహించినవారు కానవచ్చుచుండ నీవు శోకవశుఁడ వగుట శోచనీయము.

కం. వలవంత నీవె జగములఁ, బొలియింపఁగఁ జూచెదేని • భూప్రజల కెవం
డలవడును గావ దిక్కై, వెలుగేచే న్మేయఁ గాచు•వెర వెయ్యదియో.

వలవంతన్ = వ్యసనముచే, నీవే=సర్వరక్షకుఁడవైననీవే - పొలయింపన్=సంహరింప, అలవడును = లభించును - దిక్కై = రక్షకుఁడై, వెలుగు= కంచె - పైరును పశువులు మేయకుండునట్లు నాటినకంప. చేను=చేనియందలి పైరు, వెరవు = ఉపాయము.

జగములను బుట్టించుభారము బ్రహ్మది, సంహరించుభారము రుద్రునిదైనట్లు రక్షించుభారము నీయందుఁగలనీవు నీధర్మమును వదలి జనుల సంహరింపఁబూనెదవేని భూప్రజలకు రక్షకుఁ డెవఁడు దొరకును? పైరును రక్షించుటకై వేయఁబడిన కంచెయే పైరును మేయఁబూనిన నిఁక దాని రక్షించు నుపాయ మేదికలదు.

సీ. నహుషసూతి యయాతి•నాకంబునొందియు,నవివేకి యయి దుఃఖ•మంద లేదె
మనుపురోధవసిష్ఠ • ముని సుతశతమును, గన నొక్కపరి వారు • చనరె దివికి
భువనవందిత సర్వ•భూతధాత్రి ధరిత్రి, గడగడ లాడదే • వడఁకు గదుర
భువనచక్షుస్సులుఁ•బూజ్యులు సూర్యులై,వాత్పుకుల్ గ్రహములు•వాతఁబడరె.

తే. యెంతటిమహాత్ములైన సు•రేంద్రులైన, దైవసంకల్పమును దాటు•దాట•గలరె
కష్ట మెఱుఁగక కాలంబు•గడిపినారె, ప్రాణులకు మేలు కీడు స్వ•భావ మధిప.

నహుషసూతి = నహుషునికుమారుఁడు యయాతి, నాకంబు = స్వర్గంబు. కము అనఁగా సుఖము. అదిగానిది అకము. అనఁగా దుఃఖము న + అకము = అట్టిదుఃఖము దేనియందు లేదో యది నాకము. - నఞ్ "నలోపోనఞః తస్మాన్నుడచిపాణిని" ౬-౩-౬, ౬-౩-౭౩-౭౪ ప్రకారము నకారమునకు అచ్చుపరమైనపుడు నకారము అన్‌గా మాఱవలయును. న + ఉచితము = అనుచితము. వీనికపవాదములు నాకము, నాసత్యులు, నారాయణుఁడు, (న + అరాయణుఁడు) అవివేకి = వివేకములేనివాఁడు, ఇచట ఞ్ హల్లుపరముగుటచే అకారముగ మాఱెను. పురోధ = పురోహితుఁడు, ఒక్కపరి = ఒక్కసారిగ - ఏకకాలమున. కొందఱు వసిష్ఠుఁడొక్కఁడేకాఁడనియు, సూర్యవంశపురాజుల పురోహితులకెల్ల గౌరవార్థము వసిష్ఠనామధేయము కలదనియు నందురు. ఇది వారివాదమును ఖండించుచున్నది. వసిష్ఠుకుమారులనందఱ నేకకాలమున నాశనముచేసినవాఁడు విశ్వామిత్రుఁడు. ఆ వసిష్ఠుఁడే మనపురోహితుఁ డగువసిష్ఠుఁ డనుటచే నిరువురు భిన్నులుగా రనుట నిర్వివాదము. కావున నొక్కొక్కరాజున కొక్కొక్కపురోహితుఁ డుండెననియు నాయనను వసిష్ఠుఁ డను బిరుదపదముచేఁ బిలువఁబడుచుండె ననుటయు నిరాకరము. భువనవందిత = విష్ణుపత్ని యగుటచే లోకము వారిచే నమస్కరింపఁబడినది, సర్వభూతధాత్రి = సమస్తభూతములను ధరించునది, ధరిత్రి = భూదేవి, భువనచక్షుస్సులు = లోకమునకుఁ గన్నులగువారు. వారికాంతిలేకున్న కన్నులు వ్యర్థములు. పూజ్యులు = లోకులచేఁ బూజింపఁబడువారు, సూర్యజైవాతృకులు = సూర్యచంద్రులు, గ్రహములవాతన్ = రాహుకేతువులనోట. 'ఆదిత్యాజ్జాయతే వృష్టిస్తతోన్న మభిజాయత', యని సూర్యునివలన వర్షము, వర్షమువలన నన్నము గలుగును. కావున సూర్యుఁడు పూజ్యుఁడు. ఓషధులకెల్ల చంద్రుఁ డధిపతి, రక్షకుఁడు. కావున లోకపూజ్యుఁడు.

యయాతిమహారాజు బహువిధపుణ్యకార్యములు తపస్సుచేసి కొంతకాలము బ్రహ్మాదిలోకంబులందును సుఖ మనుభవించి యింద్రునియొద్దకుఁ బోయెను. అప్పు డింద్రుఁడు నీ వేమితపస్సులు చేసి యింతటిపదవి నొందితి వనెను. ఆ యయాతి "కం. సురదైత్య యక్ష రాక్షస । నర ఖేచర సిద్ధమునిగణ ప్రవరులదా । సురతపములు నాదగుదు । ష్కర ఘోరతపంబు సవతు గావ, మరేంద్రా"॥ అని యాత్మశ్లాఘ చేసికొని మహర్షుల నవమానించి పలుకుటచే నీవు గర్వివి - గర్వముగలవారి పూర్వపుణ్యములు నశించును కావున నీవు మరల భూలోకమునకుఁ బొమ్మని పంపెను. సాధుసాంగత్యముచే నాదోషముఁ బోఁగొట్టుకొని మరల స్వర్గమునకుఁబోయెను. యాదవపాండవులకు మూలపురుషుఁడీ యయాతియే.

తా. లోకమునందు నేనొకఁడనే దుఃఖ మనుభవించుచున్నాను. నా కున్నంతదుఃఖ మెవరికి లేదనుకొనకుము. ఇంద్రుఁడుగా నుండిన నహుషుని కుమారుఁడు స్వర్గమునకుఁ బోయియు నవివేకముచే నహంకారకారణమున మరల భూమిపైఁ బడలేదా? మన పురోహితుఁడగు వసిష్ఠునిపుత్రులు నూర్వు రేకకాలంబున నశింపలేదా? సమస్తభూతములను సర్వదా మోచియుండు భూదేవి యొక్కొక్కసారి గడగడలాడదా? లోకమునకు కన్నులవంటివారగు సూర్యచంద్రులు రాహుకేతుగ్రహములవాతఁ బడరా? ఎంత మహాత్ములైనను దేవతాశ్రేష్ఠులైనను దైవసంకల్పమును దాఁటఁగలవా రున్నారా? ఎవరైనను గష్టమెఱుఁగక కాలము సుఖముగానే కడపినారా? లేరుగదా. కావున ప్రాణులకు మేలుకీళ్ళు స్వభావముగ వచ్చును, పోవును. దైవసంకల్పము దాఁటరాదనుటచే రాముఁడు వేఱ దైవమువే ఱనితలఁపరాదు. ఇదంతయు నీవు ముందు సంకల్పించి యవతరించినవాఁడవేకదా? ఇప్పుడేల విచారపడెదవు? అని భావము.

కం. హృత యైనను మృత యైనను, క్షితితనయ తదర్థ మీవుఁచి త్తం బగలన్
వెత నొంద వలదు పామరు, గతి శోకము కార్యలాభ ✦ కరమే చెపుమా.

హృతయైనను = అపహరింపఁబడినను, మృతయైనను = చచ్చినను, తదర్థము=ఆమెనిమిత్తము, అగలన్=పగులునట్లు.

తా. సీతాదేవి రాక్షసులచే నపహరింపఁబడినను, చచ్చినను, ఆనిమిత్తముగా నీవు గుండెలుపగుల నేడ్వవలదు. అది జ్ఞానములేనివాఁడు చేయు కార్యము. ఏడ్చుటవలన రాఁగలలాభమేమి? నీవిట్లేడ్చుచుండిన సీతాదేవి వచ్చునా? ఏడ్చుటవలన దేహము మనస్సు చెడుట లాభమేకాని మఱియేమి లాభములేదు. జ్ఞానము కలవాఁడు దేనికిని దుఃఖింపఁడు.

కం. నినుఁబోటి సత్యదర్శను, లనయము దుస్సహతరార్తు ✦ లంటిన యేనిన్
మనమునననేనియు వగ గొన, రనఘ య నిర్విణ్ణదర్శ ✦ నాఢ్యులు గానన్.

నినుబోఁటి=నీవంటి, సత్యదర్శనులు = యథార్థము తెలిసినవారు, అనయము=ఎల్లప్పుడు-ఏకాలమందైనను, దుస్సహతర + ఆర్తులు = కొంచెమైనను సహింపరాని వ్యసనము, మనముననేనియున్ = మనస్సునందైనను. మనస్సునందే లేనపుడు వెలుపల నెట్లు కానవచ్చును? అనఘ=దోషరహితుఁడా, అనిర్విణ్ణదర్శనాఢ్యులు=విషాదములేని యంతఃకరణముచే సంపన్నులు.

తా. అనఘా! జీవకోటులయథార్థస్థితి యనఁగా జననమరణములు, సుఖదుఃఖములు, శోకసంతోషములు, సంయోగవియోగములు లోనైనవి నిత్యములుగావు. వచ్చుట, పోవుట, వానిస్వభావగుణములు. కావున వానికై పరితాపపడరాదని తెలిసినవారు సహింపరాని యెంతటివ్యసనము కలిగినను వెలుపల రోదనము మొదలయినవి చేయమి యటుండ మనస్సునందైనను నిట్టి వ్యసనము వచ్చెనేయని తలఁపరు.

కం. వరమతి నాలోచింపుము, సరి యగునే నీకు నిట్లు • సంతాపింపన్
గురుబుద్ధి శుభాశుభములు, వరికింతురు నైజమేధ • బలమున విబుధుల్.

వరమతి = గొప్పమనస్సుతో నాలోచింపుము, నైజమేధ = స్వభావసిద్ధమైన బుద్ధియొక్క, విబుధుల్ = జ్ఞానముగలవారు, పండితులు.

తా. నీచమైన హృదయదౌర్బల్యము వదలి గొప్పమనస్సుచేసి యీప్రకారము వ్యసనపడ నీకుఁ దగునేమో యాలోచింపుము. జ్ఞానముగలవారు స్వభావసిద్ధమైన బుద్ధిబలముచే మేలుగీళ్ళను బరీక్షింతురు.

కం. కనరానిదోషగుణతతు, లను గలిగి యనిశ్చితవుఫ • లంబును నాక
ర్మనిచయముల నొనరింపక, మనుజుం డిటు సౌఖ్యదుఃఖ • మగ్నుం డగునే.

ఆమేలుగీళ్లు పూర్వజన్మంబులందు మనముచేసిన పుణ్యపాపము లని చెప్పుచున్నాఁడు.

కనరానిదోషగుణతతులను = ప్రత్యక్షముగాఁ గనఁబడక శాస్త్రముచేతనే తెలిసికొనఁదగిన సుఖదుఃఖము లనెడిగుణదోషములను, అనిశ్చితవు ఫలంబును = ఇట్టికర్మమున కిట్టిఫల మని ప్రత్యక్షముచే నిశ్చయింప సాధ్యముకానిదియగు, కర్మనిచయములన్ = పుణ్యపాపకర్మములను, ఒనరింపక = చేయక, సౌఖ్యదుఃఖమగ్నుండగునే = సుఖదుఃఖములందు మునుఁగునా ?

తా. పూర్వముచేసిన పుణ్యపాపకర్మముల గుణములుగాని దోషములుగాని మన మిప్పుడు ప్రత్యక్షముగాఁ జూడఁజాలము. మన మీకర్మము చేసితిమి మన కీఫలము కలుగునని నిశ్చయముగాఁ జెప్పుటకును సాధ్యపడదు. ఈకర్మము నీవిధముగఁ జేయుటచే నీఫల మిప్పు డనుభవించుచున్నా మని కర్మముచేసిన విధము చెప్పుటకును సాధ్యపడదు. కాని, కారణములేక కార్య మెన్నఁడును గలుగదు. ఫలమును మన మిప్పు డనుభవించుచున్నాము కావున దీనికిఁ గారణమైన కర్మమును దేనినో జేసితి మని చెప్పవచ్చును. అట్టికర్మము చేయుటచేతనే యిప్పు డీఫలము గలిగినదనియుఁ జెప్పవచ్చును. మనకుఁ గారణము దెలిసినను దెలియకున్నను ననుభవము దప్పదు. కావున సుఖ మనుభవమునకు వచ్చినపుడు మన మేదో పుణ్యము చేయుటచేఁగదా మన కిసుఖము గలిగెను, గనుక మనము పుణ్యమే చేయుదము, అనియు, దుఃఖ మనుభవించునపుడు మనము పూర్వమున నేదోపాపము చేయుటచేఁగదా మన కీదుఃఖము ప్రాప్తించెను. మన మిఁకఁ బాపము చేయరాదనియుఁ దెలిసికొని, మనము చేసిన కర్మముఫలము మన మనుభవింపకతీఱదని మనస్సు దృఢపఱచికొని సంతోషమునకుఁ బొంగక, వ్యసనమునకుఁ గ్రుంకక యుండవలెను.

కం. ఈవిధమున రామా ! ము, న్నీవే బోధించినాఁడ • వీ విపుడు వగన్
హోవడి పడియెద వేనియు, దేవగురుం డైన నీకుఁ • దెలుపం గలఁడే.

తా. ఈవిధముగ రామచంద్రా ! నీవే నాకుఁ బూర్వము బోధించితివి,

ఇప్పుడు నీవే వ్యసనముచే బాధపడుచున్నావు. నీవు తెలిసినవాఁడ వనుకొందునా? తెలియనివాఁడ వనుకొందునా? తెలిసియుఁదెలియనొల్లని నీకుఁ దెలుప దేవతల గురువగు బృహస్పతియు సమర్థుఁడుగాఁడు. ఇఁక నేనెంతవాఁడను?

కం. "మఱచినఁ దలఁపింపంగను। నెఱుఁగనినాఁ డెల్లపాట్ల నెఱిఁగింపనగున్।
ఎఱిఁగి మఱి యెఱుఁగనొల్లని, కఱటిం దెలుపంగఁ గమలగర్భుని వశమే॥"
భార.

"తెలిసియుఁ దెలియని నరుఁ దెల్ప బ్రహ్మదేవుని వశమే"॥ భర్తృహరి.

కం. నీనిశ్చలమతి సురలకు, నేనియు దుర్లభము వగవు•నెచ్చున యుష్మత్
జ్ఞానము ప్రసుప్త మైనను, మానక బోధింప వలసె•మఱకువ దీఱన్.౧౧౩౮

తా. రామచంద్రా! నీవు మూర్ఖుఁడవు గావు. కార్యాకార్య ధర్మాధర్మ విషయమున నీకుఁగల స్థిరజ్ఞానము దేవతలకును లేదు. అయినను దుఃఖాతిశయముచే నీజ్ఞానము నివురుగప్పిన నిప్పువలె నిద్రబోవుచున్నది. కాఁబట్టి నీమఱపు బోవ బోధింపవలసివచ్చెనుగాని నీకుఁ దెలియనిది నేను గ్రొత్తగాఁ జెప్పరాలేదు.

కం. నో రెఱుఁగని నరులను నప,కారులు గానట్టిసురలఁ • గారింపకు నీ
శూరతఁ దలంపు భవదప, కారిం గని పట్టి దండ్యుఁ•గాఁ జేయు మనన్.

నో రెఱుఁగని=చెప్పుకొనుటకుఁ జేతఁగాని, అపకారులు = కీడుచేసినవారు, కారింపకు = బాధింపకుము, శూరతన్ = శౌర్యమును, భవదపకారిన్ = నీకునపకారముఁ జేసినవానిని, దండ్యుగా=శిక్షకుఁబాత్రునిగా.

తా. రామచంద్రా! మనుష్యులను జూతమా వారు నీయొద్దకువచ్చి మాపై నీకేల కోపము? మేమేమి చేసితిమి పాపము? నీకుఁ గీడుకోరువారము కామే యని యామాత్రము చెప్పుటకుఁ దెలియనివారు. దేవతలందరు నీవలన బాగుపడఁగోరువారు. కావున నీ కపరాధము చేసినవారుగారు. కావున వారి నేల బాధింపఁ దలఁచెదవు. వ్యర్థకోపమువలన వ్యర్థశోకమువలన నేకార్యము కాఁజాలదు. మన కపకారముచేసినవాఁ డెవఁడు అని వానిని గనిపెట్టి నీవు శూరుఁడవు కావున వానిని దండింపుము. దానివలన నీకు సీత మరల లభించును. కీర్తియుఁ గలుగును. 'ఉద్యోగినం పురుషసింహముపైతి లక్ష్మీ'యన్నటు లుద్యోగవంతునిఁగదా సర్వశ్రేయస్సులు వరించును. బంధువియోగముచే దుఃఖించువారికి వారిహితు లిట్లు బోధింపవలయు నని సూచన.

—• { ౬౭-వ సర్గము. రాముఁడు లక్ష్మణు వాక్యంబుల శాంతుఁడై సీతను వెదకుట. } •—

శా. సారంబై నసుభాషి తార్థముల నా•సౌమిత్రి యన్నంతనే
సారగ్రాహి తదగ్రజుండును మహా•సారంబుఁ గైకొంచుఁ గో
పారంభం బుపసంహరించి ధను•వాధారంబుగా నిల్చి వ
త్సా! రామం గన నెందుఁ బోద మెదిసే• యం బోలు భావింపుమా.

సారంబు=శ్రేష్ఠము, సుభాషిత + అర్థములన్=యుక్తియుక్తముగా శాస్త్రసమ్మతముగాఁ జెప్పిన మంచిమాటలయర్థమును, తదగ్రజుండును=ఆయనకు జ్యేష్ఠుఁడు, సారగ్రాహి = సారమునుగ్రహించువాఁడు కావున తాను బెద్దవాఁడయ్యుఁ జిన్నవాఁడైన లక్ష్మణునివాక్యములను వినెను. మహాసారంబు=విశేషసారాంశమును, 'యుక్తియుక్తం వచోగ్రాహ్యం, బాలాదపి సుభాషిత'మ్మను నీతివాక్యము ప్రకారము-ఉపసంహరించి = తగ్గించి, ధనువాధారంబుగా=విల్లాఁతగా, వత్సా=నాయనా, రామన్ = స్త్రీని సీతను.

తా. శ్రేష్ఠములైన మంచి నీతివాక్యముల యర్థమును చిన్నవాఁడైనను లక్ష్మణుఁడు చెప్పఁగా విని, పెద్దవాఁడగు రామచంద్రమూర్తి దానియందలి సారము గ్రహించి, కోపముచేఁ జేయఁదలఁచిన పనిని వదలి, విల్లాధారముగా నిలఁబడి, నాయనా! సీతను వెదకుటకు నేమి చేయవచ్చు, నెందుఁ బోదము చెప్పుము.

'యుక్తియుక్తం వచోగ్రాహ్యం, బాలాదపి సుభాషితమ్' యుక్తియుక్తమైన వాక్యము బాలుఁడు చెప్పినను గ్రహింపవలయు ననునీతిని బోధించుచున్నది. ప్రమాద మెవరికైనఁ గలుగు ననియు, నట్టిచోటఁ బెద్దవారికైనను బిల్లవాండ్రు హిత ముపదేశింపవలయుననియు, బెద్దవారు బాలుఁడు చెప్పినది యుక్తియుక్తమగునా కాదా యని యాలోచించి యుక్తియుక్తముగ నుండిన గ్రహింపవలయు ననియు, 'బాలుఁడవు నీవా నాకుఁ జెప్పువాఁడ' వని యనరాదనియు బోధ.

ఉ. దీనత రాముఁ డి ట్లనిన • ధీరుఁడు లక్ష్మణుఁ డన్న! యీజన
స్థాన మనేకభూరిమృగ • సంకులకందరశైలదుర్గసం
తానము కిన్నరాళిభవ • నప్రచయాన్విత ముగ్ర రాక్షసా
ధీనము భూరిభూరుహత • తిప్రవికీర్ణము గానఁ గోమలిన్. ౧౧౪౧

అనేక=పెక్కులగు, భూరి=గొప్పవగు, మృగ=జంతువులచే, సంకుల = నిండిన, కందర = గుహలుగల, శైల = కొండలయు, దుర్గ = చొరరాని ప్రదేశముల, సంతానము=సమూహముకలది, కిన్నర+ఆళి = కిన్నరులసమూహముల యొక్క, భవనప్రచయ=ఇండ్లగుంపులచే, అన్వితము = కూడినది, ఉగ్రరాక్షసాధీనము=భయంకరులగు రాక్షసులయధీనమందుండునది, భూరి = గొప్పదగు, భూరుహ=చెట్లయొక్క, తతి=సమూహముచే, ప్రవికీర్ణము = మిక్కిలి వ్యాపించియుండునది.

తా. శోకతప్తుఁడై రామచంద్రమూర్తి యిట్లడుగఁగా లక్ష్మణుఁ డిట్లనియె. ఈజనస్థానము పెక్కులు గొప్పవగు మృగములచే నిండినగుహలుగల కొండలు చొరరానిమార్గములు గలది. కిన్నరులయిండ్లచేఁ గూడియుండునది. భయంకర రాక్షసుల యధీనమందుండునది. పెద్దచెట్లచే వ్యాపించియుండునది. కావున రాక్షసులు సీతను దెచ్చి యిందే యెందో యుంచియుండవలెను.

కం. ఇందే రోయఁగఁ దగు నీ, చందంబునవాఁడు బుద్ధి ♦ సంపన్నుఁ డని
ష్పందుం డగు నాపదలం, దెందేనియు గిరులు కదలు♦నే గాడ్పునకున్.

నీచందంబునవాఁడు = నీవిధముగలవాఁడు, నీవంటివాఁడు, బుద్ధిసంపన్నుఁడు=బుద్ధిసంపదగలవాఁడు, అనిష్పందుఁడు = చలింపనివాఁడు, గాడ్పునకున్=ఓరుగాలికి. ఈచందంబున వాఁ డనుటకు, "ఇట్టిదివ్యతేజంబునవాఁ డధమాన్వయమునఁ బుట్టునె చెపుమా" భార-ఆ-౬-౨౪.

తా. కావున సీతాదేవిని నిచటనే వెదకవలయును. నీవంటి బుద్ధిసంపదగలవాఁ డాపదవేళలఁ జలించునా? ఎంతయోరుగాలి వీచినను కొండలు కదలునా?

కం. అని పలికి రాముఁడు తన, యనుజుఁడు వెనువెంట రా వ♦నావని సర్వం
బును రోసెఁ గ్రోధవశతన్, ధనువున క్షురశరముఁ గూర్చి ♦ తాలిచి కేలన్.

వనావనిన్=అడవిప్రదేశమును, క్షురశరము=మంగలికత్తివలెఁ బదునైన బాణమును.

తా. అని చెప్పఁగా రామచంద్రమూర్తి తమ్ముఁడు తనవెంటరాఁగా నడవిప్రదేశమును సర్వమును సీతాహర్తయందుఁ గోపముగలవాఁడై ధనుస్సునందు మంగలికత్తివంటి బాణము సంధించి చేత ధరించి వెదకెను.

—♦ రామలక్ష్మణులు జటాయువును జూచుట. ♦—

కం. ఇటు వెదకుచుఁ జనఁ జన న, చ్చట నొకచో భూరిశైల ♦ సంకాశుని నె
త్తుటఁ దోఁగియున్న పుణ్యుని, జటాయువు మహానుభావు♦శకునిప్రవరున్. ౧౧౪౪

భూరిశైలసంకాశున్ = పెద్దపర్వతముతో సమానుఁడైనవానిని, తోఁగి = మునిఁగి, పుణ్యుని = పరోపకారమను పుణ్యముచేసినవానిని, మహానుభావున్ = గొప్పమహిమగలవానిని, ప్రాణ మిచ్చియైనను స్వామికార్యము చేయునంతటి భక్తిమహిమగలవానిని, శకునిప్రవరున్=పక్షిశ్రేష్ఠుని.

తా. ఇటు వెదకుచుఁ బోఁగాఁబోఁగా నాపర్వతమందే యొకచోటఁ బెద్దకొండవలె నుండువానిని, నెత్తుటఁదడిసియున్నవానిని, పుణ్యాత్ముని, ప్రాణము విడిచియైన స్వామికార్యము చేయవలయు ననుభక్తివిశేషముగలవానిని, పక్షిశ్రేష్ఠుని, జటాయువును.

కం. వీక్షించి పలుకు ననుజుని, శిక్షితపరిపంథి కంటె ♦ సీతను వీఁడే
భక్షించె నిజము గ్రద్దై, రాక్షసుఁడే యున్నవాఁడు♦ గ్రాలుచు సుఖియై.

వీక్షించి = చూచి, శిక్షితపరిపంథి = శత్రువులదండించినవాఁడా,

తా. చూచి తమ్మునితో నిట్లనియె : విరోధులను శిక్షించినవాఁడా ! చూచి

తివా, వీఁడు రాక్షసుఁడు, సీతను మ్రింగి మనము చంపుదు మనుభయముచే గ్రద్దై హాయిగా నున్నాఁడు.

కం. వీనిని మద్ఘోరేషువి, తానంబులఁ జీల్చువాఁడఁ • దడయక యని సీ
తానాయకుఁ డభిముఖుఁ డై ,పూనఁగ శర మొండు వణఁకె•భూతల మెల్లన్.

మద్ఘోర=నాభయంకరములైన, ఇషు = బాణములయొక్క, వితానంబులన్=సమూహములచే, అభిముఖుఁడై =ఎదురుగాఁబోయి.

తా. వీనిని నాభయంకర బాణసమూహముచే నిప్పుడే యాలస్యములేక చీల్చెద నని వెనుకనుండి కొట్టరాదుగావున నెదురుగఁ బోయి యొకతీవ్రబాణమును సంధింపఁగా భూతలము వణఁకెను.

కం. నెత్తురు లాలలు గ్రక్కుచు, హ త్తినమరణాంతబాధ•నారటమున డ
గ్గుత్తికతోడ విహంగమ; స త్తముఁ డి ట్లనియె రామ•చంద్రునితోడన్. ౧౧౪౭

లాలలు=బొల్లినీళ్లు, మరణాంతబాధ=మరణముసమీపించినపుడు కలుగు వేదనయొక్క, ఆరటమునన్ రూ. ఆరాటమునన్=తాపముచే, డగ్గుత్తికతోడ = గద్గదస్వరముతో, విహంగసత్తముఁడు=పక్షిశ్రేష్ఠుఁడు.

తా. నెత్తురు చొంగ గ్రక్కుచు మరణతాపముచే బాధపడుచు గద్గదస్వరముతో రామచంద్రునితో పక్షిరా జిట్లనెను.

—• జటాయువు రామునకు సీతాపహరణవృత్తాంతముఁ జెప్పుట •—

కం. ఆయుష్మంతుఁడ! యోషధి, నో యన వని నెద్ది రోయు•చున్నారో మీ
రాయంగన నాప్రాణం, బీయొక రావణునిచేత•హృత మీరెండున్. ౧౧౪౮

ఆయుష్మంతుఁడ=దీర్ఘాయువుకలవాఁడా! ఇది దీవన. బిడ్డలను చిరంజీవులన్నట్లు, ఖరాదులవధవలన రామచంద్రమూర్తిబలాదు లెఱిఁగియు సీతావిషయము వినఁగానే యేమగునో యని శంకించి యాయుష్మంతుఁడా యని దీవించెను. "జీవన్ భద్రాణి పశ్యంతి" బ్రతికియుండిన శుభములు పడయవచ్చునని. కావున సాహసము చేయకుము, అనిబోధ. ఓషధినో = మూలికయన-ఓషధినో యన్నట్లు. ఓయన - ఉత్ప్రేక్షావాచకము. హృతము = అపహరింపఁబడెను. అడవులలో వెదకువారు మూలికలనేకదా వెదకుదురు.

తా. ఆయుష్మంతుఁడా! అడవియందు నోషధిని వెదకినట్లు దేనిని వెదకుచున్నారో యట్టిసీతయు నాప్రాణము రెండును రావణుచే నపహరింపఁబడినవి.

ఉ. నీవును లక్ష్మణుండును వ•నీక్షితి నొంటిగ వీడి చన్నయా
పావని సీత నెత్తికొని•బల్మిని రావణుఁ డుప్పరంబునన్
బోవుచు నుండఁ జూచి యొక•పూఁపున నడ్డము దాఁకి వానితో
లావునఁ బోరి తద్రథ మి•లాస్థలిఁ గూల్చితి వాని డొల్చితిన్. ౧౧౪౯

పావని=పవిత్రచరిత్రను, బల్మిని=బలవంతముగా, ఉప్పరంబునన్=ఆకాశమున, పూఁపున=ప్రయత్నముచే, లావునఁబోరి=బలముతో పోరి-యుద్ధముచేసి, ఇలాస్థలిన్=భూమియందు, డొల్చితిన్=పడఁద్రోచితిని.

తా. నీవును లక్ష్మణుఁడు నిరువురు పావనియగు సీతను నొంటిగా నడవిలో విడిచిపోఁగా రావణుఁడు బలవంతముగా సీతను బట్టుకొని యాకాశమునఁ బోవుచుండఁగా నేను జూచి యొకవిసరునవారి కడ్డముపోయి యెదిర్చి వానితో బలముకొలఁది యుద్ధముచేసి వాని రథమును నేలఁ బడఁగొట్టి వానిని గ్రిందఁద్రోచితిని.

కం. అదె నే విఱిచినచాపం, బదె తూణి మదీయపక్ష•హతసారథి వాఁ

డదొ తేరు నేను దప్పిన, ముదుక నగుట నతఁడు ఖడ్గ•మున నాఱెక్కల్.

తూణి=అంబులపొది, మదీయపక్షహతసారథి=నాఱెక్కలదెబ్బచేఁ జచ్చిన సారథి, దప్పిన=బడలికచెందఁగా, ముదుకన్=ముసలివాఁడను.

తా. నేను విఱిచినవిల్లదిగోఁ బడియున్నది. అదిగోఁ బొది. నాఱెక్కల దెబ్బచేఁ జచ్చినసారథి యదిగోఁ బడియున్నాఁడు. అదిగో నేను బడఁగొట్టిన తేరు. నేను ముసలివాఁడనై బడలితిని. అప్పుడు తనకత్తిచే నాఱెక్కలను

కం. తెగనఱికి తెఱవఁ గొనుచున్, గగనంబునఁ బఱచెఁ బంక్తి•కంఠుఁడు మున్నె

మగువకయి చంపె నీవుం, దగవే వెండియును జంప•దశరథపుత్రా. ౧౧౩.౧

తెగన్=దేహమునుండి తెగిపోయినట్లు, తెఱవన్=స్త్రీని, సీతను, మున్నె=ముందే.

తా. తెగి నేలఁబడునట్లు నఱికి సీతను బట్టుకొని రావణుఁ డాకాశమునఁ బరువెత్తెను. నీభార్యకై ముందే దశకంఠుఁడు నన్నుఁ జంపెను. నామిత్రుఁడగు దశరథునిపుత్రా! చావనున్నవానిని నీవుకూడఁ జంపవలయునా ?

—• జటాయుదుస్థితికి రాముఁడు దుఃఖించుట. •—

చ. అన విని బాష్పపూర్ణముఖుఁ • డై ద్విగుణీకృతతాపసక్తుఁడై

ధను వటు పాఱవైచి నృప • తల్లజుఁ డాతనిఁ గౌఁగలించి హా

యని వివశాత్ముఁడై పడి స • హానుజుఁ డై పలవించె నొంటివా

నిని వనిఁ గాల్త్రోవఁ బడి • నిశ్వసనంబులు పుచ్చుచున్న్యనిన్. ౧౧౩.౨

ద్విగుణీకృత=ఇబ్బడించిన, తాపసక్తుఁడై =తాపముతోఁ గూడినవాఁడై, నృపతల్లజుఁడు = రాజశ్రేష్ఠుఁడు, వివశాత్ముఁడై = పరవశమైనమనస్సు గలవాఁడై, సహానుజుఁడై =తమ్మునితోఁగూడినవాఁడై, ఇట్లనుటచే లక్ష్మణుఁడుకూడ నేడ్చెననిభావము. ఈజటాయువు ముసలిగ్రద్ద చేసినంతసేవ నేను జేయలేకపోయితినిగదా! కలకాలము కాచికాచి సమయమునకు ముఖముతప్పించితినిగదా! అని లక్ష్మణుఁడు దుఃఖించెను. పలవించెన్=విలపించెన్=నిశ్వసనంబులు=నిట్టూర్పులు.

తా. అని చెప్పఁగా విని కన్నీళ్ళచే నిండినముఖముగలవాఁడై యుబ్బడించిన తాపముగలవాఁడై విలు దూరమున బాఱవేసి రాజశ్రేష్ఠుఁడగు రామచంద్రమూర్తి యతనిని గౌఁగిలించి 'హా'యని పరవశుఁడై పడి తమ్మునితోడ నేడ్చెను. లక్ష్మణా! ఒంటరివాని నడవిలోఁ ద్రోవలోఁ బడియెగయూపిరివిడుచు పుణ్యాత్ముని

పరమేశ్వరుఁ డగు శ్రీరాముఁడు భక్తపక్షపాతమువలన భక్తుఁడగు జటాయువునకుఁ గలిగిన యాపదఁజూచి పరమప్రియయగు సీత రావణునిచే నపహరింపఁబడెనని విని. "వ్యసనంబులు జనములకును, బొసఁగినఁ దా నధికదుఃఖమును బొందును" (అయోధ్య (౬౨). అని యుండుటచే "భక్తాపదఁ జూచి యుబ్బడియగు తాపమున నార్తుఁడయ్యెను" అని మహేశ్వరతీర్థీయము, ఈ న్యాయ్యమే సీతయందు నన్వయింపవలసిన దని యీ వ్యాఖ్యాత యభిప్రాయము. ఇది గోవిందరాజ సమ్మతము. ఒకటి వగలేదువు,ఒకటి నిజమైనయేడు వయ్యెనేని యద్దివగపు ద్విగుణితమనఁదగునా ? రెండుసమానములై నఁగదా ద్విగుణితము.

ఉ. తమ్ముఁడ చూడుమీ యకట ♦ ధారిణిరాజ్యము వేఱుపాటు భీ
ష్మమ్మగుకానసస్థలిని ♦ సంకటపాటు ధరాత్మజాత నిం
దిమ్మెయిఁ గోలుపాటు విహ ♦ గేశ్వరు త్రుంగుడుపాటు నాయభా
గ్యమ్మెటువంటిదో కనితె ♦ కాల్పఁగ నోపుఁ గృశాను నేనియున్. ౧౧౨౩

అభాగ్యము=దురదృష్టము, కృశానున్=అగ్నిహోత్రుని.

తా. లక్ష్మణా! నానిర్భాగ్యదశయెట్టిదో చూచితివా? అయ్యో! రాజ్యము బోవుట, భయంకరారణ్యమ్ముల దుఃఖపడుట, సీతను నిందు వోఁగొట్టుకొనుట, జటాయుమరణము ఇవియన్నియు సర్వము దహించు నగ్నిహోత్రునైనఁ గాల్పఁగ నోపును.

అయోధ్యాకాండమందు రాత్రి చంద్రునికాంతి హరింపలేనట్లు రాజ్యనాశము రామునికాంతిని హరింపలేదు అనియు, రాజ్యాభిషేకము మేలా, వనవాసము మేలా యన్నప్పుడు వనవాసమే మేలని ముందు చెప్పఁబడెను. అట్టిది యిప్పుడేల దుఃఖకర మయ్యెననిన

"ఒనరభార్యాసమేతుఁడై యున్నవాని
కెంతయాపదలయ్యును నెఱుకవడవు."

కం. అలయునెడడయ్యునెడనాఁ, కలియుఁ దృషయునైనయెడలఁ ♦ గడుగాని ధరణీ
తలనాథపురుషునకు ని, మ్ముల భార్యయ పాచుచిత్త ♦ మున దుఃఖంబుల్ ॥ భార ॥

సీ. ధర్మార్థకామసా ♦ ధన కుపకరణంబు, గృహనీతివిద్యకు ♦ గృహము విమల
చారిత్రశిక్ష కా ♦ చార్యకం బన్వయ, స్థితికి మూలంబు స ♦ ద్గతికి నూఁత
గౌరవంబున కేక ♦ కారణం బున్నత, స్థిరగుణమణుల కా ♦ కరము హృదయ
సంతోషమునకుసం ♦ జనకంబు భార్యయ. చూవె భర్తకు నొండ్లు ♦ గావుప్రియము

లెట్టిఘట్టములను • నెట్టియాపదలను, నెట్టితీరములను • ముట్టఁబడిన
వంతలెల్లఁ బాయు • నింతులఁ బ్రజలను, నొనరఁ జూడఁగనిన • జనుల కెందు
॥భార॥

అనియుండుటచే నపుడు సీతాదేవికూడ నుండుటచే రామున కప్పుడట్లుండెను. భర్తకు మనస్సునకు దుఃఖము స్పృశింపరాకుండునట్లు మాటలచేత, నుపచారాదులచేత సంతోషపెట్టుచుండెను. ఇప్పు డామె పోవుటచే నన్నియు దుఃఖకరములై కానవచ్చెను.

గీ. పెక్కుదివియ లున్న • జక్కవచెలి యున్న, రిక్కరాయఁ డున్నఁ • జుక్కలున్నఁ
జిన్నిలేడిచూడ్కి • చేడియ నెడఁబాయ, నప్పుడంధకార • మయ్యె జగము ॥భర్తృ॥

కావున రాజ్యముపోవుట దుఃఖకర మయ్యెను. ఆకస్మికముగ వచ్చిన రాజ్యము పోయినఁబోనీ, లోకములో నందఱు రాజ్య మేలి సుఖించుచున్నారా? అనిన నింటిలోఁ బడియుండుటకైన లేక వనవాసప్రాప్తి, అడవులలో భార్యలతో వానప్రస్థులు సుఖముగలేరా యనిన భార్యను గోలుపోవుట, అందఱు భార్యలతోనే యున్నారా? బంధువులతోడనైన నుందమనినఁ బ్రాణస్నేహితుఁడు తమకై చచ్చుట యివియన్నియు నుత్తరోత్తర దుఃఖాభివృద్ధికిఁ గారణములు. తగిలిన కాలే పలుమాఱుతగిలెనేని మొదట లక్ష్యపెట్టకున్నను మూఁడునాలుగు మార్లు గాయపడినపిమ్మట నొప్పి తెలియకపోదు. అప్పుడు ప్రాంతవికూడ జ్ఞప్తికి వచ్చును.

కం. ఘోరార్తితాప మాఱఁగఁ, బారావారంబుఁ జొరఁగఁ • బాఱితి నేనిన్
నీరము నాదౌర్భాగ్యము, పేరిమి శోషిలు నేల • వీఁటిక లెగయున్. ౧౧౨౪

పారావారంబు=సముద్రమును, వీఁటికలు=పగుళ్ళు.

తా. సహింపరాని యీతాపము చల్లార్చుకొన నేను సముద్రములో దూఁకినను నాదేహమువేఁడిమిచే సముద్రమెండుటయేగాక నేలగూడఁ బగుళ్ళు పాఱును.

కం. నాకంటెను నిర్భాగ్యుఁడు, లోకంబున లేఁడు పరివి • లోకించినచో
నీకరణి దుస్తరం బగు, ప్రాకటదుర్వ్యసనవాగు • రం జిక్కుటచేన్. ౧౧౨౫

వాగురన్ = వలయందు.

తా. ఈవిధముగఁ దరింపరాని పెద్దవ్యసన మనువలయందుఁ జిక్కుటచే నెంత వెదకిచూచినను నాకంటె నదృష్టహీనుఁడు లోకమున లేఁడు.

కం. మనజనకునిమిత్రుం డీ, యనఘుఁడు ముదుకఁడు విహంగ • మాధిపుఁ డయ్యో
వినిహితుఁడై పడియెను ధా, త్రిని నాదురదృష్టవశత • దీనతఁ గంటే. ౧౧౨౬

అనఘుఁడు=పుణ్యాత్ముఁడు, 'పరోపకారః పుణ్యాయ' యన్నట్లు పరోపకారమందు దేహమువిడిచినవాఁడు.

తా. ఈయన మనతండ్రిస్నేహితుఁడు, పుణ్యాత్ముఁడు, ముసలివాఁడు, పక్షిరాజు, నానిర్భాగ్యదశవలన కొట్టఁబడినవాఁడై నేలఁబడెను చూచితివా?

కం. అని జనకస్నేహమ్మున, ననుజునితో లూనపక్ష•నస్రసునఖగన్
దనకేలఁ దడవి యేదీ, యనఘా? నాప్రాణతుల్య•యని ధర వ్రాలెన్.౧౧౨౪

తా. తండ్రిమిత్రుఁ డనుస్నేహముచేఁ దమ్మునితోఁ జెప్పి రెక్కలు నఱకఁబడి నెత్తురుకాలుచున్నవానిని తనచేతితోఁ దుడిచి 'పుణ్యాత్ముఁడా' నాప్రాణములతో సమానురాలగు సీత యేదీ యెం దున్నది యని నేలపైఁబడెను.

—•{ ౬౮-వ సర్గము. జటాయువు రామునకు సీతావృత్తాంతము సవిస్తరంబుగఁ జెప్పుట. }•—

ఉ. తెప్పిఱి లేచి లక్ష్మణుని•దిక్కుఁ గనుంగొని కంటె తమ్ముఁడా
యిప్పరమోపకారి విహ•గేంద్రుఁడు నాకయి పూని తెంపుపెం
పొప్పఁగఁ బోరి కూలి కొఱ•యూపిరితోఁ బడినాఁడు, పల్కిన
చొప్పిపును దోఁప, దెల్గు కడు•సూక్ష్మమ టంచును బక్షికి ట్లనున్. ౧౧౨౫

తెప్పిఱి=మూర్ఛనుండితేఱి.

తా. ఇట్లు మూర్ఛనుండి లేచి లక్ష్మణునితో రామచంద్రమూర్తి యిట్లనియె. 'తమ్ముఁడా! మహోపకారముచేసిన యీపక్షిశ్రేష్ఠుఁడు నాకయి ప్రయత్నించి తెగించి యుద్ధముచేసి పడి కుట్టుసురుతోఁ బడియున్నాఁడు. మాటలాడ శక్తి యున్నట్లును గానరాదు. ఏదో యొకమాట చెప్పినను చాలహీనస్వరము' అని జటాయువుతో నిట్లనియె.

శా. ఓదక్షయ్యకులాధినాయక! జటా•యూ! పల్కనేర్తేని సీ
తాదేవింగుఱియించి నీవధముచం•దంబున్ ధరాకన్య నే
లా దైత్యుండు హరించె! నాతఁ డెద న•ల్గం గారణం బేమి ? మి
త్రా! దేవ్యాస్యము చంద్రతుల్య మెటు త•త్కాలంబునం దుండెనో?౧౧౨౬

దక్షయ్యకులాధినాయక=గ్రద్దలకులమునకు ప్రభువా, జటాయూ! ఇది సంబోధన ప్రథమ. భూసురోత్తమ 'జగత్కారూ'యనినన్నయభట్టుప్రయోగము. ఈరూప మాచ్ఛికశబ్దంబుల రాదు. నాకొడుకూ, నాతమ్ముఁడూ, అనరాదు. దేవ్యాస్యము-దేవి+ఆస్యము=సీతాదేవిముఖము, సీతముఖమెట్లుండె ననుటకుఁ గారణము, సంతోషముతోఁ బోయెనా దుఃఖించుచుఁ బోయెనా? తనయందలి ప్రీతి యేమాత్రము తెలిసికొనుటకును, సంతోషముతోఁ బోయెనేని యామెకై శ్రమపడవలసినపనిలే దనుటకును.

తా. ఓగ్రద్దఱేఁడా, జటాయూ! మాటలాడశక్తియేనిగలదేని, సీతాదేవి గుఱించియు నీవు చంపఁబడినవిధము,ఏల సీతను రాక్షసుఁడు పట్టుకొనిపోయెను, వానికేల నామీఁదఁ గోపము కలిగెను? అప్పుడు సీతాదేవిముఖ మెట్లుండెను ? చెప్పుము.

చ. ఆమెయిఁ గొంచు నేగ దురి • తాత్ముఁడు తన్ను ధరిత్రికన్య దా
నే మనుచుండె? నప్పలుకు•లేర్పడఁ జెప్పుము, దైత్యుఁ డెట్టివాఁ
డేమెయివాఁడు? వానిపుర•మెయ్యది? శౌర్యము దెంతమట్టు? తం
డ్రీ! మన మారఁగాఁ బలుక•వే సతి నెట్లు హరించి యేగెనో? ౧౧౬౦

తా. ఆవిధముగఁ బాపాత్ముఁ డారాక్షసుఁడు తన్నుఁ దీసికొనిపోవుచుండ నప్పుడు సీత యేమనుచుండెను? ఆమాటలు స్పష్టముగఁ జెప్పుము. ఆరాక్షసుఁ డెట్టివాఁడు, ఏదేహముఁవాఁడు, వాఁ డుండుపుర మేది. వాఁడేమాత్రము శూరుఁడు? తండ్రీ సీత నేవిధముగఁ బట్టుకొని పోయెనో సర్వము చెప్పుము.

ఛందస్సు—రెండును బ్లుతాక్షరములే యయినప్పుడు సర్వమైత్రియుండినఁ జాలును. వ్యంజనమైత్రితోఁ బనిలేదు, దీనికి ప్లుతయుగవిశ్రామయతి యనిపేరు.

కం. తామేవర్ణములైనను, క్ష్మామండలమునను బ్రాణ•మైత్రిగలిగినన్ః దామోదర
ప్లుతయుగ వి,శ్రామము లనఁగా బ్లుతాక్షరద్వయ మమరున్॥ అప్పకవి.

ఇందు నాలుగవపాదంబున రెండును బ్లుతాక్షరములే.

ఉ. ఈవిధి రాముఁ డాడ విహ•గేంద్రుఁడు మెల్లన విచ్చి ఱెప్పలన్
భూవిభు మోముఁ జూచుచు న•నుం గడు నీరెలుఁ గొప్ప రామ! మా
యావి సమీరదుర్దినస•మాకులవిస్తృతమాయ గూఢుఁ డై
రావణుఁ డేగె మింటను ధ•రాసుత బల్మి హరించి క్రూరుఁడై. ౧౧౬౧

విహగేంద్రుఁడు = పక్షిరాజు, జటాయువు, ఈరెలుఁగు = సన్ననిధ్వని, మాయావి=మాయలమారి, సమీర = గాలితోఁగూడిన, దుర్దిన = మేఘములచేఁ గప్పఁబడినదినముచే, సమాకుల=మిక్కిలినిండిన, విస్తృత = విస్తరింపఁబడిన, మాయ=అద్భుతశక్తిచే, తనశక్తిచే పెనుగాలి వీచునట్లును ఆకాశమున మబ్బులు క్రమ్మునట్లును జేసి యెవరికిఁ గనరానివిధమున - గూఢుఁడై =ఎవరికిఁ గానరాక డాఁగినవాఁడై, మింటను=ఆకాశమార్గమున, బల్మిన్=బలవంతముగ.

తా. ఈప్రకారము రామచంద్రమూర్తి యడుగఁగా జటాయువు మెల్లగ ఱెప్పలు తెఱచి రామునిజూచుచు మిక్కిలిసన్ననిగొంతుతో నిట్లనియె: 'రామా: వాఁడు మాయగాడు. తనశక్తిచే పెనుగాలిని మబ్బులగుంపును గల్పించి వాని చాటున నెవరికిఁ గానరాకుండ రహస్యముగ సీతాదేవిని శూరుఁడై బలాత్కారముగఁ బట్టుకొని యాకాశమార్గమునఁ బోయెను.

కం. బెడిదపుసంగరమున నే, బడలిన నన్నుఁ గాంచి మీఁదఁ•బడి ఱెక్కలఁ దా
నడిదమున నడిచి యసురుఁడు కడువడి దక్షిణముఖంబు•గాఁ బరువెత్తెన్.

తా. భయంకరయుద్ధమందు గాసిపడిన నన్నుఁజూచి నామీఁదఁబడి కత్తిచే నాఱెక్కలు నఱికి మిగులవేగముగ దక్షిణపుదిక్కుగా పరువెత్తెను.

కం. రామా! కన్నులు దిరిగెడి, నామనము వశంబుగాదు•నాయన! లావుల్

దా మెడలెను బ్రాణంబులు, హేమాగము లవిగో నభయకృతకేశములై.

ఠావుల్=స్థానము. ఇది యస్య దేశ్యము, హేమాగములు=బంగారుచెట్లు, అభయ=పట్టివేళ్ళచే, కృత=చేయఁబడిన, కేశములై=వెండ్రుకలుగలవై, మరణకాలమున నిట్టిచెట్లు కానవచ్చును.

తా. రామా! కన్నులు తిరుగుచున్నవి. నామనస్సు నాస్వాధీనమందు లేదు. ప్రాణవాయువులు వానివానిస్థానములనువదలినవి. అవిగో పట్టివేళ్ళకొనలుగల బంగారుచెట్లు కానవచ్చుచున్నవి.

ఉ. ఆయమరారి భూమితనయన్ హరియించినమూర్తముం గనన్
బోయినసొమ్ము స్వామి వెసఁ బొందుట తప్పదు, తత్తఱాన దై
తేయుఁడు తన్ముహూర్తము మదిం దెలియం, డది విందయండ్రు, నీ
జాయ హరించి వాఁడు బడిశంబును మ్రింగినచేఁపయట్టులౌ. ౧౧౬౪

స్వామి=సొమ్ముగలవాఁడు, స్వమ్ము=సొత్తు – అదిగలవాఁడు స్వామి. భగవంతుని స్వామి యనుటకు చరాచరము లాయన సొమ్మగుటచేతనే. తత్తఱాన = తొందరచే, జాయన్ = భార్యను, బడిశంబును = గాలమును, వింద = నష్టమైనధనము దీనిచేఁ బొందును గాన దీనికి విందయని పేరు. ఇది పగటి పదునొకండవ ముహూర్తము.

రౌద్ర శ్శ్వేతశ్చ మైత్రశ్చ తథా సారభటః స్మృతః।
సావిత్రో వైశ్వదేవశ్చ గాంధర్వ కుతప స్తథా ॥
రౌహిణ స్తిలకశ్చైవ విజయో నైరృత స్తథా।
శంబరో వారుణశ్చైవ భగః పంచదశస్స్మృతః ॥ ఈ పదునైదు పగటి ముహూర్తములు. ఇందు విజయముహూర్తమునకు విందయని నామాంతరము– మహేశ్వరతీర్థీయము.

తా. రాక్షసుఁడు సీతాదేవిని హరించిన ముహూర్తమును జూడఁగా నందపహరింపఁబడిన సొమ్ము మరలస్వామిని జెందును. తప్పదు. ఆరాక్షసుఁడు తొందరచే దీని గమనించినవాఁడు కాఁడు. ఆముహూర్తము పేరు వింద. బోయిన సొమ్ము మరల సొమ్ముగలవానిని జేరును గావున దానికి విందయనిపేరు. కావున నీభార్య నపహరించినవాఁడు గాలము మ్రింగినచేఁపవలె నగును.

కం. వ్యథపడకుము జనకజకై, ప్రథితగుణా, నీవు ద్రుంచి రాక్షసనాథున్
బ్రథనమున మరల సతిఁ గొని, పృథుయశ మొప్పారఁ బురికి నేగెదు నెమ్మిన్.

ప్రథనమునన్=యుద్ధమందు, పృథుయశము=గొప్పకీర్తి.

తా. రామా! సీతకై నీవు వ్యసనపడవలదు. కీర్తికరములైన గుణములు గలవాఁడా! నీవు రాక్షసపతిని యుద్ధమునఁ జంపి మరల సీతను గ్రహించి గొప్పకీర్తిని సంపాదించి సంతోషముతో నయోధ్యఁ జేరఁగలవు.

కం. అని తెలివి చెడక యింతయు,మనుజేంద్రునితోడఁ బలికి•మఱియు వచింపన్
జనునెడ మాంసము నెత్తురు, ఘనముగ వక్త్రంబునుండి•గ్రక్కుచుఁ బైపై.

తా. ఇంతవఱకు స్మృతితప్పక తెలివితోఁ బలికి యాయన యడిగిన తక్కిన ప్రశ్నలకుఁ బ్రత్యుత్తర మీయదలఁచి మాటాడఁ బ్రయత్నింపగా నింతలో మాంసము, నెత్తురు, నోటనుండి మీఁదమీఁద విస్తారముగఁ గ్రక్కుచు.

కం. ఔరసుఁడు విశ్రవునకున్, గౌరీవల్లభునిమిత్రు•నకు సోదరుఁ డం
చీరీతిఁ జెప్పునాలో, నా రవయూపిరియు నక్క•టా వెడలి చనెన్. ౧౧౬౭

విశ్రవునకున్ = విశ్రవసుఁడనువానికి, ఔరసుఁడు = సొంతకొడుకు, గౌరీవల్లభుని=శివునియొక్క, మిత్రునకున్=స్నేహితుఁడగుకుబేరునికి, సోదరుఁడు= తమ్ముఁడు, రవయూపిరి = కొంచెముగా ప్రాణవాయువు, అక్కటావెడలిచనెన్= అయ్యో వెడలిపోయెనే. చెప్పవలసిన విషయము పూర్ణముగాఁ జెప్పక ముందే ప్రాణముపోయెఁగదా యని కవి వ్యసనపడుచున్నాఁడు.

దీనికిఁ దరువాత జటాయువు చెప్పదలఁచినది "పేరసురావణుఁడు ముదంబారఁగ వసియించు లంకయను నగరమునన్" అనునది. కిష్కింధాకాండమున సంపాతి యీపూర్వార్థమునే తీసికొనియు త్తరార్థమును జెప్పఁగలఁడు.౧౩-౨౩-వ పద్యముఁ జూమనది, కవితాచమత్కృతి యెంతయు వంద్యము.

తా. విశ్రవుఁ డనుముని కన్నకొడుకు, కుబేరునికి సోదరుఁడు అని యీ మాటలు చెప్పుచుండఁగాఁ గొంచెము మిగిలియుండిన యూపిరియు వెడలి పోయెను.

రామచంద్రమూర్తి శంబరాసురుకొడుకును జయించుటకై దండకారణ్యమునకు వచ్చియుండెను.విశ్వామిత్రుఁడు,శూర్పణఖ వీరు రావణాసురుని పేరెత్తిన వారేకాని వానియునికిపట్టు లోనగువిషయములు చెప్పినవారు గారు. సముద్రతీర ప్రదేశముతప్పచిత్రకూటము మొదలు దక్షిణమధురవరకు దండకారణ్యమే.దీనిలో శంబరుఁ డేప్రదేశమున నుండెనో తెలియలేదు.మునీశ్వరులు రాక్షసులని రాక్షసులని సమష్టిమీఁదను, ఖరుఁడని చెప్పిరిగాని రావణువిషయముఁ జెప్పినవారు గారు. వీరందఱు, శూర్పణఖతప్ప బుద్ధిపూర్వకముగా నావిషయము దాఁచిరనియే యెంచవలసియున్నది.ఏలన, నీలోపల జరుగవలసినచరిత్ర కొంత గలదుగదా!

కం. నుడువుమును మువుమటంచుం, బుడమివిభుఁడు కేలుముడువఁ•బులుఁగుల ఱేఁడున్
విడిచి తనువు దివికిం జనె,నుడుకున రాముండు చూచు•చుండఁగ వెతచేన్.

నుడువుము=చెప్పుము, కేలుముడువన్=చేతులుజోడించి నమస్కరింపఁగా.

ఇంతకాలము జటాయు వెటు ప్రాణము బిగఁబట్టఁ గలిగెను? ఒకనికి మనస్సున బలిష్ఠమైనకోరిక వేదన యుండెనేని యది నెఱవేఱువఱకుఁ బ్రాణముపోదు. ఇది యనుభవవిదితమే. ఆహారముతగ్గినా వెంటనే ప్రాణముపోవును. నావిషయము రామునకు నీవు చెప్పవలసిన దని సీతాదేవి కోరెను. ఈవిధమైన సాహా

య్యమైనను జేయవలయు నని జటాయువునకుఁ బూర్ణసంకల్ప ముండెను, అది నెఱవేఱఁగానే ప్రాణముబోయెను. ఇట్లు జటాయువు జీవించుట సీతయనుగ్రహ ముచేనని స్కాందమునఁ జెప్పఁబడినది. "దేవీ మాం ప్రాహ రాజేంద్ర యావ త్సంభాషణం మమ, భవతస్తావదాసన్మే ప్రాణా ఇత్యాహజానకీ" నేను నీతో మాట లాడువఱకు నీప్రాణములుండునని సీత నాతోఁ జెప్పెను—తీర్థీయము. సీతాదేవి యందిట్టి యనుగ్రహశక్తి పూర్ణముగఁ గలదు. అట్లు సంకల్పించియు నుండ వచ్చును. ఈమాటలు రావణుఁడు వినలేదు. కాఁబోలు, వినియుండిన నపుడే జటాయుతల నఱకియుండును.

తా. చెప్పుము చెప్పుము, అని రాముఁడు చేతులు జోడించుకొని యడుగు చుండఁగా పక్షులరాజగు జటాయువు రామచంద్రమూర్తి సంతాపపడుచు చూచు చుండఁగా దేహమువిడిచి స్వర్గమునకుఁ బోయెను.

కం. ఎఱు పొత్తఁగనులఁదుండముఁ,దెఱచుచుఁ దల వ్రేలవైచి•స్థిరఁ బాదంబుల్
విఱివిగను సాఁచి దేహము, తఱచు వణఁక నుసుఱు విడిచి•ధరపైఁ ద్రెళ్ళెన్.

తుండము=నోరు, తఱచు=విశేషముగ, స్వభావోక్త్యలంకారము.

తా. కన్ను లెఱ్ఱనకాఁగా నోరుతెఱచి తల వ్రేలవైచి భూమిమీఁద పాద ములు వెడలుపుగను పొడుగుగను జాఁచి దేహము వణఁకుచుండ నూపిరివిడిచి నేలపైఁ బడెను.

—•జటాయుమృతికి రాముఁడు శోకించుట.•—

ఉ. ఆపడియున్నగృధ్రము జ • టాయువుఁ గన్గొని రాముఁ డాత్మసం
తాపము దోఁప నిట్టు లనుఁ • దమ్ముఁన కితఁ డనేకవర్షముల్
పాపపురక్షసావళికిఁ • బట్టగుదండక నిర్భయంబుగా
నేపున నుండియుం దుదకు • నిచ్చటనే మృతుఁ డయ్యెఁ గంటివే. ౧౧౫౦

తా. ఆవిధముగ నేలపైఁబడిన జటాయువును జూచి రామచంద్రమూర్తి మిగులఁబరితాపము గలవాఁడై లక్ష్మణుతో నిట్టులనెను. తమ్ముఁడా! ఇతఁ డనేక సంవత్సరములు పాపాత్ములగు రాక్షసులకు స్థానమైన దండకయందు తనపరా క్రమముచే భయములేక యుండి కడపట యిందే మరణించెఁ జూచితివా!

కం. బాలత్వం బాదిగ నిట, వేలకొలఁదియేఁడు లిచ్చ • విహరించితుదిన్
గూలి యిచటఁ బడియెఁ గదే, కాలము దాఁటంగ రాదు•గా యెవ్వరికిన్.

తా. చిన్నతనము మొదలుకొని యిచ్చట వేలకొలఁది సంవత్సరములు తన యిష్టప్రకార మీయడవియందు సంచరించి కడపట నిచ్చటనే పడియెను. కాలము దాఁట నెవ్వరికి శక్యము ?

ఈరామాయణమందు కాలముదాఁటరాదు, విధిదాఁటరా దనునీతి పలు మాఱు చెప్పఁబడి.ది. కావున శుభాశుభములు భగవత్సంకల్పముకొలఁది మన

యదృష్టముచొప్పున వచ్చును. పోవును. వానినిగుఱించి విచారపడి మనము చేయఁగలది యేమీలేదు కావున దానికి విచారపడక పరమపురుషార్థము సాధించి మరల నట్టిస్థితికి రాకుండ యత్నము చేయవలసిన దనునీతి బోధింపఁబడుచున్నది.

ఉ. కంటివె లక్ష్మణా! జనక•కన్యక ముందట నిల్చి దేవతా
కంటకుతోడ డీకొని య•ఖండవిహంగమ రాజ్య మాయువున్
రెంటిని బాసి నాకయి ధ•రిత్రిపయిం బడినాఁడు; ధాత్రిపైఁ
గంటిమె యెన్నఁ డిట్టియుప•కారపరున్ సముదారుఁ బుణ్యునిన్. ౧౧-౨౩

ఇఁక జటాయువుముక్తికి యోగ్యుఁడని రామచంద్రమూర్తి చెప్పుచున్నాఁడు.

దేవతాకంటకుతోడన్ = రాక్షసునితో.

తా. లక్ష్మణా! చూచితివా, సీతను రావణుఁడు దాఁకకుండునటుల ఆమె ముందటఁ దాను నిలిచి రాక్షసు నెదిరించి యుద్ధముచేసి తనయఖండపక్షిరాజ్యమును, ఆయుస్సును రెంటిని నాకయి వదలి నేలఁబడినాఁడు. భూమిపై నిటువంటి పరోపకారపరుని నుదారచిత్తుని పుణ్యాత్మునిఁ జూచితిమా!

లక్ష్మణా! తండ్రినిమిత్తమై నేను రాజ్యము వదలితి నని గొప్పగాఁ జెప్పుదురు. తండ్రినిమిత్తమై కొడుకు చేయకుండిన దోషముగాని చేయుట గొప్ప గాదు. ఇతఁడో మనమనుష్యజాతియందుఁ జేరినవాఁడుగాఁడు. మనకు బంధువు గాఁడు. మనపోష్యవర్గములోఁ జేరినవాఁడుగాఁడు. జీతము తీసికొను సేవకుఁడు గాఁడు. మనమాయనకుఁ జేసినయుపకార మేదియులేదు. మనయుపకార మాయన యాశించినవాఁడును గాఁడు. ఇట్టివాఁ డొకయాఁడుదానిని రక్షింపవలయునని దీర్ఘకాలముగ నేలుచున్న రాజ్యమును అంతకంటెఁ దీపైన ప్రాణమును రెంటిని వదలిపెట్టెను. ఇట్టికార్యమున కేకదా యుపకారమనియు నౌదార్యమనియుఁ బుణ్యమనియుఁ భక్తియనియుఁ బేరు. ఇతనికి నేను మోక్ష మీయఁదగిన సుకృతవిశేష మితనియందుఁ గలదని చెప్పుచున్నాఁడు. ఎట్లులన, అఖండవిహంగమరాజ్యముం బాసియనుటచే నప్రాప్యప్రాప్తిపరిత్యాగము సూచితము. జటాయువు నీచములును నశ్వరములు నగు నైహికపదార్థములందలి యభిలాష సమూలము వదలెనని భావము. నాకయి యనుటచే నన్నొకనినే పనయిష్టసిద్ధికరునిఁగా నెంచెనని భావము. దీనిచే నుపాయానుష్ఠానము చెప్పఁబడెను. దీనివలన ముక్తిఁ గోరువాఁడు ప్రకృతిపదార్థములందు నభిలాష వదలుటయు, రామచంద్రమూర్తి యొకఁడే మనకిష్టార్థసిద్ధికరుఁడని విశ్వసించి యాయనకార్యములు చేయుచుండుటయు తగునని యేర్పడుచున్నది.

అభ్యాసే ప్యసమర్థోసి, మత్కర్మ పరమోభవ।
మదర్థమపి కర్మాణి కుర్వన్ సిద్ధి మవాప్స్యసి॥ భ.గీ. ౧౨

అభ్యాసమందు నీకు శక్తిలేదని నాకార్యములు చేయవలసినది, నానిమిత్తమై కార్యములు చేసిన మోక్షము కాంచెదవు.

కం. శూరులు శరణ్యులును హిత, చారులు సాధువులు ధర్మ•సత్పథవర్తుల్
ధారిణిఁ గల రెల్లయెడన్, ధీరగుణా! యరసి చూడఁ•దిర్యక్కులనేన్. ॥౩౩

తా. లక్ష్మణా! పరోపకారులు మనుష్యులందే కలరని, యితరజాతులందు పట్టనములఁదప్ప నితరప్రదేశమందు లేరని తలంపకుము. ఇతరజాతు లగు పశుపక్ష్యాదులందును శూరులు, రక్షించుయోగ్యతగలవారు, పరులకు మేలు చేయఁదిరుగువారు, సాధువులు. ధర్మమార్గమున వర్తించువారు భూమియందన్ని ప్రదేశములఁగలరు.

కం. నాతండ్రియట్ల పూజ్యుఁడు, ఖ్యాతయశుఁడు మాన్యుఁడితఁడు•ప్రియుఁడును జుమ్మీ
యీతనిపాటు గనుంగొన, సీతాహరణార్తి నమసెఁ•జిత్తమునందున్. ॥౩౪

తా. మనతండ్రి నాకెట్లు పూజ్యుఁడో యితఁడు నట్లు పూజ్యుఁడే. అది యెట్లందువా? తండ్రియగుదశరథమహారాజు నాకొఱకై యెట్లు ప్రాణమువిడిచెనో తండ్రిమిత్రుఁ డగునితఁడు నట్టులే నాకై ప్రాణము విడిచెను. కావునఁ దండ్రివలె నాచేసంస్కారము పొందనర్హుఁడు. మంచికీర్తిగలవాఁడు, గారవింపయోగ్యుఁడు, ప్రియుఁడు, కావున నితనిపాటు చూడఁగా సీతను గోలుపోయినదుఃఖము నామనస్సునందు లేదు. ఏలయందువా? సీతాదేవి నాసేవవలనఁ గలుగునానంద మనుభవింపఁగోరిక కలిగి వచ్చెను. అది సకామసేవగదా, ఇతఁడో నావలన నేలాభము గోరక నాకై ప్రాణములనే యిచ్చెను. కావున నిది విశేషదుఃఖకరమైయున్నది.

—• రాముఁడు జటాయువున కగ్నిసంస్కారాదులు చేయుట •—

కం. సౌమిత్రీ! చితఁ బేర్పుము, యీమత్కార్యార్థనిహతు•నీపతగేంద్రున్
నేమమున నగ్ని దరిచి య,థామతి దహియింతు ననుచుఁ•దదభిముఖుఁడై.

చితన్=సొదను, మత్కార్యార్థనిహతున్ = నాపనినిమిత్తమై చంపఁబడినవానిని, పతగేంద్రున్ = పక్షులందు శ్రేష్ఠుని, నేమమునన్ = శాస్త్రప్రకారము, తరిచి=మథించి, తదభిముఖుండై =జటాయువునకెదురై.

తా. లక్ష్మణా! నాకార్యమునిమిత్తమై ప్రాణము విడిచిన యీపక్షిరాజును శాస్త్రప్రకారము నాతండ్రినివలె దహింతును. కావున చితిఁ బేర్పుము అని జటాయువు దిక్కు ముఖమై.

తే. ఏది గతి యజ్ఞ శీలుర•కేది యాహి, తాగ్నులకు నపరావర్తు•లై నవారి
కుర్విదాతలకట్టియు•నుత్తమగతి, కరుగు మత్సంస్కృతిమదాజ్ఞ•నమితసత్త్వ.

యజ్ఞశీలురకున్=యజ్ఞముచేయుట స్వభావకృత్యముగాఁ గలవారికి, గృహస్థులకు, ఆహితాగ్నులకున్=పంచాగ్నిమధ్యమందుండి తపస్సుచేసినవారికి, ఉర్విదాతలకున్=భూమిభోగత్యాగము చేసినవారికి, నైష్ఠికులకు, అపరావర్తులైన

వాంకిన్ = "అరణ్యమియాత్ తతో నపునరేయాత్" అరణ్యమునకుఁ బోయి మరల రాఁగూడదనునియమముగల సన్న్యాసులకు,ఏదిగతి="గమ్యత ఇతిగతిః" పొందవలసిన లోకమో. "ప్రాజాపత్యం గృహస్థానాం బ్రాహ్మం సన్న్యాసినాం స్మృత"మ్మన్నట్లు సన్న్యాసులు పోవుబ్రహ్మలోకమనియర్థము. "నపునరావర్తతే" యని శ్రుతి. మత్సంస్కృతిన్ = నేను నీకుసంస్కారముచేయుటచేత, అనుత్తమగతికి=దేనికంటెనుత్తమమైనగతి లేదో యట్టిగతికి, మత్ + ఆజ్ఞన్=నాయాజ్ఞచే, అమితసత్త్వ=మితిలేని సత్త్వగుణముగలవాఁడా. విశేషసత్త్వగుణము కలవాఁడగుటచేతనేకదా పరమప్రేమయు, పరార్థము ప్రాణత్యాగము సహించుటయును.

యజ్ఞశీలాదుల లోకమార్గమున పునరావృత్తిరహితులగు ముక్తుల లోకమును వైకుంఠ మనుపేరుగలదానిని పొందుము. పక్షికావున కర్మాధికారము లేకపోవుటచేతను, అగ్నిసంస్కారమునకు యోగ్యత లేకపోవుటచేతను,నుత్తమలోకములు లేకపోయినను నాచే నాజ్ఞాపింపఁబడినవాఁడవై ముక్తిని పొందు మని మహేశ్వరతీర్థీయము. అపరావర్తులైనవారి కనఁగా యుద్ధమందు వెనుకంజ పెట్టనివారికని కొందఱు చెప్పెదరు. అట్టిలోకము జటాయు తానే సంపాదించుకొనియున్నాఁడు. దానిని రామచంద్రుఁ డిచ్చినాఁడనిన నేమియర్థము ? కావున మరల రానివారనఁగా మోక్షమునుండి యనియే గ్రహింపవలెను. ఇందఱుగతులు చెప్పెనే యేగతి కెవ్వఁడందురేమో ? ఆలోకములమార్గమున మోక్షమునకుఁ బొమ్మని యర్థము. శ్రీరామచంద్రమూర్తి జటాయువునకు మోక్ష మిచ్చినట్టు లీగ్రంథముననేగాక మఱికొన్ని పురాణములందును జెప్పఁబడినది.

"ఉవాచ గచ్ఛ భద్రం తే మమవిష్ణోః పరంపద" మ్మని యధ్యాత్మ రామాయణము.

సంస్కార మకరో ద్రామః తస్మై బ్రహ్మవిధానతః ।
స్వపదం చ దదౌ తస్మై, యోగగమ్యం సనాతనమ్ ।
రాఘవస్య ప్రసాదేన సగృధ్రః పరమంపదమ్ ।
హరేః సామాన్యరూపేణ,ముక్తిం ప్రాయాత్ఖగోత్తమః। పద్మపురాణము.

రామచంద్రమూర్తి బ్రహ్మవిధిప్రకారము సంస్కరించి యోగులు పొందు సనాతనమైన తనలోకమును నిచ్చెను. రామానుగ్రహముచే నాగ్రద్ధ పరమపదమునకుఁ బోయి విష్ణుసారూప్యమును బొందెను.

"సుగ్రీవో హనుమాన్ ఋక్షో గజో గృధ్రోవణిక్పథ" యని ముక్తుల నడుమ గణింపఁబడుటచే జటాయువు ముక్తుఁడే—తిలకము.

ఈవిషయమై బాలకాండము ౧౧౬-వ పద్యము వ్యాఖ్య చూడుఁడు.

మోక్షమిచ్చుట పరమాత్మకార్యముగదా. అట్టికార్యము రాముఁడు చేయుటంబట్టి యితఁడు పరమాత్మయని స్పష్టమగునుగదా. అట్లైనచో రామ

చంద్రమూర్తి తా నందఱకు మనుష్యుఁడుగా కనఁబడవలయు నని ప్రయత్నించుట "ఆత్మానం మానుషం మన్యే" నేను మనుష్యుఁడ నని తలఁచెద నని చెప్పుట వ్యర్థమేకదా యని పూర్వపక్షము. సమాధానము—(౧) ఇచ్చట నడవిలో నేమి జరిగినది వాల్మీకి చెప్పువఱకు నెవరికిఁ దెలియదు. రావణవధతో నారహస్యము బయలుపడెను,—(౨) మనుష్యభావముచేఁ జూచినను "సత్యేనలోకాన్ జయతి" యని సత్యముచే రామచంద్రుఁడు లోకములనెల్లఁ దనస్వాధీనపఱచుకొనె నని కదా యర్థము. విశ్వామిత్రుఁ డల్పతపస్సుచే చండాలుని స్వర్గమునకుఁ బంపఁ గలిగెనేని యట్టివిశ్వామిత్రునిచే పరమాత్మగా గ్రహింపఁబడిన రామచంద్రమూర్తి వైకుంఠమును, ముక్తికి యోగ్యుఁడగు జటాయువంటివాని కిచ్చుట యేమి యబ్బురము! కావున నిందు విపరీతచర్య యేదియుఁ గానరాదు.

ఈరహస్యవిషయము బ్రహ్మవరముచే యోగబలముచే వాల్మీకి తెలిసికొనెనుగాని తక్కినవా రేమియెఱుఁగుదురు? కావున మాయామానుషత్వమునకు హానిలేదు.

జటాయువు ఋషులవలె మోక్షార్థమై పరమాత్మోపాసనము చేయలేదు. అట్టివానికి రాముఁడెట్లు మోక్ష మిచ్చెను? అట్లైనచో నందఱ కేల యియ్యరాదు? అని యాక్షేపము. సమాధానము—మోక్షమున కాత్మోపాసన మొకటియే మార్గము కాదు. మార్గములు పెక్కు లున్నవి. భగవద్గీతయందు కర్మము, జ్ఞానము, రాజయోగము, భక్తి, ప్రపత్తి, క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞజ్ఞానము, అవతారజ్ఞానము, లోనైనవి చెప్పఁబడెను. బ్రహ్మసూత్రములందు ముప్పదిరెండువిద్యలు చెప్పఁబడెను. ఇందేదిలేకున్నను ప్రేమ యొక్కటియే మోక్షసాధన మనిశాస్త్రములు చెప్పుచున్నవి. విష్ణుపురాణమున "తేషు భగవదంశే ష్వనురాగిణః కోసలనగర జానపదా స్తేపి తన్మానసా స్తత్సాలోక్యతా మాపుః" అని కోసలదేశమందలి నగరములవారు పల్లెలవారు రామునిజూచినను జూడకున్నను ఆయనయం దనురాగముగలవారై మోక్షముగాంచి రని విష్ణుపురాణమునఁ జెప్పఁబడెను. శ్రీభాగవతంబున బృందారణ్యమందలి కృష్ణునందలి యనురాగముచేఁ బశుపక్ష్యాదులు మోక్షముగాంచె నని చెప్పఁబడెను. కామముచే గోపికలు, భయముచేఁ గంసుఁడు, వైరముచే శిశుపాలుఁడు ముక్తిగాంచిరని చెప్పఁబడెను. కావున ననన్యమనస్కుఁడై భగవంతునకై రాజ్యము ప్రాణము ధారవోసి యాయనసమక్షమందు నాయనపై దృష్టి మనస్సు నిలిపి ప్రాణమువిడిచి యాయనచే శాస్త్రవిహిత సంస్కారము బొందిన జటాయువునకే మోక్షములేదేని మఱియెవరికిఁ గలదు? ఇట్లుచేసినవారి కెవరికైన శ్రీరామచంద్రమూర్తి మోక్ష మిచ్చునుగాని ప్రకృతిబద్ధులై కామదాసులై భక్తిశూన్యులైన యందఱకు మోక్ష మెట్లు కలుగును? ఏమార్గముననైన మనస్సును భగవంతునందు నిలుపకున్న ముక్తిలేదు. మార్గము

ప్రధానముకాదు. జటాయువునకంటె నెక్కువత్యాగి యెవఁడు? కావున జటాయువునకు మోక్ష మిచ్చుట యుక్తమే. ఈజటాయువునకు శ్రీరామచంద్రమూర్తి సంకల్పమాత్రముననే మోక్షమిచ్చుటచే శ్రీరామచంద్రమూర్తి మాయలో మునిఁగినాఁడనియు స్వరూపజ్ఞానములేనివాఁ డయ్యెననియుఁ జెప్పెడివారిదుర్వాదము నిర్మూలితము.

కం. అని పులుఁగుఱేనిఁ జితిపై, నునిచి శిఖింగొలిపి రఘుకు•లోత్తముఁడా ర్తిన్
దనచుట్టమువలె దహనం, బును బొనరిచి రోహిమాంస•మునఁ బిండంబుల్.

తా. అని జటాయువును సొదపైఁ బెట్టి యగ్నిరగిల్చి రామచంద్రుఁడు శోకముతోఁ దనతండ్రికివలెనే నిప్పుపెట్టి జింకమాంసముతోఁ బిండములుచేసి,

తండ్రికివలెనె నిప్పుపెట్టియనుటచే నౌరసుఁడు కొడుకు తండ్రిని దహించునపు డేమంత్రములు చెప్పునో యామంత్రములు చెప్పె ననిభావము.

సీ. ఘటియించి లేఁబచ్చి•కను వాని నిల్పి ద్వి, జాతులు మానవ•ప్రేతమునకు
స్వర్గసంప్రాప్తికై•చదివెడు పైతృక, మంత్రంబులెల్ల స•మ్మతి జపించి
గోదావరిని రాచ•కొమరు లిద్దఱుఁ దోఁగి, గ్రద్దఱేనికి నుద•కంబు లీయ
మిగులదుష్కరమును•మేలికీర్తికరంబు, కార్యంబుఁ గావించి•కదనమునను
ఆ. మృతినిగాంచి యున్న•గృధ్రరాజు మహర్షి,కల్పుఁ డైనయవని•కాంతుచేత
సంస్కరణముఁ గాంచి•చనె శుభపుణ్యలో,కముల కంతఁ బుణ్య•కర్మనిధులు.

లేఁబచ్చికన్ = లేఁతపచ్చికమీఁద, ద్విజాతులు = బ్రాహ్మణులు, అనఁగా క్షత్రియుఁ డగు రామచంద్రుఁడు కర్తగావున క్షత్రియోచితమైన మంత్రములు బ్రాహ్మణులు చదువునట్టులని చెప్పవలెను. దుష్కరమును కీర్తికరంబు కార్యంబుఁ గావించి యనుటచే నిష్కారణము క్త్రిపసంగములేదు. మానవప్రేతమునకు = మనుష్యశవమునకు. ప్రేతశబ్దము శవమునకు, దేహము విడిచిపోయిన జీవునికిఁ గూడ నన్వయించును. కొన్నికార్యములు శవమునకై చేయవలయును, కొన్ని జీవునకై చేయవలయును, అవిరెండును చేసెనని భావము. నరకమునకుఁ బోవు జీవుఁడు కదా ప్రేత మనిపించుకొనును? జటాయు వట్టివాఁడుకాఁడే! కావున ప్రేతములకుఁ జెప్పు మంత్రములు ముక్తుని కన్వయించునా యని సందేహము.

మనకు శాస్త్రము ప్రమాణము. ముక్తునకు సపిండాదులు నిషేధింపఁబడలేదు. ఒకఁడు ముక్తుఁడుకానీ కాకపోనీ, ఈమంత్రమువలన వానికి లాభముండనీ లేకపోనీ, శాస్త్రప్రకారము కర్మమంతయు జరుగవలసినదే. ముక్తుఁ డెవఁడో, ప్రేత మెవ్వఁడో, నిర్ణయింపఁగలవా రెవ్వరు? ఒకఁడు ముక్తుఁ డనుకొని కర్మహాని గావించితిమేని వాఁడు ముక్తుఁడుకాకుండినచోఁ బ్రేతమునకుఁ గర్తకుఁగూడ హాని కలదు. జటాయువు ముక్తుఁడని రామునకుఁ దెలిసియుండియుఁ బ్రేతకార్యములు చేయుటచే నెట్టివానికైన యథావిధి ప్రేతకార్యములు జరుగవలయును. ఇంతకు

నీకర్మము పితృపూజ కావున పూజాంగముల లోపముకారాదు. మోక్షప్రసక్తి శూద్రాదులకు పశుపక్ష్యాదులకుఁ గలదా ? ముక్తిమార్గ మొక్కటియే యను నియమ మెట్లులేదో యొక్కజాతికేముక్తి యనునియమము లేదు.

గీ. దనుజ భుజగ యక్ష•దైత్య మృగాభీర, సుందరీవిహంగ • శూద్రశబరు
లైనఁ బాపజీవు•లైన ముక్తికిఁబోదు, రఖిలజగము విష్ణుఁ•డనుచుఁ దలఁచి.

— భాగవతము.

శ్లో॥ పశు ర్మనుష్యః పక్షీవా యేచ వైష్ణవ సంశ్రయాః ।
తేనైవ తే ప్రయాస్యంతి, తద్విష్ణోః పరమంపదమ్ ॥

ఇట్టి ప్రమాణము లుండుటచే ముక్తి యొకరిసొత్తుగాదు. ప్రేమ సర్వజీవి సామాన్యము. పరమప్రేమయే ముక్తికి సాధనము. కావున నదిగలయేజీవి యైనను ముక్తికి యోగ్యతగలదగును. ఆత్మలన్నియు సమానములు, ఏకాకార ములు, సచ్చిదానందస్వరూపములు, సచ్చిదానందగుణకములు. కావున భేదము లేదు. ప్రేమ ఆత్మగుణముగాని దేహగుణముకాదు. కావున నుపాధులైనదేహము లేవియైనను ప్రేమను బాధింపజాలవు. కావున పరమప్రేమగల యేయాత్మ యైనను ఏయుపాధియందున్నను ముక్తికి యర్హమేయగును, లేదా పరిపూర్ణ త్యాగమైన నుండవలెను. అట్టిగుణము జటాయువునందుఁ గలదు. కావున నట్టి ఫలము నొందుట వింతగాదు. సన్న్యాసులు బ్రహ్మలోకమునకుఁ బోయి, పరాంతకాల మందుండి బ్రహ్మతోడ ముక్తులగుదురు. భక్తులు సూటిగాఁ బోవు దురు. మధ్యమార్గమున నిలువరు. ఇది భేదము.

తా. పిండములుచేసి, లేఁతపచ్చికమీఁద వాని నుంచి బ్రాహ్మణులు స్వర్గ సంప్రాప్తికై మనుష్యప్రేతముల నుద్దేశించి చదువుమంత్రములఁ జదివి గోదా వరిలో నిరువురు స్నానముచేసి జటాయువునకు నీళ్ళువిడిచి చేయుటకు మిగుల నసాధ్యమైనదియు మిక్కిలికీర్తినిగలిగించునది యగుకార్యంబు గావించి యుద్ధమునందు (శస్త్రాస్త్రసంపన్నుఁడైన రామచంద్రమూర్తి రావణు నెట్లుపరిభ వించెనో యట్లు జటాయువు నిరాయుధుఁడై బడుగై పరిభవించెను. ఇది యసా ధ్యము కీర్తికరము గదా) మరణించియున్నగృధ్రరాజు మహర్షి సమానుఁడైన రామచంద్రుచేత సంస్కారమునొంది పుణ్యలోకమునకుఁ బోయెను. జటాయువును దహించి యామ్యసూక్తవైష్ణవసూక్తముల జపించి గోదావరిలో స్నానముచేసి తర్పణముచేసి రోహిమాంసమున పిండము లిచ్చి రని క్రమ మెఱుంగునది. ఈ కార్యము దుమ్మగూడెమున కెదురుగాఁ బడమటవైపుననుండు గుట్టయొద్ద జరి గెను. ఇచ్చట నొకయాక్షేపము—రామచంద్రమూర్తి యుత్తమక్షత్రియుఁడు కదా! తిర్యగ్జాతియైన పక్షికి పైతృకకర్మము చేయవచ్చునా? జాతివివక్ష భక్తి విహీను లగువాఁడయందే కాని పరమభక్తిపరులందుఁ గాదు. కావున "నశూద్రా

భగవద్భక్తా, విప్రాః భాగవతాస్స్మృతాః, సర్వవర్ణేషు తేశూద్రా, యేహ్యభక్తాజనార్దనే." విష్ణుభక్తిగలవాఁడు శూద్రుఁడనఁబడఁడు. వాఁడు విప్రుఁడు, భాగవతుఁడు అని చెప్పఁబడును. అన్ని వర్ణములయందు విష్ణుభక్తిలేనివాఁడు శూద్రుఁడని యుండుటచే సిచ్చట జాతిపరత్వముకాదు. ఈవచనము "అపశోవా అన్యేగో అశ్వేభ్యః" లోనగువానివలెఁ బ్రశంసాపర మనరాదు. ఏలన నున్నదున్నట్లు గ్రహించుటవలనఁ గలుగుబాధలేదు. మఱియు బ్రాహ్మణత్వము మొదలయిన జాతులు శాస్త్రమువలనఁ దెలియఁదగినవే కాని గోవులవలె రూపముచేఁ దెలియఁదగినవికావు. గోత్వాదులవలెఁ దెలియసాధ్యమగునేని వానితో సమానముగా శంకింపవచ్చును. ఈ కారణముచేతనే విశ్వామిత్రునికి క్షత్రియత్వము తొలగించి బ్రాహ్మణత్వము కలిగింపఁబడినదని బాలకాండమునఁ గలదు. ఈయర్థము శబరీవృత్తాంతమందును జెప్పఁబడును. మఱియు నిది ద్రౌపదీవివాహమువలె నితిహాస సంబంధమైన యొకానొకవ్యక్తి విశేషమునకు మాత్రము చెల్లునని చెప్ప నవకాశములేదు.— గోవిందరాజీయము.

ఓయీ ! మృతు లయినవారికిఁ బుత్రులో జ్ఞాతులో ప్రేతకార్యములు చేయవలయును గాని యితరులు చేయవచ్చునా ?

శ్రాద్ధేన పరదత్తేన గతః ప్రేతోపి సద్గతిమ్ ।
కింపునః పుత్రదత్తేన పితాయాతీతి చాద్భుతమ్॥ గరుడపురాణము, 7-64.

"మరణించినవానికిఁ బరులు శ్రాద్ధముపెట్టినంతనే ప్రేతత్వము పోయి సద్గతి లభించును. ఇఁక పుత్రులు పెట్టిన శ్రాద్ధముచేఁ దండ్రులకుఁ బరలోకము వచ్చుట చెప్పనేల ?

ప్రేతస్యపుత్రో దాహాది దద్యాదేవౌరస స్స్మృతః ।
బహుత్వేతు గుణీ దద్యాత్, సామ్యేతు జ్యేష్ఠఏవతు ॥

మరణించినవానికి దహనాదికర్మములు ఔరసుఁడే చేయవలయును. అట్లు తాన కన్నకొడుకు లెక్కువమందియుండిరా వారిలో గుణవంతుఁడు చేయవలెను. అందఱు గుణవంతులేయైరా, వారిలోఁ బెద్దవాఁడు (వయస్సుచేఁగాని సవర్ణస్త్రీ యగు పెద్దభార్యకుఁ బుట్టినవాఁడుగాని) చేయవలెను.

పుత్రాణాం మధ్యమో వాపి కనిష్ఠో జ్యేష్ఠ ఏవవా ।
పితుర్యస్తు ప్రియతమః సర్వం తేనైవ కారయేత్ ॥

కొడుకులందు నడిమివాఁడుగాని, కడపటివాఁడుగాని, పెద్దవాఁడుగాని తండ్రి కెవఁడు ప్రియుఁడో వాఁడే యన్నికార్యములు చేయవలెను.

పుత్రా స్సర్వే పితుర్ద్విష్టాః పత్నీ భ్రాతా సఖాపివా ।
అగ్నిదాహాది కర్మాణి కుర్యుః, పుత్ర్యాదయః పితుః॥వైద్యనాథీయము.

అందఱు కొడుకులు తండ్రి కిష్టులు గారేని మరణించినవాని భార్యయో,

సోదరుఁడో, స్నేహితుఁడో, పుత్రికలో, శిష్యులు మొదలైనవారో దహనాదికార్యములు చేయవచ్చును.

ఎవరుచేయరేని యాదేశపురాజైనఁ జేయవచ్చును. కావున రామచంద్రమూర్తి చేసినది యకార్యముగాదు.

కం. మన సెల్ల నతనిపై నిడి, మనమునఁ దద్వాక్యములను•స్మరియించుచు భూ
తనయాధిగమనవాంఛను, వనసీమం జనిరి విష్ణు•వాసవులక్రియన్.౧౧౩౯

తా. ఇట్లు వారు కర్మము నిర్వర్తించి జటాయువుపై మనస్సుంచి సీతాదేవి మరల నీకు లంభించునని యతఁడు చెప్పినమాటయందు విశ్వాసముంచి సీతాదేవిని బొందుకోరికతో నింద్రోపేంద్రులవలె నడవులజాడఁ బట్టుకొనిపోయిరి.

—• ౬౯-వ సర్గము. లక్ష్మణుఁ డయోముఖిని విరూపఁ జేయుట •—

చ. పడమరదక్షిణంబుగను • బార్థివపుత్రకు లేగి కొంత యా
యడవికి మూఁడుక్రోసుల మ•హాటవిఁ గ్రౌంచముఁ జొచ్చి యందుఁ దా
రెడ నెడ మార్గఖేదమున•వృక్షమునీడలఁ గూరుచుండుచున్
బడఁతుక రోయుచుం జనిరి•వ్యాళమృగాండజబంధురాటవిన్. ౧౧౪౦

పడమరదక్షిణంబుగను=నైరృతిమూలగ, ఎడనెడన్ = నడుమనడుమ, మార్గఖేదమునన్=దారినడచుటవలనఁ గలిగినబడలికచే—ఇట్లు చెప్పుటచే దీర్ఘప్రయాణముజేసినట్టు తోఁచెడిని, వ్యాళ=సర్పములచేతను, మృగ=జంతువులచేతను, అండజ=పక్షులచేతను, బంధుర = నిండిన-దట్టమైన, అటవిన్=అడవియందు.

తా. ఆరాజకుమారు లిరువురు నైరృతిమూలగ కొంతదూరము పోయి యాయడవికి మూఁడుక్రోసులదూరమున నున్న క్రౌంచారణ్యముఁ బ్రవేశించి యందు దారినడచిన బడలికదీఱ నడుమనడుమ చెట్లనీడలఁ గూరుచుండుచు, సర్పములు మృగములు పక్షులు విశేషముగఁగల యాయడవియందు సీతను వెదకుచుఁ బోయిరి.

ఉ. దానిని దాఁటి తూర్పుగ మ•తంగవనంబున మూఁడుక్రోసులన్
గోన రసాతలాభ మయి•ఘోరమృగం బయి శాశ్వతాంధ మౌ
దానిని డాయఁ బో నలఁతి•దవ్వున భీకరదైత్య తీక్ష్ణదం
ష్ట్రానన ముక్తమూర్ధజ మృ•గాదన లంబపిచిండ వారలన్. ౧౧౪౧

రసాతలాభము=పాతాళముతో సమానమయి, శాశ్వతాంధము = సూర్యరశ్మి ప్రవేశింపకుండుటచే నెడఁదెగని చీఁకటిగలదై, అలఁతిదవ్వునన్=కొంచెము దూరమునందు, భీకరదైత్య=భయముకలిగించు రాక్షసి, తీక్ష్ణదంష్ట్రానన=వాఁడి కోఱలుగల నోరుగలది, ముక్తమూర్ధజ=విరియఁబోసికొనిన తలవెండ్రుకలు గలది, మృగాదన=మృగములఁదినునది, లంబపిచిండ=వ్రేలాడుపొట్టగలది.

తా. అక్రౌంచారణ్యము దాఁటి తూర్పుగఁబోయి మతంగవనంబునందు మూఁడుక్రోసులదూరమున పాతాళమువలెనై మిగులభయంకరమై శాశ్వతమైన గాఢాంధకారముగల యొకకొనను సమీపింపఁగాఁ గొంచెముదూరమునందే భయంకరరాక్షసి వాఁడికోఱలుగలదై తలవెండ్రుకలు విరియఁబోసికొని మృగములఁ దినుచు వ్రేలాడుపొట్టగలది.

చ. కనుఁగొని చేర వచ్చి మును • గాఁ జనులక్ష్మణు నాఁగి కేల నా
తని బిగిఁ గౌఁగిలించి తమి • దానవి యి ట్లను నీకుఁ బెండ్ల మౌ
దును జనుదెమ్ము యాడుకొనఁ • దూర్ణమజీవితకాల మంతయున్
వనతటినీతటాళిఁ; బ్రియ • నాథ! యయోముఖి యండ్రు న న్జనుల్.

ఆఁగి=నిలిపి, బిగిన్ = గట్టిగా, తూర్ణము=వేగముగ, వనతటినీతటాళిన్ = అడవిప్రదేశములందు, ఏటియొడ్డులందు.

తా. వారల నడ్డగించి వారిలో ముందుపోవుచున్న లక్ష్మణు నిలిపి చేతులతో నాయనను గట్టిగాఁ గౌఁగిలించి మోహముతో నారాక్షసి యిట్లనియె. ప్రియనాథ! నీకు నే బెండ్లము నయ్యెదను. మనము బ్రదికినంతకాల మడవులందు నేళ్ళ యొడ్డులందు నాడుకొందము. త్వరగా రమ్ము పోదము. నాపేరయోముఖి యందురు.'అయోముఖికి హయముఖి యని పాఠాంతరముగలదు.

కం. అనుడు సుమిత్రాపుత్రుఁడు, కనలున ఖడ్గంబు దూసి • క్షణమున ముక్కున్
జనులున్ వీనులు నఱికిన, వనితయు మొత్తాడు చరిగె • వచ్చినత్రోవన్.

కనలునన్ = కోపముచే, వీనులు = చెవులు.

తా. అని చెప్పఁగా లక్ష్మణుఁడు కోపించి కత్తిదూసి దానిముక్కు చెవులు చన్నులు కఱుక్కున నఱకఁగా నది మొత్తోయని మొత్తుకొనుచు వచ్చినదోవఁ బట్టుకొనిపోయెను.

కం. అది చనఁ జనుచో గహ్వర,వదమున సోదరులు, రాముఁ • బలికెం దమ్ముం
డెద చెదరె నెడమబాహువు, నదరెడి నశుభంబు గలుగు • నని తోఁచెఁజుమీ.

తా. అది వెడలిపోఁగాఁ దమదోవనఁ దా మాయడవియందుఁ బోవుసమయంబున రామచంద్రమూర్తితో లక్ష్మణుఁ డిట్లనియె-'అన్నా! గుండె చెదరెను. ఎడమభుజ మదరుచున్నది. ఏదియో కీడు కలుగునని తోఁచుచున్నది. చుమా!

కం. అన్నా! నాపలుకులు విని, సన్నాహంబునను నుండు • సంకట మెదో రా
నున్నది వంచులకము మన,కు న్నిశ్చయజయముఁ దెల్పఁ • గూసెడివింటే.

సన్నాహంబునను = యుద్ధప్రయత్నమున, వంచులకము=ఒకానొకపక్షి పేరు, నిశ్చయజయము=జయమునిశ్చయమని, శూర్పణఖవలె నీయయోముఖి యెవరినో రాక్షసులను బిలుచుకొని వచ్చు నని సందేహము.

తా. అన్నా! నామాట విను. మనకేదో నష్టము రాఁబోవుచున్నది. యుద్ధ

ప్రయత్నమున నుండుము. కష్టమువచ్చినను మనకు నిజముగా జయముకలుగు నని యీవంచులకముకూఁతవలనఁ దెలియుచున్నది.

చ. అని నిటు వార లిర్వురు న • నాంతరవీథుల రోయుచుం జనన్
ఘనతరనిస్వనంబు వన • కాండవిదారణదక్షమై నభం
బును నిబిరీసవాతపరి • పూరితముం బచరించి వీచినన్
విని యిది యేమటంచు నట • వీస్థలి రోయుచుఁ గాంచి రొక్కెడన్. ౧౧౮౬

ఘనతరనిస్వనంబు=మిగులగొప్పధ్వని, వనకాండ=వనసమూహములను, విదారణదక్షమై=చీల్చుసామర్థ్యముగలదై, నభంబును=ఆకాశమును, నిబిరీస = దట్టమైన, వాత=గాలిచే, పరిపూరితంబు=నిండినది, పచరించి=చేసి, అటవీస్థలిన్= అడవియందు.

తా. అని లక్ష్మణుఁడు చెప్పఁగా వార లిద్దఱు నడవులలో వెదకుచుఁ బోవు చుండఁగా నాయడవియందు నాకాశమును పెద్దగాలిచే నించి యడవిని చీల్చు నట్టి పెద్దధ్వని వినవచ్చెను. అదివిని యేమి యిదియని యడవియందు వెదకు చుండఁగా నొక్కచోట.

—• రామలక్ష్మణులు కబంధునిచేఁ జిక్కుట. •—

మ. గిరిసంకాశుని భూరివక్షుని శిరో • గ్రీవావిహీనున్ మహా
ఖరరోమావృతు నీలమేఘనిభు మే • ఘస్ఫూర్జదుర్ఘోషు భీ
కరవృక్షస్థ్సలలాట దేశగపిశం • గస్ఫారపక్ష్మాయతా
గ్నిరుచిస్ఫీతశుభేతరైకనయను • న్దీప్యన్మహాదంష్ట్రినిన్. ౧౧౮౭

గిరిసంకాశునిన్=కొండవంటివానిని, భూరివక్షుని=పెద్దఱొమ్ముగలవానిని, శిరోగ్రీవావిహీనున్=శిరస్సు మెడ లేనివానిని, మహాఖరరోమావృతున్ = మిగుల బిఱుసైన వెండ్రుకలచేఁ గప్పఁబడినవానిని, నీలమేఘనిభున్ = నల్లనిమబ్బుతో సమానమైనవానిని, మేఘస్ఫూర్జదుర్ఘోషున్ = మేఘధ్వనివలె పెద్దధ్వనిఁజేయు వానిని, భీకర = భయంకరమైన, వక్షఃస్థ = ఱొమ్మునందుండు, లలాటదేశ = నొసటియందలి, పిశంగ = పచ్చవర్ణముచే, స్ఫార=ప్రకాశించు, పక్ష్మ=ఱెప్పలు కలదై, ఆయత = నిడుపైన, అగ్నిరుచి=అగ్నివంటికాంతిచే, స్ఫీత=ఎక్కువైనదియు, శుభేతర = అశుభమైన, ఏకనయనున్ = ఒంటికన్నుగలవానిని. "ఉరమున రెండుకన్నులు" అను భాస్కరునివాక్యమునకు నాధారము గానరాదు. దీప్యత్ + మహాదంష్ట్రినిన్=ప్రకాశించు పెద్దకోఱలుగలవానిని.

తా. పర్వతమువలెఁ బెద్దదేహముగలవానిని, పెద్దఱొమ్ముగలవానిని, తల మెడలేనివానిని, బిఱుసువెండ్రుకలుగలవానిని, నల్లనిమబ్బువంటివానిని, ఉఱుము వంటిధ్వనిగలవానిని, ఱొమ్మునఁగల నొసటియందు పచ్చనివన్నెగలిగి నిప్పుల వలె నుండు పెద్దకన్ను నొకటిగలవానిని, పెద్దకోఱలుగలవానిని.

మ. అటవీసత్త్వమృగద్విపాదికవిక • ర్షాకర్షఖేలాప్రవలం
బటునిన్ యోజనదీర్ఘ బాహుయుగళున్ • మార్గస్థితున్ భీముఁ బ్ర
స్ఫుట ఘోరాస్యుఁ గబంధుఁ గాంచి తఱియం • బోవంగ నాదైత్యుఁడున్
బటుదోర్దర్ప మెలర్ప నాయిరుసురన్ • బాహాయుగిం బట్టినన్. ౧౧౮౮

అటవీసత్త్వ = అడవిజంతువులగు జింకలను నేనుఁగులు మొదలగు వానిని, వికర్ష=వదలుట, అకర్ష=లాగుకొనుటయనెడి, ఖేలాప్రవలంపటునిన్=అట యందు నభిలాషగలవానిని, యోజనదీర్ఘ బాహుయుగళున్=యోజనమునిడివి యగు రెండుచేతులుగలవానిని, మార్గస్థితున్=తమత్రోవకడ్డముగానుండువానిని, భీమున్=చూచువారికి భయముకలిగించువానిని, ప్రస్ఫుటఘోరాస్యున్=తెఱచిన భయంకరమైన నోరుగలవానిని, కబంధున్ = మొండెముగలవానిని, బాహా యుగిన్=రెండుచేతుల.

తా. జింకయు, ఏనుఁగులు మొదలగు నడవిమృగములను విడుచుట లాగుట యనునాటయందు నాసక్తుఁడగువానిని, యోజనముపొడవు చేతులుగలవానిని, తమత్రోవలో నుండువానిని, నోరు తెఱచికొనియుండువానిని, కబంధుని సమీ పింపఁగా నారాక్షసుఁడు తన భుజబలముపెంపున రెండుచేతులతో వారిని బట్టుకొనెను.

కం. ఖరకర తేజో యుతతను,ధరులు భయంకరశరాస•ధరులు కృపాణీ
కరులు మహాబలు లిద్దఱు, పరుచేతికిఁ జిక్కి కీడు•పడి రవ్వేళన్. ౧౧౮౯

ఖరకరతేజోయుత=సూర్యునితేజస్సువంటి తేజస్సుతోఁగూడిన,తనుధరులు= దేహములు ధరించినవారు, భయంకరశరాసధరులు=భయంకరములైన విండ్లను ధరించినవారు, కృపాణీకరులు = చేతఁగత్తులుగలవారు, మహాబలులు = విశేష బలముగలవారు, పరుచేతికిన్=శత్రువునిచేతికి.

తా. సూర్యునితేజస్సువంటి తేజముగల దేహముగలవారు, పెద్దవిండ్లను ధరించినవారు, చేతఁగత్తులుగలవారు, మహాబలముగలవారయ్యును నాసమయ మున వారిద్దఱు శత్రువులచేతఁ జిక్కి యాపదపడినవారైరి.

కం. ధీరుఁడు శూరుఁడు రాముఁడు,ధీరతఁగోల్పడఁడ విగత•ధృతి తమ్ముఁడు కౌ
మారమున ధైర్య మునమి,చే రామునితో విషణ్ణ•చిత్తుం డగుచున్.౧౧౯౦

కోల్పడఁడు=పోఁగొట్టుకొనినవాఁడుకాఁడు, విగతధృతి=ధైర్యముపోయిన వాఁడు, కౌమారమునన్=బాల్యముచేత, విషణ్ణచిత్తుండు=వ్యసనముతోఁగూడిన మనస్సుగలవాఁడు. రాముఁడుకూడఁ జిక్కుపడుటచే ధైర్యముచెడె ననిభావము.

తా. రామచంద్రమూర్తి ధైర్యముగలవాఁడు, పరాక్రమముగలవాఁడు. కావున ధైర్యము వదలినవాఁడు కాఁడు లక్ష్మణుఁడు చిన్నవాఁడు ధైర్యము చాలనివాఁడు. కావున వ్యసనపడుచు నన్నతో నిట్లనెను.

వయస్సుపట్టిచూచిన రామచంద్రమూర్తికంటె లక్ష్మణుఁడు రెండుదినములు

చిన్నవాఁడు. ఇంతభేదము వయస్సునుబట్టి వచ్చినదికాదు. పాయసపరిమాణముసుబట్టి వచ్చినది కావున రామచంద్రమూర్తితో సగమువాఁడే లక్ష్మణుఁడు. ఆ కారణముచే లక్ష్మణుఁడు కుమారుఁ డనఁబడెనుగాని వయస్సుచేఁ గాదు.

శా. అన్నా! నాగతిఁ గంటె చిక్కితిని దే•వారాతిచే వీనివా
 తన్నంబ బడ వీడి పర్విడుము దొం•ద వ్వీవయే నెట్టులేన్
 జెన్నారన్ సతిఁ గాంచనేర్తు వని తోఁ•చెన్, రాజ్యలక్ష్మీసుసం
 పన్నత్వంబునఁ గ్రాలువేళ నను మ•ర్వం బోకుమీ యెన్నఁడున్. ౧౯౧

దేవారాతిచేన్=రాక్షసునిచేత, వాతన్=నోట, రాజ్యలక్ష్మీసుసంపన్నత్వంబున=రాజ్యైశ్వర్యము పూర్ణముగా ననుభవించునపుడు.

తా. అన్నా! నాగతి చూచితివా! రాక్షసునిచేతఁ జిక్కితిని. వీనినోటం బడునట్లు నన్ను వదలి నీవైనను దూరముగాఁ బరువెత్తుము. ఇరువురిలో నొకరు బ్రదికినను మేలేకదా! ఎవిధముగానైన నీవు నీభార్యను గలిసికొనఁజాలుదువని తోఁచుచున్నది. కాఁబట్టి నేను నిన్నొకటి ప్రార్థించెదను. నీవు రాజవై రాజ్యసంపద పూర్ణముగా ననుభవించువేళ నన్ను మఱచిపోకుము. జటాయువువలె లక్ష్మణుఁడును రామునికై ప్రాణము గోలుపోయి సేవసేయఁగోరెను.

కం. అని సౌమిత్రి వచించిన, విని రాముఁడు నీవు నిట్టి•విధమున వగవన్
 జనునే యనుచుండఁగ నద్దనుజుఁడు వారలకు ననియె•దారుణఫణితిన్.

తా. అని లక్ష్మణుఁడు చెప్పఁగా విని రామచంద్రమూర్తి లక్ష్మణా! నీవు గూడఁ బిఱికివానివలెఁ బామరువలె వ్యసనపడవచ్చునా! ఇప్పుడేమి మించిపోయినదని చెప్పుచుండఁగా నారాక్షసుఁడు భయంకరమైన విధముగ నిట్టులనెను.

ఉ. ఎవ్వరు మీరు? చాపనిశి • తేష్వసు లూని విషాణు లట్టులి
 ట్లివ్వని నేల గ్రుమ్మరెద • రెంతయు నాఁకొనునాదునోటిలో
 నివ్విధిఁ గూల నేమిటికి • నిచ్చటికిం జనుదెంచినారు ? మీ
 రెవ్వలనన్ మనంగ వశ • మే యిఁక, నిండెను నూఱువర్షముల్. ౧౯౩

చాపనిశిత+ఇషు+అసులు = విల్లు, వాఁడిబాణములు, కత్తులు, విషాణులట్టులు = కొమ్ములుగలయెద్దులవలె, ఆఁకొను=ఆఁకలిగొనిన, ఎవ్వలనన్ = ఏయుపాయముచేనైనను, మనంగన్ = బ్రతుకుటకు.

తా. మీరెవ్వరు ? విండ్లు, బాణములు, కత్తులు, ధరించి వాఁడికొమ్ముల కోడెలవలెఁ దిరుగుచున్నారు. ఆఁకలిగొనిన నానోటిలోఁ బడుటకై యింతదూరమేల వచ్చితిరి? నాబారిఁబడి మీ రేయుపాయముచేనైనను బ్రదుకఁజాలరు. మీకు నూఱువర్షములు నేఁటితో ముగిసెను.

కం. అని క్రొవ్వడర వచించెడి,దనుజుని వలు కాలకించి • తమ్మునితో భూ
 తనయావల్లభుఁ డను మో,మున వెల్లఁదనంబు దోఁప•మునుకొనవగచేన్.

క్రొవ్వడరన్=గర్వమతిశయింపఁగా, వెల్లఁదనంబు=తెలుపు.

తా. అని గర్వించి పలుకుచున్న రాక్షసునిమాట విని లక్ష్మణునితో రామచంద్రమూర్తి మోము వెలవెలఁబోఁగా వ్యసనము ముంచుచుండఁ దమ్మునితో నిట్లనియె.

కం. కష్టంబు మీఁదఁ గష్టము, నిష్టంబుగ దావరించి • యిటు మనుగడకే
రిష్టంబు గూర్చె వ్యసనం, బిష్టాంగన లభ్యపడక • యే పోయెఁ గదా.

అనిష్టంబుగన్=దుఃఖకరముగ, మనుగడకే=బ్రతుకుపాటునకే, రిష్టంబు=అశుభము, ఇష్టాంగన=ప్రియురాలు.

తా. దుఃఖకరముగఁ గష్టముమీఁదఁ గష్టము కలుగుచుఁ దుదకు మనకు బ్రతుకునకే ముప్పువచ్చెను. ప్రియురాలు లభింపకయే పోయెను. భార్యను బోఁగొట్టుకొని మరల రాఁబట్టుకొనకయే రాముఁ డడవిలోఁ జచ్చెనను నపకీర్తి వచ్చెను అట్లు ప్రియురాలిని కష్టమునుండి తప్పించినవాఁడను గాకపోయితిని. ఆశార్యమై యుండిన మరణభయము లేదు.

కం. అన్నన్న ! కాలశౌర్యం, బెన్నఁ డి నవ్యాహతంబొ • యెటఁగితె భూమ్యు
త్పన్నప్రాణులపై నిను, నన్నున్ దుఃఖములచేత • నవయఁగఁ జేసెన్.

అవ్యాహతంబో=ఎదురులేనిదో, భూమ్యుత్పన్నప్రాణులపై=భూమియందుఁ బుట్టినభూతములమీఁద మనుష్యవేషములు ధరించినంతమాత్రమున మనకే యిన్నికష్టములు వచ్చుచున్నవే యిఁకఁ గర్మబద్ధులై పుట్టినవారిగతి యేమియను భావము నవయఁగన్=కృశింపఁగ. అన్నన్న - ఆశ్చర్యార్థకము.

తా. ఔరౌర ! ఏమి యీ యాశ్చర్యము ! భూమిమీఁదఁ బుట్టిన ప్రాణులపైఁ గాల మెంతశౌర్యముగలదో చూచితివా ! నిన్ను, నన్నుఁగూడ దుఃఖములచేఁ గృశింపఁజేసెను. మనగతియే యిట్టులయినపుడు కాలమునకు వశపడక తప్పించుకొన నెవనికి సాధ్యము ?

చ. గురుతరధైర్యవంతులు న•కూటబలుల్ కృతహస్తు లాజి దు
ర్ధరవరతేజు లయ్యు సిక • తామయసేతువువోలె బీఱుపో
దురు సుమి కాలమో యనఘ • తోడ్పడ కెంతయుఁ దప్పివచ్చినన్;
బరఁగునె దుష్కరం బగుచుఁ • బ్రాణుల దైవము చంపఁ జూచినన్. ౧౧౯

గురుతరధైర్యవంతులు = మిక్కిలి గొప్పధైర్యముగలవారు. అకూటబలుల్ = వంచనలేనిబలముగలవారు, ఆజిన్ = యుద్ధమందు, దుర్ధరతేజులు = శత్రువులకు సహింపరాని తేజముగలవారు, కృతహస్తులు=గుఱితప్పకకొట్టువారు, సికతామయసేతువు = ఇసుకతోనేర్పఱిచిన యనకట్ట, బీఱుపోదురు = దుర్బలులగుదురు.

తా. ఎంతగొప్పధైర్యము కలవారు, సత్యపరాక్రములు, లక్ష్యసిద్ధిగల

వారు, యుద్ధములందు శత్రువులకు సహింపరాని తేజముగలవారైనను కాల మనుకూలింపక ప్రతికూలించి వచ్చెనేని యిసుకకట్ట యల్పప్రవాహమునకే యురువు లేకపోవునట్లు నిర్వీర్యులయి బెండుపడిపోదురు. దైవము ప్రాణులఁ జంపఁదలఁచిన నసాధ్య మేది కలదు? విధి కసాధ్యముకలదా ?

దీనికి దృష్టాంత మర్జునుఁడే. యాదవస్త్రీలను రక్షింపలేక బోయలపాలు చేసి యేడ్చుచు వ్యాసులయొద్దకుఁబోఁగా "కం. బలమును బుద్ధియుఁ జేవయు, నలఘుమతీ యుల్లసిల్లు నగుకాలమునన్ । బొలియుం గాలవిపర్యయ. కలనం బిన బుధుల కుబ్బుకలఁకయుఁ గలదే॥"—మౌసల.

రామాయణమున నేర్చుకొనవలసిన నీతులలో ముఖ్యమైన దిదియే. "ఏరికి బుద్ధిబలంబులు, గారణములుగావు చూవె కలరె ధరిత్రిన్। నేరిచి బ్రదికిన వారలు, నేరకచెడ్డట్టివారు నీరజనేత్రా॥" యన్నట్లు మనసామర్థ్యముచే నొక కార్యము చేసితిమనియు మనయసామర్థ్యముచే నొకటి చేయఁజాలమైతిమనియుఁ దలఁచుట కేవలము మతితక్కువకార్యము.

అహంకారవిమూఢాత్మా కర్తాహమితి మన్యతే॥—భగవద్గీత. అహంకార ముచే బుద్ధిలేనివాఁడు నేనీకార్యము చేసితి ననుకొనును.

—• ౭౦-వ సర్గము. రామలక్ష్మణులు కబంధుని బాహువుల నఱకుట •—

కం. అని తనమది దిటవఱుచుచు, నినవంశవరేణ్యుఁ డుండ • నిట్లనుఁ బలలా
శనుఁడు ననుఁజూచి నిర్వేఱఁ, గన నేటికి మిమ్ము నోటి•కడి విధిచేసెన్.

దిటవఱుచుచున్ = దృఢముచేయుచు, తనమదిన్=లక్ష్మణునిమనస్సును, నిర్వేఱ–నిండు + వెఱ=పూర్ణభయము. కడి=కబళము, విధి=బ్రహ్మ.

తా. అని లక్ష్మణుని మనస్సును గట్టిపఱచు రామచంద్రునిఁ జూచి రాక్షసుఁ డిట్లనెను. నన్నుఁజూచి మీరేల యింతభయపడెదరు. మిమ్ము నానోటి ముద్ద యగునట్లు బ్రహ్మచేసెను.

ఉ. ఈగతి నోఁకుఁ డాడఁగ న•హీనపరాక్రముఁ డుగ్రవిక్రమో
ద్యోగముమై నిజాగ్రజుని•తో నను లక్ష్మణుఁ డింక వీఁడు బ
ల్వేగమ నిన్ను నన్ను బలి•పెట్టకమున్న శితాసిధార ర
క్షోగురుబాహుయుగ్మమును•గూల్చుట మేలు వధింపరామిచేన్. ౧౧౯౯

నోఁకుఁడు = రాక్షసుఁడు, విక్రమోద్యోగముమైన్ = పరాక్రమముతోడి ప్రయత్నముతో, నిజ + అగ్రజునితోన్ = తనయన్నతో, బలిపెట్టక = చంపక, శితాసిధారన్ = వాఁడిగల కత్తివాదరచే, రక్షో = రాక్షసుని, గురుబాహుయుగ్మమును=పెద్దచేతుల రెంటిని, వధింపరామిచేన్ = చంపరాకుండుటచే, తలయుం డిన నఱకినఁ జచ్చును. తలలేనివానిఁ జంపుటెట్లు? ఇదియునుగాక చంపరామికిఁ గారణము ౧౨౦౧-వ పద్యమున లక్ష్మణుఁడే చెప్పుచున్నాఁడు.

కం. వీఁడు మహాబలముం గల,వాఁ డెంతయుభీమ మైన•వపువుగలాఁడున్
దూఁడరి మనలన్ మ్రింగెడు, వాఁడిమి జగమెల్లగెలిచి•వర్తిలుచుంటన్.

వపువు = శరీరము, తూఁడరి = దుష్టుఁడు. రూ. తూఁటరి. వాఁడిమిన్ = శౌర్యముచే.

తా. వీఁడు మహాబలము, భయంకరదేహము గల దుష్టుఁడు. పరాక్రమముచేఁ బ్రపంచమునంతయు గెలుచువాఁడు కావున మనలను మ్రింగునుగాని వదలఁడు.

కం. ప్రతికారశక్తిహీనుల, మృతిఁ గూర్చుట పాడిగాదు • నృపవర్యులకున్
గ్రతుమధ్యానీతముఁ బశు, తతిఁ గూల్చినభంగిఁ గుత్సి•తంబు మహాత్మా.

ప్రతికారశక్తిహీనులన్ = ఎదిరించియుద్ధముచేయ శక్తిలేనివారిని, క్రతుమధ్యానీతము=యజ్ఞశాలమున నడుమఁ దీసికొనిరాఁబడినది—(౧)అదినుండి యజ్ఞాంగముగా గ్రహింపఁబడి సంస్కరింపక నడుమఁదేఁబడినది. (౨)యజ్ఞము నిమిత్తమై యాగశాలకుఁ దేఁబడి యెదిరించి యేమియుఁ జేయఁజాలనిది. ఈకారణముచేతనే ప్రతికారశక్తిహీన మని చెప్పఁబడెను. (౩) 'పర్యగ్నికృతానారణ్యానుత్సృజం త్యహింసాయై' యన్నట్లు అశ్వమేధయాగమునందుఁ దేఁబడిన యరణ్య పశువులను జంపక విడువవలయును. వానిని జంపుట నీచకార్యము. (౪) యజ్ఞప్రదేశమునుండి యావలఁ దేబడినది యూప స్తంభమునొద్దఁ దప్ప నితరప్రదేశముల జంతుహింస చేయరాదు.

తా. మహాత్మా ! రాజులగువారికిఁ దమ్ముఁ దాము కాపాడుకొనలేక యెదిరించి యుద్ధముచేయలేక యుండువారిని యజ్ఞమధ్యమునఁ దేఁబడిన పశువుల హింసించుటవలె నీచకార్యము. అది న్యాయ్యముగాదు.

కం. అను లక్ష్మణువాక్యంబులు, విని దనుజుఁడు వారి వాత•వేసికొనంగన్
గను నింతలోన నానృప,తనయుమణుల్ దేశకాల•తత్త్వవిధిజ్ఞుల్. ౧౨౦౨

దేశకాలతత్త్వవిధిజ్ఞుల్ = ఏప్రదేశమున నేకాలమున నేకార్య మెట్లు చేయవలయునో శాస్త్రప్రకారము దాని వాస్తవార్థము తెలిసినవారు.

తా. లక్ష్మణుఁడు చెప్పినమాటలు విని యారాక్షసుఁడు వారిని నోటవేసికొన నాలోచించులోపలనే దేశము కాలము వీనితత్త్వము దెలిసి పనిచేయువారు.

కం. రాముఁడు దక్షిణబాహువు, సౌమిత్రియు సవ్యభుజముఁ•జటులాసిహతిన్
భీమగతి నఱక వాఁడును,భూమిం బడె దిగ్ధరాది•వుల్ ధ్వని నిండన్.

దక్షిణబాహువు = కుడిచేయి, సవ్యభుజము = ఎడమచేయి, చటులాసిహతిన్=తళుక్కని మెఱసి మెఱుపుదీఁగవలెఁ జలించుకత్తిచే. రామునికుడిచేయి లక్ష్మణుఁ డన్నట్లు రామునకుఁ గుడిప్రక్క లక్ష్మణుఁడుండినవాఁడు కావున వారి కట్లు చేయ ననుకూలపడెను. దిక్+ధరా+దివుల్=దిక్కులు, భూమి, ఆకాశము.

తా. రామచంద్రమూర్తి కుడిచేతిని నఱకెను. ఆయనకుఁ గుడిప్రక్కన నున్నవాఁడగుటచే కత్తిదెబ్బచే లక్ష్మణుఁ డెడమచేతిని నఱకెను. ఇట్లు నఱకఁగా వాఁడు భూమి, ఆకాశము, దిక్కులు ధ్వనిచే నిండునట్లు నేలఁబడెను.

—♦ లక్ష్మణుఁడు కబంధునకుఁ దమవృత్తాంతముఁ జెప్పుట. ♦—

కం. దీనుండై దోర్యుగళవి,హీనుండై దనుజవర్యుఁ ♦ డెవ్వరు మీరల్
గానఁ బని యేమి యనఁగా, వానికి లక్ష్మణుఁడు పలికె♦స్వచరిత మెల్లన్.
దోర్యుగళవిహీనుండై =రెండుచేతులు లేనివాఁడై.

తా. దుఃఖముతోఁగూడినవాఁడై, రెండుచేతులులేనివాఁడై, యారాక్ష సుఁడు మీరెవ్వరు? ఈయడవియందు మీకేమిపని? యని యడుగఁగా లక్ష్మ ణుఁడు తమ చరిత్రము నిట్లు చెప్పెను.

సీ. ఇక్ష్వాకువంశభ♦వేంద్రుఁ డీయనఘుండు,రాముఁ డటందురు♦ప్రజలు దనుజ!
మాయన్న యితఁడు ల♦క్ష్మణుఁ డంద్రు నాపేరు, దేవప్రభావుండు♦దేవితోడ
దండకాటవిలోన ♦ నుండ సుఖంబుగ, రాక్షసుల్ మాయచే ♦ రాజవదన
న్ముచ్చిల నామెను♦రోయుచు నిట వచ్చి,నార; మెవ్వఁడ వీవు♦కారణం బ
తే. దేమియొ కబంధ మైనయా ♦ కృతి వహింప ?
నురమునను నోరు జంఘల ♦ యొప్ప లేదు
పొరలు చున్నాఁడ వన వాఁడు ♦ సురవరయేంద్రు
వాక్యములు స్మరియించుచు ♦ వఱలి ప్రీతి. ౧౨౦౫

తా. ఈపుణ్యాత్ముఁ డిక్ష్వాకువంశమునఁ బుట్టినవాఁడు. ఈయనను లోకులు రాముఁడందురు. ఈయన మాయన్న, నాపేరు లక్ష్మణుఁ డందురు. దేవతల మహిమగల యీయన తనభార్యతోడ దండకారణ్యమం దుండఁగా రాక్షసులు మాయచేసి యాచంద్రవదనయగు సీతను దొంగిలింపఁగా నామెను వెదకుచు నిచ్చటికి వచ్చితిమి. నీ వెవ్వఁడవు? ఇట్లు మొండెముమాత్ర ముండునాకారము ధరింపనేల? రొమ్మున నోరున్నది పిక్కలులేవు. పొరలెదవు. అనిన వాఁడు దేవేంద్రుని వాక్యములు స్మరించి శాపమోక్షణకాలము వచ్చెఁగదా యని సంతో షముతో నిట్లని బదులుచెప్పెను.

కం. ఉత్తర మిట్లను నో రఘు సత్తమవరులార ! మీకు ♦ స్వాగత మో నా
హ త్తినభాగ్యంబున మిము, నిత్తఱిఁ బొడగంటిఁ జేతు♦లివి పోఁగంటిన్.

తా. ఓ రాఘవులారా! మీకు స్వాగతము. నాభాగ్యము పండుటచే మిమ్ము నీసమయంబున నిందుఁ జూడఁగంటిని. చేతులు పోఁగొట్టుకొంటిని, చేతులు పోవుట నాయదృష్టముచేతనే.

ఆ. అవినయంబుచేత ♦ నబ్బె నీవికృతంపు,రూపు దాని యున్న ♦ రూపు నీకుఁ
జెప్పువాఁడ వినుము♦శ్రీరామచంద్ర!ని,ర్వక్రసుగుణసాంద్ర! రాఘవేంద్ర!

అవినయంబుచేత=వినయముతప్పినపని చేయుటచేత, వికృతంపురూపు=వికారస్వరూపము, ఉన్నరూపు=యథార్థము, నిర్వక్రి = వంకరలేని, సుగుణ=కళ్యాణగుణములచే, సాంద్ర=దట్టమైనవాఁడా.

తా. శ్రీరామచంద్రా! గర్వముచే వినయము దప్పినకార్యము చేయుటచే నిట్టి వికారస్వరూపము నాకుఁ గలిగెను. యథార్థము చెప్పెద వినుము.

—•౭౧-వ సర్గము. కబంధుఁడు రామలక్ష్మణులకుఁ దనవృత్తాంతముఁ జెప్పుట•—

కం. సోమఖరధామవిబుధ, స్తోమధవసమాన మైన•సుందరరూపం
బే మును దాల్చి జగంబుల, రామా! విశ్రుతిని గంటి•రమణీయతకున్.

సోమ = చంద్రునితోను, ఖరధామ = సూర్యునితోను, విబుధస్తోమధవ = ఇంద్రునితోను, సమానమైన=సరిపోలుచున్న, విశ్రుతిని=ప్రసిద్ధిని, రమణీయతకున్ = అందమునకు.

తా. నేను దొలుత సూర్యచంద్రేంద్రులతో సమానమైన సుందరాకారము గలవాఁడనై లోకములందు రామచంద్రా! అందమునకుఁ బ్రసిద్ధిగంటిని.

కం. అమికనే నీరూపము,తో మునులన్ గహనచరులు • దూలఁగ భీతిన్
వేమఱు గో డాడించుచుఁ, దామసమతి స్థూలశిరునిఁ • దలరఁగఁ జేయన్.

అమికన్ = గర్వముచే, గహనచరులు=వనములందు సంచారముచేయువారు, గోడాడించుచున్ = బాధపెట్టుచు, తామసమతి = తమోగుణమువలనఁ గలిగినదుర్బుద్ధిచే, తలరఁగన్ = కలఁత చెందునట్లు.

తా. గర్వముచే నిట్టియాకారముగలవాఁడనై మునులను అరణ్యవాసులను భయపడునట్లు పలుమాఱు దుఃఖపెట్టుచు తమోగుణము ప్రకోపించుటచేఁ గలిగిన దుర్బుద్ధిచే స్థూలశిరుఁ డనుమునినిఁ గలఁత చెందింపఁగా.

కం. శాపాయుధుఁ డాసంయమి, కోపంబునఁ దిట్టె నన్ను • గుచ్ఛిత మగునీ
రూపంబున బెదరించెద,వా పాపీ! రూప మిదియె • యగుత సతంబున్.

శాపాయుధుఁడు=శపించుటయే యాయుధముగాఁ గలవాఁడు, సంయమి=ముని, సతంబున్=ఎల్లప్పుడు, నాలుగవపాదంబునఁ బ్లుతయతి.

తా. శపించుటయే యాయుధముగాఁగల ఋషీశ్వరుఁడు. "ఓరి పాపాత్ముఁడా! నింద్యమగు నీరూపమున నన్ను బెదరించెదవా? నీ కీరూపమే శాశ్వతమగును గాక!" యని కోపంబున శపించెను.

కం. అని తిట్టిన శాపాంతం, బనఘా! కరుణింపవే యఁ•టంచును వేఁడన్
వని రాముఁడు నీకరములు, దునిమి దహించినను గల్గుఁ•దొల్లిటిరూపున్.

తా. అని శపింపఁగా శాపమెప్పుడు పోవునో చెప్పుమని వేఁడగా 'నీయడవియందు రామచంద్రుఁ డెప్పుడు నీచేతులు తెగనఱికి దహించునో, యప్పుడు నీ కీశాపము దొలఁగిపోవును. నీపూర్వస్వరూపమును నీవు పొందుదువు' అనెను.

కం. అని యాన తిచ్చె శ్రీయుత,దనుసంజాతుండ నేను • దగ వికృతశరీ
రిని నగుటకు లక్ష్మణ, శ,క్రునికోపము కారణంబు•క్రొవ్వున నతనిన్.

అని యాజ్ఞచేసెను. ఇట్టి కబంధరూపము వచ్చినకారణము చెప్పెదను వినుము. శ్రీయుతదనుసంజాతుండన్ = (౧) శ్రీతోఁగూడిన దనువనువాని పుత్రుఁడను. (౨) శ్రీయనుపేరితోఁగూడినవానివలనఁ బుట్టినవాఁడను, దనువను వాఁడను. "దనుర్నామశ్రియఃపుత్రః శాపా ద్రాక్షసతాం గతః"అనియుఁ, దనుర్నామ దితేః పుత్ర యనియుఁ బాఠాంతరములు గానవచ్చుచున్నవి. వికృతశరీరిని=వికారపుశరీరము గలవాఁడను.

తా. అని సెలవిచ్చెను. నేను శ్రీయుతుఁడగు దనువువలనఁ గలిగినవాఁడను. ఈవికారాకారము వచ్చుటకు నింద్రునికోపము కారణము. ఆయన కేల నీపైఁ గోపము వచ్చె నందువేమో !

కం. రా రమ్మని రణమునకుం, జీరితి ఘోరంపుఁదపముఁ • జేసి విధాతం
గోరుట దీర్ఘాయుష్యం, బేరీ నాసము లటంచు • నెంచి వెకలి నై. ౧౨-౧౩

తా. నేను గొప్పతపము చేసి దీర్ఘాయువు కలుగునట్లు బ్రహ్మచే వరము గొంటిని. ఆకారణమున నిఁక నాకేమి భయ మని బుద్ధిహీనుఁడనై నాసమాను లెవరని పొగరున నింద్రుని యుద్ధమునకు రారమ్మని పిలిచితిని.

కం. ఆతఁడు శతారధారా,పాతంబున శిరము గుదియఁ • బడ వక్షమునం
దాతతసక్థిని గడుపున, వీతదయుం డగుచు నణఁప • వేఁడితిఁ జంపన్.

శతారధారాపాతంబునన్ = వజ్రాయుధము వాదరపడవేయుటచే తల రొమ్మునందు, కడుపునందుఁ దొడలు కుదించుకొని యుండునట్లు. (దిగఁబడునట్లు) దయలేనివాఁడై యణఁగఁజేయఁగా 'నయ్యా ! నాకీదురవస్థకంటె మరణము మేలు. చంపు' మని ప్రార్థించితిని.

కం. ఎంతయు వేఁడిన నసుఁ డా, నంతకుకడ కనుపఁ డయ్యె•నన్నృతమె భాషా
కాంతుని పలు కని సీతా,కాంతా!రెంటికిని జెడితిఁ•గావర మూఁజన్. ౧౩-౧౪

తా. ఎంత నేను వేఁడినను బ్రహ్మదేవుని వాక్కసత్యముగునా యని నన్నుఁ జంపఁడయ్యెను. ఈవిధముగఁ బొగరు వచ్చినవాఁడనై చచ్చినవాఁడను గాక బ్రదికిబాగున్న వాఁడనుగాక రెంటను జెడితిని.

ఇట్లు రెంటికిఁ జెడినవారిని రేవణుతోఁ బోల్చుటకలదు, 'ఉంభేకఃకారికాం వేత్తి । తత్త్వంవేత్తి ప్రభాకరః । మండన స్తూభయంవేత్తి। నోభయంవేత్తి రేవణః॥'అనికలదు.ఇది తెలిసిఅల్లసానిపెద్దన'రెంటికింజెడినరేవణుఁడౌదునె' యని ప్రయోగించెను. ఇది తెలియక శబ్దరత్నాకరమున రేవఁడనౌదునె యని పఠించి వ్రాయఁబడి రేవఁడనఁగాఁ జాకలవాఁడని యర్థముకూడఁ గల్పింపఁబడినది. ఈ కబంధుని చరిత్రమువలన గర్వముసర్వానర్థకరమనియుఁబెద్దలతోఁ బరిహాసమాడ

రాదనియు నేర్చుకొనవలసియున్నది. యాదవులు మునులతోఁ బరిహాసమాడి వంశనాశమై పోయిరికదా! దంభోద్భవుఁడనువాఁడు, గరుడుఁడు గర్వముచేతనే కదా భంగపడినది.

కం. ఎటు లయ్యా ! నే బ్రదుకుదు, నిటు లాహారంబులేక • యేగతిఁ దినుదున్
గటకట భగ్నముఖుండ వి,ఘటితశిరస్సక్థితలుఁడఁ • గరుణింపు మనన్.

తా. ఈవిధముగా నాహారములేక యెట్లు బ్రతుకుదునయ్యా ? అయ్యో ! నోరులేక శిరస్సు తొడలులేక యెట్లు తిందును? నాయందు దయదలంపుము.

కం. సురపతి యామడ నిడు పగు,కరములు వదనంబుదంష్ట్రి•కలు జఠరమునన్
గరుణించె దాన ద్విపకే,సరిశార్దూలాదిస త్త్వ•సంతతిఁ దినుచున్. ౧-౧౪

తా. అని ప్రార్థింపఁగా ఆమడనిడివిగల చేతులు కడుపునందు నోరు కోఱలు ననుగ్రహించెను. వానిచే నేనుఁగులయు, సింహములయు, పులులయు, నీలోనుగాఁగల మృగసమూహములను భక్షింతును.

కం. రాముఁడు లక్ష్మణయుతుఁ డై, నీమహితకరాళి నిశిత•నిస్త్రింశహతిన్
భూమిఁ బడ నడువ నిర్జర,ధామము నీ కబ్బు నని బు•ధప్రభు వరిగెన్.

నీమహితకరాళిన్ = నీపెద్దచేతులను, నిశిత = పదునైన, నిస్త్రింశ = కత్తి యొక్క, హతిన్ = దెబ్బచే, అడువన్ = కొట్టఁగా, నిర్జరధామము = స్వర్గము, బుధప్రభుఁడు=దేవేంద్రుఁడు, 'బుధస్సూరి సుదేవౌమ్యే'యని నానా॥౪॥

*కల్క్యవతారవిషయము మన కిప్పుడు తెలిసినట్లు శ్రీరామావతార విషయము దేవతలకు ఋషీశ్వరులకు ముందుగానే తెలిసియుండును.

తా. లక్ష్మణుతోడ రాముఁడు నీచేతులను గత్తులతో నెప్పుడు నేలఁబడ నఱకునో యప్పుడు మరల నీవు స్వర్గమునకు వత్తువని చెప్పి యింద్రుఁడు పోయెను.

ఉ. ఆమునిమాట నమ్మి వికృ • తాకృతి వేగము పాయఁ గోరి నే
నేమృగ మేపదార్థమును • దృష్టిపథంబునఁ బడ్డఁ బట్టినన్
రాముఁడు చిక్కఁడే యని ఘ•నం బగునాశను నేదియేని నీ
యామడలోనఁ దోఁచిన ద•యంబునఁ బట్టుదు నోటఁ బెట్టుదున్. ౧-౧౯

వికృతాకృతి = వికారస్వరూపము.

తా. అస్థూలశిరునిమాట నమ్మి యీ వికారస్వరూపము వదలి పోవఁగోరి నాకంటిదృష్టికి నేపదార్థము ఏమృగము కనఁబడినను వానిని బట్టుకొనుచుంటినా రాముఁడు చిక్కకపోవునా యను నాశతో నీయామడలోపల నేది కనఁబడినను బట్టుకొని తినుచుందును.

కం. ఆమౌనివరుఁడు చెప్పిన,రాముఁడ వీవే మహాత్మ ! రణతలమున న
న్నీమెయి వధియింపఁగ లే, రేమగవంతంబువార • లేనియు రామా !

తా. మహాత్మా! నన్ను యుద్ధమం దెంతటి పౌరుషముగలవారైనను నీవిధముగఁ జంపలేరు. కావున ఆమునీశ్వరుఁడు చెప్పినరాముఁడు నీవే.

మ. మతిసాచివ్య మొనర్తు, మిత్రవరు సం • పాదింతు, న న్నగ్ని సం
స్కృతుఁ గావింపుఁ డటన్న రాముఁ డనియెన్ • స్వేచ్ఛన్ జనస్థానమం
దితఁడు న్నేనుఁ జరింప రావణుఁడు నా • యిల్లాలి గిల్పాడె; దు
ర్మతిపేరొక్కటి మే మెఱుంగుదుము, శౌ • ర్యం బేనిరూపంబు నేస్. ౧౨౧

మతిసాచివ్యము=ఆలోచనయందు సాహాయ్యము, మిత్రవరున్ = మంచి గొప్పస్నేహితుని, అగ్నిసంస్కృతున్ = అగ్నిచే సంస్కరింపఁబడినవానిని, అనఁగా దహింపఁబడినవానిని, గిల్పాడెన్=హరించెను.

తా. మీకు నాలోచనయందు సాహాయ్యము చేసెదను. మీకు మీకార్య మనుకూల మగునాలోచన చెప్పెదను. మీకార్యము సాధింపఁగల స్నేహితుని దొరకఁ జేసెదను. నన్ను నగ్నిచే దహింపుము అనఁగా రామచంద్రమూర్తి వీనిని దహించిన పిమ్మట తెలియవలసినవిషయము తెలియకపోవు నని తలఁచి యిట్లనియె. ఇతఁడు నేను జనస్థానమందు మాయిష్టానుసారము తిరుగుచుండ రావణుఁ డనువాఁడు నాభార్యను దొంగిలించెను. ఆ దుర్బుద్ధి పేరుమాత్రము మాకుఁ దెలియును. వానిశౌర్య మేమాత్రమో, వానిరూప మెట్టిదో?

చ. అతనినివాస మైనఁ దెలి • యంబడ, దాతని నీ వెఱింగినన్
మతి చెడి కానకాన దెస • మాలి చరించెదిమమ్ముఁ దీవ్ర దుః
ఖితుల హితప్రవర్తనులఁ • గేవలసత్కృపఁ జూచి చెప్పవే
స్థితి గతి యిట్టి దంచు నఱ • సేయక వీర! మహోపకారి వై. ౧౨౨

తా. వాఁడుండుస్థలమైనను దెలియరాదు. వానిని నీవెఱిఁగియుండినఁ జెప్పుము. మనస్సు వికలతనొంది దిక్కులేక యడవియడవి తిరిగి బహుదుఃఖ మనుభవించుచున్నాము. మేము పరుల కుపకారము చేయుదుముకాని యప కారముచేయము. నీవుకోరినట్లు నీకుపకారమే చేయుదుము. కావున మాయందు దయదలఁచి యలక్ష్యము సేయక వంచింపక గొప్పయుపకారము చేసిన వాఁడవై వాని స్థితిగతి యిట్టిదని చెప్పుము.

కం. కుంజరము లప్పు డప్పుడు, భంజించిన శుష్క కాష్ఠ•పటలంబులు ప్రో
వుం జేర్చి బిలమునను నిన్నుం జతన మొనర్తు నీదు•నుడిమైఁ గాల్పన్.

తా. నాకేమియుపకారము చేసెదనందువా, యేనుఁగు లప్పుడప్పుడు విఱిచిన యెండుకట్టెలగుంపులను కుప్పచేర్చి బిలమునందు నిన్ను నీమాటప్రకారము కాల్చుటకు యత్నించెదను.

కం. ఎవ్వఁడు హరించె జానకి, నెవ్వలనం దాఁచినాఁడొ • కృపచే మా కా
సవ్వడి తెలిపి శుభమునన్, నివ్వటిల నొనర్పవయ్య • నీ వెఱిఁగిన వాన్.

తా. నీవలన మాకుఁ దెలియవలసిన దేమనిన జానకిని హరించినవాఁ డెవ్వఁడు? ఆమె నెక్కడ దాఁచినాఁడు? నీకుఁ దెలిసినయెడల అజాడ మాయందు దయయుంచి తెలిపి మాకు మేలుసేయుము.

ఉ. శ్రీఁపురముల్ ఘటించి కొని ♦ తెచ్చిన యీవికృతంపురూపుతో
దోఁపుడుపోయితిం దెలివి ♦ తోయజలోచన సీతగాథమున్
దోఁపదయిప్డు నాతనువుఁ ♦ దూర్ణము కాల్చిన దాఁపరీని యా
దాఁపతికంబు నంతయును ♦ దాఁపక నీకు నెఱుంగఁ జేసెదన్. ౧౨౭

శ్రీఁపురముల్=అగడము, ఘటించి = చేసి-కొని తెచ్చిన = కావలయునని తెచ్చికొనిన-ఇచ్చటఁ దెచ్చికొనిన నని యాత్మనేపదముండుట బాగు. అయినను అగమసూత్ర మనిత్య మగుటవలన తెచ్చిన యనియె ప్రయోగింపఁబడె. 'పట్టముఁ గట్టి యేలుము కృవన్ మము నెల్లర' యని భారతప్రయోగముకలదు. దాఁపరీని = దాఁచినవాని.

తా. ఆగడములగు కార్యము చేసి కొనితెచ్చికొనిన యీవికారస్వరూపముతో నా తెలివికూడఁ బోఁగొట్టుకొంటిని. సీత చరిత్రయు నాకు స్ఫురింపఁలేదు. వేగమే నాదేహమును గాల్చితిరేని నాస్వస్వరూపము నొంది సీతను దాఁచిన వాని రహస్యమంతయు దాఁపక నీకుఁ జెప్పెదను.

కం. అవటమున నన్ను వెస నిడి, సవిత పరిశ్రాంతహయత ♦ జాఱక మున్నే
సవిధిగ దహియింపుముమఱి,యవనిసుతాహర్తఁ దెలియు♦నతని వచింతున్.

అవటమునన్=బిలమునందు, సవిత=సూర్యుఁడు, పరిశ్రాంత=గాసిపడిన, హయతన్=గుఱ్ఱములు గలవాఁడగుటచేత, జాఱకమున్నే=అస్తమింపకముందే, సవిధిగ=శాస్త్రప్రకారము, అవనిసుతాహర్తన్ = సీతనుహరించినవానిని, తెలియు నతనిన్=తెలిసినవానిని, వచింతున్=చెప్పెదను.

తా. నన్ను బిలమునందుంచి సూర్యుఁడస్తమింపకముందే దహించితివేని సీతను దొంగిలించినవానిని దెలిపెదను.

ఉ. వాని నెఱుంగఁగా గలుగు ♦ వాఁ డొకరుండు గలండు, వానితో
మానుగ న్యాయ్యమార్గమున ♦ మైత్రి యొనర్పుము కారణాంతరం
బైనఁ జరించె వాఁడు భువ ♦ నావళి నెల్ల, నతండు ధాత్రిపైఁ
గాననిచోటు గల్గ, దుప ♦ కారము నీ కొనరించు నావుడున్. ౧౨౮

న్యాయ్యమార్గమునన్ = న్యాయముతోఁగూడిన విధమున, కారణాంత రంబు=వేఱొకకారణము, భువనావళి=లోకసమూహము.

తా. వానిని దెలిసికొనఁగలుగువాఁ డొకఁ డున్నాఁడు. వానితో ధర్మపద్ధతిని నీవు స్నేహము సేయుము. ఒకానొకకారణమున వాఁడు ప్రపంచమంతయుఁ దిరిగెను. వాఁడు చూఁడనిచోటు భూమియందు లేదు. నీకుఁ వాఁ డుపకారము

చేయును. ఇన్నియుఁ జెప్పి వానిపేరేల చెప్పలే దనిన తన్నుఁ గాల్చుటకుఁ బూర్వమే చెప్పినఁ దనకుత్సితశరీరమును జూచి రోసి కాల్పకుండు నని యని గోవిందరాజీయము. రాముఁ డసత్యవాది యని తన్ను మోసము చేయునని కబంధుఁడు తలఁచెననుట సరిగాఁ దోఁపదు. చెప్పవలసిన విషయము చాలఁగ నుండుటచేతను అనింద్య శరీరమునఁ జేతులు దెగినబాధపడుచు నొకనిమిషమైన నుండుట సహింపలేమిని దన్నుముందు దహింపఁగోరె నని తోఁచెడిని.

—♦ ౭౩-వ సర్గము. కబంధుఁడు స్వస్వరూపంబు నొందుట ♦—

చ. తొఱటను వానిదేహమును ♦ దోఁపి సుమిత్రసుతుండు మండుపె
న్గొఱవులు దెచ్చి కాష్ఠమునఁ ♦ గూరిచి వహ్నుల నూలుకొల్పఁగా
నెఱచిన నేతిముద్దకును ♦ నీ డగు దేహముఁ గాల్ప నగ్నియున్
జుఱుకరి గాక మందుఁ డయిఁ ♦ చూఁడుచు నుండఁగ వారు చూడఁగన్.

తొఱటను = బిలమునందు, దోఁపి = తూర్చి, ఎఱచిన = మాంసముచే, ఈడగు=సమానమైన, చుఱుకరి = చుఱుకుఁదనముగలవాఁడు, చూఁడుచున్ = కాల్చుచు, వారు=రామలక్ష్మణులు.

తా. వాఁ డీప్రకారము చెప్పఁగా వాని దేహమును నొకబిలమందు దోఁపి లక్ష్మణుఁ డెండినకట్టెలు పేర్చి మండెడు కొఱవి యాకట్టెలలోనుంచి యగ్నులను పురిగొల్పఁగా మాంసముముద్ద కావున క్రొవ్వుతో నిండి నేతిముద్దవలె నుండు దేహమును నగ్నిహోత్రుఁడు వేగముగఁగాల్పక మెల్లగఁ గాల్చుచుండెను. ఇంతలో రామలక్ష్మణులు చూచుచుండఁగా.

ఉ. మండెడుమంటనుండి యస♦మానవినిర్మలచేలుఁ డుజ్జ్వల
న్మండనమండితుండు ఖప♦థంబున కుద్గమనం బొనర్చి శ్వే
తాండజయుక్తమైనసుర♦యానమునన్ దిశ లెల్ల వెల్గఁగా
నుండి కబంధుఁ డిట్లనియె♦నుర్విజఁగాంచు తెఱంగు రాముతోన్. ౧-౭

అసమాన=సమానములేని, వినిర్మల=మలినములేని, చేలుఁడు = వస్త్రము గలవాఁడు, ఉజ్జ్వలత్=మిగులఁ బ్రకాశించుచున్న, మండన = అలంకారముచే, మండితుఁడు=అలంకరింపఁబడినవాఁడు, ఖపథంబునకున్ = ఆకాశమునకు, ఉద్గమనంబొనరించి=ఎగసి, శ్వేతాండజయుక్తము=తెల్లపక్షులగు హంసలతోఁగూడిన, సురయానమునన్ = విమానమునందు-హంసలవిమానము బ్రహ్మలోకప్రాప్తిని దెలుపుచున్నది. రామచంద్రమూర్తి కొఱవివేసినకారణమున నిట్టియుత్తమలోక ప్రాప్తి.

తా. మండుచున్న మంటలోనుండి మిగులనిర్మలమైన వస్త్రములు గలిగి తళతళలాడుసొమ్ము లలంకరించుకొని యాకాశంబునకెగసి,హంసలఁగట్టినవిమా

నముమీఁద దిక్కులు వెల్లఁగానుండి సీతను జూనవిధము రామునితో నిట్లని యెను.

మ. అనఘా ! రామ జగంబునందు షడుపా • యజ్ఞుల్ క్రియాశీవిమ
ర్శనముం జేయుదు రందు దుస్థితిసమా•క్రాంతుల్ సమావస్థు లౌ
జనులన్ రోసి ఘటింత్రు మైత్రి నిపుడో • జాయానిమిత్తంబు నీ
వనుజాన్వితుఁడ వౌచు నీచదశచే • నాయాసపా టందవే ? ౧-౨౩౦

షట్+ఉపాయజ్ఞుల్ = ఆఱుపాయములు తెలిసినవారు-సంధి విగ్రహము, యానము, ఆసనము, ద్వైధీభావము, సమాశ్రయము- ఇవియాఱుపాయములు. క్రియా+ఆశీ+విమర్శనమున్ = సమస్తకార్యములను న్యాయ్యముగా నాలోచించుటను, దుస్థితిసమాక్రాంతుల్=కష్టదశయందుండువారు, సమావస్థులు = తమవలె కష్టదశయందుండువారు, రోసి = వెదకి, జాయానిమిత్తంబు = భార్య కొఱకు, అనుజాన్వితుఁడవౌచు = తమ్మునితోఁగూడినవాఁడవై, నీభార్యనిమిత్తముగా నీకుఁ గష్టదశవచ్చినది. నీనిమిత్తముగా నీతమ్మునికిఁ గష్టదశవచ్చినది.

తా. రామచంద్రా! లోకమునందు సంధి విగ్రహ యానాసన ద్వైధీభావ సమాశ్రయంబు లను నా ఱుపాయములను రాజులగువారు కార్యములు సాధించుటయం దాలోచింతురు. ఈయాఱింటియందు సంధితప్పఁ దక్కినవి నీకుఁ బ్రకృతము సరిపడునవికావు.విరోధియునికి తెలిసినఁగదా యుద్ధము ప్రయాణము లోనైనవి. కావున సంధివిషయ మొకటి యాలోచింపవలసియున్నది. ప్రత్యక్ష శత్రు వెవఁడైనది నీకుఁ దెలియలేదు గనుక నీవు వానితో సంధిచేయుద మన్నను బొసఁగదు. కాఁబట్టి తొలుత నీశత్రువిషయము - సీతయునికి తెలిసికొనవలసి యున్నది. ఇది మీయిరువురవలన సాధ్యమగునదికాదు. కావున నన్యసహాయ్య మావశ్యకమై యున్నది. ఇతరులతో సంధి యెట్టివారితోఁ జేయవలయును ? కయ్యమునకు నెయ్యమునకు వియ్యమునకు సమత్వము వలయును. తనకంటె గొప్పవానితోడ స్నేహము కుదరదు. తక్కువవానితో మైత్రిచేసియుఁ బ్రయోజనములేదు. తనకంటె నెక్కువవాఁడు తన్నుఁ జులుకనచూచునుగాని నిండు మనస్సుతో నాదరింపఁడు. ఇప్పుడు మీయన్నదమ్ములిరువురు సమర్థులేయైనను నీభార్యనిమిత్తమై నీకుఁ గష్టదశ ప్రాప్తించినది. నీనిమిత్తమై నీతమ్ముఁడు కష్టదశయందే యున్నాఁడు. ఈకారణముచే వాలితో మైత్రి నిషేధించుచున్నాఁడు. అది నీతిశాస్త్రానుసారము గాదు.

—• కబంధుఁడు రామునకు సుగ్రీవునితో మైత్రి జేసికొనఁ జెప్పుట. •—

ఉ. కాన భవత్సమానదశఁ • గాంచి ఘటించుట మేలు మైత్రి, కా
దేనియు నీదుకార్యము తు • దింగను బెట్టులో తోఁపదయ్యె రా

మా ! నగచారి క్రుద్ధుఁ డయి◆యన్న సురాధిపసూతి వాలి రా
జ్యానకుఁ గాఁగఁ దాఁపఁగ వ◆నాటచతుష్కసహాయుఁడై వెతన్. ౧౭౩౧

కానన్=కావున, భవత్సమానదశన్ = నీదశవంటిదశయందుండువానిని, నగచారి=క్రోఁతి, క్రుద్ధుఁడయి=కోపించినవాఁడై, సురాధిపసూతి = ఇంద్రుని కుమారుఁడు, వాలి = వాలియనువాఁడు, తాఁపఁగన్ = తన్నఁగా, వనాటచతుష్క సహాయుఁడై = నలుగురుక్రోఁతులను సహాయులుగాఁగలవాఁడై, వెతన్ = దుఃఖముచే.

తా. కాఁబట్టి నీస్థితివంటి స్థితియందుండువానినిగాఁ జూచి నీవు స్నేహము చేయుటబాగు. అటుచేయుటవొల్లవేని నీకార్యము కొనసాగు నుపాయము నాకుఁ దోఁపలేదు. అట్టివాఁ డెవఁడైన నున్నాఁడా యందువా ? రామా! వానరుఁడును నింద్రునికొడుకును తనయన్నయు నగువాలియనువాఁడు కోపించి రాజ్యము నిమిత్తమై తన్నుఁ దన్నఁగా నలుగురువానరులను సహాయులుగాఁ దీసికొని దుఃఖపడుచు.

ఉ. పావనఋశ్యమూకగిరిఁ◆బంపతటిం జరియించుఁ, బేరుసు
గ్రీవుఁడు, వీర్యవంతుఁడు న◆రీణచరిత్రుఁడు సత్యవాది ప్ర
జ్ఞావిభవుండు ధీరుఁడు ప్ర◆శస్తపరాక్రమశాలి వానితో
నీవు పొనర్చు నెయ్యమును◆నీప్రియురాలిని రోయ బాస టా. ౧౭౩౨

పావన=పవిత్రమైన, ఋశ్యమూకగిరిన్ = ఋష్యమూక మనుపర్వతము నందు, పంపతటిన్ = పంపయొడ్డున, అరీణచరిత్రుఁడు = చక్కటినడవడిగల వాఁడు, బాసట బౌన్ = సహాయపడును.

తా. అతఁడు పవిత్రమైనఋశ్యమూకపర్వతమునందు పంపయొడ్డున సంచరించుచుండును. ఆయనపేరు సుగ్రీవుఁడు. అతఁడు పరాక్రమవంతుఁడు. ఋజువర్తనము గలవాఁడు. సత్యము చెప్పువాఁడు. బుద్ధిసంపదగలవాఁడు. ధైర్యవంతుఁడు. శౌర్యమునఁ బ్రసిద్ధుఁడు. వానితో నీవు స్నేహముచేసితివేని నీభార్యను వెదకుటయందు నీకు సహాయుఁ డగును.

కం. ఏలా దుఃఖించెదు నర, పాలా! యెవ్వరికి నైన◆భవితవ్య మిలన్
దూలం బుచ్చఁగ వశమే, కాలము దురతిక్రమంబు◆గా యెవ్వరికిన్. ౧౭౩౩

భవితవ్యము=జరుగవలసినది - అదృష్టము, తూలంబుచ్చఁగన్ = త్రోసి వేయుటకు, దురతిక్రమంబు = దాఁటరానిది.

తా. రాజా ! నీవేల దుఃఖించెదవు ? ఏది యెట్లుజరుగవలసియున్నదో యది యట్లులే జరుగును గాని దానిని ద్రోచివేయ నెవరికి సాధ్యము? ఎట్టివారి కైనను గాలము దాఁటరానిదిగదా !

కం. గమనింపు మచటి కిప్పుడ, యమలమతీ! యిచటనుండి•యతిజవమున స్నే
హము సుగ్రీవునితోఁ జే,యుము వాఁడు మహాబలుం డ•నుత్తమగుణుఁడున్.

అమలమతీ=నిర్మలమైనమనస్సుగలవాఁడా, గమనింపుము=ప్రయాణమై పొమ్ము, అతిజవమునన్ = మిగులవేగముగ, అనుత్తమగుణుఁడు = మిక్కిలి యుత్తమమైన గుణములుగలవాఁడు.

తా. నిర్మలమనస్సుగలవాఁడా! నీ వచ్చటి కిపుడే శీఘ్రముగఁ బ్రయాణమై పొమ్ము. సుగ్రీవునితో స్నేహము చేయుము. వాఁడు మహాబలవంతుఁడు. శ్రేష్ఠతమములైన గుణములుగలవాఁడు.

ఉ. వంచన యింతలేక, యొక • వానరుఁ డెయ్యది చేయనోపు నం
చెంచక, చెల్మి సేయుము క • పీశునితోడుత నగ్ని సాక్షిగా;
సంచితవీర్యవంతుఁడు, స • హాయతఁ గోరినవాఁడు, మేలు గా
వించుఁ గృతజ్ఞుఁ డెల్లకపి • వీరుల కేలిక, కామరూపియున్. ౧౭-౨౩

సహాయతన్ = సాయమును, ఏలిక = ప్రభువు.

తా. మోసబుద్ధిలేక వీఁడొకక్రోఁతి వీఁ డేమిచేయఁగల డని యలక్ష్యము సేయక యగ్నిసాక్షిగా వానరరాజుతో మైత్రి చేయుము. వాఁడు మిగులపరాక్రమవంతుఁడు. ఎవరైన సహాయుఁడు దొరకునా యని కోరియున్నాఁడు. మీకు మేలే చేయును. నీవు చేసినమేలు మఱవఁడు. వానరులకెల్లఁ బ్రభువు. కోరిన రూపము ధరింపఁగలవాఁడు.

కం. మీ రాతనివాంఛితమును, దీరుపఁ గల రతనికోర్కిఁ • దెప్పున మీరల్
దీరిచినఁ దీర్ప కున్న న,వారణ మీకార్య మతఁడు,•పలనుగఁ గూర్చున్.

వాంఛితమును=కోరికను, తీర్పఁగలరు = చక్కఁజేయశక్తిగలవారు.

తా. ఆతనికోరిక నెఱవేర్చుశక్తి మీయందున్నది. ఆయనకోరిక మీరు వెంటనే నెఱవేర్చినను నెఱవేర్పకున్నను మీకార్య మాతఁడు చక్కఁబఱచును.

సీ. అతఁడు ఋక్షరజని•యాత్మసంజనితుండు, జలజాప్తుఁ నౌరస•సంభవుండు
పంపాసరోవర • ప్రాంతదేశంబున, నగ్రజుఁ డగువాలి • కాత్మఁ దలఁకి
చరియించుచున్నాఁడు•సకలాయుధంబుల, నంటి ప్రతినచేసి • యతనితోడ
నెయ్యం బొనర్పుము•నిర్జరారులయిక్క, లతఁ డెఱుంగనియవి•యవని లేవు
తే. తరణికిరణాళి ప్రసరించు • ధరణిలోనఁ గలనదీనదపర్వత • కాననముల
రోయఁగపులను బంచినీ•జాయ వెదక,వార్తఁ దెప్పించు నమ్ముము•కీర్తిపూత.

ఆత్మసంజనితుండు=దేహమునఁ బుట్టినవాఁడు, జలజాప్తు=సూర్యునియొక్క ఔరససంభవుండు=సొంతకొడుకు. ఇందు స్నానముచేసినవారు స్త్రీలగుదురని పార్వతీదేవిశపించిన యొకసరస్సునందు ఋక్షరజుఁడు స్నానముచేసి స్త్రీ యయ్యెను. దానిని ఇంద్రసూర్యులు మోహించిరి. ఇంద్రునికొడుకువాలి, సూర్యుని

కొడుకు సుగ్రీవుఁడు. తలఁకి=భీతిల్లి, నిర్జరారుల = రాక్షసుల, ఇక్కలు = వాస స్థానములు, తరణికిరణాళి = సూర్యునికిరణములసమూహము, నదీ = పడమటి ముఖమైపాఱునేళ్లు, జాయన్ = భార్యను.

తా. అతఁడు ఋక్షరజుఁడు స్త్రీయై యున్న కాలమున నామెదేహమున సూర్యునకు జనించినవాఁడు. పంపాసరోవరముప్రక్క ప్రదేశమందు నన్నయగు వాలికి భయపడి తిరుగుచున్నాఁడు.వాఁడు నమ్మునట్లు నీవు సకలాయుధములను దాఁకి ప్రతిజ్ఞచేసి స్నేహముచేయుము.వాఁ డెఱుఁగనిరాక్షసులుండుచోటులుభూమి మీఁద లేవు.సూర్యకిరణములు వ్యాపించు భూమియందుఁగలనదులు,నదములు, కొండలు, అడవులు, వెదకి నీభార్యయెందున్నది వార్త తెప్పింపఁగలడు. నమ్ముము.

కం. నీదువియోగముకతమున, ఖేదంబునఁ గుందు విమల•క్షితిసుత సవ్యా
పాదుఁ డగురావణునిప్రా, సాదంబున నుండువార్త•శక్తుఁడు దెలియన్.

వియోగముకతమునన్=ఎడఁబాసినకారణమున, ఖేదంబునన్=శోకంబున, సవ్యాపాదుఁడు=ద్రోహచింతగలవాఁడు, ప్రాసాదంబునన్ = అంతఃపురంబున, మేడయందు, శక్తుఁడు=సమర్థుఁడు, విమలన్ = అనుటచే నామెపాతివ్రత్యము గుఱించి నీవు సందేహింపవల దనిభావము.

తా. నిన్నెడఁబాసినకారణమున దుఃఖించుచున్న సీతాదేవి ద్రోహచింతఁ గల రావణుని మేడయందుండువార్త తెలిసికొన సమర్థుఁడు.

కం. ఆరావణునినిశాంతము, నారసి పాతాళలోక•మం దుండినయేన్
మేరువుకొన నుండిన సీ, తాకమణిం దెచ్చుఁ జంపి•దైత్యచయంబున్.

నిశాంతము = ఇల్లు, ఆరసి = విచారించి, వెదకి, దైత్యచయంబున్ = రాక్షససమూహమును.

తా. ఆరావణునియిల్లు వెదకి వాఁ డామెను పాతాళమందు దాఁచినను మేరువుకొనయందుంచినను రాక్షసులగుంపును జంపి సీతాదేవిని దేఁగలఁడు.

—• ౭౩-వ సర్గము. కబంధుఁడు రామునకుఁ బంపామార్గంబుఁ జెప్పుట. •—

సీ. అనుచు సీతాప్రాప్త్యు•పాయంబు వచియించి,వల్కు వెండియును గ•బంధుఁ డిచట
నుండి ప్రతీచిగా•నొప్పు చుండువనాళి, ఫలపుష్పసముదాయ•కలిత మగుచు
మారేళ్ళు నేరెళ్ళు•మంచిగన్నేరులు, గోఁగులుఁ బనసలు•రేఁగుచెట్లు
రావులు మావులుఁ•గ్రోవులు ముంతమా, మిడులువారిజములుఁ•గడపలాది
తే. గాఁగ ధరణీరుహంబులు•గలవు పెక్కు,
చెట్లు లెక్కియొ ఫలములు•గొట్టి నేలఁ
ద్రోచియో మీరు మెసవుచుఁ•ద్రోవఁ బోవ
నవులఁ బప్పితతరువనం•బలరు చుండు. ౧-౪౦

సీతాప్రాప్తి+ఉపాయంబున్=సీతలభించు నుపాయమును, ప్రతీచిగా=పడ

మరగా, ఫలపుష్పసముదాయకలితము=పండ్లు పూలు వీని రాసులచేఁ గూడినది, మావులు=మామిడిచెట్లు, పుష్పితతరువనంబు=పూచినచెట్లుగల వనము.

ఇంతవఱకు రామలక్ష్మణులు దక్షిణముగానే పయనించిరి. తూర్పు దక్షిణము పడమర సముద్రములతీరములందు నంధ్ర పాండ్యాదిదేశములు గలవు. కావున వారు తూర్పుపోలేదు. అదియునుగాక కొండ లడ్డము వచ్చును. అదియునుగాక జటాయువు దక్షిణముగానే పొమ్మనెను. ఈమార్గమునకుఁ గిష్కింధ పడమరగా నున్నది. అదియునుగాక శబరియాశ్రమము జేరుటకుఁ దూర్పునఁదప్పఁ దక్కిన దిశలఁబోవ మార్గములేదు. కొండలడ్డము. కావున వీరు పడమరగానే పోయి యావలఁ దూర్పుతిరుగవలసినవారైరి. నాసిక పంపవటి యనువాదమున కిది యడ్డ మగుచున్నది.

తా. అని సీతలభించు నుపాయము చెప్పి కబంధుఁడు మఱియు నిట్లనియె. ఇచ్చటనుండి పడమరగాఁ బోయిన పండ్లతోను బూవులతోను నిండిన వనములు గలవు. అందు మారేళ్లు, నేరేళ్లు, గన్నేరులు, గోఁగులు, పనసలు, రేఁగులు, రావులు, మామిడులు, క్రోవులు, ముంతమామిడులు, వారిజములు, కడపలు మొదలుగాఁ బెక్కులు చెట్లు గలవు. ఆచెట్లెక్కిగాని నేలరాలఁగొట్టిగాని, మీరు వాని పండ్లను దినుచుఁ బోఁగా నావల పూచినచెట్లుగల వనమొకటి గలదు.

కం. నందనసుందరమై ని, ష్యందమధురసంబు నగుచు•నఖిలర్తుఫలా
స్పందితవిటపియుతంబై, పొం దగువన ముత్తరకురు•భూముల కెనయై.

నందనసుందరము=నందనవనమువలె నందమై, నిష్యంద=కాఱుచున్న, మధురసంబు=తేనెవలెఁ దియ్యనై నరసముగలది, అఖిలర్తు = అన్నిఋతువుల యందలి, ఫలాస్పందితవిటపి=ఫలములులేకుండని చెట్లుగలది. అన్నిఋతువుల యందుండుఫలములును గలవనిభావము. ఉత్తరకురుభూములకున్=హిమవత్పర్వతమున కుత్తరమువనుండు కురుదేశమునకు, ఎనయై=సమానమై.

తా. నందనవనమువలె నందమై స్రవించుచున్న తియ్యనిరసముగలదై యన్నిఋతువులయందలి పండ్లు పూలు గలచెట్లతోఁగూడి యుత్తరకురు భూములకు సమానమై.

కం. ధారాధర ధరణీధర, వారంబులఁ బోలి పక్వ•ఫలభారనతం
బై రమ్యవిటపియుతమై, శ్రీరంజిలు నచట నచట•వృక్షచయంబుల్.

ధారాధర = మేఘములయు, ధరణీధర=పర్వతములయు, వారంబులన్=సమూహములను, పక్వ = పండిన, ఫల = పండ్లయొక్క, భార = బరువుచే, నతంబు=వంగినది, రమ్యవిటపి = మనోహరమైనచెట్లతో, యుతమై=కూడినదై, శ్రీ = కాంతిచేత, వృక్షచయంబుల్=చెట్లగుంపులు.

తా. మేఘములతోను పర్వతములతోను సమానమై పండినపండ్ల బరువుచే నేలకు వంగినవై కాంతిచే నచటి వృక్షసమూహములు శోభిల్లుచుండును.

కం. ఆచెట్టులెక్కియో యిలఁ, ద్రోచియొ ఫలములను నీకుఁ•దోరము గూర్చున్
నీచిన్నతమ్ముఁ డటపై, వే చనినం గొండకొండ • విపినముఁ గనుచున్.

తోరము = విశేషముగ, విపినము = అడవి.

తా. ఆచెట్టు లెక్కిగాని, ఫలములు నేలరాల్చిగాని నీకు విశేషముగా లక్ష్మ ణుఁడు తెచ్చియిచ్చును. అది దాఁటి కొండకొండ యడవియడవి చూచుచుఁ బోఁగా.

—• కబంధుఁడు రామునకుఁ బంపాసరస్సు వర్ణించి చెప్పుట. •—

మానిని. సారసరాజమరాళరథాంగక • చారురవంబు, లశైవలవ
న్నీరములున్, సికతాతలరాజిత • నిర్మలగాఢసమావను లౌ
తీరములున్, నవసారసకైరవ • దివ్యసుగంధిఘుమంఘుమవాః
పూరములున్, విలసిల్లఁగఁ బంప•యపూర్వముదావహమై యెసఁగున్.

సారస = బెగ్గురులయు, రాజమరాళ = రాజహంసలయు, రథాంగక = చక్రవాకములయు. చారురవంబులు=మనోహరమైనధ్వనులు, అశైవలవత్ = పాఁచిలేని (నాఁచులేని), నీరములు=నీళ్ళు, సికతాతల = ఇసుకప్రదేశములచే, రాజిత=ప్రకాశించు, నిర్మల=మలినములేని, గాఢ=దృఢమైన, సమ=చదరమైన, అవనులు=భూములు, ఔ=కల, తీరములు=ఒడ్డులు, నవ=క్రొత్తగా వికసించిన, సారస=కమలములయు, కైరవ=కలువలయు, దివ్య=మిగుల శ్రేష్ఠములయిన, సుగంధి=మంచివాసనచే, ఘుమంఘుమ=గుమగుమలాడుచున్న, వాఃపూరము లున్ = జలప్రవాహములును, అపూర్వముదావహమై = క్రొత్తసంతోషము గలి గించునదియై, ఎసఁగున్=అతిశయించును.

మానిని—ఏడు భగణములు, గురువు. ౧౩ వ యింట యతి.

తా. బెగ్గురులయు రాజహంసలయుఁ జక్రవాకములయు మనోహరధ్వను లును, పాఁచితీఁగలులేని జలములును, ఇసుకనేలచేఁ బ్రకాశించు నిర్మలమై గట్టి యగు చదరపునేలలుగల తీరములు, క్రొత్తగావికసించిన కమలములయు, కలు వలయు, మేలగుమంచివాసనలచే గుమగుమలాడు జలప్రవాహములును గలిగి పంప యిదివఱకు ననుభవింపనిసంతోషము కలిగించునది యగును.

ఆ. వధముఁ దెలియనట్టి•వనచారిపక్షులు, ముదము మీఱఁ దిరుగు•నదరుబెదరు
గౌనక నరులు తమ్ముఁ•గూడ వచ్చిననైన, నేతిముద్ద లట్లు•భాతిమెఱయు.

వధము=చంపఁబడుటను, వనచారి=నీటఁదిరుగు పక్షులు.

తా. వేఁటలాడువారు లేమిచేఁ జంపఁబడుట యెట్టిదో తెలియని జలముల విహరించుపక్షులు మనుష్యులు తమయొద్దకు వచ్చినను, బెదరక చలింపక సంతో షముతోఁ దిరుగుచు బాగుగఁ గ్రొవ్వి నేతిముద్దలవలె నుండును.

ఉ. మీరలు గండుమీలుఁ జొర•మీలును రొయ్యలుఁ గొఱ్ఱచేఁప ల
వ్వారిగ బొమ్మిడాయలును • వాలుగలున్ మఱి ముండ్లు లేని వా
వారిచరంబు లెన్నియొ ని • వాసము చేయు సరోవరంబునన్
గోరిన వెల్లనుం గొనుఁడు;•గూల్చుచు వానిని దమ్ముఁడమ్ములన్. ౧౫౪౬

వారిచరంబు=జలంబులందు సంచరించునవి, చేఁపలు.

తా. ఆసరస్సునందు గండుచేఁపలు, చొరలు, రొయ్యలు, కొఱ్ఱలు, బొమ్మిడాయలు, వాలుగలు, మఱియును ముండ్లులేనిచేఁపలు ననేకములు వాసము చేయుచుండును. మీకుఁగావలసినవి గ్రహింపుఁడు. లక్ష్మణుఁడు వానిని బాణములచేఁ గొట్టి.

తే. ఒలిచి చర్మంబు జెక్కలు • దులిచి వైచి
యినుపశాఁడలకును గ్రుచ్చి • యనలమందుఁ
బక్వ మొనరించి చక్కని • వాని ముండ్లు
దీసి సద్భక్తి నీకయి • తెచ్చి యిచ్చు. ౧౫౪౭

తా. చర్మ మొలిచి జెక్కలుపీఁకివైచి యినుపకడ్డీలకుఁ గ్రుచ్చి నిప్పునందుఁ బక్వముచేసి బలిసినవానిముండ్లు దీసి భక్తితోఁ దెచ్చియిచ్చును.

చ. తనివి ఘనన్ భుజించి నవ•తామరసామలగంధ మై సుఖో
జ్జనకసుశీతలం బగుచు • స్ఫాటికరౌప్యవినిర్మలంబు నై
యనిశము మోద హేతు వగు • నక్కమలాకరవారిఁ గ్రోలుమీ
యనుజుఁడు పద్మపత్రపుటి•యం దొగిఁ దేరఁగ హాయి మీఱఁగన్. ౧౫౪౮

తనివిఘనన్=తృప్తికలుగ, నవతామరస=క్రొత్తతామరలయొక్క, అమల=శుద్ధమైన, గంధమై=పరిమళముగలిగి, సుఖోజ్జనక = సౌఖ్యమును విశేషముగఁ గలిగించు, సుశీతలంబు = మిగులఁజల్లనిది, స్ఫాటికరౌప్యవినిర్మలంబు = స్ఫటికమువలెను వెండివలెను దెల్లనిది, అనిశము=ఎల్లవేళల, మోద హేతువు=సంతోషకారణము, కమలాకరవారిన్=సరస్సునందలి జలము. క్రోలుమీ = త్రాగుము, పద్మపత్రపుటి=తామరాకుదొప్ప, తేరఁగన్=తీసికొనిరాఁగా.

తా. తృప్తికలుగఁ దిని క్రొత్తతామరపూలవాసనగలదై సుఖకరమగు చల్లదనముగలఁదై స్ఫటికమువెండివలెఁ దెల్లనై సర్వదా సంతోషకరమైన యాసరోవరజలమును నీతమ్ముఁడు తామరాకుదొప్పయందుఁ దీసికొనిరాఁగా సంతోషముగఁ ద్రాగుము.

కం. వాలుమెకంబులు నీరము, గ్రోలుతమిన్ ఱొప్పుకొనుచుఁ•గోడెల రీతిన్
వాలాయము వచ్చుట నర,పాలా! కానంగఁ గలవు • పంపతటమునన్.

వాలుమెకంబులు = అడవిపందులు.

తా. అడవిపందులు నీరు త్రాగుకోరికతోఁ గోడెలవలె త్రొవ్వుచు విశేషముగ వచ్చుట రాజా! పంపాతీరమందుఁ జూడఁగలవు.

కం. సుమనోభరరంజిత మగు, కమనీయకుజాళి శీత ♦ కాండము సంధ్యా
సమయమునఁ బచారముగొని, యమలమతీ! యుల్ల మలర ♦ నటఁ గనెదుసుమీ.

సుమనోభరరంజితము=పూవులయతిశయముచేత మనోహరమైనది, కమనీయకుజాళి=అందమైనచెట్లవరుసలు, సాయంకాలముగాన చెట్లుపూచియుండును. శీతకాండము = చల్లనిజలము, సంధ్యాసమయమునన్ = సాయంకాలమందు పచారముగొని=ప్రచారశబ్దభవము - తిరిగి. ఉల్లము = మనస్సు.

తా. సాయంకాలమువేళఁ దిరిగితివేని పూలువిశేషించి పూయుటచే సంతోషకరములైన చెట్లవరుసలను చల్లనినీళ్ళను మన స్సానందింపఁ జూడఁగలవు.

—♦ కబంధుఁడు రామునితో శబరికి దర్శన మిమ్మని చెప్పుట. ♦—

సీ. విరిదమ్మిగలువలు♦వరసుమనశ్చిత, నక్తమాలతిలక♦నవ్యతరులు
సంతసం బిడుమీకు♦జనము లాపూవులు, ధరియింప రెవ్వరుఁ♦దరణికులుఁడ
వాడవు తొడిమెల♦నూడ వెన్నండును, నచట మతంగసం♦యమి వరుండు
తప మొనరింప నా♦తనిశిష్యగణములు, వన్యముల్ దేరంగ♦వనిని దిరుగ
తే. సమ్మహాత్ముల చెమ్మట♦లవని వ్రాల, వాన జనియించె నవి గాన♦వసుమతీశ!
యట్టిమహిమంబుఁగాంచెన♦య్యనఘు లచటు,వీడి చన వారివరవుడు♦వీడదధిప!

విరిదమ్మిగలువలు=వికసించిన కమలములు, కలువలు, వర=శ్రేష్ఠములైన, సుమనస్=పుష్పములచే, చిత = నిండిన, నక్తమాల = కానుగచెట్లు, తిలక = బొట్టుగుచెట్లు, నవ్య=అందమైన, తరులు = చెట్లు, తరణికులుఁడ = సూర్యవంశమునఁబుట్టినవాఁడా, వన్యముల్=అడవియందుఁబుట్టినవి కందమూలఫలాదులు, వానన్=వానియందు, వరవుడు=దాసి.

తా. వికసించినకమలములు కలువలు శ్రేష్ఠములై యింపైన పూలచే నిండిన కానుగచెట్లు బొట్టుగుచెట్లు మొదలగు మనోహరములైనచెట్లు మీకు సంతోషము గలిగించును.ఆపూవులను మనుష్యు లెవ్వరు ధరింపరు. అవి యెప్పుడును వాడవు. తొడిమ లూడవు. ఆస్థలమునందు మతంగుఁడనుమునిశ్రేష్ఠుఁడు దపముచేయుఁగా నతనిశిష్యు లడవినుండి కందమూలఫలాదులఁ దెచ్చునపు యంబున వారిదేహములనుండి చెమటలుగాఱఁగా వానివలనఁ బుట్టినవి కావున వాని కట్టి మహిమము వచ్చెనుగాని చెమటవలనఁ గలిగినవి కావున నెవరు ధరింపరు. వా రాస్థలము విడిచిపోయిరి కాని వారిదాసిమాత్ర మాచోటు విడిచినది కాదు. ఈమతంగునకు భారతమందలి చండాలమతంగునకు సంబంధము లేదు. ఇరువురు భిన్నపురుషులు. ఈపేరుగలవారు మఱియు నొక రిరువురు గలరు. చెమట

బిందువులు చెట్లమీఁదఁ బడి పుష్పము లాయె నని గోవిందరాజీయము. పుష్పములు విస్తారముగ నుండుటచే వీని నెవరు ధరింప రని గోవిందరాజీయము.

అచటు, అచోటు, అచ్చటు, అచ్చోటు రూపాంతరములు.

కం. చిరజీవిని శ్రమణీమణి, వరధర్మచరిత్ర శబరి•స్వర్గముఁ జేరున్
దరిసించి దేవసము నన, వరతంబు సమస్తభూత•వందితు నిన్నున్.

చిరజీవిని=దీర్ఘకాలముగ బ్రదికియుండునది, ముసలిది, శ్రమణీమణి = గొప్పదైనసన్న్యాసి. చతుర్థాశ్రమస్వీకారము చేసినదని యర్థముకాదు. సన్న్యాసి ధర్మములైన జ్ఞానవైరాగ్యాదులుకలది. జ్ఞానమేకదా సన్న్యాసలక్షణము. వరధర్మచరిత్ర=శ్రేష్ఠమైన గురుశుశ్రూషాధర్మము నాచరించునది, శబరి=బోయస్త్రీ, దేవసమున్=నారాయణునితో సమునిఁడవైనవానిని, అనవరతంబు = సర్వదా, సమస్తభూతవందితున్ = దేవతిర్యఙ్మనుష్యాది సమస్తభూతచయములచే స్తోత్రము చేయఁబడువానిని, దరిసించి=దర్శించి. దీనివలన రామచంద్రమూర్తిపరత్వ జ్ఞానము కబంధునకుఁగలదని యేర్పడుచున్నది.

తా. దీర్ఘకాలముగ జీవించియుండునది యతిధర్మమున జరించునది గురుశుశ్రూష యనువరమధర్మ మనుష్ఠించునది బోయెత భగవత్సముఁడవైన నిన్ను సర్వభూతములచే నమస్కరింపఁబడువానిని దర్శించి స్వర్గముఁ జేరును. నీరాకకై కాచియున్నది.

ఉ. ఆమహి నాగపాళి చర•లాడుచు నుండియు నమ్మతంగు తే
జోమహిమాన నాశ్రమము•సూరెలఁ జేర దొకండుఁ, దత్సరో
భూమికిఁ బశ్చిమంబునను•బొల్చును గుహ్యతరాశ్రమోర్వి, యం
దామహిళావతంసము ని•రంతరముం దప మాచరించెడిన్. ౧౭౩

ఆమహిన్=భూమియందు, నాగపాళి=ఏనుఁగులగుంపు, చరలాడుచున్=తిరుగుచు, సూరెలన్=ప్రాంతముల, గుహ్యతర = మిగులరహస్యమైన, ఆశ్రమోర్వి=ఆశ్రమప్రదేశము, మహిళావతంసము=స్త్రీలయందు శ్రేష్ఠురాలు, నిరంతరమున్=సర్వదా.

తా. ఆవనప్రదేశమందు నేనుఁగులగుంపు సంచరించుచు నుండును గాని మతంగునితపోమహిమచే నొకయేనుఁగైనను ఆప్రక్కలకు రాదు. ఆసరస్సునకుఁ బడమట మిగులరహస్యమైన యాశ్రమమొకటిగలదు. అందాస్త్రీరత్నము సర్వదా తపము చేయుచుండును.

కం. బృందారకవననిభమై, నందనసంకాశ మగుచు•నవ్యగరుత్మ
ద్బృందాకుల మగువావని, నందింపఁగలాఁడ వీవు•నానాగతులన్. ౧౭౪

బృందారకవననిభము=దేవతలయుద్యానమగు చైత్రరథము=మొదలగు వనములతో సమానము, నందనసంకాశము = ఇంద్రునివనమగు నందనముతో

సమము, నవ్య=క్రొత్తక్రొత్తలగు, గరుత్మత్=పక్షుల, బృంద=సమూహముచే, ఆకులము=కలఁతచెందినది, వనిన్=అడవియందు, నందింపఁగలాఁడవు=ఆనందింపఁగలవాఁడవు.

తా. దేవతలచైత్రరథము మొదలగువనములతోను నింద్రునినందనముతోను సమానమై వింతవింతపక్షులగుంపులచే వ్యాకులమైన యాయడవియందు నానావిధముల సంతోషింపఁగలవు.

సీ. అమెను గనుఁగొని•యరుగుమీ యావలఁ, బంపాసరోవర•ప్రాంతమునకు
నచ్చట సుమభార•హారిశైలము ఋశ్య, మూకంబు పొలుచు న•నేకపముల
సమ్మర్దమునఁ జేసి•సౌఖ్యంబుగాఁ గొండ, నెక్కంగ, రా దది•నిక్కువంబు
అమలపై నిద్ర•నందువాఁ డేసొమ్ముఁ,గలలోనఁ గాంచు మే•ల్కనినయంత
తే. దానిఁ బడయును; కావు లా•ధరణీధరము
పై కిఁజనరాదు: చని నిద్ర•గైకొనినను
రాక్షసులు వారిఁ బ్రహరింత్రు•రామచంద్ర!
బ్రహ్మనిర్మిత మియ్యది•పార్థివేంద్ర! ౧౨౩౫

ప్రాంతమునకు=సమీపమునకు, సుమభారహారిశైలము=పుష్పముల యతిశయముచే మనోహరమైనపర్వతము, అనేకపముల=ఏనుఁగుల, సమ్మర్దమునఁ జేసి = రాయిడిచేత, మలపై = కొండమీద, ధరణీధరము = పర్వతము, ప్రహరింత్రు=తన్నుదురు, బ్రహ్మనిర్మితము=బ్రహ్మచే నేర్పాటుచేయఁబడినది.

తా. ఆమెను జూచి యాపిమ్మట పంపాసరోవరసమీపమునకుఁ బొమ్ము. ఆసరోవరతీరంబున ఋశ్యమూక మనుపర్వతము విశేషముగఁ బూచినచెట్లచే మనోహరమైనది కలదు. అందు నేనుఁగులు విశేషించి తిరుగుచుండుటచేత వాని రాయిడికిఁ గొండయెక్కుటసుకరముగాదు. ఇది నిజము. ఆకొండమీఁద నిద్రించువాఁడేసొమ్ము కలలోఁ జూచునో యాసొమ్ము మేలుకొనఁగానే లభించును. పాపాత్ములాకొండమీఁద నిదురింపరాదు. అట్లు వారు నిద్రపోయిరా నిద్రలో వారిని రాక్షసులు కొట్టుదురు. రామచంద్రా! ఇది బ్రహ్మచేసిన యేర్పాటు.

తే. మనికి గొనుచు మతంగాశ్ర•మంబునందుఁ
బంపయొద్దునఁ జరలాడు•వారణముల
పోతములు గీఁక లిడినను•భూమిధరము
మీఁదఁ జక్కఁగ వినవచ్చు•మిహిరవంశ్య. ౧౨౩౬

మనికిగొనుచు=వాసముచేయుచు, చరలాడు = తిరుగు, వారణముల = ఏనుఁగుల, పోతములు=బిడ్డలు, గీఁకలు=ఘీంకారములు, మిహిరవంశ్య=సూర్యవంశమునఁబుట్టినవాఁడా. పంపసమీపమందే పర్వత మున్నదని భావము.

తా. మతంగాశ్రమంబునందు వాసముచేయుచుఁ బంపాతీరంబున సంచరించు నేనుఁగుపిల్లలు ఘీంకరింపఁ గొండమీఁదికి బాగుగా వినఁబడును.

కం. జలధరవర్ణంబులునై, బలితము లగుకరులు మదము•బలమునఁ దమలోఁ
గలహించి తోఁగి నెత్తుటఁ, దొలఁగి చనున్ వేఱు వేఱు•త్రోవల నచటన్.

జలధరవర్ణంబునై=మేఘముల కాంతిగలిగి, బలితములు=బలముగలవి, మదముబలమున=గర్వాతిశయమున, తోఁగి = తడిసి.

తా. నల్లమబ్బులవలె నల్లనై బలిష్ఠములైన యేనుఁగులు మదమునఁదమలోఁదాము కలహించి గుమ్మలాడి నెత్తుటఁ దడిసి యేదియు నోడిపోవమిచే వేఱువేఱు త్రోవలఁ బోవును.

కం. విమలంబై శీతం బగు, కమలాకరవారిఁ ద్రావి•కాననగజముల్
తమిమీఱ నచ్చట యథే,చ్ఛముగా విహరించు సౌఖ్య•సమ్మదమతులన్.

కమలాకరవారిన్=సరోవరజలమును, కాననగజముల్=అడవియేనుఁగులు.

తా. పరిశుద్ధమై చల్లనై యుండు కొలనినీటిని ద్రావి యడవియేనుఁగులు కోరిక లతిశయింపఁగా నచ్చటనే యిష్టప్రకారము సౌఖ్యముచే సంతోషించిన మనస్సులచేఁ దిరుగుచుండును.

సీ. ఎలుఁగులఁ బులులను•నింద్రనీలచ్ఛాయ,మృగములఁ గనశోక•మెడలు నీకు
నాపర్వతమున మ•హాగుహ యొక్కటి,యుర్వీశ యొప్పారు•చుండు నదియు
రాతి పెన్మూఁతచేఁ•గ్రాలెడు నద్దాని, జొరఁగఁ బూనుట సుఖ•కరముగాదు
తద్గుహకును దూర్పు•ద్వారంబుకడనొండు,మంచిచల్లనినీటి•మడుఁగు గలదు
తే. ఆజలాశయతీరంబు•తేజరిల్లు, హారిఫలమూలయుత మయి•హరిణనికర
యుక్తినాగుహసుగ్రీవుఁ•డుండు నయ్య,వానరచతుష్కయుతుఁడయి•వాలిభీతి.

వానరచతుష్కయుతుఁడు= నలుగురువానరులతోఁగూడినవాఁడు, వాలిభీతి =వాలివలనిభయముచే.

తా. అందలి ఎలుఁగుగొడ్డులను, పులులను, ఇంద్రనీలములవన్నెగల జింకలనుజూడఁగానే నీకు శోక ముపశమించును. ఆపర్వతమునందుఁ బెద్దగుహ యొక్కటి గలదు. అది పెద్దరాతిమూఁత గలది. దానిలోఁ బ్రవేశించుట సుకరముగాదు. ఆగుహకును తూర్పువాకిట నొకమంచిచల్లనినీళ్ళమడుఁగుగలదు. ఆమడుఁగునొడ్డున మంచిఫలమూలములతోఁగూడిన చెట్లు జింకలమందలు గలవు. ఆగుహయందు సుగ్రీవుఁడు వాలివలనిభయముచే నలుగురువానరులతోఁ గూడియుండును.

కం. ఎపుడేనియు గిరిశిఖరము, నుపరితలమునందు నిలుచు•చుండు నటంచున్
విపులాధీశులకును విశ, దపడన్ వచియించి మింటఁ•దరలుచు నిలువన్.

ఉపరితలమునందు=మీఁదిభాగమున, విపుల + అధీశులకున్ = భూపతులకు, తరలుచున్ = పోవుచు.

కీడుగాఁబరిణమించు నని మనము దేనికి భయపడుదుమో భగవత్సంకల్పముకొలఁది యది మేలుగానే పరిణమించును. తమకు మృత్యువనితలఁచిన కబంధునివలన నెంత మేలుగలిగెనో చూడుఁడు. మనము మేలు కలుగు నని తలఁచినవారివలనఁ గీడుకలుగుటయు భగవత్సంకల్పమే.

తా. ఒకానొకప్పుడు పర్వతముపై భాగమందు గుహ విడిచి నిలుచుండును అని యారాజకుమారులకుఁ జెప్పి ప్రయాణమునకు సిద్ధపడఁగా.

కం. పొమ్మని సెలవిచ్చిన వాఁ, డుమ్ముదమునఁ బోయె రాముఁ•డుం దమ్ముఁడు శీ
ఘ్రమ్మునఁ బడమటిదెస గో, త్రమ్ములు మధుమధురఫలయు•తమ్ములు
వనముల్.

వాఁడుమ్ముదమునన్- వాఁడున్ + ముదమునన్-ప్రాసంబున మకారంబు పరమగుచో ద్రుతమునకు మకా రాదేశమగు- ప్రౌ. శే. సంధి ౨౦ సూ.

గోత్రమ్ములు=కొండలు, మధు=తేనెవలె, మధుర = తియ్యనైన, ఫల = పండ్లతో, యుతమ్ములు=కూడినవి.

తా. పొమ్మని యాజ్ఞసేయఁగా వాఁడు సంతోషముతోఁ బోయెను. రాముఁడు లక్ష్మణుఁడు త్వరగాఁ బడమటిదిశగా కొండలు, తియ్యనిపండ్లుగల యడవులు.

—• ౭౪-వ సర్గము. రామలక్ష్మణులు శబరిం జూచుట. •—

కం. తరువులు గనుచుం జని భూ, ధరముసమీపమున నాఁటి•తమిఁ బుచ్చి తమో
హరుఁ డుదయించిన నిర్మల, తరవారిమనోజ్ఞ పంప•తటముం గనుచున్.

తరువులు=చెట్లు, భూధరముసమీపమునన్=పర్వతముదగ్గఱ, నాఁటితమిన్ =ఆదినపురాత్రి, నాఁడు = ఇచ్చట, నాఁడుశబ్దమునకు ఆదినమని యర్థము. ఇదిభూతమునను ప్రయోగింపఁబడును. 'నాఁటికై దేం డ్లవాఁడను నాఁడునృపాల పుత్రివనినమ్మి వరించితిఁగాక.' భాస్కరుఁడు, తమోహరుఁడు=చీఁకటిని బోఁగొట్టు వాఁడు, సూర్యుఁడు, నిర్మలతర=మిగులఁబరిశుద్ధమైన, వారి=నీళ్ళుగల, మనోజ్ఞ =అందమైన, పంప=పంపయొక్క, తటమున్=తీరమును.

తా. చెట్లుఁ జూచుచుఁ బోయి కొండదగ్గఱ నారాత్రి గడపి సూర్యోదయము కాఁగానే పరిశుద్ధజలముగల పంపయొక్క తీరముఁ జూచుచు.

కం. వరుణదిశాతీరంబున, నరసి యచట శబరి రమ్య•మగునాశ్రమమున్
బరికించి చేరఁ జనన, త్తరుణియు వెస లేచి మోడ్చి•తనహ స్తంబుల్.

వరుణదిశా = పడమటిదిక్కు, అరసి = వెదకి.

తా. పడమటిదిక్కు నొడ్డునందు వెదకి యచట శబరియుండు రమ్యమగు నాశ్రమమును జూచి సమీపింపఁగా ఆమె త్వరగాలేచి చేతులుమోడ్చి.

పంపయొడ్డున నీయాశ్రమ మిప్పటికి నున్నది. ఈగుహవాకిటఁ బట్టపగ

లెండలుమండిపోవుసమయంబునఁ గూర్చుండినను వస్త్రముకప్పుకొనవలసినంత చల్లనిగాలి వీచుచుండును.

కం. వారలపదములు సోఁకఁగ, సారమతిన్ మ్రొక్కి పాద్య•జల మిడి తగుసత్కారము లెల్ల యథావిధిఁ, దీరిచి నిలుచున్న రామ•దేవుం డనియెన్.

తా. వారిపాదము లంటి నమస్కరించి పాద్య మిచ్చి తగినయుపచారముల నెల్ల శాస్త్రప్రకారము గావించి నిలువఁబడియుండఁగా శ్రీరామచంద్రదేవుం డిట్లనియె.

సి. నీతపోవ్రతములు•నిర్విఘ్నితంబులై, సాగుచున్న విగదా•సాధుశీల :
యాగ్రహమునయందు•నాహారమునయందు, నియమంబు గలదుగా•నిర్మలాత్మ
నీ నియమంబులు•నెఱవేఱు చున్న వే, మనసు నిర్మల మయి•యొనరు నమ్మ
గురుపరిచర్యలు•కొనసాగు చున్న వే, సఫలంబులా యవి•చారుచరిత

ఆ. యనుచు రాముఁ డడుగ•న త్తపోధనురాలు, సిద్ధసమ్మత యగు•సిద్ధురాలు
కౌసలేయుఁ జూచి•ఘనభ క్తియు క్తి ని, ట్లనియెఁ దన తెఱంగు•వినయమునను.

నిర్విఘ్నితంబులు = విఘ్నములులేనివి, ఆగ్రహమునయందు=కోపమునందు, ఆహారమునయందు = తినెడిపదార్థమందు మితమందు, నిర్మలము = శాంతి, కలవరపాటులేనిది, కౌసలేయున్=కౌసల్యాపుత్రుఁడగు రాముని–అపత్యార్థకతద్ధితాంతము.

నిర్విఘ్నితంబులు—కామము, క్రోధము, లోభము, వీనివలని విఘ్నములు కలుగుటలేదుకదా. ఈమూఁడును దపస్సునాశము చేయుటయేకాక నరకమునకు ద్వారము లగును.

త్రివిధంనరక స్యేదం, ద్వారం నాశన మాత్మనః।
కామః క్రోధ స్తథాలోభ, స్తస్మాదేతత్త్రయంత్యజేత్॥

భగవద్గీత. ౧౬-౨౧

కామముచేఁ దపస్సునాశముచేసికొన్నవారు విశ్వామిత్రాదులు. కావునఁ దపశ్శీలు లీమూఁటికి నెడమీయరాదు. ఆగ్రహము తపస్సునకు విఘ్నము కలిగించునదే యైనను కామాదులకంటె దుర్జయమైనది కావున నిది ప్రత్యేకముగఁ జెప్పఁబడెను. 'అక్రోధనుఁడ కరం బధికుఁడంద్రు త త్త్వవిధిజ్ఞుల్' భార.

ఆహారమునయందు=నిషిద్ధవస్తువులఁ దినకుండుట నిషిద్ధకాలములఁ దినకుండుట నిషిద్ధవిధముగఁ దినకుండుట, మితభుక్తి, సాత్త్వికపదార్థభుక్తిలోనైనవి.

"ఆహారశుద్ధౌ సత్త్వశుద్ధిః సత్త్వశుద్ధౌ ధ్రువాస్మృతిః." "తపోనానశనాత్పర"మ్మని యుపనిషత్తులు చెప్పుచున్నవి.

పంక్తిలోభుజించువారితో నుపచారవాక్యములు మాట్లాడవచ్చును. ఇతర విషయములు మాటలాడరాదు. అట్లుమాటలాడినయెడల 'భూర్భువస్సువరోం'

అని జపించి శేషమును (మిగిలినపదార్థము) భుజింపవచ్చును. నోటినుండి జాఱి పడినదానిని, భుజింపఁగా మిగిలినపదార్థమును, కబలశేషమునుమరల తినరాదు. పిండివంటకము, కూరలు, దుంపలు, ఫలములు, మొదలగువానిని చేతితోవిఱిచి తినవలెను. పండ్లతోకొఱికి తినరాదు. విస్తరియందు ఉప్పునొకటి ప్రత్యేకముగా వేయరాదు. పెరుఁగులోఁగాని, మజ్జిగయందుఁగాని చేర్చియుంచవలెను. నూనెతో వండినవిగాని, వచ్చివిగాని, గరిటలతోనుంచరాదు. అన్నము, వ్యంజనములు (కూరలు. పచ్చడులు), మంచినీరు, పెరుగు, పాలు, నెయ్యిచేతితో నుంచరాదు. గరిటెలు మొదలగువానితో వడ్డింపవలెను. అట్టివిలేనిచో ఆకునైన నాధారముచేసి కొని వడ్డింపవలెను. అన్నమునందుఁగాని, వ్యంజనములందుఁగాని భుజించు నప్పుడు దోషములనుఁ జెప్పరాదు.

దేవాలయమునందునుఁ జీకటియందును, బట్టబయటను, మిద్దెలపై భాగమునను, వట్టినేలయందు, పాడుపడినయింటియందు భుజింపరాదు. పగటియందుఁ గాని, రాత్రియందుఁగాని, రెండుపర్యాయములు భుజింపరాదు. రాత్రి రెండు జాములు దాఁటినతరువాత, అర్ధరాత్రియందు,పగలు రెండుజాములందు(అనఁగా 12 గంటలప్పుడు) భుజింపరాదు. నిలుచుండిగాని, కుర్చీ మున్నగువానిమీఁదఁ గూర్చుండిగాని, ఆచమనముచేయకుండఁగాని, ఒంటివస్త్రముతోఁగాని, తల గుడ్డతోఁగాని,ఇతరులనుదాఁకిగాని,చండాలురయు,బయటఁజేరినవారియొక్కయు (ముట్టువారు), శూద్రులయొక్కయు మాటలనువినుచుఁగాని,పతితాదులతో సహ పంక్తినగాని భుజింపరాదు, చేతియందుఁగాని, దోసిలియందుఁగాని విడిఆకులోఁ గాని, మట్టిపాత్రయందుఁగాని, వస్త్రమునందుఁగాని భుజింపరాదు.

ఒకపంక్తిలో భుజించుచుండగాఁ దాను ముందుగా భుజించి లేచి వెళ్ళ రాదు. త్వరగా లేచివెళ్ళవలసివచ్చినయెడల అప్పుడు అగ్నిహోత్రము,బూడిద, స్తంభము, ఉదకము, దర్భలు; ద్వారబంధము హెచ్చుతగ్గుప్రదేశములో నొక దానిని పంక్తిభేదము గల్పించి లేచి వెళ్ళవచ్చును.

నూనెగానుగ, చెఱకుగానుగ, పతితులు, శూద్రులు, ముట్టుతలు, రోఁకలి పోటు, మొదలగువానిశబ్దము వినుచు భుజింపరాదు.భోజనసమయమందు భార్య మొదలగువారితో పోట్లాడుట, పుత్రులు మొదలగువారిని కోపించుట ఎంగిలి పదార్థములు పెట్టుట పనికిరాదు. పాయసము, పెరుఁగు, క్షీరములు, ఉదకము, నెయ్యి, వీనిని చప్పిడికాకుండఁ (శబ్దముకాకుండ) త్రాగవలెను.పాత్రలో నున్న యుదకమునుగాని, త్రాగఁగా మిగిలిననీరుగాని భూమియందు కొంచెము పోసి పుచ్చుకొనవచ్చును. పెరుఁగు, పాలు, నెయ్యి, నీరు, పిండి, మొదలగునవి పాయ సాన్నముతప్ప నన్నియు నశేషముగా భుజించవలెను. రాత్రిభోజనసమయ మందు దీప మారిపోయినయెడల ఆసమయమందు సూర్యుని మనస్సున స్మరించి

చేతులతో పాత్రమును దాఁకియుండి తిరిగి దీపముంచువఱకు భుజింపరాదు. దీపముంచినతరువాత పాత్రమందున్న పదార్థముమాత్రమే భుజింపవలెను. ప్రతి కబళమునకు గోవిందనామ ముచ్చరించుచు భుజింపవలెను.

జాతిదుష్టము :— ఎఱ్ఱగడ్డ, తెల్లగడ్డ, ముల్లంగి, తెల్లవంకాయ, సొర కాయ, మునఁగకాయ, తాండ్ర, అడవికంద, ఎఱ్ఱఅవిస, కుమ్మట్టి, తాటికాయ, మునగకూర, చిల్లగింజ, మఱ్ఱికాయ, అత్తికాయ, బీరకాయ, గోంగూర, చిట్టి కూర, చేఁదుపొట్ల, చవిటిఉప్పు, గానుగపిండి (నువ్వుపిండి), ఎఱ్ఱయింగువ, దొండకాయ, కుక్కగొడుగు, రావి, గంజాయి, సజ్జలు, జొన్నలు, ఆళ్ళు, కుసు మలు, రాగులు (నువ్వులు, మినుములు) ఇదిగాక మిగిలిన నల్లధాన్యములు గవ్వసున్నము మొదలైనవి.

క్రియాదుష్టము :— ఋతుస్నానదినమున స్త్రీచే తగిలినపదార్థము.(౪-వ దినము.) పంచసంస్కారములుగానివారిచే పక్వముచేయఁబడిన యన్నము, జితితో కలిపినపెరుఁగు, నోటితోనూఁదబడినది,ఇతరులచేతితో ముట్టుకొనఁబడినది, వస్త్రముచేతవడకట్టఁబడని యుదకము, పునఃపాకముచేయఁబడిన యన్నము, విక్రయాన్నము, వేయించినయుప్పు, సొరముతీసికొనఁబడిన పిప్పిపదార్థములు, దీపములేకుండ వెన్నెల, అగ్ని మొదలగు వెలుతురులందు రాత్రులందు భుజిం చినయన్నము, భోజన మధ్యమందుంచుకోఁబడిననెయ్యి, గోటితోఁజిల్పఁబడిన (గిల్లఁబడిన)వస్తువులు,తాత,ఆచార్యులు, పెద్దఅన్న,భర్త, వీరియొక్క యుచ్ఛి ష్టముతప్పమిగతావారియెంగిలి (యుచ్ఛిష్టము),కాఁచినకొబ్బరినీరు మొదలైనవి.

కాలదుష్టము :— మూఁడు సంవత్సరములకుపైబడిన ధాన్యము, ఒకమాసము పైబడినబియ్యము, నొకమాసమునకు మించినవడియములు. పదునైదుదినము లకుపైఁబడిన నెయ్యి నూనె, పెసరపప్పు, పదునైదు దినములకు మించివాఁడు నట్టి మట్టిపాత్రములయందువండెడి పదార్థములు, ఒకదినముమించి నిలువ యున్నయుదకము,ఒకరాత్రికిపైఁబడినపక్వపదార్థములు,పాలు,ఉప్పు,వక్కలు, పసుపు, వడియాలు, పిండివడియములు, వేయించినబియ్యము, వేయించినకం దులు, పెసలు, మొదలైనవానికి పర్యుషిత (చలిది) దోషములేదు. సున్నము, మిరియాలు, ఊరుఁగాయలు, అల్లము, బెల్లము పాకము, పిండితోచేరిన పెరుఁగు, అటుకులు, క్షీరాన్నము, పేలాలు, నీటియందుంచిన యన్నము, నూనె, నెయ్యి, పెరుఁగు, వీనియందు దేనితోనైనను చేర్చినయన్నము, ఫలములు, కోవా, మందు,పునఃపాకముచేసినకూరలు,అకాలమందు ఉత్పత్తిచేయఁబడినఫలములు, పాడ్యమినాఁడు గుమ్మడికాయ,విదియయందు వంకాయ, అష్టమిదినమున టెం కాయ, దశమి పొట్లకాయ, ఏకాదశి చిక్కుడుకాయ, త్రయోదశి నువ్వులు, చతుర్దశి చింతపండు, సప్తమి ఆదివారము పుసిరిక, పగటియందు పాలు,

వెలగపండు, పేలపిండి, రాత్రులందు నువ్వులుకలపిన పదార్థములు, పెరుఁగు, పిండి, తేనె, నూనె, అల్లము, పితృదినములందు బూడిదగుమ్మడి, వంకాయ, పచ్చిమిరపకాయ, పొట్లకాయ, కొతిమేర, ఇంగువ, నిమ్మపండు, బఱ్ఱెపాలు, కందిపప్పు, అవాలు, శనగపప్పు, బొబ్బరులు (అలచందలు), ఉలవలు, తెల్ల చిక్కుడు, కొయ్యతోటకూర, ద్వాదశిపారణయందు చింతపండు, అవాలు, మిను ములు, శనగపప్పు, నువ్వులనూనె, వంకాయ, కదళీపంచకము (అరఁటిఆకు, పువ్వు, కాయ, పండు, ఊచ) పనికిరావు.

సంసర్గదుష్టము :- ఉప్పుతోఁగూడిన నెయ్యి, పాలు, పురుగులు, ఈఁగలు, వెండ్రుకలు, గోళ్ళు వీనితోనుండిన యన్నము (ఆపత్కాలమం దట్టియన్నము తినవలసివచ్చినచో వానికి సంబంధించిన పిడికెఁడు అన్నమును తీసివేసి మిగతా ప్రసాదమందు భగవత్పాదతీర్థముప్రోక్షించి భుజింపవచ్చును.) సన్న్యాసుల భిక్షాపాత్రమందున్న యన్నము, సన్న్యాసులచేత యియ్యఁబడిన యన్నము, టెంకాయతోఁ జేరినపాలు, చింతపండు చేర్చిన పెసరపప్పు, చిక్కుడు, ధనియాలు, పొట్లకాయ మొదలైనవి.

ఆశ్రయదుష్టము :— కంచుపాత్రయందుంచిన కొబ్బరినీరు, రాగిపాత్ర యందుంచిన తేనె, నెయ్యి, పాలు; ఇనుపపాత్రతో వడ్డించిన పదార్థములు, ఇనుపపాత్ర మందుంచబడిన నీరు, ఆవు యీనినపదినాళ్ళలోనిపాలు, మజ్జిగ కలిసినపాలు, చూడియావుపాలు, దూడచచ్చిన ఆవుపాలు, రెండుదూడలుపుట్టిన ఆవుపాలు (కవలదూడలు), పింగాణి మొదలగు పాత్రలయందుంచబడిన యుదకము మొదలగునవి.

నిమిత్తదుష్టము:- బ్రాహ్మణులచే విక్రయించఁబడిన పాలు, పెరుగు, మజ్జిగ; కుక్క, కాకి, కోడి, ఎలుక, పిల్లి, ముంగిస, మొదలగువానిచే తగిలినయన్నము, కూరలుమున్నగునవి, మనుష్యులు, పశువులు వీనిచే వాసనచూడఁబడినయన్నము, కాళ్ళుకడుగుకొనఁగా మిగిలిననీరు, కాలికితగిలిన యన్నము, కాళ్ళతోదాఁటిన యన్నము, పత్రమందు పెట్టిన యన్నము, చలివేంద్రమందు ఉదకము, విసుకు కొనుచు (తిట్టుచు) పెట్టినయన్నము, సింహద్వారమందుఁగాక దొడ్డివాకిటనుండి లోపలికి తీసికొనివెళ్ళఁబడినయన్నము, మాడినయన్నము, నాలుగుసారులు బియ్యము కడుగకవండినయన్నము, పెసరపప్పుకూరలు, ఫలములు, పేరుతెలి యని పదార్థములు, తనకొఱకై చేయించుకోబడిన పదార్థములు, భూమిమీఁద పడని వర్షపునీరు మొదలగునవి.

తా. సాధుచరిత్రా! నీతపస్సులు వ్రతములు విఘ్నములులేక జరుగుచున్నవి కదా! కోపమునందు ఆహారమునందు నిర్మలమగు మనస్సుగలదానా! నియమము గలదుకదా ! నీవు నియమించుకొన్న వ్రతములు నెఱవేఱుచున్నవా ? మనస్సు సర్వదా ప్రసన్నమయి శాంతమైయున్నదా? గురుసేవలు కొనసాగుచున్నవా? దాని

వలనిఫల మనుభవమునకు వచ్చుచున్నదా? యని రామచంద్రమూర్తి ప్రశ్నింపఁగా తపస్విధనముగాఁగల యాపుణ్యస్త్రీ ముక్తులగువారికి సమ్మతమైన నడవడిగల యాయోగసిద్ధురాలు కౌసల్యాపుత్రునిఁ జూచి మిగులభక్తితోఁ దన విధము వినయముతో నిట్లనెను.

గురువు, గురుపుత్రులులేరుగదా. ఇప్పుడేమి గురుశుశ్రూష యనరాదు. గురువుపోయినను నిజమైనశిష్యులు గురుపాదుకలునైన నుంచుకొని వానికి గురుపూజ విధముగనే పూజ చేయవలయును. 'యస్యదేవేపరాభక్తిర్యథా దేవే తథాగురౌ। తస్యైతేకథితాహ్యర్థాః ప్రకాశంతే మహాత్మనః॥' శ్వేతాశ్వతర. భగవంతునియందు పరమభక్తియు, దేవునియందువలె గురువునందు నట్టిభక్తియుఁగల మహాత్మునకే యీచెప్పఁబడిన రహస్యవిషయములు మనస్సునఁ బ్రకాశించును. ప్రత్యక్ష గోచరములగును. కావున గురుబోధ మనస్సునఁ బ్రకాశించి దానిఫలమునంద వలయుననువాఁడు నిర్మలచిత్తుఁడగుటయేగాక దేవునియందు గురువునందు పరమభక్తిగలవాఁడై యుండవలెను. గురుభక్తిలేనివానికి నాయన చెప్పినవిషయములు మనస్సునకే రావు. ఇఁక ఫలానుభవమెక్కడ? ఈనిమిత్తమయియేకదా. రామచంద్రమూర్తి 'సాధుశీల, నిర్మలాత్మ మనస్సు నిమ్మళమయి యొనరునమ్మ' యని ప్రశ్నించి యావల గురుపూజాఫలముగలదా యని ప్రశ్నించెను. సిద్ధురా లనుటచే నీమె యోగారూఢ యనియే చెప్పఁబడి యున్నది. అందుసిద్ధసమ్మతయుఁట.

సీ. ఇపుడెకా ఫలియించె•హితగురుశుశ్రూష, నిన్నుఁ జూచుటఁజేసి•నిర్మలాత్మ
యిపుడెకా సిద్ధించెఁ•దపములు వ్రతములు, నీదర్శనంబున•నీరజాక్ష
యిపుడెకా నాజన్మ•మెల్లసార్థక మయ్యెఁ, గనులార నినుఁజూడఁ•గౌసలేయ
యిఁకనెకా స్వర్గంబు•నే నేగఁ గందును, దివుట నిన్ బూజింప•దేవవర్య
ఆ. నీదయార్ద్రదృష్టి•నిహతపాతకనైతి, నరివిదారిః యక్ష•యంబు లైన
పదము లందుదానఁ•బరమభవ్యచరిత్ర, యఘలతాలవిత్ర•యసితగాత్ర.

రామచంద్రుఁడు ప్రశ్నకుఁ బ్రత్యుత్తరముగా పరమార్థవాక్యములను సుపచార వాక్యములవలెనే చెప్పుచున్నది. ఇపుడెకా=ఇప్పుడేకదా, దేవవర్య=దేవతలయందు శ్రేష్ఠుఁడా యనుటచే శబరికి శ్రీరామచంద్రమూర్తి విషయమునఁ బరత్వజ్ఞానముగల దనిసూచింపఁబడియె. దయార్ద్రదృష్టిన్=దయారసముచేఁ దడిసిన చూపుచే, నిహతపాతకన్ = నాశముచేయఁబడిన పాపములుగలదానను, అరివిదారి=భక్తులయందలి అరిషడ్వర్గమగు కామక్రోధలోభమోహమదమాత్సర్యములను జీల్చువాఁడా, కామాదిజయము భగవదనుగ్రహమునఁ గలుగవలయునేకాని కేవల స్వప్రయత్నమున నగునదికాదు. భగవంతుఁడు హృషీకేశుఁడు (ఇంద్రియముల శాసించువాఁడు) చ॥ యమనియమాది యోగములనాత్మ నియంత్రితమయ్యుఁ గామరో। షములఁ బ్రచోదితంబు యగు శాంతివహింపదు విష్ణు

భక్తిచేఁ గ్రమమున శాంతిగైకొనినదై వది॥భాగ॥ అట్టులే పాపములు భగవదను గ్రహముచే నశింపవలయును గాని కేవల మచేతనకర్మములగు కృఛ్రచాంద్రా యణాదులచే నశింపవు. అక్షయంబులు= ఇంద్రలోకబ్రహ్మలోకాదిసౌఖ్యములు, నశ్వరములు = శాశ్వతంబులుగావు, 'ఆబ్రహ్మభవనాల్లోకాఃపునరావర్తినోర్జున' అన్నట్లు కావున పునరావర్తిలేని లోకములను-ముక్తిని; అఘలతాలవిత్ర = పాప మను తీఁగలకు కొడవలియైనవాఁడా, అసిత=నల్లని, గాత్ర=దేహముగలవాఁడా, నీదయార్ద్రదృష్టి నిహతపాతకనైతి. నీదయార్ద్రదృష్టి యరిషడ్వర్గము జయిం చితిని. నీదయార్ద్రదృష్టి యక్షయపుణ్యలోకములను గందు నని=యన్వయము.

ఐహికసుఖములైనను ఆముష్మికసుఖములైనను మోక్షమైనను భగవ దనుగ్రహముచే లభించునుగాని మనము చేయుకర్మజ్ఞానయోగములచేఁ గాదు. ఇవి వ్యవధానకారణములు. అవ్యవధానకారణము భగవత్సంకల్పమే. అది వచ్చు నట్లు చేయునది భక్తియే. దానికి కర్మజ్ఞానయోగములు సాధనములు. భక్తితోఁ గూడిననే ఫలవంతములు, లేకున్న వ్యర్థములు.

మనస్సు వాక్కు కాయము శుద్ధములుగా నుంచుకొని గురుభక్తి దైవభక్తి గలవారమైతి మేని భగవంతుఁడు మనల వెదకికొనుచుఁ దానేవచ్చునని యీశబరీ రామచరిత్రమువలన నేర్పడుచున్నది. భగవద్దర్శనాపేక్షయుండినఁ జాలును. రామచంద్రమూర్తిని వెదకుచుఁ బోయి దర్శింప శబరికి సాధ్యమా ?

తా. అపహతపాపా ? నాగురుశుశ్రూషకు ఫలము నిన్నుఁ జూచుటచే నిప్పుడే కదా ఫలించెను. గురుశుశ్రూషకు ఫలము భగవత్సాక్షాత్కారము. అది నా కిప్పుడే కలుగుటచే గురుశుశ్రూష యిప్పుడే ఫలించెను. అట్టులే నాతపములకు వ్రతములకు ఫలమేమి? భగవత్సాక్షాత్కారమే. అదియు నీదర్శనంబునఁ బుండరీ కాక్షా ! ఇపుడే ఫలించెను. భూమి జన్మించినవారిలో సార్థకజన్ముఁడెవఁడు? భగవం తుని సాక్షాత్కరింపఁజేసికొనినవాఁడే. ఇప్పుడు నేను నిన్నుఁ గన్నులారఁ బ్రాకృత చక్షువులచేఁ జూడఁగలుగుట నాజన్మము సార్థకము. దేవతాశ్రేష్ఠుఁడా ! నిన్నుఁ జేతులారఁ బూజించుటచే నిఁకఁగదా మోక్షము పొందగలను. నీదయార్ద్రదృష్టి పాపములు నశించెను. అరిషడ్వర్గము హతమయ్యెను. మోక్షము లభించెను.

ఉ. శ్రీరఘురామ ! నేఁ బరిచ • రించుచు నుండినమద్గురూత్తముల్
సారతపోధనుల్ చనుచు • స్వర్గముఁ జేరఁగ మీరు చిత్రకూ
టోరుధరంబునం దునికి • యుం బినతమ్ముఁడు నీవు నీయెడన్
జేరఁగ వత్తు రంచును వి • శిష్టగతిన్ మిముఁ జూచినంతటన్. ౧౬-౧౭

పరిచరించుచున్ = సేవచేయుచు, చిత్రకూటోరుధరంబునన్ = చిత్రకూట పర్వతంబున, విశిష్టగతిన్=మిగుల శ్రేష్టమైనవిధముగ.

తా. శ్రీరఘురామచంద్రా ! నేను శుశ్రూషచేయుచుండిన నాగురువులు

మీరు చిత్రకూటమునకు వచ్చినారనియు నిందు వచ్చెదరనియు మీదర్శనము చేసికొంటినేని.

చ. ఒదవెడు నవ్యయం బగున•నుత్తమలోకముం బంచుఁ జెప్ప న
మ్మదమెదఁ గ్రమ్మ నీకొఱకు•మంచివి మంచివి యేఱి కోరి పె
ద్దురుదెగల వన్యసంతతులఁ•గూరిచి యుంచినదాన; నన్ను ని
ర్వ్యదళితవైరి జ్ఞానపద•వీపరిబద్ధ దృఢాత్మమానసన్. ౧౨౬౭

తా. మరలజన్మమునకురానిలోకము లభించునని చెప్పినకారణమున సంతోషముతో మీకయి మంచివి కోరి యేఱి నానావిధములయిన కందమూలఫలాదులు సంపాదించియుంచితిని. అని చెప్పఁగా శత్రుసంహారకుఁడగు రామచంద్రమూర్తి జ్ఞానపదమునఁ జక్కఁగాఁ గట్టఁబడినదానిని, దృఢాత్మమానసన్ = దృఢమైన పరమాత్మ విషయమైన మనస్సుగలదానిని.

ఉత్తమలోకము ఆత్మావలోకనపరులకు లభించు కైవల్యమనియు, అనుత్తమ లోకము భగవదవలోకనపరులకు లభించుముక్తియనియు గోవిందరాజీయము. జ్ఞానపదవీపరిబద్ధ-దృఢాత్మమానస ననుటచే, జీవాత్మపరమాత్మ సంబంధజ్ఞానము దృఢముగఁగలదని యేర్పడుచున్నది, దీనిచే నీమెకు యోగమందేకాక జ్ఞానమందును భక్తియందును పారముముట్టినట్లు గ్రహింపనగు.

ఇచట శబరియందు సహజస్త్రీత్వము వ్యక్తము. శరభంగాది పురుషఋషులు రామునిరాక ముందుగ నెఱిఁగినవారే. ఆవేళకు నాశ్రమమున నున్న పండో కాయో సమర్పించినవారే. శబరియో ముదుగానే యేర్పఱిచి తెచ్చియుంచినది. 'మాతాసమోనాస్తి శరీరపోషణే' యన్నట్లు దేహపోషణ ముత్తమస్త్రీల లక్షణము. అది వారికి సహజగుణము. అతిథి వచ్చిన నాఁకలిదప్పులు విచారించువారు వారేకదా.

చ. శ్రమణిని గాంచి యిట్లనియె•రాముఁడు త్వద్గురుసత్ప్రభావమున్
శ్రమణిరో యాదనుప్రభవు•సన్నిధి వింటిని, గన్నులార నా
శ్రమమువిచిత్రముల్ గనఁగ•జాలఁ గుతూహల మయ్యె వానినిన్
గ్రమముగ గానిపింపుమది•గల్గినయేని యటన్న నామెయున్. ౧౨౬౮

తా. శబరిని జూచి రామచంద్రమూర్తి యిట్లనియె. 'అమ్మా! నీగురువుల ప్రభావము దనుపుత్రుఁడు చెప్పఁగా వింటిని. అది ప్రత్యక్షముగాఁ జూడఁగోరెదను. కావున నీకు నిష్టమున్న యెడల నాచిత్రములను గనఁబఱుపుము.'

—• శబరి రామలక్ష్మణులకు మతంగాశ్రమమునందలి వింతలు చూపుట. •—

సీ. ఇదె ఘనాఘనతుల్య•మృగపక్షిసంకీర్ణ, మైనమతంగవ•నాంతరంబు
ఇచ్చోటఁ దమమంత్ర•భృశశక్తిఁ దీర్థముల్, కల్పించి మాగురుల్•గ్రాలినారు
వడమటివేది మ•హాత్మ్యములు వణఁకుచే, తులఁ బూలఁ బూజలు•సలిపినారు

వారితపఃప్రభా•వంబున వేదులు, నేఁడును వెలిఁగించె•నిఖిలదిశల
ఆ. నిత్యుపానములను•నిర్గతసత్త్వులై, నడువలేమిఁ జింత•నంబు సేయ
సప్తసాగరములు•చనుదెంచె నిచటికిఁ, జూడవయ్య రామ•సుగుణధామ.

ఘనాఘనతుల్యం=వర్షించు మేఘముతో సమానమైన, "ఘనాఘన స్త్వింద్రే వర్షుకమే ఘే, ఘాతుకమ త్తేభే త్రిషు త్వయం సాంద్రే॥ నానా॥ ర॥ మృగపక్షి సంకీర్ణము=మృగములచేతను పక్షులచేతను నిండినది. ఇది విశేషణోభయపద కర్మధారయము. భృశ=అధికమైన, నిత్యుపానములను=ఉపోష్యవాసములచే, నిర్గతసత్త్వులై=సత్త్వములేనివారై.

తా. అని యడుగఁగా శబరి యిట్లనియె. రామచంద్రా! వర్షించు మేఘము వలె నల్లనై వ్యాపించి మృగములచేతను పక్షులచేతను నిండియుండు నిదియే మతంగవనము ఈస్థలమునందుఁ దమమంత్రముల యధికశక్తిచే మాగురువులు తీర్థములను గల్పించినారు. పడమటివేదిమీఁద మాస్వాములు (శిష్యులు గురువులోమ్మ కావున స్వామియని ప్రయోగము.) ముసలితనముచే వణఁకుచున్నను భగవదారాధనము మానక పూలచేఁ బూజించినారు. వారి తపోమహిమచే వేదులు వారులేకున్నను దిక్కులనన్నిటిని ప్రకాశింపఁజేయుచున్నవి. దీని వలన నాచార్యులు లేకున్నను వారి కభిమతమైన ప్రదేశములు పదార్థములు శిష్యులకు సత్యంతోద్దేశ్యము లనిసూచితము. ఉపోష్యవాసములుచేసి బలహీనులయి నడువలేని కారణమున సముద్రములకుఁ బోఁజాలక పిలువఁగా నేడు సముద్రము లిచ్చటికేవచ్చెను. రామచంద్రా! చూడుము.

ఉ. తానము లాడి వల్కపరి•ధానము లిద్రుమశాఖలం దిడన్
మానవనాథ! యీాజ వవి•నాగురువర్యుతపంబు పెంపునన్
మ్లానత నొంద కున్నవి సు•మంబులు చూడుము దేవపూజయం
దానియమాఢ్యు లుంచినవి•యాదర మార సుశీలతానిధీ. ౧౨౬౧

తానములు=స్నానములు, వల్కపరిధానము=నారలచేనైన కట్టువస్త్రము, ద్రుమశాఖలన్=చెట్లకొమ్మలందు, ఇడన్=ఉంచఁగా, మ్లానత = వాడకుండుట, సుశీలతానిధీ = సద్వర్తనమునకు స్థానమైనవాఁడా, ఈపద్యమువలన శిష్యుఁడు గురువుమహిమ ప్రకటింపవలయు నని సూచితము, 'గురుం ప్రకాశయే ద్ధీమాన్' అని శాస్త్రము.

తా. మాగురువులు స్నానముచేసి తడిసిననారవస్త్రములను నీచెట్లకొమ్మలందుంచి పోయిరి. వారితపఃప్రభావముచే నేఁటికి నవియారకున్నవి. వారు దేవతారాధనమందుఁ బూజించిన పూలు నేఁటికిని వాడకున్నవి.

కం. వింటివి వినఁదగుదానిని, గంటివి వన మెల్ల నింకఁ•గాయము విడి నే
దంట లగునాదుగురువులఁ, గంటకుఁ జన నాన తిమ్ము•కాకుత్స్థ యనన్.

కాయము = దేహము, విడి=వదలి, దంటలు = సమర్థులు, కంటకున్ = చూచుటకు, అనతి = ఆజ్ఞ.

తా. వినఁదగువాని నెల్ల వింటివి. చూడఁదగినవానిని జూచితివి. ఇఁక నేను నాగురువులున్న చోటికిఁబోయి వారల దర్శింపవలెను. రామచంద్రా! ఆజ్ఞయిమ్ము.

ఇది యాచార్యాభిమానముచేఁ గలుగుఫలము. ఆచార్యు లేలోకమునకుఁ బోదురో వారిశిష్యు లాచార్యునందభిమానముగలిగి వారిప్రీతికిఁ బాత్రులయిన వారును ఆలోకమునకె పోదురు. ఇది నిర్వంచనశుశ్రూషాఫలము.

కం. అచ్చెలువపలుకులను విని, మెచ్చుచు శ్రీరామవిభుఁడు • మెలఁతకు ననియెన్
వచ్చెనునీదుసపర్యలు, సచ్చరిత! యథాసుఖంబు • చను కోర్కిమెయిన్.

తా. ఆపుణ్యాత్మురాలు చెప్పినపలుకులు విని యామె గురుభక్తికి దైవభక్తికి మెచ్చుకొని రామచంద్రమూర్తి యామె కిట్లనియెను. సాధుచరిత్రా! నీవు చేయ నుద్దేశించిన సత్కారములన్నియు గ్రహించినట్లే యెంచుము. నీకోరికప్రకారము పొమ్ము.

ఉ. ఆజనకాత్మజేశుఁ డిటు • లాజ్ఞ యిడన్ ముదిబోయచేడె కృ
ష్ణాజినచేల యాయతజ • టాన్విత యాత్మసమాధి వహ్నులం
దోజమెయిం గళేబరము • నొప్పుగ వీడి లసత్పరిష్క్రియా
రాజితదివ్యదేహ యయి • క్రచ్చఱఁ జేరె మునీంద్రసన్నిధిన్. ౧-౭౪

కృష్ణాజినచేల = కృష్ణాజినము వస్త్రముగాఁ గట్టుకొన్నది, ఆయతజటాన్విత=దీర్ఘములయినజడలుగలది, ఆత్మసమాధి=ఆత్మవిషయయోగబలముచే, వహ్నులన్=యోగబలముచేఁ గల్పించిన యగ్నులందు, ఓజమెయిన్ = ఉత్సాహముతో, కళేబరము=దేహము, కళే + అవరము = కళేబరము వబల కభేదము లసత్=ప్రకాశించుచున్న, పరిష్క్రియా=అలంకారములచే, రాజిత=ప్రకాశించు, దివ్య = దేవతాసంబంధమైన; దేహయయి = శరీరముగలదై, క్రచ్చఱన్ = శీఘ్రముగా, మునీంద్రసన్నిధిన్=గురువులగు ఋషుల సమీపప్రదేశమును.

దీనివలన నాచార్యశుశ్రూష భగవదనుగ్రహమును సంపాదించి మోక్షమునకుఁ గారణమగు ననియేర్పడుచున్నది.—గోవిందరాజీయము.

ఈ శబరిచరిత్రవలన విదురాదిశూద్రవిశేషులకుఁబోలె స్త్రీలకు జ్ఞానమందు యోగమందు దేవపూజాదులందు నధికారముగలది. యజ్ఞాదులగు వైదికకర్మములందు నధికారములేదు. వానిస్థానమున గురుశుశ్రూష నియమితము. దీనివలనిఫలముస్వర్గము, అవ్యయలోకము చెప్పఁబడెను. దేవతలుండు స్వర్గము అవ్యయముగాదు. 'ఏవమేవాముత్ర పుణ్యచితోలోకఃక్షీయతే' యన్నట్లు స్వర్గాదులు నశ్వరములుకాఁబట్టి పునరావృత్తిలేని వైకుంఠము చేరినదని యెఱుంగునది. —గోవిందరాజీయము. స్వర్గశబ్దము మోక్షస్థానపర్యాయముగఁ బ్రయోగ

ములుగలవు. 'విద్వేషా దపిగోవిందం దమఘోషాత్మజః స్మరన్। శిశుపాలోగత స్స్వర్గం కింపున స్తత్పరాయణః' అత్రిస్మృతి.

భక్తిసంజీవని యందలి శబరివిషయమైన వ్యాసమందుఁ బ్రకటింపఁబడెను.

—• శ బ రి •—

శబరియనఁగా శబరజాతిస్త్రీ శబరులు బోయలు. శబరి బోయస్త్రీ. ఈమె విషయము శ్రీమద్రామాయణమున నరణ్యకాండమునఁ గలదు. ఈమె శ్రమణి యని చెప్పఁబడెను. శ్రమణియనఁగా సంసారసంగములేక నియతవ్రతమూని బ్రహ్మచర్య మవలంబించి విరక్తురాలై తపస్సుచేయుచుండు స్త్రీ. శ్రీరామలక్ష్మణులు సీతను వెదకుచు నరణ్యసంచారము చేయునపుడు మార్గమధ్యమునఁ గబంధుని వధించిరి. ఆయన దివ్యరూపము ధరించి శ్రీరామున కిట్లు చెప్పెను.

సీ. ....అచట మతంగసం•యమివరుండు, తప మొనరింప నా • తనిశిష్యగణ
ములు వన్యముల్ దేరంగ•వనిని దిరుగ.

తే. నమ్మహాత్ముల చెమ్మట•లవనిఁ బ్రాల, వానజనియించె నవిగాన•వసుమతీశ
యట్టిమహిమంబుఁ గాంచెన•య్యలఘు లచటు, వీడిచన వారివరవుడు•
వీడ దధిప.

కం. చిరజీవిని శ్రమణీమణి, వరధర్మ చరిత్ర శబరి•స్వర్గముఁ జేరున్
దరిసించి దేవసము నన, వరతంబు సమ స్తభూత•వందితు నిన్నున్.

ఆమెను గనుఁగొని యరుగు మాపల నని కబంధుఁడు బోధింప శ్రీరాము లట్లే యామెయొద్దకుఁ బోయి యామెను దర్శింప నామెయు లేచి మ్రొక్కు లిడియెను. అంత శ్రీరాముఁ డిట్లు లామెను బ్రశ్నించెను.

సీ. నీతపోవ్రతములు•నిర్విఘ్నితంబులై, సాగుచున్నవిగదా•సాధుశీల !
యాగ్రహమునయందు•నాహారమునయందు, నియమంబుగలదుగా•
నిర్మలాత్మ !
నీనియమంబులు•నెఱవేఱుచున్న వే, మనసునిమ్మళమయి•యొనరునమ్మ !
గురుపరిచర్యలు కొన•సాగుచున్న వే, సఫలంబులా యవి•చారుచరిత !

ఆ. యనుచు రాముఁడడుగ•న త్తపోధనురాలుఁ, సిద్ధసమ్మతయగు•సిద్ధురాలు
కౌసలేయుఁ జూచి•ఘనభ క్తియు క్తిని, ట్లనియెఁ దన తెఱంగు•వినయమునను.

సీ. ఇపుడెకా ఫలియించె•హితగురుశుశ్రూష, నిన్నుఁ జూచుటఁ జేసి•నిర్మలాత్మ !
యిపుడెకా సిద్ధించెఁ•దపములువ్రతములు, నీదర్శనంబున•నీరజాక్ష
యిపుడెకా నాజన్మ•మెల్ల సార్థకమయ్యెఁ, గనులార నినుఁ జూడఁ•గౌసలేయ
యిఁకనెకా స్వర్గంబు•నే నేగఁగందును, దివుట నిన్ బూజింప•దేవవర్య.

ఆ. నీదయార్ద్రదృష్టి•నిహతపాతకనై తి,నరివిదారి యక్ష•యంబులైన
పదములందుదాన•పరమభవ్యచరిత్ర, యఘలతాలవిత్ర•యసితగాత్ర.

ఉ. శ్రీరఘురామ ! నేఁబరిచ•రించుచునుండిన మద్గురూ త్తముల్
సారతపోధనుల్ చనుచు•స్వర్గముఁజేరఁగ మీరు చిత్రకూ

దోరుధరంబునం దునికి • యుం బినతమ్ముఁడు నీవు నీయెడన్
జేరఁగవత్తు రంచును వి • శిష్టగతిన్ మిముఁ జూచినంతటన్.

చ. ఒదవెడు నవ్యయంబగు న • ను త్తమలోకములంచుఁ జెప్ప న
మ్మదమెదఁ గ్రమ్మ నీకొఱకు • మంచివి మంచివి యేఱి కోరి పె
క్కుదెగల వన్యసంతతులఁ • గూరిచియుంచినదాన నన్న ని
ర్విదళితవైరి జ్ఞానపద • వీపరిబద్ధ దృఢాత్మమానసన్.

చ. శ్రమణిని గాంచి యిట్లనియె • రాముఁడు త్వద్గురుసత్ప్రభావమున్
శ్రమణిరో యాదనుప్రభవు • సన్నిధి వింటిని గన్నులార నా
శ్రమము విచిత్రముల్ గనఁగఁ • జాలఁగుతూహలమయ్యె వా
నినిన్ గ్రమముగఁ గానిపింపు మది • గల్గినయేని యటన్న నామెయున్.

—• శబరి రామలక్ష్మణులకు మతంగాశ్రమమునందలి వింతలు చూపుట •—

సీ. ఇదె ఘనాఘనతుల్య • మృగపక్షిసంకీర్ణ,మైన మతంగ • వనాంతరంబు
ఇచ్చోటఁ దమమంత్రతభృశ•శక్తిఁ దీర్థముల్, కల్పించి మాగురుల్•గ్రాలినారు
పడమటివేది మ • హ్వాములు వణఁకుచే,తులఁ బూలఁ బూజలు•సలిపినారు
వారితపఃప్రభా • వంబున వేదులు, నేఁడును వెలిఁగించె•నిఖిలదిశల

ఆ. నిత్యుపాసములను • నిర్గతసత్త్వులై, నడువ లేమిఁ జింత • నంబుసేయ
సప్తసాగరములు • చనుదెంచె నిచటికిఁ, జూడవయ్య రామ • సుగుణధామ.

ఉ. తానములాడి వల్కపరిధానము • లీద్రుమశాఖలం దిడన్
మానవనాథ యాఱ వవి • నాగురువర్యతపంబు పెంపునన్
మానత నొందకున్నవి సుమంబులు • చూడుము దేవపూజయుం
దానియమాధ్యు లంచినవి • యాదరమార సుశీలతానిధీ.

కం. వింటివి వినఁదగుదానిని, గంటివి వనమెల్ల నింకఁ • గాయము విడి నే
దంటలగు నాదుగురువులఁ, గంటకుఁ జననానతిమ్ము • కాకుత్స్థ యనన్.

కం. అచ్చెలువపలుకులను విని, మెచ్చుచు శ్రీరామవిభుఁడు•మెలఁతకు ననియెన్
వచ్చెను నీదుసపర్యలు, సచ్చరిత! యథాసుఖంబు•చను కోర్కి మెయిన్.

ఉ. ఆజనకాత్మజేశుఁ డిటు • లాజ్ఞయిడన్ ముదిబోయచేడె కృ
ష్ణాజినచేల యాయతజ • టాన్విత యాత్మసమాధి వహ్నిలం
దోజమెయిం గళేబరము • నొప్పఁగ వీడి లసత్పరిష్క్రియా
రాజితదివ్య దేహయయి • క్రచ్చఱఁ జేరె మునీంద్ర సన్నిధిన్.

ఇప్పుడు మన మాలోచింపవలసిన విషయములు :—

౧. శబరి బోయెతగదా యామెకు బ్రహ్మజ్ఞానమం దధికారము గలదా?

౨. శూద్రుఁడైన శంబుకుఁడు తపస్సుచేసె నని యతనివధించిన రాముఁడు శబరి నెట్లు గారవించి కృతార్థురాలను జేసెను ?

౩. శబరి రామునకుఁ బెట్టినవి యెంగిలిపండులా ?

—• శూద్రులకు బ్రహ్మజ్ఞానమం దధికారము గలదా ? •—

ఇది మొదటఁ జర్చింపవలసిన విషయము :—

'రాఘవః ప్రాహ విజ్ఞానేతాం నిత్య మబహిష్కృతామ్,' అని మూలమం దుఁగలదు. అనఁగా విజ్ఞానమునందు నిత్యముగ బహిష్కరింపఁబడనిది యని యర్థము. ఇచట విజ్ఞానమనఁగా, విశేషజ్ఞానము బ్రహ్మజ్ఞాన మనియర్థమేకాని యమరుఁడు చెప్పిన శిల్పజ్ఞానముగాదు. శబరికి లభించిన బ్రహ్మలోకము శిల్ప జ్ఞానము చేరాదు. అదిగాక యోగసమాధిచే దేహము విడిచె నని చెప్పుటచే నామె మహాయోగిని యని స్పష్టపడుచున్నది. కావున శబరికి బ్రహ్మజ్ఞానము లేదనుట సరిగాదు. అట్లైనచో బ్రహ్మసూత్రములందు నపశూద్రాధికరణంబున 'సూ॥ శుగస్యతదనాదర శ్రవణా త్తదాద్రవణాత్సూచ్యతేహి ॥'

౩౫ క్షత్రియత్వ గతేశ్చోత్తరత్ర చైత్రరథేన లింగాత్

౩౬ సంస్కార పరామర్శాత్ తదభావాభిలాపాచ్చ

౩౭ తదభావనిర్ధారణేచ ప్రవృత్తేః

౩౮ శ్రవణాధ్యయనార్థప్రతిషేధా త్స్మృతేశ్చ.

ఈసూత్రములు శూద్రుఁడు బ్రహ్మజ్ఞానమున కధికారికాఁడని స్పష్టముగ నిషేధించుచున్నవి. ఈసూత్రములను వ్యాఖ్యానము వ్రాసిన శ్రీ శంకర రామానుజ మధ్వశుకబలదేవనింబార్కాచార్యులందఱు శూద్రుల కధికారము లేదని వ్యాఖ్యానము వ్రాసియున్నారు.

నారద చరిత్రమునందు నారదుఁడు పూర్వజన్మంబున దాసికిఁబుత్రుఁడై యుండినపుడు ఋషులచే జ్ఞానోపదేశము పొందినట్లు భాగవతమునఁగలదు. విదురుఁడు బ్రహ్మజ్ఞానియగుట స్పష్టము. ఇట్టివారు మఱికొందఱు గలరు.

ఈ పరస్పరవిరుద్ధవిషయములకు సమన్వయ మెట్లు? గతసంచికయందు శూద్రులకు బ్రహ్మజ్ఞానమం దధికారములేదని శారీరక మీమాంసాసూత్రము లనువ దింపఁబడెను. ఆసంచికయందే నారదుఁడు తనపూర్వజన్మమునఁ బరిచారికా పుత్రుఁడుగా నున్నప్పుడు కొందఱు ఋషులును, శబరికి మతంగ మహాముని శిష్యులును బ్రహ్మజ్ఞాన ముపదేశించినట్లు వ్రాయఁబడెను. ఋషీశ్వరచర్య శాస్త్ర విరుద్ధమా యని యాలోచింపవలసియున్నది. సామాన్యవిధి యని విశేషవిధియని విధులు రెండువిధములు. "సత్యంవద" సత్యమునుజెప్పుము. అని శ్రుతి సామాన్యధర్మము విధించుచున్నది. అట్లుండియు నిష్కారణముగ నిరపరాధు లకుఁ గీడుగలుగునట్లు చెప్పెడుసత్యమువలనఁ బాపము సంభవించుననియు నట్టి సందర్భముల సత్యముఁ జెప్పరాదనియు శాస్త్రములు చెప్పుచున్నవి. మొదటిది సామాన్యవిధి. రెండవది విశేషవిధి. 'అహింసా పరమోధర్మః॥' అహిం

నయే యుత్తమధర్మమనునది సామాన్యవిధి. యజ్ఞములందుఁ బశుహింసచేయవచ్చు ననుట విశేషవిధి. సామాన్యవిధికంటె విశేషవిధి బలీయము. సామాన్యవిధి ననుసరించి దశరథుఁడు భగవంతుఁడైన శ్రీరాముని విడనాడి స్వర్గలోకగతుఁడయ్యెను. విశేషవిధి ననుసరించి యసత్యమాడి వసుదేవుఁడు కృష్ణుని దక్కించుకొని ముక్తుఁడయ్యెను. అన్నిసామాన్యవిధులకు ఫలము సోపానమార్గమున భగవత్ప్రాప్తియే. భగవద్ధర్మమునకు ఫలము సద్యోముక్తియే. కావున సామాన్యవైదికధర్మమునకంటె భగవద్ధర్మము బలీయము. అనఁగా నట్టిదావశ్యకమైనపుడు వైదికధర్మము వదలియైనఁ దనకులధర్మమువిడిచియైన భగవద్ధర్మము ననుష్ఠించుట శ్రేయస్కరము. భక్తిసంజీవని బోధించునది భగవద్ధర్మమే. భక్తిప్రపత్తు లనుష్ఠానమార్గములు. కర్మము ప్రధానముగానెంచి తరించుటకు దానిపై నాధారపడక భగవంతునే యాధారముగాఁ గొని కర్మము గౌణముగానెంచువారు భగవద్ధర్మనిష్ఠులు. వీరిమతము ననుసరించి శబరికి బ్రహ్మజ్ఞానమం దధికారము కలదు. వైదికధర్మము ప్రకారము సంస్కారార్హులై వైదికకర్మయోగ్యులైన బ్రాహ్మణాదులుమాత్రమే ముక్తి కర్హులు. స్త్రీశూద్రాదులుకారు. భగవద్ధర్మము ప్రకారము భగవంతుఁడు సర్వసముఁడు, భక్తప్రియుఁడు, దీనజనపక్షపాతి, లోకజనకుఁడు. కావున నాధర్మమందుఁడువా రందఱు జాతివివక్షలేక వీరువారనక, పుణ్యులు, పాపులు, బాలురు, వృద్ధులు, స్త్రీలు, పురుషు లనుభేదములేక భగవంతు నాశ్రయించిన వారందఱు భగవత్కటాక్షమునకుఁ బాత్రులే. ఎట్లన:- భక్తులు ప్రపన్నులు, శూద్రులైనను బోయలయినను జండాలురైనను భగవద్ధర్మనిష్ఠులైరేని వారిని జాతిసామాన్యదృష్టి ననఁగా వారిని దక్కిన శూద్రులను బోయలను జండాలురను జూచునట్లు చూచువారు నరకమునకుఁ బోదురని భగవద్ధర్మశాస్త్రము చెప్పుచున్నది.

శ్లో॥ యశ్శూద్రం భగవద్భక్తం, నిషాదం శ్వపచం తథా ।
వీక్షతే జాతిసామాన్యా, త్స యాతి నరకం నరః ॥

అని ప్రమాణము. అట్టైన వారిని నేదృష్టితోఁ జూడవలయు ననిన

శ్లో॥ నశూద్రా విష్ణుభక్తాశ్చ, విప్రా భాగవతాస్స్మృతాః ।
విష్ణుభక్తులు శూద్రులుగారు, విప్రులు, భాగవతులు.

అని చెప్పుటచే నట్టిభక్తులను బ్రాహ్మణులను నందు భాగవతులను జూచు దృష్టిచేఁ జూడవలయునని యర్థము. ఇట్టి విష్ణుభక్తులలక్షణ మెట్టిదై యుండవలయు ననిన :—

శ్లో॥ మద్భక్తజనవాత్సల్యం, పూజాయాం చానుమోదనమ్
మత్కథాశ్రవణేభక్తిః, స్వరనేత్రాంగవిక్రియా ।
స్వయమారాధనేయత్నో, మదర్థే దంభవర్జనమ్ ।
మమానుస్మరణం నిత్యం, యచ్చ మాం నోపజీవతి ॥

భక్తిరష్టవిధా హ్యేషా, యస్మిన్ మ్లేచ్ఛేపి వర్తతే ।
స విప్రేంద్రో, ముని, శ్శ్రీమాన్, స యతి స్సచ పండితః ।
తస్మై దేయం తతో గ్రాహ్యం, సచ పూజ్యో యథాహ్యహమ్ ।

అర్థము : నాభక్తజనులయందుఁ బ్రేమ, పూజచేయుటయందు సంతోషము, నాకథలు వినుటయం దత్యంతానురాగము, నాకీర్తనలు పాడుటయందు నన్ను గుఱించి చెప్పుటయందు డగ్గుత్తిక, దేహమునందు గగ్గురుపాటు, కన్నులయందునీరు, తానై నన్నారాధించుటయందుఁ బ్రయత్నము (పూజాద్రవ్యములు స్వయంకృషిచే సంపాదించి స్వహస్తములఁ బూజించుట), నానిమిత్తముగ దంభములేక (మెఱమెచ్చులకుఁగాదు) కార్యములుచేయుట, ఎల్లప్పుడు నన్నే స్మరించుచుండుట, నన్ను విడిచి జీవింపలేకయుండుట యను నీయెనిమిది విధములభక్తి మ్లేచ్ఛునియందుండినను వాఁడే విప్రశ్రేష్ఠుఁడు, వాఁడే ముని, వాఁడే శ్రీమంతుఁడు, వాఁడే యతి. వాఁడే జ్ఞాని, వానినిమిత్తమై దానమీయవచ్చును. వానిచే గ్రహింపవచ్చును. నావలె వాఁడును బూజ్యుఁడు, అని భగవద్వాక్యము.

ఇట్టి భక్తిఁగలవాఁడు వర్ణహీనుఁ డని నీచపుదృష్టిఁ జూడరాదు. పూజ్యుఁడనియే గౌరవింపవలయును. ఏలన, అతనియందు మ్లేచ్ఛ, నిషాద, శ్వపచాది శబ్దములు సార్థకములుగావు. ఏల ? ఆశబ్దార్థముల కతఁడు విషయభూతుఁడు కాఁడు కావున :—

ఈయెనిమిదింటియందు ముఖ్యముగఁ గడపటిదానిగుఱించి కొంచెము చెప్పవలసియున్నది. అది భక్తికిఁ బరాకాష్ఠ కావునఁ గడపటఁ జెప్పఁబడినది.

"నన్ను విడిచి జీవింపలేకయుండుట" యన నేమి? ఈగుణము పరమ భక్తిని దెలుపుచున్నది.

శ్లో॥ మయ్యేవ మనఆధత్స్వ, మయి బుద్ధిం నివేశయ ।
నివసిష్యసి మయ్యేవ, అత ఊర్ధ్వం నసంశయః॥భగ.౧౨వ అధ్యా.

నాయందే మనస్సుంచుము. బుద్ధి నాయందే నిలుపుము. ఇటుచేసినయెడల నిటుపిమ్మట నీవు నాయందే వసింతువు. సందేహములేదు. అనియర్థము.

ఏవకారార్థము (అందే) ప్రాకృతపదార్థములందు విషయములందు నేమాత్రమైన మనస్సును బోనీయరాదని నిషేధించుచున్నది. అనఁగా నేయుపాయముచేనైన సర్వకాల సర్వావస్థలయందు నేయవయవముతో నేకార్యమును చేయుచున్నను మనస్సు బుద్ధి భగవంతునియందే యుంచవలయును.

అనఁగా ననన్యుఁడై యనన్యశరణ్యుఁడై యనన్యోపాయుఁడై యనన్యప్రయోజనుఁడై సర్వదా యుండవలయును. అనన్యుఁడు = సూర్యునకు నెండ, చంద్రునకు వెన్నెల, సముద్రమునకు నల, అగ్నిహోత్రమునకు మిణుఁగురునెట్లో యట్లే

తాను భగవంతునంశమై విశేషణమై ధారణపోషణములకు భగవంతునందే యాధారపడి తాను భగవంతువాఁడేగాని వేఱుగా దనునభిప్రాయముగలవాఁడు.

అనన్యశరణ్యుఁడు=భగవంతునికంటెఁ దన్ను రక్షింపఁగలవాఁడు, తన్ను రక్షింపుమని కోరఁదగినయోగ్యుఁడు వేఱొకఁడు లేఁడని తలఁచువాఁడు.

అనన్యోపాయుఁడు=తరించుటకు భగవంతుని కృపదప్ప వేఱుపాయము లేదనుకొనువాఁడు.

అనన్యప్రయోజనుఁడు = భగవత్ప్రాప్తిదప్ప వేఱుఫలము కోరనివాఁడు. ఇట్టివాఁడు భక్తుఁడు. ఇట్టివానిభక్తి యనన్యభక్తి.

భగవదనుగ్రహము దప్ప వేఱేదియు భక్తుఁడు కోరఁడు. కావున నది యెంతశీఘ్రముగా లభించునా యని తహతహపడు చుండును. వీని తహతహ పాటెట్టిదై యుండుననిన రామకృష్ణపరమహంస లిట్లు తమ శిష్యున కొకనికిఁ దెలిపిరి.

రామకృష్ణపరమహంసలశిష్యులలో నొకఁడు భగవద్విషయమై భక్తి నిమన స్సెట్టిదై యుండు నని ప్రశ్నించెను. ఆశిష్యుని గంగకు స్నానార్థమై పిలుచు కొనిపోయి గంగయందు వాఁడు మునిఁగినప్పుడు రామకృష్ణపరమహంసలవారు వాని నీళ్ళలో నట్టి యదిమెను. కొంతసేపు వాఁడు నీటిలో గిజగిజతన్నుకొన్న తరువాత చేయివిడిచి వాఁడు లేచినతరువాత నీటిలో మునిఁగినప్పుడు నీమనస్థితి యెట్టిదై యుండెనని యడిగెను. ఎప్పు డీముప్పునుండి తప్పించుకొని బయటఁ బడుదునా, యెప్పుడు గాలిపీలుతునా, యని యుండె నని శిష్యుఁడు చెప్పెను. అట్టిపరితాపమే నీకు సంసారవిషయమై యెప్పుడుకలుగునో భగవత్కటాక్షము నకై యెప్పు డేకారుదువో యప్పుడు నీకు భక్తికల్గ దనుకొనుము, అనిచెప్పెను.

ఇది నిజమైనభక్తిలక్షణము. దీనికే పరమభక్తియనిపేరు. ఇదియే యార్త ప్రపత్తి, ఇట్టిదశ వచ్చువఱకు నెవ్వఁడు భక్తుఁడనుపేర బిలువఁబడుటకు యోగ్యుఁడుకాఁడు. పూజాదులు గౌణభక్తియే, యోగసమాధియు గౌణభక్తియే. గౌణభక్తి యవ్యవధాన మోక్షకారణముగాదు. క్రమముగనగును. పరమభక్తుఁడే సద్యోముక్తి కర్హుఁడు (అవ్యవధానము=ఎడములేనిది).

శ్లో॥ నచసీతా త్వయాహీనా, నచాహమపి రాఘవ ।
ముహూర్తమపి జీవావో, జలాన్మత్స్యావివోద్ధృతౌ ॥

నిన్ను విడిచి సీతగాని నేనుగాని, రామా! నీటినుండి బయటవేసిన చేప వలెఁ గొంచెముకాలమైన జీవింపఁజాలము, అని లక్ష్మణుఁడు చెప్పెను. అటులే చేసెను. ఇది పరమభక్తి. ఇది పరమ ప్రేమస్వరూపము.

శ్లో॥ యన్ముహూర్తం క్షణంవాపి, వాసుదేవో నచింతితః ।
సాహాని స్తన్మహచ్ఛిద్రం, సాభ్రాంతి స్సాచవిక్రియా ।

ఏకస్మిన్నప్యతిక్రాంతే, ముహూర్తే ధ్యానవర్జితే ।
దస్యుభిర్ముషితానేవ, యుక్తమాక్రందితుంభృశమ్ ॥

వాసుదేవునిఁ జింతింపనియొక ముహూర్తమైనను క్షణమైనను గలిగెనేని యదియే ప్రాణహాని. అదియే మహాఛిద్రము. అదియే భ్రాంతి. అదియే వికారము. అల్పకాలమైనను భగవద్ధ్యానములేక కాల మతిక్రమించెనేని దొంగలచే సర్వస్వము దోఁపుడుపోయినట్లు వెక్కివెక్కి యేడువవలయును. ఇది పరమభక్తి లక్షణము. "యచ్చ్యమాం నోపజీవతి"నన్ను విడిచి జీవింపలేక యుండుట యనుట కిది లక్షణమని యెఱుంగవలయును. ఇదియే భగవద్ధర్మసారతమము. శ్రీకోదండ రామసేవక సమాజసభ్యులందఱు నన్నివర్ణములవారు స్త్రీలు పురుషులు నిట్టి యుత్తమస్థితి కి జన్మమందే దేహము పడిపోవుటకుముందే వచ్చుటకు దృఢ ప్రయత్నముచేయుదురుగాక యని వాసుదాసుఁడు ప్రణామపూర్వకముగాఁ బ్రార్థించుచున్నాఁడు. ఎట్టి భక్తుఁడైన, మ్లేచ్ఛుఁడైనను, మనీషాపంచకమందు శంకరాచార్యులవారు "చండాలోస్తు సతుద్విజోస్తు" అని చెప్పిన జ్ఞానియైన చండాలుఁడుగాని తన పూర్వపుణ్యవశమున వాసుదాసుఁడు తనకు లభించునా యని యెదురుచున్నవాఁడు.

బ్రహ్మయు ఘటకారుఁడే, నేను ఘటకారుఁడనే కావున బ్రహ్మవలె నన్ను గౌరవింపుఁ డని కుమ్మరవాఁ డనుటయు, ఖద్యోతశబ్దము సూర్యునందు నాయందు వర్తించునుగనుక నేను సూర్యుఁడు సమానుల మనిమిణుఁగురుపురు గనుటయు, శబరివిదురాదులు శూద్రులుకావున వారికివలెమాకును బ్రహ్మజ్ఞానమం దధికారము గలదని జాతిమాత్రసామాన్యముచే వారిజాతులవా రనుటయు సమానములు. బ్రహ్మజ్ఞానమునకు నధికారమావశ్యకము. బ్రాహ్మణుఁడైనను జాతిమాత్రోపజీవి యగు బ్రహ్మబంధు వగునేని బ్రహ్మజ్ఞానమున కధికారిగాఁడు. బ్రహ్మసూత్రమునందలి నిషేధసూత్రములు సామాన్యవిధులు. మీఁదననువదించిన భగవద్ధర్మశాస్త్ర వాక్యములు విశేషవిధులు.

మీఁదఁజెప్పిన పరమభక్తి పరజ్ఞానములేకరాదు. పరభక్తిలేక పరజ్ఞానము రాదు, అష్టాంగయోగయుక్తమయిన గౌణభక్తిలేక పరభక్తిలభింపదు.

శ్లో॥ దర్శనం పరభక్తిస్స్యాత్, పరజ్ఞానంతు సంగమమ్ ।
పునర్విశ్లేషభీరుత్వం, పరమాభక్తిరుచ్యతే ॥

అర్థము : దర్శనము (ఆత్మసాక్షాత్కారము)పరభక్తియగును. ఈదశయందు నాత్మను జూచుటమాత్రముకలుగును. దానితోడి కొంచెము కాలముసంగమము పరజ్ఞానము. దానితోడివియోగము కలుగునేమో యనుభీతి పరభక్తియగును.

"సాక్షాత్కారతుల్యవైశద్యవతీధ్యానశబ్దవాచ్యాపరభక్తిః । తతః సాక్షాత్కరవాఙిత్యభినివేశానంతరతత్కాలనియతసాక్షాత్కారః పరజ్ఞానమ్ । తతో నిరంతరసాక్షాత్కారాభినివేశహేతుభూతాసాక్షాత్కృతేబ్రహ్మణినిరతిశయవిపుల

సుఖిత్వవిషయబీయావిశేషప్రీతిస్సావరమభక్తిరితి నిష్కర్షః॥" కనులకు నెదురఁగానవచ్చినపు డెంతవిశదముగా నొకరూపము గానవచ్చునో యంతవిశదముగా ధ్యానవేళ మనస్సున నాత్మగోచరించెనేని యట్టిధ్యానము పరమభక్తి యనఁబడును. ఆపిమ్మట భగవంతుని సాక్షాత్కారము చేసికొందు నని పట్టుదల గలుగఁగా నా సమయమందుమాత్రము కించిత్కాలము సాక్షాత్కారము గలుగుట పరజ్ఞానము. ఇది యాసాక్షాత్కార మెడఁదెగకయెల్లప్పు డుండవలయునను పట్టుదలకుఁ గారణమగును. అట్లు సాక్షాత్కరించిన బ్రహ్మమునందు నిరతిశయమై విపులమై సుఖకారణమైన ప్రీతికలుగును. ఇది విశేషప్రీతికిఁ బరమభక్తియనిపేరు.

కావునఁ బరమభక్తిలభించుటకు నాత్మజ్ఞాన మవశ్యమగుచున్నది. ఈ కారణముచే సప్తవిధభక్తులు సాధించిన యోగసాధకునకు నాత్మజ్ఞాన ముపదేశింపవచ్చును.

శబరి యెంత గొప్పతల్లియో యెంతసాధించినదో తెలుపుటకుఁగాను నింత దూరము వ్రాయవలసివచ్చెను.

మోక్షమున కుపాయములు కర్మజ్ఞానభక్తి ప్రపత్తులేగాక యాచార్యాభిమాన మగునైదవయుపాయము పేరుకొనఁబడినది. ఇందు శిష్యునకుఁ బరమార్థము పరమోపాయము సర్వస్వము గురువే.

శ్లో॥ యస్యదేవే పరాభక్తి ర్యథా దేవే తథాగురౌ।

అని శ్వేతాశ్వతరోపనిషత్తు చెప్పినట్టు దేవునియం దెట్టి విశేషభక్తియో యట్టియుత్తమభక్తి గురువులయందుఁ గలిగి శిష్యుఁడు శబరివలె యావజ్జీవమో నారదునకుఁ బూర్వజన్మమందువలె గురువు లనుజ్ఞయిచ్చువఱకో యంతేవాసియై యుండి వారలకు సేవలుచేయుచు వారుచెప్పినది విని యాప్రకారము నడచుకొనుచు వారనుగ్రహించినది సాధింపవలయును. ఒకఁడు దీపము చేతఁబట్టుకొని ముందుపోవుచుండ మఱికొంద ఱా వెలుతురునందుఁ బోవుట యెట్టిదో యాచార్యాభిమాన మట్టిది. ఇందు శబరివలె శిష్యులు గురువు పోవు లోకమునకుఁ బోవుదురు. కావున నీమార్గమున నడచువారు తామెట్టివానిని గురువుగా గ్రహింపవలయునో వారే యెఱుంగుదురుగాక! గ్రుడ్డివెంటఁ బోవుగ్రుడ్డి గుంతలోఁ గూలును. ఈకారణముచే శబరిచర్యగాని యామె గురువులచర్యగాని శాస్త్రవిరుద్ధమైనదికాదు. కావున రాముఁ డామెను దప్పుపట్టలేదు. మఱి మెప్పెపలికెను. అనుగ్రహించెను.

శబరి ముముక్షువు, మోక్షమందాశగలది. శంబుకుఁడు బుభుక్షువు, భోగమందాసక్తిగలవాఁడు. కావుననే యతఁడు హఠయోగమార్గమున విపరీతకరణి (తలక్రిందుగవ్రేలాడుట) సాధింపబొచ్చెను. శంబుకవధనాటకమందు శంబుకుండు ముముక్షువుగాఁ జెప్పుట సత్యవిరుద్ధమైన కవికల్పితము.

శబరితపస్సు సక్రమము, శాస్త్రీయము, ఆచార్యోపదిష్టము. శంబుక తపస్సు అక్రమము, అశాస్త్రీయము, అనాచార్యోపదిష్టము.

మోక్షాధికారికి శాస్త్రము, క్రమము. విధినిషేధములు లేవు.

శ్లో॥ అత్యంతభక్తి యుక్తానాం, నచశాస్త్రం నచక్రమః ।
నిస్త్రైగుణ్యే పథివిహరతాం, కోవిధిః కోనిషేధః ? ॥

త్రిగుణాతీతమైన మార్గమందు నడచువానికి విధినిషేధములు లేవు. అత్యంత భక్తియుక్తునకు (పరమభక్తునకు) శాస్త్రము క్రమములేదు. ఈవాక్యములు త్రిగుణాతీతుఁడు పరమభక్తుఁడు నగువారూధున కన్వయించునుగాని బీడాలకాదులకుఁగాదు, సాధకదశయందుండువారికిని గాదు.

ఇట్టి యధికారియైనవాఁ డేవర్ణమువాఁడైనను జ్ఞానోపదేశమునకు నర్హుఁడే యనుభగవద్ధర్మశాస్త్రముకూడ హీనవర్ణునకు మంత్రోపదేశాధికార మున్నట్లు చెప్పఁగా నిదివఱకు నేను జదివినగ్రంథములందుఁ గానరాలేదు. అట్టిశాస్త్ర వాక్యము లున్నయెడల నెవరైన వానిననువదించుచు సప్రమాణముగ వ్రాసిరేని సంజీవని సంతోషముతోఁ బ్రకటింపఁగలదు. సంజీవని సత్యాన్వేషియే కాని హఠవాదినిగాదు. మంత్రోపదేశము చేయువిషయమున శాస్త్రవాక్యములు నాకుఁగానరాలేదుగాని (అల్పజ్ఞుఁడగుటయే కారణము) జ్ఞానోపదేశముచేయు విషయమునఁ బ్రమాణవాక్యములు కానవచ్చుచున్నవి. జ్ఞానమనఁగా హితాహితబోధ. ఇది మంచి యిదిచెడ్డయని చెప్పుట.

శ్లో॥ ప్రాప్యం జ్ఞానం బ్రాహ్మణా త్క్షత్రియా ద్వా ।
వైశ్యా చ్ఛూద్రా దపి నీచా దభీక్ష్ణమ్ ॥

బ్రాహ్మణునివలనఁగాని క్షత్రియునివలనఁగాని వైశ్యునివలనఁగాని శూద్రునివలనఁగాని, నీచునివలననైనను జ్ఞానమును బొందవచ్చును.

శ్లో॥ నాచార్యఃకులజాతోపి, జ్ఞానభక్త్యాదివర్జితః ।

ఉత్తమకులమందుఁ బుట్టినవాఁడైనను, జ్ఞాన, భక్తి, సదాచారసంపత్తులు లేనివాఁ డాచార్యుఁడుగా నుండఁదగఁడు.

శ్లో॥ స్త్రియశ్శూద్రాదయశ్చాపి
బోధయే యుర్హితాహితమ్
యథార్హం మాననీయాశ్చ
నార్హంత్యాచార్యతాంక్వచిత్—భారద్వాజ సంహిత.

స్త్రీలు, శూద్రులు, మొదలగువారు హితమిది యిదియహితమని బోధింపవచ్చును. యోగ్యతకొలఁది వీరు గౌరవింపఁదగినవారే యగుదురు. కాని యాచార్యత్వమునకుఁ గొంచెమైన నర్హులుగారు.

నజాతుమంత్రదా నారీ నాశూద్రో నాంతరోద్భవః ।

స్త్రీగాని, శూద్రుఁడుగాని, యొకప్పుడైన మంత్ర మిచ్చువారుకారాదు. అష్టవిధభక్తులుగల మ్లేచ్ఛుఁడు విప్రుఁడు, ముని, యతి, యని చెప్పుటచే వారికిఁ గల యధికారములు వర్తనములు కర్మములు వీనికిఁగలవని కొందఱు సందేహింప వచ్చునుగాని దాని కవకాశములేదు. పరమభక్తుఁడైన మ్లేచ్ఛుని మ్లేచ్ఛుఁడని చూడవలదని శాస్త్రముచెప్పెనే కాని విప్రుఁడుగా యతిగా మాఱెనని చెప్ప లేదు. పరమభక్తుఁడు బ్రహ్మచారిగానో గృహస్థుఁడుగానో వానప్రస్థుఁడుగానో యేయాశ్రమము లేనివాఁడుగానో యుండవచ్చును. యతి యట్లుండరాదుగదా. పరమభక్తుఁ డేయాశ్రమమందుండి మరణించెనో దానికిహితమైన పరలోకక్రియలే జరుపవలయునుగాని భక్తుఁ డనుకారణమునఁ దక్కినవారికి జరుపు పరలోకక్రియలు యతికి జరుపరాదుగదా. భక్తుఁడు బోడియై కాషాయవస్త్రములు దండకమండలువు ధరించి బిక్షాచర్య నడపవలసినపనిలేదుగదా. జనకప్రహ్లాదాదులు సంసారులుగారా? కావునఁ బరమభక్తుఁడైన మ్లేచ్ఛుఁడు విప్రునితో యతితో సమానముగఁ బూజింపఁబడ నర్హుఁడేకాని విప్రున కున్నయధికారములు గలవా డగునని యర్థముకాదు. ఇచ్చట విప్ర యతి శబ్దములు జీవచ్ఛవ జీవన్ముక్త పురుషసింహములవంటివి. జీవచ్ఛవమనఁగా బ్రతికినపీనుఁగు. ఒక కళేబరమునందు జీవుఁ డుండువఱకు దానికిఁ బీనుఁ గనుపేరు రాదు. పీనుఁ గనుపేరు వచ్చిన తరువాత జీవుఁ డుండడు. కావున జీవచ్ఛవమనఁగా బ్రతికియుఁ జచ్చినవానితో సమానుఁడని యర్థమేకాని శవమునకుఁ జేయుదహనాదిక్రియల కతఁ డర్హుఁడని యర్థము కాదు.

దీర్ఘరోగియుఁ జిరతరప్రవాసియుఁ బరాన్నభోక్తయు జీవన్మృతులని నీతిశాస్త్రము చెప్పుచున్నది. ఇట్టివారిని వారు బ్రదికియుండఁగానే దహింప వచ్చునా? పూడువవచ్చునా? (చిరతరప్రవాసి = ఇల్లువిడిచి దీర్ఘకాలము గ్రామాంతరములఁ దిరుగుచుండువాఁడు. పరాన్నభోక్త = విశేషకాల మితరుల యన్నముఁదిని బ్రతుకువాఁడు) అటులే ప్రాకృతదేహధారియగు జీవి ముక్తుఁడు కాఁడు. ముక్తునకుఁ బ్రాకృతదేహ ముండదు, కావున జీవన్ముక్తుఁ డనఁగా జీవించియుండినను బామరులకువలెఁ బ్రాకృతబంధములు సంసారబాధలు లేనివాఁడని యర్థము. పురుషసింహ మన్నప్పుడు మృగములందు సింహ మెట్లు విక్రమసాహసాదులశ్రేష్ఠమో యట్లు వీఁడును బురుషులందు శ్రేష్ఠుఁడని యర్థమేకాని సింహమున కుండుతోఁక కోఱలు మెడవెండ్రుకలు గలవాఁ డని యర్థముకాదు. అట్లులే మేచ్ఛయతి మేచ్ఛవిప్రుఁ డన్నప్పుడు మ్లేచ్ఛుఁడు గుణములందు యతితో విప్రునితో సమానుఁడని యర్థమేకాని సంబంధబాంధవాదులకర్హుఁడనియు యజనయాజనాదులకు సపంక్తి భోజనమునకు యోగ్యుఁడనియు నర్థముగాదు.

అధికారముగలవార లేవర్ణమువారైనను స్త్రీలైనను బురుషులైనను

బ్రహ్మజ్ఞానోపదేశముగాన నర్హులే యని భగవద్ధర్మశాస్త్రమతము. అధికారు లందఱు నట్టులు జ్ఞానము సంపాదించుకొని బాగుపడవలయుననియు నధికారము చాలనివా రధికారులగుటకు సాధనముల సాధింపవలయుననియు సంజీవని యభిలాష. ఆవిషయమందే దానిపరిశ్రమము. నిజముగ బాగుపడఁగోరికఁగలవారికి సదుపదేశముఁజేసి బాగుపఱుపుటయందు సంజీవనికి జాతిమతాదిభేదములు తెలియదు. యోగ్యతానుసారముగఁ గ్రమమార్గమున బోధించును. శిశ్నోదర పరాయణులైన కొందఱు సన్న్యాసులమని యోగులమని వేదాంతులమని వేషములు వేసికొని తెలియనివారిని మోసగించుచున్నారు. అట్టివారి మాయమాటలకు లోపడి లోకులు చెడవలదని సంజీవని బోధించుచున్నది. గాని నీచమైన జాతిమత ద్వేషమునకు వశపడి యెవరినిగాని మీకు జ్ఞానము సంపాదింప నధికారములేదు బాగుపడుయోగ్యతలేదని యధమదశయందే యుండుఁడని చెప్పదు. కామదాసులై దొంగవేషములు వేసికొని తిరుగువారు తమ యశనశిశ్నములందు. సంజీవని మన్నువేయుచున్నదని వాపోయినఁ బోనిండు, కాని తదితరులు స్వశ్రేయస్కాములు వారివిలాప ప్రలాప విప్రలాపములు విని చెడవలసినపనిలేదు.

—• శంక •—

బ్రహ్మవిద్య వీరికిఁ దెలుపవచ్చును, వీరికిఁ దెలుపరాదను విధినిషేధము లేల ? అందఱకుఁ జెప్పిన వారివారి శక్తికొలఁది వారువారు సాధించి బాగుపడరా యనుశంక కొందఱకుఁ గలుగవచ్చును కాని యది సరియైనదిగాదు.

బ్రహ్మవిద్య విచ్చలవిడిగా నెవ్వరికైనఁ జెప్పరాదని శ్రుతిస్మృతీతిహాస పురాణములు చెప్పుచున్నవి. ఇట్లు చెప్పుటకుఁ గారణము లేకపోలేదు.

శ్లో॥ ఉత్తిష్ఠతః జాగ్రతః ప్రాప్యవరాన్ నిబోధత । క్షురస్యధారా నిశితా దురత్యయాదుర్గం పథం తత్కవయో వదంతి॥ — కఠోపనిషత్తు. లెమ్ము. మేలుకొమ్ము. సద్గురువులను జేరి చక్కఁగఁ దెలిసికొనుము. ఈమార్గము మిగుల దుర్గమము, అతి ప్రయాసముచే నడవఁదగినది, కష్టముతోడఁ దాఁటఁదగినది. మంగలకత్తి వాదరవలె మిగులఁబదునైనది యని బ్రహ్మజ్ఞానులు చెప్పుచున్నారు అని యర్థము.

లెమ్ము, మేలుకొమ్ము.... తెలిసికొమ్మనుటకు మేలుకోలు పనుగ్రంథము నందు విశదముగ నర్థము వ్రాయఁబడినది. తెలిసికొనఁగోరువా రాగ్రంథమును బఠింపవలయును.

ఈమార్గము మంగలకత్తియొక్క పదునైన కొనమీఁద నడచుట యెట్టిదో యంతకష్టమైనదని యామార్గమున నడచిన బ్రహ్మవేత్త లెఱుఁగుదురు. అనిన నేమిభావము? ఆమార్గమున నడచువారు మిక్కిలి హెచ్చరికతో నడువవలయునని ప్రమాదపడిన మిగులనపాయకరమని యట్లు నడువఁబూనినవారు సాధనసామగ్రి యభ్యాసము లభింపఁజేసికొని యుండవలయుననికదా ! ఆమార్గమునందలి

యపాయము లుపాయములు ననుభవముచేఁ దెలిసినవారగుటచే వా రామార్గ మున నడువఁగోరువారికి హెచ్చరికవాక్యములు పలికియున్నారు. పొగబండి మీఁద మనము ప్రయాణముచేయునపుడు ప్రక్కల 'హెచ్చరిక, అపాయము' అని వ్రాసిన పలకలు స్థాపించియుందురే యేల? అట్టిదే యిదియును.

ఈమార్గమందు నడువఁబూనినవారికి రాఁగలయపాయములు నవి తప్పించుకొను నుపాయములు ముందుగ సాధింపవలసిన సాధనములు చేయ వలసిన యభ్యాసములు నివి వ్రాయుట కిది సమయముగాదు.

శ్లో॥ ఇదం తే నాతపస్కాయ, నాభక్తాయ కదాచన ।
నచా శుశ్రూషవే వాచ్యం, నచ మాం యోభ్యసూయతి॥ భ-గీ.౧౮ అ.

ఈ భగవద్గీతాశాస్త్రము తపస్సులేనివానికి భక్తిలేనివానికి గురుశుశ్రూష చేయనివానికి నాయందసూయగలవానికి నెప్పుడైనఁ జెప్పరాదని యర్థము. ఇది శ్రీకృష్ణవాక్యము.

ఇం దసూయయనఁగా నిర్లక్ష్యభావము. కృష్ణుఁడు మనవంటి మనుష్యుఁడే. వాఁడు చెప్పుట మనమువినుటయా! వాఁడు మనకంటె నేమిట గొప్పవాఁడు! అను తిరస్కారభావముతో నుపదేశించిన విషయమందు 'ననుకూలగ్రహణబుద్ధి లేక యుండుట.

శ్రీమద్రామాయణమందును "శ్రోతవ్య మనసూయయా" అసూయలేక వినఁదగినది యని చెప్పఁబడెను. ఇప్పుడు కొందఱు తామసులు ననధికారులు యసూయాపిశాచగ్రస్తులగుటచేతనే రామాయణమందును భగవద్గీతయందును భాగవతమందును విపరీతాభిప్రాయు లగుచున్నారు. నిర్మలమైనయద్దమందు గ్రోఁతులకు గ్రోఁతులముఖములు, సుందరులకు సుందరముఖములుగదా కన వచ్చును: సాత్త్వికులకు సరియైన యర్థమే రామాయణ భగవద్గీతాదులందుఁ దోఁచును.

శ్లో॥ నవిశ్వాసః క్వచిత్కార్యో, విశేషాత్తు కలౌయుగే ।
పాపిష్ఠా వాదవర్షేణ, మోహయంత్యవిచక్షణాన్ ।
గోపయే న్నోచ్చరే ద్ధర్మం, నాపృష్టః కించి దుచ్చరేత్ ।
పృష్టోపి న వదే దర్థం, గుహ్యం సిద్ధాంత మేవచ ।
ఆశ్రితా యాతిభక్తాయ, శాస్త్రశ్రద్ధాపరాయచ ।
న్యాయేన పృచ్ఛతే సర్వం, వక్తవ్యం శౌచయోగినే।
ఆత్మపూజార్థమర్థార్థం, దంభార్థమపి భిన్నధీః।
అయోగ్యేషు వదన్ శాస్త్రం, సన్మార్గా త్ప్రచ్యుతోభవేత్ ।
ఊషరే నివపే ద్బీజం, షండే కన్యాం ప్రయోజయేత్ ।
సృజేద్వావాన రేమాలాం,నాపాత్రేశాస్త్ర ముత్సృజేత్॥ శాండిల్యసంహిత

అర్థము. సదాచారసంపత్తి, భక్తి, గురుసేవ, పెద్దలవలన వినికి లేని

వారలయందు కొంచెమైనను సందుపిశేషించి కలియుగమందు విశ్వాసముంచ రాదు. పాపిష్ఠులు పాపవర్షముచేఁ దెలియనివారిని మోహపఱిచెదరు. రహస్యమైన సిద్ధాంతవిషయమును దాఁపవలయునుగాని తానై కొంచెమైనను ధర్మరహస్య ము ఉగనివారికిఁ జెప్పరాదు. కొందఱు డిగినను జెప్పరాదు. (అటయిన శాస్త్ర జ్ఞానము లోకమున నశింపదా యుందురేని) ఆశ్రితుఁడుగానుండి యతిభక్తి పరుఁడై శాస్త్రవిశ్వాసముకలిగి న్యాయ్యమైన మార్గమున వాదమునకుఁగాక తత్త్వము తెలిసికొని బాగుపడవలయు ననుతలంపుతో నడిగెనేని మనోవాక్కాయ శౌచముగలవానికిఁ జెప్పవలయును. తనగౌరవముఁగోరిగాని ధనాశచేఁగాని దంభమునకైకాని భేదబుద్ధిగలవాఁడు అయోగ్యులకు శాస్త్రవిషయము చెప్పెనేని సన్మార్గమునుండి భ్రష్టుఁడగును. చవిటినేల విత్తనములు నాటవచ్చును. వృషణ హీనునకుఁ గన్యనీయవచ్చును. క్రోఁతిమెడలోఁ బూలదండవేయవచ్చునుగాని యనర్హునకుఁ శాస్త్రతత్త్వములు చెప్పరాదు.

ఇట్టివాక్యములు ప్రతితత్త్వశాస్త్రమందును గలవు. ఇట్లు వ్రాయుటయందు శాస్త్రకారుల యభిప్రాయమేమి? లోకమున జ్ఞానము వ్యాపింపరాదనియా? అట యినచో వారాశాస్త్రములు వ్రాయనేల? ధర్మజ్ఞానముచే లోకము బాగుపడవలయు ననెడివారియుద్దేశ మెట్లుసార్థకముకాఁగలదు? ఇతరులు నేర్చుకొనినఁ దమ యంతటివారగుటచేఁ దమగౌరవము చెడుననియా? అడవులలోఁ గందమూలా దులు దిని యేకాంతనిరతులై "స్వస్తిప్రజాభ్య", "లోకాస్సమస్తాస్సుఖినో భవంతు" అని మాఁటిమాఁట చెప్పుచుండువారికి తమరు చెప్పినవిషయము లోక మెఱిఁగి బాగుపడవలయు ననునభిప్రాయముండునేకాని దానివలనఁ దమకు గౌరవ హాని కలుగు ననునభిప్రాయ ముండఁజాలదు. పలువురు చదివిన కీర్తి హెచ్చును. 'సమ్మానఃకాలకూట'మ్మని గౌరవమును విషముగాఁ జూచువారికి నగౌరవభయ మెందుండివచ్చును? కాఁబట్టి యిట్టిదురభిప్రాయములు వారికి లేవు. సదభిప్రాయ ముతోనే యోగ్యులుగానివారు పఠింపరాదని శాసించిరి. ఇది వారిమేలు కోరి చేసినపనియేకాని యితరముకాదు. ఈఁతనేరనివారు నీళ్ళలో దుముకవలదనుట యన్యాయచేతనా? సాము నేరనివాఁడు కత్తిని ద్రిప్పవలదనుట యన్యాయచేతనా? జీర్ణశక్తిలేనివారు గట్టిపదార్థములు దినవలదనుట యన్యాయచేతనా? అట్లులే యిదియును. యోగ్యతలేనివారు తత్త్వశాస్త్రము చదివినఁ జెడుదురు. వీనికి సనర్థకరమైన యల్పజ్ఞానముకంటె నజ్ఞానము మేలు. అజ్ఞాని కాపదలేదు. పెద్దలు చెప్పినమాటయందు విశ్వాసముంచి యాప్రకారము వర్తించి బాగుపడును. వీనికి శాస్త్రపఠన మనావశ్యకము. శబరినారదాదులే (పూర్వజన్మమున) నిదర్శనములు. అల్పజ్ఞుఁడో కొంచెమేదో తెలిసి యది యహంకారమునకుఁ గారణముకాఁగా ప్రగల్భతచే శాస్త్రవాక్యముల కపార్థముచేసి సర్వజ్ఞత్వభ్రమ నెత్తిపై వేసికొని

వక్రమార్గములఁ బోయి చెడును. తాను జెడిన మేలే. తాఁజెడ్డకోఁతి వనమెల్లఁ జెఱిచినట్లు లితరులనుగూడఁ జెఱుచును. అనుభవమే సాక్ష్యము. ఎట్లందురా ? భగవద్గీతయందు "సోమపాః పూతపాపా" యని యుండుటఁ జూచి సోమ మనఁగాఁ గల్లని యర్థముచేసికొని భగవద్గీత కల్లుద్రాగవచ్చునని చెప్పుచున్న దని యొక ప్రబుద్ధుఁడు వ్రాసెను. 'మద్యాజీ మాం నమస్కురు' అనుచో మద్య+ అజ+ఇ=సారాయము మేఁకమాంసము గలవాఁడవై నాకు నమస్కరింపవలయు నని కృష్ణుఁడు చెప్పినట్లు కొందఱు మాంసభక్షకగురువులు శిష్యులకు శిష్యరాం డ్రకు బోధించుచున్నారు. 'ఇంద్రియాణీంద్రియార్థేషు వర్తంత ఇతిధారయన్', ఇంద్రియము లింద్రియార్థములందు వర్తించుచున్నవి. నేను జేయునది యేమి లేదు. ఇంద్రియము దాని పని యది చేసినపుడు పాపము నాకెట్లు కలుగును ? చేసినవాఁడను నేను గానని వ్యభిచరింప భగవద్గీత యనుజ్ఞ యిచ్చుచున్నదని కొందఱు పరస్త్రీలకు బోధించి వారలఁ జెఱుచుచున్నారు.

కం. జిలపెట్టినేని వీనులు, కలియుంగాఁ బెట్టుటకును • గలకాలంబున్
గలదే పుడకల నియమము, దలఁపఁగ నటుకాదె యోని • ధర్మంబకటా.

చెవులందును, గన్నులందును, ముక్కులందును దురద యెత్తినపుడు యావజ్జీవము నొకవ్రేలే యొకపుల్లయే కాని వేఱొండుకూడ దనునియతిగలదా? అట్టులే కదా, యోనిరంధ్రముధర్మ మనియీదుష్టగురువులు స్త్రీలకు వయస్సు విధవలకు బోధించుచున్నారు. తక్కెళ్ళపాటిలోను అచ్చమ్మపేటలోను నిటువంటి మఠగురువులకు వాసుదాసునకు జరిగినసంవాదము మఱియొకపత్రికలో వ్రాయఁబడును. ఇట్టి మఠాధిపతులు సన్న్యాసులు అనుపేరి కలిదూతలు పెక్కురున్నారు.

'హింసచేసి నేను జేయలేదనుకొనిన హింసాదోషము రాదని భగవద్గీత చెప్పుచున్నది కావున నెవరైన నెవనినైనఁ జంపి నేను గాదనిన దోషము రాదని యొకరు చెప్పిరి. ఇట్లు లర్థముచేసి యట్లువర్తించువారు చెడుదురనుటకు సందేహముకలదా ?

అట్టులే కామదాసులు శ్రీకృష్ణచరిత్రము చదివి కామజయము సంపాదించుటకుమాఱు కృష్ణుఁడు జంకాడెననియు మనమట్లే చేయవచ్చుననియు కొందఱు వదరుచున్నారు. రాముఁడు దుష్టుఁడు రావణాసురుఁడు శిష్టుఁడని చెప్పుపుణ్యజనులు కలరుగదా!

"ఆకాశోబ్రహ్మ" యను నుపనిషద్వాక్యమునకు నమరమందు "ఆకాశం గగనం శూన్య"మని యుండుటచే బ్రహ్మము శూన్యమని యర్థముచేసి కొందఱు దుర్బోధములు చేయుచున్నారు. శూన్యమనఁగా నాస్తియని యీమూఢుల తలంపు. "తస్యధీరాః పరిజానంతి యోనిం" అయనయోనిని పండితులు చక్కఁగా నెఱుఁగుదురు అనియుండుటచేఁ బ్రహ్మమునకు స్త్రీలకువలె యోనియున్నదఁట.

ఇది "మమయోని ర్మహద్బ్రహ్మ" నాయోనిపెద్దబ్రహ్మయంతది యని కృష్ణుఁడే యంగీకరించెనఁట. అట్లు యోనిద్వారములేదని "ప్రజాపతిశ్చరతి గర్భే అంతః" ప్రజాపతి గర్భములోపల సంచరించుచున్నాఁడనుశ్రుతివాక్యము సార్థకమగునా? యోనిలేకపోయిన ప్రజాపతి గర్భములోని కెట్లుపోవును ? ఇది యీ వేదవేత్త లెఱిఁగినయర్థము. ఇది యూహగాదు. కల్పితముగాదు.

నేను వేలుపూరు గ్రామప్రాంతమందు దిరుగునపు డొకఁడు 'బ్రహ్మముఖము నందుండి బ్రాహ్మణులు పుట్టుచున్నారని వేదముచెప్పుచున్నదే బ్రహ్మకు ముఖము నందుఁగూడ యోనులున్నవా' యని ప్రశ్నించెను. అవునని చెప్పినను లేదని చెప్పినను విపరీతప్రశ్నలు వాదములు బయలుదేఱునని తలఁచి "నీతలలో పేలు న్నవే. నీతలలో నెన్నియోనులున్నవని యడిగితిని'. మరలప్రత్యుత్తరము వాదము లేకపోయెను. ఈకాలపువైతండికుల కియ్యవలసినవి యిట్టిప్రత్యుత్తర ములే. మూఢుల శాస్త్రజ్ఞాన మెట్లుపరిణమించెనో కంటిరిగదా! రహస్యములు గొప్పవిషయము లల్పులు గ్రహింపఁజాలరు. ఆవిషయమందుఁ గొంతపరిచయము జ్ఞానము అనుకూలభావము గలవానికిఁగాని చెప్పినను బోధపడదు.

"విటుఁజొక్కించె ప్రఫుల్లపద్మనయనావిరాయితంబెంతయున్" అను నలం కారశాస్త్రవాక్యమునకుఁ జిన్నప్రాయమందలి సాహిత్యవిద్యార్థికి నుపాధ్యాయుఁ డేమని యర్థముచెప్పి మెప్పింపఁగలఁడు ? చెప్పకుండుటకుఁ గారణ మసూ యయా, నిజగౌరవహానిభయమా? 'ఓ' ఇట్లిలవ్రాయవలె 'ఠ' యిట్లు ఏలవ్రాయ రాదన నేమిచెప్పవలయును? ౧+౨=౩ అని తెలియనివానికి సిద్ధాంతగణిత మెట్లు బోధపడఁగలదు? ఒకబ్రాహ్మణబాలుఁడు గురువునొద్ద సాహిత్యశాస్త్ర మభ్యసించి పంచకావ్యములు చక్కఁగవల్లించెను. అందు మాఘకావ్యంబున స్త్రీలయధరా మృతము విశేషించివర్ణింపఁబడెను. విద్యయంతయు సాంతముగఁ జదివి గురువు ననుజ్ఞదీసికొని తనయూరి కావిద్యార్థిపోవుచుండ దారిలో నొకయెఱుకలిది కల్లు ద్రావి నోటఁదమ్ములముండ నొడలెఱుఁగక పడియుండ దానినోరనుండి జొల్లు కాఱుచుండెను. ఆ బ్రాహ్మణబాలుఁడు మాఘకావ్యమందుఁ దాఁ జదివిన యధరా మృత మిదియే యనితలఁచి దానియొద్దకుఁ బోయి పెదవులక్రింద దోసిలిపట్టెను. కొంతసేపటికి దోసిలినిండఁగా దాని దననోరఁ బోసికొనెను. కల్లుత్రాగిననోరు పొగాకుతోడితమ్ములము ఆయధరామృత మహాహ (అధరము = పెదవి, అమృ తము=నీళ్ళు. పెదవినుండివచ్చు నీళ్ళు) యెంతరుచి యెంతరుచి యెంతరుచిగా నుండెనో! హరిహరీ! ఆవిద్యార్థియవస్థ నేమని చెప్పను? రుచితలకెక్కెను. కన్నులు గిఱ్ఱునఁదిరిగెను. వాంతులుపుట్టెను. కడుపులోపలి ప్రేగులువెలికి వచ్చెను. వాసనకు ముక్కులోనివెండ్రుకలు కమరెను. నాలుక బిఱికికొనెను. చింతాకు వేసి రుద్దెను. పుక్కిలించి యుమ్మివేసెను. నోరుతెఱచికొని కూర్చుండెను.

ఏమిచేసిననేమి ? ఆయధరపీయూషము వాసన నతని వదలలేదు. చాల బాధపడి యామూఢుఁడు మాఖముపై గోపించి మాఖమును గాల్పవలయునని గట్టిగా నఱచుచుఁ బోయెను. తక్కినకథ యప్రస్తుతము. ఇప్పుడు కొందఱు వృద్ధసేవ లేక గురుశిక్షలేక సంప్రదాయజ్ఞానములేక ప్రతిష్ఠమాత్రము గోరి యుద్గ్రంథ ములఁ జదివి యీవిద్యార్థిగతికి వచ్చుచున్నారు. ఇతరులను జెఱుచుచున్నారు. ఎన్ని అసత్యములకు నెన్ని దురూహములకైన జీవబ్రహ్మైక్య వేదాంతరహస్య మను గ్రంథమందు లక్ష్యములు దొరకఁగలవు. ఆపుస్తకమును జదివి చెడినవా రెందఱో కలరని వింటిని. ఈగ్రంథములోని కొన్ని యసత్యవిషయములను సంజీ వని ముందుముందు లోకమున కెఱిఁగింపఁగలదు. "మేలుకొలుపు" చూచినఁ గొన్ని తెలియఁగలవు. ఐహికవిషయములందుఁ జెడినను ప్రాయశ్చిత్తము పెట్టు కొనవచ్చును. ఆత్మవిషయమందుఁ బ్రమాదముగలిగిన నధోగతియే. కావుననే యధికారికాని శిష్యునికి నాత్మజ్ఞాన ముపదేశింపరాదని శాస్త్రములు శాసించెను. శబరి తొలుత మునీశ్వరులయొద్దఁ బరిచారికగాఁ గుదిరినను గురువాక్యశ్రవణము వలనఁ గలిగిన శ్రద్ధాభక్తులుగలదై యావిషయముననే మననము చేయుచు శిష్యు రాలిధర్మమైన శుశ్రూష చేయుచు "తద్విద్ధి ప్రణిపాతేన పరిప్రశ్నేన సేవయా" యని శ్రీకృష్ణభగవాను లుపదేశించినట్లు "నమస్కారాదిపూర్వక పరిచర్యచేయుచు గురు వాక్యములు నమ్మి వితండవాదము సేయక న్యాయ్యమైన ప్రశ్నలు వేయుచు యావ జ్జీవ మంతేవాసినియై శిష్యశబ్దమును సార్థకపఱచుచుఁ గ్రమక్రమముగ యోగ్యత సంపాదించుకొని ముముక్షువై యోగసిద్ధికి బ్రహ్మజ్ఞానమునకుఁ బాత్రురాల య్యెను. ఇట్టిశిష్యులకు శిష్యురాండ్రకు యోగ్యులైన గురువులు తత్త్వరహస్య ముపదేశింపవచ్చును గాని యిట్టియోగ్యతలేనివాఁ డేజాతివాఁడైన నుపదేశింప రాదు. ఇఁక శిష్యలక్షణ మెఱిఁగించెద. దానివలన శబరియోగ్యత తెలియును.

శిష్యలక్షణము.

ఇది కొంత మేలుకొలుపునందుఁ జెప్పఁబడినది. అయినను మరలఁ గొంత చెప్పవలసియున్నది.

శ్లో॥ సద్బుద్ధి స్సాధుసేవీ, సముచితచరిత, స్తత్త్వబోధాభిలాషీ, శుశ్రూషు, స్త్యక్తమానః, ప్రణిపతనపరః, ప్రశ్నకాలప్రతీక్షః, శాంతో దాంతోఽనసూయు, శ్శరణముపగత, శ్శాస్త్రవిశ్వాసశాలీశిష్యః, ప్రాప్తః పరీక్షాం, కృతవి, దభిమత, స్తత్త్వత శ్శిక్షణీయః.

అర్థము : సద్బుద్ధిః=మంచిబుద్ధిగలవాఁడు, చెప్పినవిషయమును జక్కఁగా గ్రహించుశక్తి గలిగి సాత్త్వికమైన మనస్సుగలవాఁడు, సాధుసేవీ = సాధువుల సేవించినవాఁడు. జ్ఞానవృద్ధులు సదాచారవృద్ధులు నగువారియొద్దనుండి వారిసేవ సేయుచు వారు చెప్పువిషయములు శ్రద్ధాభక్తులతో వినుచు, వారియాచారమును

గనుచు లోప మున్నయెడలఁ దననడవడి సవరించు కొనువాఁడు. శ్రేయస్కాము నకుఁ బ్రథమసోపానము సాధుసేవ. సముచితచరితః = గురువుపట్లఁ, బెద్దలపట్ల, విజ్ఞులపట్ల, సమానులపట్ల, నెట్టిమర్యాదతో వర్తింపవలయునో యది యెఱిఁగి భయభక్తులతో వినయవిధేయతలతో స్నేహభావముతో వర్తించువాఁడు, తత్త్వ బోధాభిలాషీ=ఈశ్వరజీవప్రకృతులవాస్తవరహస్యమును సలక్షణముగ సప్రమా ణముగఁ దెలిసికొనుటయందు మిక్కిలికోరికగలవాఁడు, శుశ్రూషః = గురువు చెప్పినది వినుటయం దాసక్తిగలవాఁడై యాప్రకారము నడచువాఁడు. త్యక్త మానః=లజ్జాభిమానములు వదలినవాఁడు. ఇతరులు చూచుచుండఁ దన గురువు నకో తల్లిదండ్రులకో పెద్దలకో చేయుసేవ (కసవుచిమ్ముట, నీళ్ళుమోయుట, అలుకుట, పాదములొత్తుట) లోనగుకార్యములను జేయ బిడియపడుటలేనివాఁడు. నేనింతటిగొప్పవాఁడనే, ధనికుండనే, అధికారముగలవాఁడనే, బలముగలవాఁడనే, దేశప్రభువునే, గొప్పవిద్యావంతుఁడనే, నన్ను వీఁడు నేలఁగూర్చుండమనెనే. నాకీ యల్పకార్యము చేయుమనిచెప్పెనే, నాగౌరవమెంచఁడాయెనే, నేలఁగూర్చుండిన నాచలువదోవతిమాయునే, నేలఁబరుండిన దేహము ధూళియగునే యని యిట్టి దురభిప్రాయములు లేనివాఁడు. ప్రణిపతనపరః=సాష్టాంగనమస్కారముచేయుట యందు నాసక్తిగలవాఁడు. బోరగిలఁబడిన దేహమునకు మట్టియగునే, యెట్లు పడుదునా యని రెండుచేతులుజోడించి కుడిభుజముమీఁదనో యెడమభుజము మీఁదనోయుంచువాఁడు కాఁగూడదు. మనుగులోఁ జేతులుజోడించువాఁడును గాఁగూడదు. ఏవర్ణమువారైనను దమకంటెఁ దక్కువవర్ణమువారికి నమస్కరింప రాదు.

ఉచ్ఛిష్టము, సూతకము, ఆశౌచము- వీనితోఁగూడినవానికిని, పరువెత్తు వానికిని, ధనమదముగలవానికిని, చెట్లెక్కియుండువానికిని, అపరిశుద్ధునకును, బరువు మోసికొనిపోవువానికిని, దూరమునందుండువానికిని, తలంటుకొనియుండు వానికిని, విరుద్ధకర్మములుచేయువానికిని, పతితునకును, భగవద్భక్తిలేనివానికిని, కర్మచండాలునకును నమస్కరింపరాదు. భరద్వాజులు.

శ్లో. పితాచ మాతాచ పితామహశ్చ
జ్యేష్ఠః పితృవ్యః శ్వశుర స్తథా ర్త్విక్ ।
మాతామహోధ్యాపక మాతులాశ్చ
మాన్యాస్స్యు రేతే క్రమతో౽భివాద్యాః॥ స్మృతిదర్పణము.

తండ్రి, తల్లి, తండ్రితండ్రి, అన్న, తండ్రితోడఁబుట్టినవారు, మామ, ఋత్విజుఁడు, తల్లితండ్రి, వేదాధ్యయనము, చేయించువాఁడు, మేనమామ, వీరందఱు మాన్యులే. వీరికి వరుసగ నమస్కరింపవలయును.

శ్లో॥ స్వనామపూర్వం పరికీర్త్య పశ్చాత్
భోశబ్ద ముచ్చార్య గురోస్తు శిష్యః

వ్యత్యస్య పాణిం పరిలభ్యపాదౌ
పిధాయకర్ణాఽనభివాదయీత॥ స్మృతిదర్పణము.

ముందు తనపేరు అవల భోశబ్దము చెప్పి శిష్యుఁడు గురువుకుడిపాదమును గుడిచేత నెడమపాదమును నెడమచేత నంటి రెండుచెవులు మూసికొని గురువునకు నమస్కరింపవలయును. కాని గురువుపాదములు గాయపడునట్లు, నరములుబ్బునట్లు, ఎముకలు విఱుగునట్లు, పొడిచి, పిసికి, నలిపి, గురువుప్రాణములు కంఠగతములు చేయరాదు. ఈ వైభవము వాసుదాసునకుఁదప్ప నితరులకుండ దని తలఁచెదను.

తలపిరియఁబోసికొని యుండువానికి, జపము, హోమము, భోజనముచేయువానికి, చీఁకటియందుండువానికి, నిద్రించువానికి, పతితునకు, శవమునకు, నమస్కరింపరాదు. తలమీఁద ముసుఁగువేసికొనికాని, తలంటుకొనికాని,నమస్కరింపరాదు. క్షత్రియుఁడు వైశ్యునకు నమస్కరించెనేని ౮-౧౦ మంది బ్రాహ్మణులకు నమస్కరించిన శుద్ధుఁడగును. బ్రహ్మక్షత్రియువైశ్యులందెవరైన శూద్రులకు నమస్కరించెరేని కట్టువస్త్రములతో స్నానము చేయవలయును; శివునిఁగాని విష్ణువునుగాని పూజింపవలయును; లేదా మహాభాగుఁడైన బ్రాహ్మణునకైన నమస్కరింపవలయును. దీనికిఁ బ్రమాణవాక్యములు—స్మృతిదర్పణము.

శ్లో॥ క్షత్రవైశ్యాభివాదీన, ప్రాయశ్చిత్తం కథంభవేత్ ।
బ్రాహ్మణానాం దశాష్టావా, అభివాద్య విశుద్ధ్యతి ॥
అభివాద్య ద్విజ శ్శూద్రం, సచేలస్నాన మాచరేత్ ।
అర్చయే త్పుండరీకాక్షం, దేవం వాపి త్రిలోచనమ్ ।
బ్రాహ్మణంవా మహాభాగ, మభివాద్య విశుద్ధ్యతి॥

శ్లో॥ ఉదక్యాం, సూతికాం, నారీం, భర్తృఘ్నీం, గర్భఘాతినీమ్ ।
అభివాద్య ద్విజో మోహా, దహోరాత్రేణ శుద్ధ్యతి ॥

ఏవర్ణముదైనను ముట్టయినదానికి, పురిటిదానికి, భర్తనుజంపినదానికి, గర్భమును బోఁగొట్టుకొనినదానికి, బ్రాహ్మణుఁడుగాని క్షత్రియుఁడుగాని వైశ్యుఁడుగాని యజ్ఞానముచే నమస్కరించెనేని యొక రేయిపగ లుపవసించి శుద్ధుఁడగును.

పతితుఁడనఁగా భ్రష్టుఁడు. తాను జనించినవర్ణమునుండి పడిపోయినవాఁడు. పుట్టువుచే బ్రాహ్మణుఁడైనను పతితుఁడయ్యెనేని వానికి జాతిచండాలుఁడును నమస్కరింపరాదు. పతితుఁ డేవర్గమునందును జేరఁడు. కొట్టకొనకొమ్మనుండి పడినకాయ నేలఁబడునేకాని నడుమఁ గ్రిందికొమ్మలకుఁ దగులుకొనదు కదా !

దీని కపవాదము.

సర్వాత్మకబ్రహ్మోపాసనము చేయువానిని బై సామాన్యవిధులు బాధింపవు. వీఁడు మనుష్యులకేకాదు కుక్కలకు గాడిదలకు ఎద్దులకుఁ జెట్లకుఁగూడ

సర్వము బ్రహ్మాత్మకవిశిష్టమని బ్రహ్మస్వరూపమని నమస్కరించును. దృష్టిభావభేదము కారణము. ప్రశ్నకాలప్రతీక్షః=ఎప్పుడు గురువు విరామముగా నితరచింతలులేక యేకాంతియై ప్రసన్నుఁడై యుండునా, యెప్పుడు ప్రశ్న లడుగు సమయమగునా, యని సమయము వేచియుండువాఁడు. రాత్రిపదిగంటలమీఁద, బరుండినగురువును లేపి అయ్యా మాకు మంత్రార్థముచెప్పుమని యడుగువారు కాఁగూడదు.

శాంతఃదాంతః=అంతరింద్రియనిగ్రహము బాహ్యేంద్రియ నిగ్రహము గలవాఁడు.

అనసూయుః=అసూయలేనివాఁడు. మనకంటె వీనికెక్కువ యేమి తెలియును ? మనముచదివిన పుస్తకములలోవే కదా వీఁడు చెప్పుచున్నాఁడు. ఇంక నిన్నిపుస్తకములు చదివిన వీనియంతటివారము మనము కాఁగలము. అను నిర్లక్ష్యభావముకలవాఁడు కాఁగూడదు.

శరణముపగతః=శరణముచొచ్చినవాఁడు. నన్ను రక్షింపఁ బోషింప నీవు దప్ప మఱియెవరులేరు. నీవేనాకుదిక్కు. నన్ను రక్షించుభారమునీది, నీయాశ్రయమునఁ దాపత్రయబాధలులేక సుఖింతును. అనిపాదములపైఁబడువాఁడు. అట్టి నిశ్చయము, నిశ్చలమైనశ్రద్ధయు, భక్తియుఁ గలవాఁడు.

శాస్త్రవిశ్వాసశాలీ=శాస్త్రమునందుఁ జెప్పఁబడినది వాస్తవము. ఆప్రకారము నడచుకొనినఁదుఁజెప్పినఫలము తప్పకకలుగును,అని దృఢనిశ్చయము. నమ్మికగలవాఁడు శ్రుతిస్మృతీతిహాసపురాణములందున నమ్మకములేనివానిని దగ్గఱ చేర్చరాదు. శాస్త్రవిశ్వాసలక్షణము శాస్త్రీయాచారము. నాకు శాస్త్రవిశ్వాసముకలదని నోరఁజెప్పుచు శాస్త్రీయాచారములేనివాఁడు శాస్త్రవిశ్వాసియనఁబడఁడు.

ప్రాప్తఃపరీక్షాం=శిష్యునినడవడిని భక్తిశ్రద్ధలను సంవత్సరమో, యాఱు నెలలో, మూఁడుమాసములో, మూఁడుపక్షములో (౧౫ దినములు), మూఁడు దినములో, సందర్భముకొలఁది పరీక్షింపవలయును. ఇట్టిపరీక్షయందుఁ గృతార్థుఁడై గురువును మెప్పింపఁగలుగువాఁడు శిష్యుఁడుగానుండ యోగ్యుఁడు.

కృతవిద్=గురువు తనకుఁ జేసినమే లెఱింగినవాఁడు. నేను 'సేవచేసితిని, ఆయన యుపదేశ మిచ్చెను, కాయకుఁగాయ చెల్లుపోయెను, ఇఁక నాయనతో నాకేమిపని' యనుట కృతఘ్నుల లక్షణము. ఇట్టివానికి మంత్రము జ్ఞానబోధ ఫలమీయవు. ఎన్నిజన్మములెత్తి యెన్నినరకములపాలై యెంతయో బాధపడు నాకు నీనరకబాధ యైహికబాధ తొలఁగునుపాయము తెలిపిన మహాత్మునకు నేనెంత యిచ్చిననెంత సేవచేసిననాయనఋణమునుండి ముక్తుఁడఁ గాఁగలను? నేనాయన నుపేక్షించితినేని నాకంటెఁగృతఘ్నుఁ డెవఁడు? అని తలఁచువాఁడు.

అభిమతః=గురువునకిష్టుఁడై సమ్మతింపఁబడినవాఁడు. ఆయన యను

గ్రహమునకుఁ బాత్రుఁడై యాయనచే నభిమానింపఁబడినవాఁడు. 'వీనివలన నాకుఁ గీర్తిప్రతిష్ఠలు గలుగును. వీనికిఁ జెప్పిన విద్య సార్థకము' అని గురువునకు నమ్మకము గలిగించువాఁడు. ఇట్టిశిష్యుఁడు గురువుచే బోధగొన యోగ్యుఁడు.

అంతేవాసి లక్షణము.

గురువుసమీపమున యావజ్జీవము శిష్యుడుండి చేయవలసినకార్యములను గుఱించి భగవద్ధర్మశాస్త్రవాక్యము ఉదాహరించుచున్నాఁడను.

శిష్యో యావజ్జీవం గురూపదేశ ముపతిష్ఠ, న్నాచార్యాధీనవృత్తి, స్తమేవ పరంబ్రహ్మేతి మన్వానః, తమేవ సతతంధ్యాయన్, జపన్, నమన్, అర్చయన్, తన్నామోచ్చారయన్, తత్పదతీర్థం, తదుచ్ఛిష్టం, తదుపభుక్తం, వాసోభూషణాది నిత్యముపయుంజాన, స్తదర్థమేవ శరీరాదిధారయన్, తదనుజ్ఞాప్రతీక్షకో౽వంచనయా వరివస్యన్, సర్వదాస్వార్మయాత్రామనపేక్షన్, తచ్ఛరీరసంరక్షణపరో భవన్, గురోర్గురూనపి తత్ప్రీత్యైయజన్, తద్దారాదౌభాగవతేష్వపిచ సబ్రహ్మచారిషు గురువృత్తి ర్యథాయోగ్యంచ తేషు వరివస్యన్, గురుకృతముపకారమాదేహపాతమప్రత్యుపకృత్యనుసందధన్, నవిస్మరన్, తదారాధ్యే భగవతి అధికప్రీతిస్తమేవ ఉపాయోపేయభావే నాలంబమానస్సర్వశోనద్రుహ్యన్, గురునిందాద్యశృణ్వన్, ఐహికాముష్మికం సర్వం గురురేవేతిభావయన్. నియమాతిక్రమే రహసి బోధయేత్ పతనీయంవారయన్ అతికృచ్ఛగతం భగవత్ప్రపత్త్యాదిభి స్సముద్ధరన్ అవశ్యవారణే తదంతర్యామిణే తదాచార్యంవా భజన్‌తన్నిసర్తనావకాశం ప్రతీక్షమాణోజాతేవకాశే సంబోధ్య మార్గే స్థాపయన్ గురుసన్నిధావప్రగల్భమానః స్వవమానశీలై రేవసహవసన్ యావదాయుషం గురుముపాసీత.

దీని కర్థము.

శిష్యుఁడు తాను బ్రదికియుండువఱకు గురు వుపదేశించినపద్ధతి నడచుకొనుచు నాచార్యున కధీనమైనవర్తనముకలవాఁడై యాయన చెప్పినదాని నతిక్రమించి నడవక యాచార్యుఁడే పరబ్రహ్మ మనితలంచుచు నాయననే నారాయణుఁ డని ధ్యానించుచు జపించుచు నమస్కరించుచు నర్చించుచు నాయన పేరే యుచ్చరించుచు నాయన పాదతీర్థము అయనయుచ్ఛిష్టము ఆయన యుపయోగించివిడిచిన వస్త్రములు భూషణము లుపయోగించుచు నాయననిమిత్తమై శరీరముమొదలైనవాని ధరించుచు నాయనయనుజ్ఞను వేచి వంచనలేక శుశ్రూష చేయుచు నెల్లప్పుడుఁ దనదేహయాత్రయందుఁ గాంక్షలేక యాచార్యునితపస్సుకార్యాంతరముల వ్యర్థపడిపోకుండునట్లు ఆయనశరీరరక్షణమందు దాసక్తిగలిగి గురువుసంప్రీతినిమిత్తమై యాయనగురువును బూజించుచు నాయనభార్యాదులందు భాగవతులందు తనతోడిశిష్యులందు గురువృత్తిచే యోగ్యతకుఁ దగి

నట్లు సేవసేయుచు, గురువుచేసిన యుపకారము తనదేహముపడిపోవువఱకుఁ జేసినను జాలినంత మఱుమేలుచేయ సాధ్యముకానిదని తలఁచుచు, దానిని మఱవక, యాయన యారాధించు భగవంతునియందు విశేషప్రీతియుంచి యాయనయే ముక్తికుపాయము, ముక్తిఫలమను తలంపుగలవాఁడై యెప్పుడుగాని ద్రోహమెంచక గురునిందాదులు వినక నైహికాముష్మికములు సర్వము గురువని తలఁచుచు గురువు నియమ మతిక్రమించెనేని రహస్యముగ బోధించుచు పతితుఁడుగాకుండ నేవిధముగనైన వారించుచు నదియు నతికష్టమైనయెడల భగవత్ప్రపత్త్యాదులచే నతని నుద్ధరించుచు నట్లును వారింప నసాధ్యమైనయెడల తదంతర్యామియైన భగవంతునిఁగాని యాయనగురువునుగాని భజించుచు నాయనను జక్కఁజేయ నెప్పు డవకాశముదొరకునా యని యెదురుచూచుచు నవకాశము దొరికినపుడు బోధించి సరియైనమార్గమున నుంచి గురుసన్నిధియందుఁ బ్రగల్భములుమాని తననడవడికి సమానమైన నడవడిగల వారితోఁ గలిసివర్తించుచు నాయుస్సుండువఱకు నాచార్యు నుపాసింపవలయును. ఇదియంతయు యావజ్జీవము గురువులసమీపమందుండి సేవించు నంతేవాసుల లక్షణము. అట్లుండుటకు సాధ్యపడనివారు దూరమునందుండినను దేహముతో శుశ్రూషచేయక పోయినను మానసికారాధనము, చేతనైనసాహాయ్యము, యోగక్షేమవిచారణము లోనైనవి చేయుచుండవలయును. శబరి యావజ్జీవము గురువులఁ గొలిచి వారి యుపదేశప్రకారము వర్తించి దానిఫలముగ భగవత్సాక్షాత్కారము దానిఫలమైన పుణ్యలోకము సంపాదించెను. మీఁదఁజెప్పినట్లు గురుభక్తి దైవభక్తి గలిగి వర్తించువారికే తత్త్వార్థము స్ఫుటముగ మనస్సునఁ బ్రకాశించునుగాని తక్కినవారెంతశ్రమించినను నావిరికప్పిన యద్దమువలె నుండును.

మీఁదఁజెప్పినవాక్యములందలి గురుశరీరరక్షణము గురూచ్ఛిష్టభోజనము గుఱించి కొంచెము చెప్పవలసియున్నది. గురుశరీరరక్షణము శిష్యునికార్యము. శిష్యునియాత్మరక్షణకార్యము గురువుకార్యము. శాస్త్రము గురుశరీరరక్షణ మని చెప్పెనేకాని గురుశరీరపోషణమని చెప్పలేదు. గురువు తనకడుపుకూటికై దేవులాడుచుండినయెడల నాయన తపస్సు పూర్ణముగఁ జేయఁజాలకపోవును. ఆకారణముచేఁ గొంతయాయుస్సుదరనిమిత్తమై వ్యర్థమగును. ఆవిచారభారము గురువునకుఁ దప్పించినయెడల నాయనశీఘ్రముగఁ గృతకృత్యుఁడగును. అందు సగభాగము ఫలము శిష్యునికి లభించును.

శ్లో॥ యస్యాన్నపానపుష్టాంగః, కురుతే ధర్మసంగ్రహమ్ ।
అన్నప్రదాతు స్తస్యార్ధం, కర్తుశ్చార్ధం నసంశయః ॥

అని ప్రమాణముగలదు.

శరీరపోషణమనఁగా శరీరము బలియునట్లు చేయుట. ఇట్లితిండి శిష్యుఁడు

పెట్టరాదు. శిష్యుఁడు బీదవాఁడై సజాతీయుఁడైనచో మాధుకర మెత్తి తెచ్చిన దానినాయనముందుంచి యాయన కావలసినది తీసికోఁగా మిగిలినది తాను భుజింపవలయును. మాధుకరమెత్తునపుడు గురువునిమిత్తమై బిచ్చమెత్తుచున్నా నని చెప్పవచ్చును. గురువునకు శిష్యుడు పెట్టునది మితాహారపదార్థముగా నుండ వలయును. కాని యాహారములుగాని కాఫీ, టీ, కోకో, పొగాకు, సారాయి,కల్లు, గంజాయిలోనగు పదార్థములుగ నుండరాదు. గురువులవారు దీనికై లబలబ నోరుకొట్టుకొన్నను శిష్యుఁ డీయరాదు. ఆహారపదార్థమైననుదామసాహారములైన మాంసము గ్రుడ్లు మొదలైన వీయరాదు. సాత్త్వికాహారమైనను మితిమించి యీయరాదు. అమితాహారమైనను తపోవిఘ్నకారియే. అమితసాత్త్వికాహారము తామసాహారము సమానములు. ఎక్కువతినుటచే నొడలు మాఱుమసలును,చిత్తము స్వస్థముగాదు. కావున నిట్టిదుష్టాహారము నిచ్చు శిష్యుఁడు గురువును జెఱచినవాఁ డగును. ఆపాపఫల మనఁగా తపస్సునకు విఘ్నముకలిగించినపాపము శిష్యుఁ డనుభవింపవలసియుండును. చేయుసత్కార్యమునకు శిష్యుఁడు యథాశక్తి సాహాయ్యముచేయవచ్చునుగాని గురు వకార్యము చేయుఁబూనిన నేమాత్రమైన సాహాయ్యముచేయరాదు. ముందుపోవువాఁడు తప్పుత్రోవఁబోయి గుంతలోఁ బడిన వాని నాధారముగఁ గొనివచ్చు గ్రుడ్డివాఁడును వానివెంట గుంతలోఁబడి నట్లు గురువు దుర్గతికిఁబోయిన శిష్యులును బోవకతప్పదు. కావునఁ దెలివిగల వారు సరియైన నడవడి జ్ఞానముగలవానిగాఁ జూచి గురువుగ గ్రహింపవలయును. గురువుచేత సత్కార్యములే చేయింపవలయును. గురువు తెలిసి గర్వముచేతఁ గాని తెలియకగాని యతిక్రమించిపోవుచుండెనేని బోధింపవచ్చును. ఎటువినక పోయిన దండింపవచ్చును.

శ్లో॥ గురోరవలిప్తస్య కార్యాకార్యమజానతా ।
ఉత్పథం ప్రతిపన్నస్య కార్యంభవతి శాసనమ్ ॥

ఇట్టికష్టదశ కోదండరామసేవకసమాజమువారికిఁ గలుగకయుండునుగాక!

గురుశరీరరక్షణ మనునది యాహారవిషయమాత్రముగాదు. సన్న్యాసుల కేకభిక్ష నిషిద్ధము. (ఏకభిక్షయనిన నొకయింటమాత్రమే కావలసినయాహారము తినుట) కావున 3, 5, 7 యిండ్ల భిక్షమెత్తి తినవలయును. ఇట్లు భిక్షకుఁ దిరుగు కాలములో నెవరైన నమస్కరించెనేని యానాఁ డుపవసింపవలయును.

శ్లో॥ భిక్షాకాలేచ కేనాపి, నమస్కారః కృతో యది ।
తదన్నంతు పరిత్యాజ్యం, భుక్త్వా చాంద్రాయణం చరేత్ ॥

భిక్షాకాలమం దెవ్వఁడైన నమస్కరించెనేని యాయన్నము పరిత్యజింప వలయును. తినెనా చాంద్రాయణము జరుపవలయు నని ప్రమాణము.

శ్రీరామానుజాచార్యులవా రొకనాఁడిట్లు తిరుగుకాలమునం దొకయింటికి

భిక్షకుఁ బోఁగా నాయింటియిల్లా లా భిక్షవేసి తటాలున నమస్కరించి గిఱ్ఱునతిరిగి పోయెను. మతద్వేషకారణమున నామెమగఁడు భిక్షాన్నములో విషముకలిపి యాయన్న మాయనకుఁ బెట్టుమని బలవంతపఱచి పంపెను. బిచ్చగాఁడు బ్రాహ్మణుఁడు యతి యిట్టివానికి నెట్లు విషము పెట్టుదునా యని యాయిల్లా లేమిచేయుటకుఁ దోఁపక మగనిపోరుపడలేక యావిషాన్నము పెట్టి ధర్మశాస్త్రము తెలిసినది గావున నమస్కరించెను. అట్లు చేయుటచే నాయన యాయన్నము తినఁడని యెఱుఁగును.

భిక్షవేసి యాయిల్లాలు నమస్కరింపఁగనే యాయన తటాలున మఠమునకుఁ బోయి యాయన్న మావలవైచి యాదినము పవాసముందునని శిష్యులకు జెప్పెను. వారును దానిలో నేదో కృత్రిమ మున్నది. లేకుండిన నాయిల్లా లట్లు చేసియుండదు. ఈయన్నము మీరు తినరాదని యామెయభిప్రాయము అని చెప్పి పరీక్షార్థ మాయన్న మొకకుక్కకు వేయఁగా నది తిని వెంటనే చచ్చెను. వారి సందేహము స్థిరపడెను. ఇంతటివిరోధులుగల గ్రామమందు వసింపరాదని యాయన శిష్యులతోడ వెంటనే బయలుదేఱి యెండుల నిలువక చక్కగ శ్రీరంగమునకు వెళ్ళెను. అప్పుడు మధ్యాహ్నవేళ యయ్యెను. కావేరి దాఁటి వారు వెళ్లునప్పటికి శ్రీరామానుజాచార్యులవారిగురువు కావేరికి మధ్యాహ్నస్నానార్థమై వచ్చుచుండెను. గురువును జూడఁగానే రామానుజాచార్యులవా రాయనపదములపై బడిరి. నిండువేసంగి మండునెండలు ఇసుక పెనమువలెఁ గాలుచుండెను. ఆమండు నిసుకలోనే యాయనపడెను. ఎంతసేపైనను గురువు లెమ్మనువాఁడు కాఁడు. శిష్యుఁడు గురువునాజ్ఞలేక లేచినవాఁడుకాఁడు. అప్పుడు రామానుజాచార్యులవారి శిష్యులలో నొకశిష్యుఁడు కోపముచే మండిపడుచు నాగురువును బలువిధముల దూషించి యీకోమలశరీరుని జంపఁజూచెదవా యని తానాయిసుకలోఁబడి తనపై రామానుజాచార్యులవారిని వేసికొని యింకనెంతసే పూరకుండెదవో యుండుమనెను. అప్పు డాగురువు, నాయనా! యీయనకు మీరిందఱు శిష్యులున్నారు. ఈయనదేహ రక్షణమం దెక్కువశ్రద్ధగలవాఁ డెవఁడో తెలిసికొనఁగోరి యిట్లు పరీక్షించితిని. ఇఁకమీఁద నీవొక్కడవే యీయనకు నాహారము కల్పించుచుండుము. ఏకభిక్ష కనుజ్ఞ నిచ్చితి ననెను. ఈశిష్యుఁడే రామానుజాచార్యులవారి కాదినమునుండి యాహారము చేసి పెట్టుచుండెను. ఇట్లుఉండ నొకనాఁడు శ్రీరంగములో స్వామి యూరేగింపు జరుగఁ బెరుమాళ్లు వీథులవెంట వచ్చిరి. రామానుజాచార్యులవారు పోయి నమస్కరించిరికాని లోపలనున్న యాశిష్యుఁడు పాలుగాఁచుచు స్వామిని దర్శింపరాఁడయ్యెను. రామానుజాచార్యులవారావల లోపలికిఁ బోయి, ఏమిరా! పెరుమాళ్లు వాకిటవిచ్చేసియుండఁగా నీవు వచ్చి దర్శింపవైతివని యడిగిరి. సరేసరే మీస్వామిని నేను దర్శింపవచ్చిన నాస్వామికి పాలెవరు కాఁచియిత్తురు అనెను.

చోళదేశంబునఁ గ్రిమికంఠుఁ డనునొక ప్రభువుండెను. ఈయన కేవల శైవ మతపక్షపాతి. ఇతఁడొకపత్రముమీఁద 'శివాత్ పరతరం నాస్తి'. శివుని కంటె గొప్పవాఁడు లేఁడు, అని వ్రాసి వైష్ణవులందఱచే చేవ్రాలుచేయించుకొని రమ్మని సేవకుల కాజ్ఞాపించెను.

దుష్టుఁడైన యతనికి భయపడి యందఱు సంతకములుచేసిరి. రాజభటులు రామానుజాచార్యులవా రున్నచోటికివచ్చిరి. వారు లోపలనుండిరి. శిష్యులందఱు వాకిటనుండిరి. సేవకులు వారిచేత నాకాగిద మిచ్చిరి. అందొకశిష్యుఁడు దానిని జూచి 'ద్రోణ మస్తి తతః పరం' అని దాని క్రింద వ్రాసెను. సేవకుఁడా వ్రాసిన వాఁడే రామానుజాచార్యు లనుకొని పోయెను. ఈసంగతిని రామానుజాచార్యుల వారికి శిష్యులు తెలిపిరి. ఇఁక నిచ్చటనున్న యుపాయముతప్ప దని వారెల్లనొక యాలోచనచేసిరి. ఆ వ్రాసినశిష్యుఁడే తాను రామానుజాచార్యుల నని యీసారి భటులు వచ్చినపుడు చెప్పనంగీకరించెను. ఇట్లు తన్ను భటులు పట్టుకొనిపోయిన యెడల నక్కడివారు వీఁడు రామానుజాచార్యులుకాఁ డని చెప్పినఁ దన్ను రాజు విడిపించును. ఈమధ్యకాలములో రాజ్యముపొలిమేర దాఁటి రామానుజాచార్యులు తక్కినశిష్యులు పోవచ్చునని యీ యుపాయముచేసిరి. రామానుజాచార్యులవా రొక్కని నాతనితోడ నుంచి తక్కినశిష్యులతోడ శీఘ్రగమనంబున నాయూరు విడిచి పలాయనమైరి. రా జాపత్రమును జూచి మండిపడెను. 'శివాత్ పరతరం నాస్తి' యనుటకు శివునికంటె గొప్పవాఁడులేఁడని రాజునభిప్రాయము. వైష్ణవ శిష్యుఁడు శివశబ్దము "సేరు వంటికొలఁత" పాత్రకర్థముగలదియు నగుటచే నా యర్థము గ్రహించి సేరుకంటె తూము పెద్ద దున్నదని యర్థమగునట్లు 'ద్రోణ మస్తి తతః పరం' దానికంటెఁ బెద్దది తూముగల దనియర్థ మిచ్చునట్లు వ్రాసెను. ఇది యెవరు వ్రాసిన దని రా జడుగ రామానుజాచార్యులవారు వ్రాసిరని వారు బదులు చెప్పిరి. వెంటనే యాయనను బట్టి తెమ్మని భటులఁ బంపెను. వారు వెదకుచు వచ్చి యెవరు రామానుజాచార్యు లనియడుగ నేనే యని యాశిష్యుఁడు చెప్పెను. వెంటనే యాయనను గట్టిభటులు కొంపోయిరి. రాజు నీవెవఁడ వేమని విచారింపక యాయనయే రామానుజాచార్యులని కొఱ్ఱులు గాల్చి యతని రెండు కన్నులఁ బొడిపించెను. ఆవల నీవార్త రెండవశిష్యుఁడు వచ్చి తెలిపెను. ఆరాజు కు త్తుకలో పురుగులుపుట్టి చచ్చెను. ఈవిధముగ నీశిష్యుఁడు గురువుప్రాణము రక్షించెను.

గురువుదేహమును శిష్యుఁడు తనసొంతధనముతోనో బిచ్చమెత్తి పెట్టియో రక్షింపవలయునుగాని తన దేహమును గురుద్రవ్యముతోఁ బోషించుకొనరాదు. ఇట్టివాఁడు శిష్యుఁడుగా నుండఁదగఁడు. గురువు తానై యేదైన నిచ్చిన గ్రహింపవచ్చునుగాని నిరాకరింపరాదు.

గురూచ్ఛిష్టభోజనము — ఉచ్ఛిష్టము = ఉత్ + శిష్టము, భుజించి ఎక్కువ

కాఁగా మిగిలిన దనియర్థము. భుజించుట యనఁగా నేయింద్రియముతోనైన నను భవించుట. ఒకఁడొక యరఁటిపండులోఁ గొంచెము త్రుంచి నోరవేసికొనినఁ దక్కినపండు ఉచ్ఛిష్టము. కొఱికి తినవలసినపనిలేదు. గిల్లి నోరవేసికొనినను జాలును. ఒకగెలలో నొకపండు తినినఁ దక్కినపండ్లన్నియు వానియుచ్ఛిష్టమే. ఒకతపిలెఁడన్నములోఁ గొంత నొకఁడు ముందు తినినఁ దక్కినదంతయు యుచ్ఛిష్టమే. ఇట్టి గురూచ్ఛిష్టమును శిష్యుఁడును, భర్తయుచ్ఛిష్టమును భార్యయుఁ దినవచ్చును కాని యొకఁడు కొఱికి తినఁగా మిగిలినది నములుచు నోటనుండి తీసినది సర్వథా దుష్టములు. ఇట్టియెంగిలి గురూచ్ఛిష్టమని శిష్యుఁడు తినరాదు. ఇప్పుడు కొందఱు పరమనీచు లెక్కువకులమువారిని జెఱుపుటకై తమనోటి యెంగిలి తీసిపెట్టుచున్నారు. బుద్ధిలేని పశుప్రాయులు తినుచున్నారు. ఇరువురు పాపులే. "కూటికిఁ దక్కువయైనఁ గులమునకుఁ దక్కువా" యనుసామెతయైన మనసునఁ దలఁపక కొందఱు కమ్మవారు కమసాలులు కాఁపువారు కొందఱు బ్రాహ్మణులు తమకులగౌరవమును గోదావరిపాలుచేసినీచులనోటియెంగిలి తినుచున్నారు. రామరామ ! ఇదియేమి కలికాలమహిమయో యెఱుఁగరాకున్నది. మేము బ్రాహ్మణుల మని మేము క్షత్రియులమని చెప్పుకొను వర్ణములవారు ఉత్తమాచారముల నవలంబించి బాగుపడుటకుమాఱుగా నిట్లు లోగులై పోవుటకు సంజీవని దుఃఖించుచున్నది. సత్యముగాని యసత్యముగాని యెవ రేవర్ణమువారని చెప్పుకొనినను సంజీవని తప్పుపట్టదుగాని చండాలుఁడైనను నేను బ్రాహ్మణుఁడ ననిచెప్పెనేని బ్రాహ్మణాచారమందుండుమని బోధించును. ఉండకుండిన దుఃఖించును. మరి యొక భ్రష్టుఁడు దేశమునఁజేరెఁగదా యనితలంచును. ఇటుండ గొప్పకులము వారు దొంగపరమహంసల మాయాయోగీశ్వరుల మాటలు నమ్మి పశువులును దినఁగూడని యితరులనోటియెంగిలి దిని భ్రష్టులగుచున్నారుగదా యని సంజీవని యెంతపరితపించుచున్నదో శ్రీరామునకే యెఱుక. ఈసందర్భమున నా చిన్ననాఁడు మాపిన్నతండ్రి లక్ష్మణరావుగారు చెప్పిన యొకచరిత్రము స్మృతికి వచ్చుచున్నది.

ఆంధ్రదేశము తురకలకు లోపడిపోయినపిమ్మట మన స్వదేశప్రభువునకు రెండుకన్నులు పోయెను. ఆయనయెంతో పుణ్యాత్ముఁడు, భక్తుఁడు. ఇట్టివాఁడు తనకుఁ గన్నులుపోయెనే యని వ్యసనపడి భగవంతు ననేకవిధముల నారాధించెను. ఒకనాఁటిరాత్రి స్వప్నమందు శ్రీరాముఁడు ప్రత్యక్షమై 'రాజా ! నీవు గోల్కొండనవాబు నుచ్ఛిష్టము తింటివేని నీకుఁ గన్నులు వచ్చు'నని చెప్పెను. రాజు మేలుకొని భగవదనుగ్రహమునకు సంతోషించెనుగాని తురకవాని యెంగిలి యెట్లు తిందునా యని చాలవిచారపడి కానీ కన్నులువచ్చినతరువాతఁ బ్రాయశ్చిత్తమైనఁ బెట్టుకొందునని తగినపరివారముతోఁ గోల్కొండకుఁ బోయి నవా

బునకుఁ జెప్పిపంపెను. నవాబు సభతీరి రాజునకు వార్తపంపెను. రాజొకవెండి పళ్లెరమందుఁ గొన్నియరఁటిపండ్లు మొదలైన సభలములు తగిననజరానా తీసికొని పోయి నవాబున కర్పించి తనస్థితియున్నదున్నట్లు చెప్పెను. ఆనవాబు సరేయని యరఁటిగెలలో నొక పండుతిని మఱియొకపం డొలిచి రాజుచేతిలోఁ బెట్టి తినుమనెను. అపం డారాజు తినెను. రెండుకన్నులు వచ్చెను. రాజాశ్చర్యపడి నవాబునకు సలాములుగొట్టి "మహాప్రభూ! మీయుచ్ఛిష్టము దినినఁ గన్నులువచ్చునని భగవంతుఁడు చెప్పెనుగదా! మీ రూరకయిచ్చినదానితోనే కన్నులువచ్చినే యిదియెట్లని ప్రశ్నించెను. అప్పు డానవాబు 'రాజా! గెలలో నేనొకపండు తిని నీకొకపం డిచ్చితిని. ఎప్పుడు నేనొకపండుతింటినో యప్పుడే తక్కినపండ్లు నా యుచ్ఛిష్టము లయ్యెను. ఆకారణముచే నీకుఁ గన్నులు వచ్చెను. దైవ మసత్య మాడునా' యనెను. రాజానవాబుఁ జూచి మీరింత గొప్పవారు గనుకనే భగవంతుఁడు మీయొద్దకుఁ బొమ్మని చెప్పెను. మఱియొకఁడై యుండిన నేను గుల భ్రష్టుఁడనై యుందుఁగదా యని యభివాదనము లాచరించి తనరాజ్యమునకు వచ్చెను.

తనవెనుకఁ దనయుచ్ఛిష్టము దినువారుండిరేని భర్తలైనను విస్తరిలోని కూరలుగాని యూరగాయలుగాని యప్పళములుగాని మఱియేదైన కొఱికి సగము నోరనుంచుకొని సగ మాకులో వేయరాదు. చేతనుంచుకొనరాదు. నోటికిఁ బెద్దదిగానుండిన నాకులోనే త్రుంచి నోరవేసికొనవలయును. సగమునమలి తక్కినది తుపుక్కున విస్తరిలో నుమ్మివేయరాదు. చేతఁదీసి యాకులో నుంచరాదు. ఒకవేళ నోటినుండి తీయవలసివచ్చెనేని తీసి యాకున కెడముగా నుంచి చేయి కడుగుకొని మరల భుజింపవలయును. ఎంగిలిచేతితో భుజింపరాదు. ఒకపెద్దమనుష్యుని యింటికి నొకయాచకుఁడు వచ్చెను. ఆ పెద్దమనుష్యుఁ డాయనను జూచి నీకేవిద్య యందుఁ బ్రవీణత గలదని యడిగెను. భోజనమందని యాచకుఁడు చెప్పెను. భోజనముచేయ నీకు వచ్చునా యని పెద్దమనుష్యుఁడడిగెను. వచ్చు నని యాచకుఁడు చెప్పెను. అట్లైన రమ్మని తనప్రక్క నతనికి విస్తరివేయించి తనతోపాటు పదార్థములన్నియుఁ బిండివంటలతోడ వడ్డింపఁజేసెను. ఇరువురు భోజనమున కుపక్రమించిరి. పెద్దమనుష్యుఁ డేమియు మాటలాడినవాఁడుగాఁడు. యాచకుఁడు మౌనము వహించియే యుండెను. మజ్జిగ వడ్డించిరి. ఆయన్నము తినుచు యాచకుఁ డూరగాయ తటాలున నోరనుంచి కొఱికెను. అప్పుడాగృహస్థుఁడు అయ్యా! మీ దేయూరని యడిగెను. తన తెలివితక్కువచేష్ట తెలిసికొనినాఁడురా యని లజ్జించి యాచకుఁడు అయ్యా! యూరుపేరుచెప్పెను. ఊరుగాయ కొఱకననెను. గృహస్థుఁడు నవ్వుకొని ప్రమాదపడె నని తలఁచి తోఁచినసత్కారము చేసి పంపెను. ఇట్టిది భోజనలక్షణము. ఈవిషయమున శాస్త్రవాక్యములు కొన్నియనువదించెద.

శ్లో॥ వక్త్రప్రమాణపిండాంశ్చ, గ్రసేదేకైకశః పునః
వక్త్రాధికంతు యత్పిండ, మాత్మోచ్ఛిష్టం తదుచ్యతే
పిండావశిష్ట మన్నంచ వక్త్రా న్నిస్సృతమేవచ
అభోజ్యం తద్విజానీయా ద్భుక్త్వా చాంద్రాయణం చరేత్॥

అశ్వమేధికము.

నోట నెంతమాత్రము ముద్దపట్టునో యంతమాత్రము ప్రమాణముగల ముద్దనే యొక్కొక్కసారిగ నోర నుంచుకొని తినవలయును. నోరఁబెట్టుకొనఁగా ముద్దతో మిగిలినయన్నము ఆత్మోచ్ఛిష్టమనఁబడును. నోరఁబెట్టుకొనఁగా ముద్దలో మిగిలినయన్నముగాని నోటనుండి వెలువడినదిగాని మరల భుజింపరాదని తెలియవలెను. అట్లు భుజించెనేని చాంద్రాయణవ్రతము జరుపవలయును. (చాంద్రాయణవ్రతమనఁగా శుద్ధపక్షమునఁ బాడ్యమినాఁడొకముద్దయన్నము, విదియనాఁడు రెండు, తదియనాఁడు మూఁడు యిట్టులే హెచ్చించి పున్నమ నాఁడు 15 ముద్దలు తినవలయును. ఆవల మరల బహుళమునఁ బాడ్యమినాఁడు 14, విదియనాఁడు 13, ఇట్లు వరుసగ అమావాస్యనాఁటివఱకుఁ దగ్గింపవలయును.) ఇట్లు చేయుట చాంద్రాయణవ్రత మనఁబడును.

దీనివలనఁ దనయెంగిలికూడుఁ దాను దినరాదని యేర్పడుచుండ నితరుల నోటి కొల్లుతోడికూడు తినుట నిషిద్ధకార్య మని వేఱుగఁ జెప్పవలయునా?

శ్లో॥ ఏకపం క్తిషు భుంజానా, ఉచ్ఛిష్టం స్పృశతే యది।
ద్వౌవిప్రౌ విసృజేదన్నం, భుక్త్వా చాంద్రాయణం చరేత్ ॥

ఆచారసంగ్రహము.

ఏకపం క్త్యుపవిష్టానాం, విప్రాణాం సహభోజనే।
యద్యేకోపి త్యజేత్పాత్రం, శేషమన్నం నభోజయేత్।
మోహాద్భుంజీతచే ద్విప్రః, పంక్త్యా ముచ్ఛిష్టభోజనమ్।
ప్రాయశ్చిత్తం చరేద్విప్రః, కృఛ్రం సాంతపనం స్మృతమ్॥ పరాశరము.

ఒకపంక్తిలో భోజనముచేయుటకుఁ గూర్చుండినవారిలో నొకఁడాకువిడిచి లేచిపోయెనేని తక్కినవారు తమయాకులలోని మిగిలినయన్నము తినరాదు. మోహముచే బ్రాహ్మణుఁ డాయుచ్ఛిష్టమును దినెనేని కృఛ్రముగాని సాంతపనము గాని ప్రాయశ్చిత్తము పెట్టుకొనవలయును. ఇది బ్రాహ్మణులకు నన్వయించును. ఇతరులును దీనిని బాటించినఁ బాటింపవచ్చును.

శ్లో॥ భార్యాభృతకశిష్యేభ్యః ఉచ్ఛిష్టం శేషయేద్బుధః।
భోజనంతు వని శ్శేషం కుర్యాత్ప్రాజ్ఞః కదాచన॥

వంటచేసినదానిలో భార్యకు పోష్యులకు శిష్యులకు మిగులునట్లు బుద్ధిమంతుఁడు తినవలయును. వీరికి మిగులకుండునట్లు చేసినదంతయుఁ దానే తినరాదు.

ఇది పాత్రలందు మిగిలినశేషమునుగుఱించియేకాని యాకులో మిగిలిన యన్నమునుగుఱించి కాదు.

తనయెంగిలియే తనకుఁబనికిరాదని శాస్త్రము మొఱలుపెట్టుచుండ, నారోగ్య శాస్త్రము నిషేధించుచుండ, కన్నకసుమాలపు నీచజాతివానియెంగిలి కమ్మ, కాఁపు, కమసాలులు, (బ్రాహ్మణులుకూడ) తినుట దోషమని వేఱె చెప్పవలయునా? ఈదోష మన్నవిషయమాత్రమే కాదు. త్రాగెడినీటికి నన్వయించును.

శ్లో॥ నహస్తేన పిబేత్తోయం, నపిబన్ శయనం చరేత్ ।
పీత్వావశిష్టం చషకే, పునస్తన్న పిబేజ్జలమ్ ॥

భోజనకాలమందును, గుడిచేతితో నీళ్ళుత్రాగుటకు సాధ్యపడనిసమయంబు లందుఁ దప్ప నెడమచేతితో నీళ్ళుత్రాగరాదు. నీళ్ళుత్రాగి పండుకొనరాదు. త్రాగఁగాఁ బాత్రయందు మిగిలిననీటిని మరలఁ ద్రాగరాదు. అనఁగా జలపాత్రము నోటఁగఱచుకొని యెంగిలిచేసి త్రాగరాదు. పాత్రలోనినీళ్ళు కొంతత్రావి తక్కిన నీళ్లు పాత్రమునం దట్లేయుంచి మఱియొకసారి దానిని ద్రావరాదు. పాత్రము నందు నీరుమిగులకుండునట్లు ద్రావవలయును. పాత్ర చేతనుండఁగానే గుటక లుగాఁ ద్రాగవచ్చునుగాని క్రిందనుంచిన తరువాత మరల దానినెత్తిత్రాగరాదు. ఈవిషయమింకను సదాచారపద్ధతి వ్రాయునపుడు విపులముగ వ్రాయఁబడును.

ఉచ్ఛిష్టమనఁగా ననుభవింపఁగా మిగిలిన దని చెప్పుటయేల ? ఒకరు ముడిచితీసినపూలు మూచూచినపూలు మఱియొకరు ధరింపరాదు.

ఒకరు కట్టివిడిచినవస్త్రముగాని యుపయోగించినవస్త్రముగాని యితరు లుపయోగింపరాదు. కట్టరాదు. ఒకనిశయ్య పాదుకలు మఱియొకఁ డుపయో గింపరాదు.

ఒకఁడుస్నానముచేయఁగా మిగిలిననీళ్ళు మఱియొకఁడు స్నానమాడరాదు.

ఒకఁడు పీల్చివిడిచినగాలి మఱియొకఁడు పీల్చరాదు. ఒకఁడనుభవించిన స్త్రీని మఱియొకఁడనుభవింపరాదు. ఇది యుచ్ఛిష్టలక్షణము. ఇఁక శబరి శ్రీరా మునకు నెట్టిఫలము లిచ్చెనో చూతము.

ఉచ్ఛిష్ట (ఎంగిలి) మనఁగా నెట్టిదైనదియు నెట్టిది యెవరికి గ్రాహ్యమయి నదియు నెట్టిది యెవరిది త్యాజ్యమయినదియుఁ బూర్వసంచికయందు వ్రాయఁ బడెను. ఇప్పుడు కొందఱు నీచజాతిగురువులు తమనోటియెంగిలిశిష్యులకు గురూ చ్ఛిష్టమని పెట్టి వారిని కులభ్రష్టులనుజేయుచున్నారు. అంతియకాదు. వైద్యశాస్త్ర ప్రకారముగను, అనుభవమువలనను, ఒకనియెంగిలి మఱియొకఁడు తినెనేని వాని రోగములన్నియు నీతినినవానికి లభించును. ఇందు సందేహములేదు. మోక్షము నకు ననిపోయిన మొసలియెత్తుకొనిపోయి నట్లగును. కావున నీమోసగురువులు తమ్ముసమ్మి బాగుపడఁదలఁచినశిష్యులను నుభయలోకభ్రష్టులఁ జేయుచున్నారు.

ఎవరైన నాక్షేపించిన శబరి శ్రీరామున కెంగిలిపండులు పెట్టలేదా యని బదులు చెప్పుచున్నారు. ఈయుపమానము వీరుచెప్పుటచేతనే వీరియవివేకము జ్ఞానహీనత బయలుపడుచున్నది. ఎట్లులన—

నీచపుగురువులుకదా శిష్యురాండ్రకు నోటియెంగిలి పెట్టుచున్నారు? శబరి కదా శ్రీరామునకు నెంగిలిపండ్లు పెట్టినది? శబరి శ్రీరామునకు గురువా? కాదేని వీరియుపమాన మెట్టుసార్థకము ? శబరి వీరియుపమానప్రకారము శిష్యురాండ్ర నోటియెంగిలి గురువులుకదా తినవలయును? అందఱ శిష్యులశిష్యురాండ్ర నోటి యెంగిళ్లు దొంగగురువులు తినుచున్నారా ? శబరి శ్రీరామునకుఁ దానుగొఱికి నమలిన ఫలములా పెట్టెను? శ్రీమద్రామాయణమునఁ దియ్యని యడవిపండ్లు తెచ్చి పెట్టెనని యున్నది. అన్ని యేండ్లుగా గురువులకు నడవిఫలములఁ దెచ్చి యిచ్చుచున్న శబరికి నేచెట్టుపండ్లు తియ్యనివో తెలియకుండునా ? కొఱికి తిని రుచిచూడవలసిన పనియేమి ?

చిత్రకూటమందు రాముఁడుండఁగానే శబరి కామెగురువు లావిషయముఁ దెలిపి శ్రీరాముని నీవు పూజించి కడతేఱు మనిచెప్పిరి. ఏరూపముగనో భగవ త్సాక్షాత్కారములేక ముక్తిలేదు. శబరిగురువులు తమయోగదృష్టిచే శ్రీరాము దర్శించి తరించిరి. శబరి కంతటిశక్తిలేదు. కాని భగవత్కటాక్షమునకుఁ దద్దర్శన మునకు యోగ్యురాలుకావున వారామె కట్లుబోధించిరి.

చిత్రకూటమునువిడిచిన పదునాలుగవసంవత్సరమందు శ్రీరాముఁడు పంప చేరెను. అప్పటినుండి ఫలములెత్తియుంచినఁ గుళ్ళకచెడక యుండునా? శ్రీరామ లక్ష్మణులు పంపాతీరమును జేరవచ్చువార్త గురువాక్యములవలన శబరికి ముందుగ్గాఁ దెలియును. ఏదినమువచ్చునదియును వారు ముందేచెప్పియు నుం దురు. అట్లు తెలియుదేని ముందుగా ఫలములెత్తి దాఁప సాధ్యపడియుండదు. ఇట్లు దాఁచిన ఫలములను శబరి ముందుగాఁ గొఱికి కొంత తినియుండెనా యవి చెడియే యుండును. కావునఁ గొఱికితినిన యెంగిలిపండ్లు రామలక్ష్మణులకుఁ దిన శబరి యిచ్చెననుట యసంగతము. అన్నిసంవత్సరములు గురుశుశ్రూషచేసి శబరినేర్చుకొనిన యాచారమిదియా ? గురుభక్తికలదిగదా! శబరి గురువుల కిట్లే యెంగిలిపండ్లిచ్చుచుండెనా? ఇట్టులామె యశాస్త్రీయమై లోకగర్హితమై పాపా వహమైన కార్యమును జేయుచుండెనని బుద్ధిగలవాఁడు నమ్మునా? కావున శబరి తానుగొఱికి తినిన యెంగిలిపండ్లు రామలక్ష్మణులకు నిచ్చెననుట సర్వధాదుష్టము. అటయినచో

శ్లో. ప్రత్యుద్గమ ప్రణ మ్యాథనివేశ్య కుశవిష్టరే
పాదప్రక్షాళనం కృత్వా, తత్తోయం పాపనాశనమ్ ;
శిరసా ధార్య పీత్వాచ, వన్యైః పుష్పైరథార్చయేత్
ఫలాని సుపక్వాని మూలాని మధురాణిచ ॥

స్వయమాసాద్య మాధుర్యం, పరీక్ష్య పరిభక్ష్యచ
పశ్చాన్ని వేదయామాస, రాఘవాభ్యాం దృఢవ్రతా
ఫలాన్యాస్వాద్య కాకుత్థ్స, స్తస్యై ముక్తిం పరాం దదే

అని పాద్మపురాణంబున నున్నట్లు కొందఱువ్రాసియున్నారుకదా! ఇందు శబరి ఫలములను దెచ్చి తీపు పరీక్షించి భక్షించి యావల రామలక్ష్మణుల కిచ్చెనని యున్నదిగదా యందురేమో? పై పాఠమెందుండి గ్రహింపఁబడినదో నాకుఁదెలి యదుగాని ముద్రితములైన పాద్మపురాణములం దావాక్యములులేవు.

శ్లో॥ ప్రత్యుద్గమ్యప్రణ మ్యాథనివేశ్య కుశవిష్టరే
పాదప్రక్షాళనం కృత్వా వన్యైః పుష్పైస్సుగంధిభిః
అర్చయామాసభక్త్యాపై హర్షనిర్భరచేతసా
ఫలానిచ సుపక్వాని, మూలాని మధురాణిచ
నివేదయామాసతదా, రాఘవాభ్యాం దృఢవ్రతా
ఫలాన్యాస్వాద్యకాకుత్థ్సస్తస్యై ముక్తిం దదే పరామ్

అనియే యున్నది. అనఁగా—

శబరి శ్రీరామలక్ష్మణుల కెదురుఁగా బోయి నమస్కరించి దర్భాసనమునఁ గూర్చుండఁబెట్టి పాదములు కడిగి మంచివాసనగల యడవిపూలచే పూజించి భక్తిచే సంతోషముచే నిండినమనస్సుగలదై మాగినపండ్లను తియ్యనిమూలము లను దృఢవ్రతయగు శబరి రామలక్ష్మణులకు నివేదించెను. శ్రీరాముఁ డాఫల ముల నారగించి యామెకు శ్రేష్ఠమైనముక్తి నొసఁగెను.

ఇందుముందుఁగాఁ దిని యాఫలములను శ్రీరామలక్ష్మణుల కిచ్చిన మాటయే లేదు.

పాఠాంతరమందున్నదిగదా యందురా? అందు "భక్షించి"యనియున్నది కాని "కొఱికితిని" యనిలేదు. కావున భక్షించియనుటకు మనము దోసపండ్లను టూకావేసి కొంచెము గిల్లి నోరవేసికొన్నట్లు లెంచవలయునేకాని యితరముకాదు. శబరి శ్రీరాముని భగవంతుఁడని భక్తిచేఁగలిగిన సంతోషాతిశయముచే మైమఱచి నదై పూజించెనుగాని మనుష్యుఁడనుదృష్టిచేఁగాదు. ఇది నిస్సందేహము. భక్త్యతిశయముచే స్త్రీలు దేహము మఱచుట యీకాలమందును ప్రత్యక్షముగఁ గానఁ బడుచుండుట యనుభవైకవేద్యము. ఇట్టి భక్తిపరవశలయిన స్త్రీలు కార్యములు తాఱుమాఱుచేయుటయుఁ గలదు. భక్తిలక్షణము భావోల్బణము విధమునెఱిఁగిన భాగవతులు దానిని దోషముగ గ్రహింపరు; మఱి యనుగ్రహింతురు.

కృష్ణుఁడు విదురునింటికి విందునకై పోయినపు డాయనభార్య 'కృష్ణా! భోజ నమునకుఁ బ్రొద్దుపోవును. ఆఁకలితాళఁజాలవు, ఫలాహారముఁ బెట్టెదర' న్మని యెదురుగఁ గూర్చుండఁబెట్టుకొని సంతోషాతిశయముచే మైమఱచి యరఁటిపండు

లొలిచి చెక్కును కృష్ణునిచేతిలోనుంచి పండు పాఱవైచెను. ఇట్లు కొన్నిపండు లిచ్చినతరువాత దేహస్మృతిగలదై చూడఁ బండ్లు పడియున్నవి. చెక్కలు కాన రాలేదు. కృష్ణుఁ డాచెక్కలే నములుచుఁ దినుచుండెను. అప్పు డాయిల్లాలు మిగులఁ బరితపించి యెంతటిపాపిని నని యావల మఱియొకపండొలిచి చెక్కపాఱవేసి పండు కృష్ణునిచేతిలో నుంచెను. కృష్ణుఁడు దానిని నోరనుంచుకొని యబ్బబ్బా యిది బాగుగలేదు నాకాచెక్కే యిమ్మనెనఁట.

దీనివలన గ్రహింపవలసినదేమి? భక్తి ప్రధానముగాని వస్తువుగాదు. పూతన విషము, కారుచిచ్చు, యశోదచనుఁబాలు, గొల్లెతల పాలుపెరుఁగు సమానముగ నారగించువానికి భగవంతునకు విధినిషేధములుగలవా? గుణాతీతుఁడైన మను ష్యునకే విధినిషేధములు లేవే? భగవంతున కెందుండి వచ్చెను? అంతటిభక్తి గలిగినదనుటచేతనేకదా శబరికి వెంటనే ముక్తి లభించెను.

ఈనాఁటి నీచగురువులు తమనోటియెంగిలి శిష్యురాండ్రకుఁ బెట్టుట ప్రేమ చేతనా? కామముచేతనా? మోహాసక్తిచేతనా? నీవీమోక్షాసక్తిచేతనా? ఏమని వీరు తమదుష్టచరిత్రమునకుఁ బ్రమాణముగాఁ బరమభాగవతురాలు దృఢవ్రత మహా తపస్విని యోగసిద్ధయగు శబరిచరిత్రమును దృష్టాంతముగాఁ జెప్పెదరు. వినెడివారు పశువులు. తామేమి చెప్పినను వారు చెవులు వ్రేలవైచి విందురుగదా! అనియేకదా యిట్టికుచేష్టలు చేయుట.

(1) తక్కువకులమువా రెక్కువకులమువారికి మహామంత్రోపదేశము చేయుట (2) ఎవరైన నెట్టివారికైనఁ దమనోటియెంగిలిపెట్టుట, యీరెండును దుష్టకార్యము లనియే సంజీవనియభిప్రాయము. అయినను సంజీవని సర్వజ్ఞ త్వము నభినయింపదు కావున నదిపొరపడియుండవచ్చును. కావున సత్యము స్థిరపడుటకై యది పై రెండు విషయములు శాస్త్రీయములని శ్రుతిస్మృతీతిహాస వాక్యములు ప్రమాణములుగ నుపదించుచు, సిద్ధాంతముచేసి పై రెండుకార్య ములు చేయుమందు గురునామధారులు వ్రాసిరేని యావ్యాసమును సంజీవని ప్రకటించును. అట్లు సిద్ధాంతము చేయఁజాలరేని యాగురువులు చేయుకార్యములు మహాపాపకార్యమని లోక మెఱుంగఁగలదు.

— గురులక్షణము —

మీఁదవివరించిన లక్షణములుగల శిష్యునకు గురువెట్టివాఁడై యుండ వలయును?

శ్లో॥ సిద్ధం, సత్సంప్రదాయేస్థిరధియ, మనఘం, శ్రో
త్రియం, బ్రహ్మనిష్ఠం, సత్త్వస్థం, సత్యవాచం,
సమయనియతయా సాధువృత్త్యా సమేతమ్,
దంభాసూయాదిముక్తం, జితవిషయగణం,

దీర్ఘబంధుం, దయాళుం, స్ఖలిత్యేశాసితారం
స్వపరహితపరం, దేశికంభూష్ణురీప్సేత్.

సిద్ధం=మంత్రసిద్ధుఁడుగానైనను, యోగసిద్ధుఁడుగానైన నుండవలయును.

సత్సంప్రదాయేస్థిరధియం=శాస్త్రసమ్మతమై, పూర్వాచార్యులచే ననుష్ఠింపఁబడినదై యుండు సంప్రదాయంబున స్థిరమయినమనస్సుగలవాఁడై యుండవలయును. దురాచారములు దుష్టసంప్రదాయములు గలవాఁడు గురువుగానుండ యోగ్యుఁడుకాఁడు.

శ్రోత్రియం=వేదములునేర్చి పెద్దలవలన వినికిడి కలిగినవాఁడుగా నుండవలయును.

బ్రహ్మనిష్ఠం=బ్రహ్మవిచారమందు విశేషముగ మనసునిలిపి దానియందే విశేషకాలము గడుపువాఁడు.

సత్త్వస్థం = సత్త్వగుణమును విడువక దానియందే స్థిరముగనుండువాఁడు.

సత్యవాచం = సత్యముచెప్పువాఁడుగా నుండవలయును. శాస్త్రమునందున్నదున్నట్టు చెప్పిన శిష్యులు మనస్సునొచ్చుకొని తొలఁగిపోదురేమో ? దానివలన లాభముతగ్గునేయని యిచ్చకములు చెప్పువాఁడుగా నుండరాదు.

• సమయనియతయా=శాస్త్రమువిధించిన కట్టుపాటు లందలి నియతిచేతను.

సాధువృత్త్యా = సాధువర్తనముచేతను.

సమేతం = కూడినవాఁడుగా నుండవలయును.

దంభాసూయాదిముక్తం = మోసబుద్ధి, ప్రతిష్ఠయందుఁ గాంక్ష. మనకుఁ దెలిసినదంతయు నేర్పిన శిష్యుఁడు మనలమించినవాఁ డగునేమో యనుతలంపు లోనైనవి లేనివాఁడుగ నుండవలెను.

ఆదిశబ్దముచే దుష్కామక్రోధలోభాదులు లేనివాఁడని గ్రహింపవలయును.

జితవిషయగణం = విషయసమూహములను జయించినవాఁడుగా నుండవలెను. విషయము లీడ్చినట్టు పోవుమనస్సుగలవాఁడుగా నుండరాదు.

దీర్ఘబంధుం=యావజ్జీవము నెనరుగల చుట్టమువలెఁ బ్రేమగలవాఁడయి యుండవలయును.

దయాళుం = దయగలవాఁడుగా నుండవలయును.

స్ఖలిత్యేశాసితారం = శిష్యునినడవడియందు దోషముగలిగెనేని వానిని దండించియైనఁ జక్కదిద్దువాఁడుగా నుండవలెను.

స్వపరహితపరం=తనమేలు, ఇతరులమేలు కోరువాఁడు పరులనిమిత్తమై తానుజెడరాదు. తననిమిత్తమై పరులను జెఱుపరాదు.

ఉపదేశముచేయరానిదాని నుపదేశించినను ఉపదేశము చేయరాని వాని కుపదేశించినను గురువుచెడును.

స్వశ్రేయస్కాముఁడగు శిష్యుఁ డిట్టి గుణముగలవానిని గురువుగా గ్రహింపవలయును.

మీఁద దీర్ఘబంధువై గురువుండవలయునని చెప్పఁబడెను. దీర్ఘబంధువగు గురువెట్టివాఁడన—

—• దీర్ఘబంధువగు గురువు లక్షణము •—

గురు రపి శిష్య మౌరసవ త్పశ్య న్నుపాధిం వినా విద్యా
గ్రాహయన్ స్వదేహయాత్రా నపేక్ష మేత దుజ్జీవన
పదో యథాగ్రహణ మౌపనిషదీం విద్యాం మాత్ప
వత్స్వయమే వాస్య రక్షణే ప్రవృత్తో ధర్మాన్ పూర్వా
చార్య పరిగృహీతాన్ చిన్వ, న్నతి దుష్కరే కర ణ్యే
నియోజయన్, అర్థలోభే నాగర్హయన్, అంతరాంత
రానధ్యయనవిఘ్నం దాస్యేషు నియుంజానః స్ఖలనే
భర్త్సయన్ స్ఖలనం పరేభ్యః ప్రకాశయన్ అస్ఖలనే
ఉపలాలయన్, మనసిప్రియమాణే విద్యమానస్య
గుణస్యాభినందయన్, అవిద్యమానస్య శిక్షయన్,
అనుగృహ్ణన్, మార్గాత్పతంతం వారయన్, అతిక్ర
భగతం భగవత్ప్రపత్త్యాదిభి రుద్ధరన్, అశక్యవార
ణేపి స్వకృపయా సముద్ధరన్, ఏవ మన్యద్యథా
శాస్త్రమాచరన్ దీర్ఘబంధుర్భవేత్.

అర్థము : గురువు తనశిష్యుని దనకడుపునఁబుట్టిన బిడ్డవలెఁ జూచుచుఁ బ్రతిఫలమేదియుఁగోరక విద్యగ్రహింపఁజేయుచుఁ, దనదేహయాత్రకూడ నుపేక్షించిన శిష్యుని నుజ్జీవింపఁజేయుటయం దాసక్తిగలవాఁడై వాఁడు గ్రహింపఁ గలిగినంత యుపనిషద్విద్యను నేర్పుచుఁ దల్లివలెఁ దానే యతనిరక్షణమునకుఁ జేయవలసినపనులు చేయుచుఁ బూర్వాచార్యు లనుష్ఠించిన ధర్మములను దెలుపుచు మిక్కిలి కష్టమైన పనులుచెప్పక ధనలోభముచే నిందింపక, యతఁడెంత యిచ్చునో యంతతోనే తృప్తిపడుచు నతఁడు సమర్పించినదానియందు భేదబుద్ధివదలి వాని యభ్యాసమునకు విఘ్నము కలుగకుండునట్లు విరామకాలములందుఁ బనులుచెప్పుచు నేదైనలోపముచేసెనా బెదరించుచు ఆలోపములను నితరులకుఁ జెప్పక దానిని మనస్సున నుంచుకొనక, స్ఖలనములేక యభ్యసించు శిష్యుని లాలించుచుఁ దనమనస్సునకుఁ బ్రియమైనకార్యములను జేసినయెడలఁ

దనకుఁ దెలియవచ్చిన వానిని మెచ్చుకొనుచుఁ దెలియనివి నేర్పుచు ననుగ్రహించుచు సరియైన త్రోవనుండి పడిపోకుండ నివారించుచు శిష్యునికి మిక్కిలి కష్టము ప్రాప్తించినపుడు భగవత్ప్రపత్తిచేయించి యుద్ధరించుచు వారించుటకు నశక్యమైనవానివిషయమునఁ దానే కృపచే నుద్ధరించుచు నీవిధమున శాస్త్రప్రకారమితరకార్యములను జేయుగురువు దీర్ఘబంధువనఁబడును.

ఇది యంతేవాసియగు శిష్యునియందు నన్వయించునుగాని భిన్నదేశములనుండు వారిపట్లఁ బూర్ణముగ నన్వయింపదు.

బుభుక్షువై స్వైరుఁడగు శంబుకునకు, ముముక్షువై శాస్త్రబద్ధయగు శబరికిఁ గల తారతమ్యమెఱిఁగి వారివిషయమున న జ్ఞలోకము దురభిప్రాయములు మానునుగాక !

—◆ ౭౫-వ సర్గము. రామలక్ష్మణులు పంపాతీరంబుఁ జేరుట. ◆—

కం. ఆసతి యాగతిఁ బరగతి, దాసిన నేకాగ్రచిత్తు ◆ దమ్మునిఁ హితునిన్
వాసవనిభుఁ డగురాముఁడు, మాసరముదమునను బల్కె◆మౌనివిషయ మై.

పరగతి = పరమపదము, ఏకాగ్రచిత్తున్ = గురుశుశ్రూషమహిమయేమని చెప్పుదును, క్రూరాత్మకమైన బోయకులమునందుఁబుట్టియు, నాఁడుదియయ్యు గురుశుశ్రూషామహిమచే నింత యుత్తమయోగ్యత సంపాదించెఁగదా! నేనిట్టులే నాగురువగు శ్రీరామచంద్రమూర్తికి శుశ్రూషచేసితినేని నాకు నిట్టి యోగ్యతగలుగునుగదా, యని యా విషయమందే మనస్సునిలిపి యాలోచించుచున్నవానిని, మాసరముదము=అధిక సంతోషము. ఇది యస్థానసంతోషముకాదు. పుణ్యాత్మురాలిదర్శనము లభించెను. ఇఁక నిదిమొదలు మనకష్టములు నశించును.కార్యము జయమగును. మహాత్ములదర్శనము శుభము గలిగించునుగాని వ్యర్థముపోదు అని సంతోషము.

తా. ఆమె యీవిధముగఁ 'తద్విష్ణోః పరమంపద' మ్మన్నట్లు పరమపదమునకుఁబోఁగా నేకాగ్రమనస్కుఁడయి తనమేలుకోరు లక్ష్మణుని జూచి యింద్రునితో సమానుఁడగు రామచంద్రమూర్తి యధికసంతోషముతో మతంగముని విషయమై యిట్లు చెప్పెను.

శా. ఏమీ వారలసత్ప్రభావము! ల వెం◆తే నక్కజం బయ్యెడిన్
సౌమిత్రీ! మృగముల్ పులుల్ చనవు హె◆చ్చన్ నమ్మికం గ్రుమ్మరెన్
నేమం బారఁగఁ బైత్రతర్పణము మౌ◆నిశ్రేష్ఠసంస్పృష్టత
త్సాముద్రాంబులఁ దీర్చినారము శుభో◆దర్కంబుగా నీయెడన్. ౧-౪

అవి + ఎంతేన్=ఆప్రభావములు మిక్కిలి, అక్కజంబు = ఆశ్చర్యము, పైత్రతర్పణము=తీర్థములకుఁబోయినపుడు పితృతర్పణము చేయవలయును.

ఇచ్చట సముద్రతీర్థములు లభించుటచే పితృతర్పణముచేయఁబడెను. మౌని శ్రేష్ఠ = మునులందు శ్రేష్ఠుఁడైన మతంగునిచే, సంస్పృష్ట = స్పృజింపఁబడిన, తత్సాముద్రాంబులన్=ఆసముద్రసంబంధ జలములచే, శుభోదర్కముగా = ముందుశుభము గలుగునట్లు.

తా. ఆహా! ఏమి యాఋషుల మహామహిమ! అవి చూడఁజూడ మిక్కిలి యాశ్చర్యమగుచున్నది. లక్ష్మణా! ఇచ్చట జింకలు, పులులు మచ్చికచేత సహజవిరోధముమాని నమ్మికతోఁ దిరుగుచున్నవి. మునీశ్వరులున్నప్పుడేగాక వారు పోయిన తరువాతఁగూడ వారితేజస్సు వ్యాపించియుండుటచే హింసయను నది కనరాకయున్నది. మునీశ్వరుఁడు సృష్టించిన సముద్రజలములతో పితృ తర్పణము చేసితిమి. ఇఁక మనకు మేలగును.

ఉ. హావడి దీఱె, సౌఖ్య మిఁక ♦ నబ్బెడుఁ, జిత్తము తుష్టి చెందె, సు
గ్రీవుఁడు సంచరించెడి గి ♦ రిం గడుదూరము లేదు, పంపకై
పోవలదా యిఁకన్ మనము ♦ పొల్పుఁ గదా యట ఋష్యమూక మన్
గ్రావము, సూర్యపుత్రుఁ డట ♦ గ్రాలుఁ గపీంద్ర చతుష్కయుక్తుఁడై. ౧-౭౪

హావడి=ఉపద్రవము. కష్టకాలము, తీఱెన్ = నశించెను.

తా. లక్ష్మణా! మనకష్టకాలము నశించెను. ఇఁక సౌఖ్యమే కలుగును. మనస్సుకూడ వ్యసనముదొలఁగి సంతోషముతోఁగూడియున్నది. ఇక్కడికి సుగ్రీవుఁడుండు పర్వతము సమీపమే. మిగుల దూరముగాదు. ఇఁక మనము పంపకై పోదము. అచ్చటఁగదా సుగ్రీవుఁడు నలువురు వానరులతోనుండు ఋశ్యమూక మున్నది.

ఉ. పోదము లెమ్ము పద్మహిత ♦ పుత్రునిఁ గానఁగ వేగ, వానిచేఁ
గాదె ధరాతనూజ వెద ♦ కం దగుకార్యము తీరు, నన్ను నీ
తాదయితున్ వచించు విను త ♦ ద్విషయంబునయంద నామనం
బాదటఁ దీపరించెఁ బద ♦ మా యనివారలు చేరి పంపనున్. ౧-౭౫

పద్మహితపుత్రునిన్=సూర్యునికొడుకును, తీరున్=చక్కఁబడును, ఆదటన్ = ప్రేమచే.

తా. మనము సుగ్రీవుని జూచుటకుఁ బోదము లెమ్ము. సీతనువెదకు కార్యము వాఁడుగదా చేయవలసియున్నది. అని చెప్పఁగా లక్ష్మణుఁడును 'నేనా విషయమే యాలోచించుచున్నాను. ఇక్కడ జాగుసేయకపోదమని తొందరపడుచున్నాను'. అని వారలు పంపాతీరముఁ జేరి.

సీ. నానాలతాకీర్ణ ♦ నవ్యభూరుహపూర్ణ, పానీయవాహినీ ♦ భవ్య మగుచు
నిష్యందమకరంద ♦ నీరంధ్రదరవింద, కహ్లారవితతి ర ♦ క్తంబు నగుచుఁ

పుండరీకవితాన • పురుకైరవాదీన, లలితరోచులచే వ•ళక్ష మగుచు

నవగణనాతీత•కువలయసంజాత,నిబిడకాంతులచేత • నీల మగుచుఁ

తే. గుథముఁబోలిన యాపంప•కొలఁకుఁ గాంచి

నియమసముదారజనస•మన్విత మైన

దానిమహిమకు మిగులఁ జో•ద్యంబు నొంది

కనులపండువుగా దానిఁ•గనుచు నరిగి. ౧౧-౨౧

నానా....భవ్యము=పెక్కు తీఁగలల్లుకొనిన యనేక వృక్షములచేత నిండి నదియయి, పానీయవాహినీ భవ్యము=త్రాగుటకు యోగ్యమైన జలముచే శుభమైనది, నిష్యంద=స్రవించుచున్న, మకరంద=తేనెచే,నీరంధ్రత్=ఎడములేనిదగు, అరవింద=ఎఱ్ఱకమలములయు, కహ్లార=ఎఱ్ఱకలువలయు, సంస్కృతమున కహ్లారమనియే రూపము. దీనికిఁ బ్రాకృతరూపము కల్హారము. ఇక్కడ సంస్కృత సమాసమున నుండుటచేఁ గహ్లారమనియే పఠింపనగు.—హ్లోల్హః॥ హ్లకారస్య లాక్రాంత హకారస్స్యాత్ । అత్రప్రాయోరాలుగితి దలోపః - కహ్లారవరః, -కహ్లారవరః॥ ఇట్టిదే ప్రహ్లాదశబ్దము - సంస్కృతమున హ్ల, ప్రాకృతమున ల్హ యగు. షడ్భాషాచంద్రిక ౧-౪-౬౬. వితతిన్=సమూహముచే, రక్తంబయి=ఎఱ్ఱనికాంతి గలది, పుండరీకవితాన=తెల్లతామరల సమూహముయొక్కయు, పురు = గొప్పవగు, కైరవ=తెల్లకలువలయు, అదీన = విస్తారమగు, లలిత = మనోహరమైన, రోచులచేన్=కాంతులచే, వళక్షము = తెల్లన, నవ = క్రొత్తవగు, గణనాతీత = లెక్కకు మించిన, కువలయ=నల్లకలువలచే, సంజాత=పుట్టిన, నిబిడ=దట్టమైన, కాంతులచే నీలమగుచు=నల్లనై, కుథమున్ = తివాసిని, నియమ=వ్రతములచే, సముదార=గొప్పవారగు, జన=ఋషులచే, సమన్వితము=కూడినది.

తా. అనేకవిధములైన తీఁగలచే నల్లుకొనఁబడి యందమైన చెట్లు తీరమునందు గలదై త్రావుట కుపయోగింపు మంచినీళ్ళుగలదియు, తేనెచేనిండిన యెఱ్ఱనికమలములచేతను ఎఱ్ఱనికలువలచేతను నెఱ్ఱనై, తెల్లదామరలచేతను దెల్లకలువలచేతను తెల్లనై, లెక్కకు మిక్కుటమైన నల్లకలువలచేఁ దట్టమగు కాంతులచే నీలమై, నానావర్ణములుగల తివాసివలెనుండు పంపాసరోవరముఁ జూచి వ్రతనిష్ఠగలమునులతోఁ గూడిన దానిమహిమకు నాశ్చర్యపడి నేత్రానందముగా దానిని జూచుచుఁబోయి.

తే. దానికిని నాతిదూరాన•మాననీయు, మగుమతంగసరసమున • నాథరాథి

పతికుమారులుదోఁగి త•త్ప్రాంతరమ్య,వనములను తిలకించుచుఁ •

జనుచునుండ.

నాతిదూరాణన్ = కొంచెముదూరమున, మానసీయ=గౌరవింపఁదగినది. మతంగసరసమున = మతంగుని సరోవరమునందు, తేఁగి=మునిఁగి, తత్ = దానికి ప్రాంత = సమీపమునసుండు, రమ్య = మనోహరములగు, తిలకించు చున్ = చూచుచు.

తా. దానికిఁ గొంచెముదూరమునందు గౌరవయోగ్యమైన మతంగు కొలనియందు స్నానముచేసి యారాజకుమారులు,ఆసమీపమునసున్న యందము లైన వనములను జూచుచు బోవుచుండఁగా.

తే. లలితలతికావిరాజిత•తిలకబీజ, పూరకరవీరకుందఖాం•డీరసప్త
పర్ణకేతకనిచుళామ్ర•వణవిభాసి,త మయి భూషితప్రమద నాఁ•దనరుదాని.

లలిత+లతికా + విరాజిత=అందములైన తీఁగలచేఁ బ్రకాశించు, తిలక= బొట్టుగుచెట్లు, బీజపూరక=మాదిఫలముచెట్లు, కరవీర = గన్నేరుచెట్లు, కుంద = మొల్లతీఁగలు, ఖాండీర = మణ్ణిచెట్లు, సప్తపర్ణ=ఏడాకులయరఁటిచెట్లు, కేతక = మొగలిచెట్లు, నిచుళ=ఎఱ్ఱగన్నేరు, ఆమ్రవణ = (ఆమ్ర + వన) మామిడితోఁపు వీనిచే, విభాసితమై=ప్రకాశించునదియై, భూషితప్రమదనాన్=అలంకరింపఁబడిన తరుణియోయన్నట్లు, తనరుదాని=ఒప్పుచున్నదానిని.

తా. అందములైన తీఁగలచేఁ బ్రకాశించు బొట్టుగుచెట్లు, మాదిఫలవృక్ష ములు; గన్నేరులు, మొల్లతీఁగలు, మణ్ణులు, ఏడాకులయరఁటులు, మొగలిచెట్లు, ఎఱ్ఱగన్నేరులు, మామిడితోఁపులు వీనిచే బ్రకాశించుచు నలంకరింపఁబడిన పడుచు వలె నుండుదానిని.

తే. కీరకోయష్టి కార్జున•హారిపక్షి,చయనినాదితవనమును • స్ఫటిక శుద్ధ
వారి నిర్మలవాలుకఁ•బంప వెండి, జేరి తమ్ముఁనకనియెశ్రీ•సితనేత.

కీర = చిలుకలు, కోయష్టిక=చీఁకుకొక్కెరలు, అర్జున = నెమిళ్ళు అనెడి, హారి=మనోహరములయిన, పక్షిచయ=పక్షులసమూహముచే, నినాదిత = ధ్వని కలదిగాఁ జేయఁబడిన, వనమును = తోఁపును, ఎలమి = సంతోషముతో, రాగము = ప్రేమ.

వనము పై పద్యమున శృంగారవతియగు పడుచుగాఁ జెప్పుటచేఁ గంఠ స్వరము దానికిఁ దగినట్లు చెప్పఁబడెను. శుభశకునమైన ముత్తైదువ దర్శనము సూచితము.

తా. చిలుకలు గ్రుడ్డికొంగలు నెమిళ్ళు అను మనోహరములైన పక్షుల ధ్వనికల వనమున జూచుచు సంతోషముతోఁబోయి పంపఁజేరి రామచంద్ర మూర్తి లక్ష్మణునితో నిట్లనియె.

కం. ఈపంపాతీరంబున, నేపారెడుఋష్యమూక•పృథివీధర మం
దాపుణ్యుఁడు సుగ్రీవుం, డీవట్ల వసించుచుండు • నిష్టులతోడన్. ౧-౨౭౩

పృథివీధరము = పర్వతము.

తా. ఈపంపయొడ్డుననుండు ఋశ్యమూకపర్వతమునందు ఆ పుణ్యాత్ముఁడైన సుగ్రీవుఁ డిప్పుడు మిత్రులతో వసించుచుండును.

కం. దీనుఁడ నై రాజ్యశ్రీ, హీనుఁడ నై సీతఁ బాసి • యెటు మనవచ్చున్
గాన దివాకరతనయునిఁ, గానఁగ నీ వరుగ వయ్య•కార్యము బొంటెన్.

దీనుఁడనై = దుఃఖతప్తుఁడనై, రాజ్యశ్రీహీనుఁడనై = రాజ్యలక్ష్మిలేనివాఁడనై, మనవచ్చున్=బ్రదుకవచ్చును, దివాకరతనయునిన్ = సూర్యపుత్రుఁడగుసుగ్రీవుని, కార్యముబొంటెన్=మనపనికొఱకు.

తా. శోకతప్తుఁడనై రాజ్యము గోల్పోయి, భార్యనుబోఁగొట్టుకొని యెట్లు బ్రదుకనేర్తును ? కావున మనకార్యమునిమిత్తమై సుగ్రీవునిఁ జూడ నీవుపొమ్ము. నేను బోవుట మర్యాదగాదు.

దుఃఖమువచ్చినను రాజ్యమైన నుండిన నది సహ్యముగనుండును. రాజ్యముపోయినను భార్యయైననుండిన అదుఃఖము తెలియకయుండును. అన్నిటిని పోఁగొట్టుకొని దుఃఖించుచు మనచేక్రిందివాఁడగు వానరునొద్దకు నేనేమని వత్తును ? నీవే పోయి సంధి కుదుర్చుకొని రమ్ము.

కం. అని లక్ష్మణసహితుం డై, యినకులచంద్రుఁడు విషాద•భృశతాపితుఁ డై
తనయనుఁగుఁదమ్మునితోఁ బం,పను దృష్టిమనోహ రై క•భాగముఁ జేరెన్.

తా. ఈప్రకారము లక్ష్మణునితోఁ జెప్పుచు రామచంద్రమూర్తి యధిక దుఃఖముచేఁ దపించి (తనసామంతరాజునొద్దకుఁ దాను దీనుఁడై కార్యార్థియై పోవుట దుఃఖకరముగదా) తనచిన్నతమ్మునితో పంపాతీరమునఁ జూచుటకు నింపైన స్థలముఁజేరెను.

మానిని. ఈవిధి దుఃఖకరంబులఁ గానల • నెల్లను దాఁటి క్రమంబుగ వి
ఘ్నావళిఁ బాయఁగఁ జేయుచు దవ్వు ప్ర•యాణము చేసి మనోజ్ఞక నా
నావిధపక్షినవాకులఁ బంపను • నవ్యజలాశయసత్తమ నా
భూవరనందనయుగ్మము గాంచి య•పూర్వముదంబున నుల్లసిలెన్.

తా. ఈప్రకారము దుఃఖములకలిగించు నడవులనెల్ల వరుసగదాఁటి నడుమ నడుమవచ్చిన విఘ్నములనెల్లఁ దొలఁగించుకొనుచు దూరప్రయాణము చేసి మనోహరములై యనేకవిధములయిన పక్షులచేనిండిన యందమైన కొలఁకగు పంపనుజేరి, యిన్ని దినములుగ నెఱుంగని సంతోషముచే రాజకుమారు లిరువురు ముఖవికాసమునొందినవారై రి.

అభ్రమండలమునుజొచ్చి జలజాప్తులీల మబ్బుమాటునకుఁబోయిన సూర్యుని

వలెనని చెప్పఁబడెను. ఇప్పుడా మబ్బు తొలఁగిపోయెను. సూర్యుఁడు యథా ప్రకారము ప్రకాశింపఁబోవుచున్నాఁడు.

అరణ్యకాండాంతపద్యములు.

కం. రామా ! గుణధామా ! రిపు, భీమా ! సౌందర్యకామ ! • విశ్రుతతేజ
 స్సోమా! శుభనామా! రుచి, సీమా! లసదొంటిమిట్ట • సీతారామా! ౧౨౮౪

రామచంద్రా ! ఆశ్రితరక్షణాదికల్యాణగుణములకు స్థానమైనవాఁడా! దీనిచే ఋషులశరణాగతి నభయప్రదానము చెప్పఁబడెను. రిపుభీమా = శత్రువులకు భయంకరుఁడా! దీనిచే విరాధఖరాది రాక్షసవధచెప్పఁబడెను. సౌందర్యకామా= అందమునందు మన్మథుఁడా! తరుణులు ప్రాప్తరూపులనిచెప్పినశూర్పణఖావాక్యములు స్మరింపనగు. విశ్రుత=ప్రసిద్ధికెక్కిన, తేజస్ = తేజమునందు, సోమా = చంద్రుఁడా, శుభనామా = పాపములహరించి మేలునుగలిగించు నామముగలవాఁడా, రుచిసీమా = కాంతికిపొలిమేరయైనవాఁడా. అందఱకాంతులు నీయసకాంతికి లోపడినవనిభావము. లసత్ = ప్రకాశించు, ఒంటిమిట్టయందలి సీతావిశిష్టుఁడైన శ్రీరామచంద్రమూర్తి ! పాహి పాహి పాహి !

చ. అయగతి వందనీయ దుర • వాప్తపదార్థరతైకచేతనో
 చ్ఛ్రయసువిదూర యింద్రియవ•శంగతదేహిభృశార్తిమోక్షణా౽
 వ్యయదయ యాజవంజవని•బద్ధసదైకగతీ మహామతీ
 జయజయ ధర్మభృద్వర ప్ర•శస్తసమస్తగుణైకమందిరా. ౧౨౮౮

అయగతి=శుభకరమైననడకగలవాఁడా. ఈయన యరణ్యమునకు వచ్చుటకు వాస్తవకారణము ఋషులకు మేలుచేయనేకదా, వందనీయ=ఋషులనమస్కారమునకు యోగ్యుఁడైనవాఁడా, దురవాప్త=పొందఁదగని, పదార్థ= వస్తువులయందు, రత = ఆశగల, ఏకచేతన=ప్రధానముగాఁగల మనస్సుగలవారి, ఉచ్ఛ్రయ = సమూహమునకు, సుదూర = మిగులదవ్వైనవాఁడా. సీతాదేవి ప్రాకృతమాయామృగముపై మనస్సుపోనిచ్చుటచేఁగదా రామచంద్రమూర్తి యామెను వదలిపెట్టిదూరముపోయెను. ఇంద్రియవశంగత=వశంగతేంద్రియుఁడనిభావము. ఇంద్రియములను తనవశముచేసికొనిన, దేహి=జీవుల=ఋషుల, భృశార్తి = విస్తారమైనదుఃఖమును, మోక్షణ = పోఁగొట్టుటయందు, అవ్యయదయ=క్షీణింపనిదయగలవాఁడా, ఆజవంజవ=సంసారమున, నిబద్ధ = బాగుగఁగట్టఁబడిన, సత్ = మంచి, ఏక = ఒకటేయగు, సదా=సర్వదశల-ఏక = ఒక్కటియగు గతీ = యుపాయమైనవాఁడా. జటాయునకుమోక్షము దీనిచేసూచితము. సంసారులకుమోక్షము కైంకర్యముచేఁదప్ప వేఱొకవిధముగరాదని భావము. మహామతీ = గొప్పమనస్సుగలవాఁడా, జయజయ = జయముకలుగునుగాక!

జయముకలుగునుగాక: ధర్మభృత్+వర=(1) వింటిని పట్టెడువారిలో శ్రేష్ఠుఁడా, (2) ధర్మమునుధరించి రక్షించువారిలో శ్రేష్ఠుఁడా, ప్రశస్త=మిగులఁగొనియాడఁబడు, సమస్త=సకల, గుణ = వాత్సల్యసౌశీల్యౌదార్యదయాదిగుణములకు, ఏక=ఒకటియేయైన, మందిరా=వాసస్థానమైనవాఁడా.

మందాక్రాంత. ధీరా! యూర్ధ్వేశ శుచినముచి•ద్వేషిదిక్సాంఖ్యపద్యో
దారారణ్యప్రథితచరితో•ద్దామ వాత్సల్యసీమా
క్రూరారాతిక్రథనకలిత•క్రూరకోపా యపాపా
వారాశీడ్జాకమలమధుపా•భక్తహృత్పద్మసద్మా. ౧౨౮౯

ధీరా = ధైర్యముగలవాఁడా, ఊర్ధ్వ=పదిదిక్కులలో నూర్ధ్వము తొమ్మిదవది. ఈశా = ఈశాన్యదిక్కు ఎనిమిదవది, శుచి = ఆగ్నేయము రెండవది, నముచిద్వేషిదిక్=ఇంద్రునిదిశ మొదటిది, ౯-౮-౨-౧ వీనిని తలక్రిందుగఁ జూచిన ౧౨౮౯ యగును. సాంఖ్య=సంఖ్యగల, పద్య=పద్యములచేఁ (అనఁగా నీకాండమందు ౧౨౮౯ పద్యములున్నవని యర్థము.) ఉదార = గొప్పదగు, అరణ్య=వనమునందు, ప్రథిత=ప్రసిద్ధికెక్కిన, చరిత=చరిత్రముచే, ఉద్దామ=గొప్పదైనవాఁడా, వాత్సల్య = కరుణకు, సీమా = ఎల్లయయినవాఁడా, క్రూరారాతి=క్రూరులైనశత్రువుల, క్రథన=వధించుటయందు, కలిత=తెచ్చుకొనఁబడిన, 'కలిఃకామధేనుః' అని ప్రమాణము. క్రూరకోపా = తీవ్రమైనకోపముగలవాఁడా! శత్రువులెంత క్రూరులో యాయనకోప మంతక్రూరమని తెలుపుటకై క్రూర శబ్దమే రెండుస్థలములఁ బ్రయోగింపఁబడెను. అపాపా=అపహతపాప్మా, పాప స్పర్శలేనివాఁడా, వారాశిట్ + జా = సముద్రతనయయగు లక్ష్మీదేవియనెడి, కమల = తామరాకు, మధుపా = తుమ్మెదయగువాఁడా, భక్తహృత్ = భక్తుల హృదయమనెడి, పద్మ=కమలము, సద్మా=గృహముగాఁగలవాఁడా.

—• గద్యము •—

సీ. తనపాదభక్తుల•తనయునిఁగాఁజేసి యనుకంపవీక్షించె•జననమంద
ఆపలఁదాలక్ష్మ•ణార్యుఁడై రక్షించి రామాయణం బను•గ్రహముచేసె
స్వీయమంత్రంబును•జెట్లూరినరసింహ, దేశికుండై యుప•దేశమిచ్చె
ఏకశిలానగ•రౌకుఁడై గ్రహియించి, యాంధ్రవాల్మీకిరా•మాయణంబు
వ్యాఖ్యదానికిపుడు•వ్రాయించుకొనియెను, గరిమెతోడను వన•కాండమునకు
వాసుదాసుచేత స్వ•ప్రభావంబును, బ్రకటపఱుపరామ•భద్రవిభుఁడు.

ఇది శ్రీమద్రామచంద్ర చరణారవింద మిళిందాయమాన,
మానసత్వమహావైభవ వావిలికొలను రామచం
ద్రరాయతనూభవ సుజనవిధేయ సుబ్బరాయ
(వా సు దా స) నామధేయప్రణీతంబైన
మందరాఖ్య స్వయంకృత వ్యాఖ్యాన
సమేత శ్రీ మ దాం ధ్ర వా ల్మీ కి
రా మా య ణ మ ను నిర్వచన
మ హా కా వ్యం బు నం దు
నారణ్యకాండము

శ్రీ రా మా ర్ప ణ మ స్తు.

శ్రీ శ్రీ శ్రీ

శ్లో॥ నమోస్తురామాయ సలక్ష్మణాయ, నమోస్తుదేవ్యై జనకాత్మజాయై।
నమోస్తువాతాత్మభవేవరాయ, నమోస్తువల్మీకభవాయతస్మై ॥